

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1a

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN

IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1a

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN

IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1a

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN

IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1a

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN

IN DEUTSCHLAND · BAND VI, 1a

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND

IM EINVERNEHMEN MIT DER
DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT
HERAUSGEGEBEN VON
WOLFGANG VOIGT

BAND VI, 1a

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1982

HEBRÄISCHE HANDSCHRIFTEN

TEIL 1a

BESCHRIEBEN VON

ERNST RÖTH

UND

LEO PRIJS

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1982

**CIP-Kurztitelaufnahme der Deutschen
Bibliothek**

Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland / im Einvernehmen mit d. Dt. Morgenländ. Ges. hrsg. von Wolfgang Voigt. – Wiesbaden: Steiner

NE: Voigt, Wolfgang [Hrsg.]

Bd. 6. → Hebräische Handschriften

**CIP-Kurztitelaufnahme der Deutschen
Bibliothek**

Hebräische Handschriften – Wiesbaden: Steiner

(Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland; Bd. 6)

Teil 1.

a. Beschrieben von Ernst Röth u. Leo Prijs. – 1982.

ISBN 3-515-02436-0

NE: Röth, Ernst [Mitverf.]

40 86 534^s . OLS

6
1
a

Alle Rechte vorbehalten

Ohne ausdrückliche Genehmigung des Verlages ist es auch nicht gestattet, das Werk oder einzelne Teile daraus nachzudrucken oder auf photomechanischem Wege (Photokopie, Mikrokopie usw.) zu vervielfältigen. Gedruckt mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft. © 1982 by Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden. Satz u. Druck: Rheingold-Druckerei GmbH, Mainz. Einband: Buchbinderei Hiort, Wiesbaden. Printed in Germany

INHALTSVERZEICHNIS

Vorbemerkungen		IX
Literaturverzeichnis		XIII
Verzeichnis der Abkürzungen		XVII
Umschrifttabelle		XIX
 Beschreibungen		
Ms. hebr. oct. 1: Nr. 1		1
Ms. hebr. oct. 2: Nr. 2		2
Ms. hebr. oct. 3: Nr. 3		3
Ms. hebr. oct. 4: Nr. 4		4
Ms. hebr. oct. 5: Nr. 5		5
Ms. hebr. oct. 6: Nr. 6		9
Ms. hebr. oct. 7: Nr. 7		10
Ms. hebr. oct. 8: Nr. 8		11
Ms. hebr. oct. 9: Nr. 9		12
Ms. hebr. oct. 10: Nr. 10		14
Ms. hebr. oct. 11: Nr. 11		15
Ms. hebr. oct. 12: Nr. 12		16
Ms. hebr. oct. 13: Nr. 13		18
Ms. hebr. oct. 14: Nr. 14		18
Ms. hebr. oct. 15: Nr. 15		19
Ms. hebr. oct. 16: Nr. 16		21
Ms. hebr. oct. 17: Nr. 17		22
Ms. hebr. oct. 18: Nr. 18		23
Ms. hebr. oct. 19: Nr. 19		27
Ms. hebr. oct. 20: Nr. 20		27
Ms. hebr. oct. 21: Nr. 21		28
Ms. hebr. oct. 22: Nr. 22		28
Ms. hebr. oct. 23: Nr. 23		30
Ms. hebr. oct. 24: Nr. 24		32
Ms. hebr. oct. 25: Nr. 25		33
Ms. hebr. oct. 26: Nr. 26		34
Ms. hebr. oct. 27: Nr. 27		35
Ms. hebr. oct. 28: Nr. 28		35
Ms. hebr. oct. 29: Nr. 29		39
Ms. hebr. oct. 30: Nr. 30		43
Ms. hebr. oct. 31: Nr. 31		44
Ms. hebr. oct. 32: Nr. 32		47

Inhaltsverzeichnis

Ms. hebr. oct. 33: Nr. 33		48
Ms. hebr. oct. 34: Nr. 34		50
Ms. hebr. oct. 35: Nr. 35		52
Ms. hebr. oct. 36: Nr. 36		56
Ms. hebr. oct. 37: Nr. 37		57
Ms. hebr. oct. 38: Nr. 38		58
Ms. hebr. oct. 39: Nr. 39		60
Ms. hebr. oct. 40: Nr. 40		61
Ms. hebr. oct. 41: Nr. 41		62
Ms. hebr. oct. 42: Nr. 42		63
Ms. hebr. oct. 43: Nr. 43		63
Ms. hebr. oct. 44: Nr. 44		65
Ms. hebr. oct. 45: Nr. 45		65
Ms. hebr. oct. 46: Nr. 46		67
Ms. hebr. oct. 47/I: Nr. 47		69
Ms. hebr. oct. 47/II: Nr. 48		72
Ms. hebr. oct. 47/III: Nr. 49		75
Ms. hebr. oct. 47/IV: Nr. 50		78
Ms. hebr. oct. 47/V: Nr. 51		81
Ms. hebr. oct. 48: Nr. 52		82
Ms. hebr. oct. 49: Nr. 53		83
Ms. hebr. oct. 50: Nr. 54		83
Ms. hebr. oct. 51: Nr. 55		84
Ms. hebr. oct. 52: Nr. 56		85
Ms. hebr. oct. 53: Nr. 57		86
Ms. hebr. oct. 54: Nr. 58		87
Ms. hebr. oct. 55: Nr. 59		88
Ms. hebr. oct. 56: Nr. 60		90
Ms. hebr. oct. 57: Nr. 61		91
Ms. hebr. oct. 58: Nr. 62		91
Ms. hebr. oct. 59: Nr. 63		93
Ms. hebr. oct. 60: Nr. 64		95
Ms. hebr. oct. 61: Nr. 65		96
Ms. hebr. oct. 62: Nr. 66		97
Ms. hebr. oct. 63: Nr. 67		98
Ms. hebr. oct. 64: Nr. 68		99
Ms. hebr. oct. 65: Nr. 69		100
Ms. hebr. oct. 66: Nr. 70		101
Ms. hebr. oct. 67: Nr. 71		102
Ms. hebr. oct. 68: Nr. 72		103
Ms. hebr. oct. 69: Nr. 73		105
Ms. hebr. oct. 70: Nr. 74		106
Ms. hebr. oct. 71: Nr. 75		107
Ms. hebr. oct. 72: Nr. 76		108
Ms. hebr. oct. 73: Nr. 77		109
Ms. hebr. oct. 74: Nr. 78		111
Ms. hebr. oct. 75: Nr. 79		112
Ms. hebr. oct. 76: Nr. 80		113
Ms. hebr. oct. 77: Nr. 81		114
Ms. hebr. oct. 78: Nr. 82		116
Ms. hebr. oct. 79: Nr. 83		117
Ms. hebr. oct. 80: Nr. 84		118
Ms. hebr. oct. 81: Nr. 85		

Inhaltsverzeichnis

Ms. hebr. oct. 82: Nr. 86		122
Ms. hebr. oct. 83: Nr. 87		123
Ms. hebr. oct. 84: Nr. 88		124
Ms. hebr. oct. 85: Nr. 89		125
Ms. hebr. oct. 86: Nr. 90		126
Ms. hebr. oct. 87: Nr. 91		127
Ms. hebr. oct. 88: Nr. 92		128
Ms. hebr. oct. 89: Nr. 93		130
Ms. hebr. oct. 90: Nr. 94		131
Ms. hebr. oct. 91: Nr. 95		133
Ms. hebr. oct. 92: Nr. 96		134
Ms. hebr. oct. 93: Nr. 97		135
Ms. hebr. oct. 94: Nr. 98		136
Ms. hebr. oct. 95: Nr. 99		139
Ms. hebr. oct. 96: Nr. 100		140
Ms. hebr. oct. 97: Nr. 101		142
Ms. hebr. oct. 98: Nr. 102		143
Ms. hebr. oct. 99: Nr. 103		144
Ms. hebr. oct. 00: Nr. 104		147
Ms. hebr. oct. 01: Nr. 105		148
Ms. hebr. oct. 02: Nr. 106		149
Ms. hebr. oct. 03: Nr. 107		150
Ms. hebr. oct. 04: Nr. 108		151
Ms. hebr. oct. 05: Nr. 109		152
Ms. hebr. oct. 06: Nr. 110		153
Ms. hebr. oct. 07,1: Nr. 111		155
Ms. hebr. oct. 07,2: Nr. 112		155
Ms. hebr. oct. 07,3: Nr. 113		156
Ms. hebr. oct. 07,4: Nr. 114		157
Ms. hebr. oct. 07,5: Nr. 115		158
Ms. hebr. oct. 08: Nr. 116		160
Ms. hebr. oct. 09: Nr. 117		161
Ms. hebr. oct. 10: Nr. 118		161
Ms. hebr. oct. 11: Nr. 119		163
Ms. hebr. oct. 12: Nr. 120		163
Ms. hebr. oct. 13: Nr. 121		164
Ms. hebr. oct. 14: Nr. 122		165
Ms. hebr. oct. 15: Nr. 123		165
Ms. hebr. oct. 16: Nr. 124		167
Ms. hebr. oct. 17: Nr. 125		170
Ms. hebr. oct. 18: Nr. 126		171
Ms. hebr. oct. 19: Nr. 127		172
Ms. hebr. oct. 20: Nr. 128		173
Ms. hebr. oct. 21: Nr. 129		173
Ms. hebr. oct. 22: Nr. 130		175
Ms. hebr. oct. 23: Nr. 131		175
Ms. hebr. oct. 24: Nr. 132		179
Ms. hebr. oct. 25: Nr. 133		180
Ms. hebr. oct. 26: Nr. 134		181
Ms. hebr. oct. 27: Nr. 135		182
Ms. hebr. oct. 28: Nr. 136		183
Ms. hebr. oct. 29: Nr. 137		184
Ms. hebr. oct. 30: Nr. 138		184

VORBEMERKUNGEN

1. ZUM HANDSCHRIFTENBESTAND

Die hebräischen Handschriften der StuUB Frankfurt am Main haben vollzählig und unbeschädigt den Zweiten Weltkrieg überdauert. Gerüchte über angebliche Verluste, die nach Beendigung des Zweiten Weltkrieges entstanden und sich hartnäckig behaupteten (siehe unsere Bemerkung am Ende der Beschreibung von Ms. hebr. oct. 7 und die Hinweise *ibid.*) beruhten vielleicht darauf, daß die Handschriften – laut freundlicher Mitteilung von Herrn Dr. GERHARDT POWITZ von der Handschriftenabteilung der StuUB – seit 1943 nach Oberfranken ausgelagert waren und nach ihrer Rückführung im Jahre 1946 mehrere Jahre zum Teil unausgepackt in einem ehemaligen Luftschutzbunker lagen. Tatsächlich unbekannt ist nur der Verbleib der Fragmente aus der Kairo-Genisa, die im Jahre 1899 von Rabbiner Dr. HOROVITZ der StuUB geschenkt wurden. Ca. 9 wertvolle Handschriften wurden im Jahre 1950 veräußert: vgl. Inkunabelkatalog der Stadt- und Universitätsbibliothek . . . in Frankfurt am Main, bearbeitet von KURT OHLY und VERA SACK, Frankfurt am Main 1967, S. XXI f.

Eine Literaturkartei der StuUB verzeichnet die Benutzung der hebräischen Handschriften seit 1958. Diese Kartei enthält zu einzelnen Signaturen die Namen der Benutzer und das Jahr der Benutzung, aber keine weiteren Angaben, also auch nicht über die Verwertung der betreffenden Handschrift.

Es war nicht unsere Aufgabe, jeweils die Vorbesitzer der einzelnen Handschriften zu eruieren. Es verdient aber festgehalten zu werden, daß ein wesentlicher Bestandteil der Frankfurter Handschriften aus der Sammlung Merzbacher stammt, also aus der Sammlung des Münchner Rabbiners, Bankiers, Numismatikers und Bibliophilen ABRAHAM MERZBACHER (1812–1885; über ihn: EJ, Bd. XI, S. 1395). Von der Sammlung Merzbacher existiert ein Titel-Katalog, verfaßt von RAPHAEL NATHAN RABBINOWICZ (1835–1888; über ihn: EJ, Bd. XIII, S. 1465 f.). Die aus der Sammlung Merzbacher stammenden Frankfurter Handschriften sind jeweils erkennbar an dem in der Handschrift angebrachten Besitzvermerk „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis“ sowie an einem in die Handschrift eingeklebten Ausschnitt aus dem Katalog von RABBINOWICZ (vollständiger Titel siehe im Literaturverzeichnis s. v. „RABBINOWICZ, Kat.“), mit dessen Angaben über die betreffende Handschrift. Wir haben jeweils auf Besitzvermerk und eingeklebten Ausschnitt hingewiesen.

Hervorzuheben ist ferner die Gruppe der Handschriften aus dem Nachlaß von ELJĀQĪM (auch: G. B.) CARMOLY (vgl. Literaturverzeichnis s. v. „CAT.-CARMOLY“). Dieser Rabbiner, Schriftsteller und Bibliophile (1802–1875; über ihn: EJ, Bd. V, S. 189) hat die Titel einiger Handschriften selbst in die Handschrift eingetragen und auch einige Titelblätter

Vorbemerkungen

mit Verzierungen versehen, worauf wir jeweils hingewiesen haben (wobei mit „CARMOLY“, ohne Angabe des Vornamens, stets *ELJĀQIM CARMOLY* gemeint ist).

Es existierte bisher noch kein Katalog der hebräischen Handschriften der StuUB. Der oben genannte Katalog von RABBINOWICZ umfaßt nur die Sammlung Merzbacher und bietet auch für diese nur eine erste Orientierungshilfe, da er jeweils nur Titel, Verfasser und geschätztes Alter der Handschrift verzeichnet.

Vor einiger Zeit wurden von den Frankfurter Handschriften (ebenso wie von den hebräischen Handschriften anderer Bibliotheken) im Auftrag des Jerusalemer „Institute of Microfilms of Hebrew Manuscripts at the National and University Library“ Mikrofilm-Aufnahmen gemacht, die sich im genannten Institut befinden (vgl. N. ALLONY und D. S. LOEWINGER, *List of Photocopies in the Institute. Part I. Hebrew Manuscripts in the Libraries of Austria and Germany, Jerusalem 1957*, S. 52–55, wo allerdings nur 29 Frankfurter Handschriften verzeichnet sind). Aufgrund dieser Mikrofilme wurde von Mitarbeitern des genannten Instituts ein Zettelkatalog hergestellt, der, als eine Art vorläufiger Bestandsaufnahme, stichwortartig, ähnlich wie RABBINOWICZ im oben genannten Katalog, aber doch etwas ausführlicher, Titel etc. verzeichnet.

2. ZU UNSERER ARBEIT

Die in diesem Band beschriebenen 150 Handschriften stellen etwa die Hälfte der hebräischen Handschriften der StuUB dar. Der folgende Band – VI, 1 b – soll die restlichen Handschriften beschreiben. Vorangehen soll eine Einleitung mit einer nach Sachgebieten geordneten Übersicht über den Inhalt aller hebräischen Handschriften der StuUB.

Wo von den beschriebenen Werken Editionen erschienen sind, haben wir dies jeweils vermerkt. Sind mehrere Editionen erschienen, haben wir sie nur auszugsweise angegeben oder durch Hinweis auf Bibliographien. kritische Editionen jedoch möglichst vollständig. Falls in einer Edition unsere Handschrift verwertet wurde, haben wir dies vermerkt.

Falls also bei unseren jeweiligen Beschreibungen nicht auf eine Edition hingewiesen wird, konnten wir keine Edition feststellen. Falls Editionen genannt sind ohne den Vermerk, daß unsere Handschrift dabei benutzt wurde, ist das Werk zwar ediert, aber unsere Handschrift (soweit uns bekannt ist) noch nicht für eine kritische Edition benutzt.

Ferner haben wir jeweils auf alle uns bekannten wissenschaftlichen Arbeiten (Bücher oder Zeitschriftenartikel) hingewiesen, in denen die betreffende Handschrift beschrieben oder auch nur erwähnt wird. Einige dieser letztgenannten Hinweise verdanken wir der freundlichen Mitteilung des oben genannten Jerusalemer Institute of Microfilms of Hebrew Manuscripts.

Von folgenden Werken konnten wir keine Edition feststellen:

5/VII (Kommentarteil?). 6 (teilweise). 9/I (jedoch Vorrede gedruckt), III (teilweise). 11. 12 (teilweise). 16/I. 17 (teilweise). 18/I (teilweise), II, III. 20. 21. 22 (teilweise). 23/I (teilweise), II. 28/II, III, IV (teilweise), V. 29/I (teilweise), VII, VIII (teilweise). 31/I, II, III (teilweise). 32. 33/II. 35/I, IV, VIII. 36. 39. 41. 44. 45. 46 (Hauptteil). 47/1–IV. 47/V, 1. Teil (teilweise) und 2. Teil. 48. 49. 50 (teilweise). 51. 52. 53. 54. 57. 58. 59. 60/I. 61. 63. 70. 73/I, II. 74/IV. 75. 76. 77 (jedoch 1 Zitat gedruckt). 78 (Hauptteil). 81/II (teilweise), III. 83. 85. 86. 87/I, II. 90/I, II, III, IV, V. 92. 95. 96. 97. 102. 103.

Vorbemerkungen

105. 107,1–107,5. 109. 110. 111 (teilweise). 115/I, II. 116/I, II, III (teilweise), VI (teilweise). 119. 121/I, II. 123 (teilweise). 124/I. 126. 127 (I. Teil). 128 (teilweise). 131. 132/II. 133/I–V. 134 (teilweise). 135 (die Responsen). 137 (teilweise). 141. 142/I. II. 144/I–V.

Zu unseren häufigen Hinweisen auf die Kataloge von FRIEDBERG, Bet 'eqed und BENJACOB, Thes., sowie auf DAVIDSON, Thes. sei daran erinnert, daß FRIEDBERG und DAVIDSON nur gedruckte Werke bzw. Gedichte verzeichnen, BENJACOB hingegen außer Drucken auch Handschriften, was bei unseren Hinweisen entsprechend zu beachten ist.

Der Dank des unterzeichneten zweiten Bearbeiters gilt Herrn W. Voigt (Marburg/Lahn) für sein Verständnis für die vielen sachbedingten Verzögerungen bei der Abfassung der Arbeit; der Deutschen Forschungsgemeinschaft für die Finanzierung der Arbeit; Herrn G. Powitz für die Übersendung der Handschriften nach München; dem Franz Steiner Verlag für die Mühe bei der komplizierten Herstellung der Arbeit, auch Herrn Theo Smets von der Rheingold-Druckerei GmbH für die sorgfältige und gewissenhafte Betreuung der Herstellung und Herrn A. Schischa (London) für wertvolle Hinweise (seine Arbeiten sind erwähnt: zu Ms. hebr. oct. 52, 59, 69 und 110). Wertvoll war auch der ständige Kontakt mit Herrn H. STRIEDL, München, dem Herausgeber von Band VI,2 (vgl. Literaturverzeichnis s. v. RÖTH – STRIEDL). Herr H. HAUKE von der Handschriftenabteilung der Bayerischen Staatsbibliothek gab bereitwillig Auskünfte allgemein bibliographischer Art. Ihnen allen gilt der Dank des Unterzeichners.

München, März 1981

LEO PRIJS

LITERATURVERZEICHNIS

- ADLER, Catalogue E. N. ADLER, Catalogue of the Hebrew Manuscripts of the Collection of ELKAN ADLER, Cambridge 1921.
- ASULAI, Itinerarium R. Chajim Josef David Asulai, Ma'agal tōb ha-sālēm, Itinerarium (1753–1794). Ex autographo auctoris edidit ARON FREIMANN (hebr.), Berlin – Jerusalem, 1921–1934.
- BAER Seligmann Baer, Sēder 'abōdat Jisrā'el, Rödelheim 1868. Unveränderter Nachdruck s.l., Schockenverlag 1937.
- BENJACOB, Thes. J. A. BENJACOB, Ōsar ha-sefārim. Lat. Titel: Ozar ha-sepharim. Thesaurus librorum hebraicorum tam impressorum quam manuscriptorum. Wilna 1880.
- BROCKELMANN, GAL C. BROCKELMANN, Geschichte der arabischen Literatur, Leiden 1937–1949².
- CAT.-CARMOLY Catalog der reichhaltigen Sammlung hebräischer und jüdischer Bücher und Handschriften aus dem Nachlaß des seel. Herrn Dr. G. B. CARMOLY, welche am Montag 25. October 1875 und folgende Tage zu Frankfurt am Main im Auktionslokale der Herren JOSEPH BAER & Comp. Rossmarkt 18 gegen baare Zahlung öffentlich versteigert werden durch JOSEPH BAER & Comp., Rossmarkt 18 und J. KAUFFMANN, Bornheimerstr. 13. Frankfurt am Main 1875.
- CAT. MARGOLIOUTH Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum, by G. MARGOLIOUTH, London 1909ff.
- CAT.-NEUBAUER AD. NEUBAUER, Catalogue of the Hebrew Manuscripts of the Jews' College, Oxford 1886.
- CAT.-PARIS H. ZOTENBERG, Catalogue des Manuscrits Hébreux et Samaritains de la Bibliothèque Imperiale, Paris – Frankfurt 1866 (= Catalogue des Manuscrits Orientaux [de la Bibl. Nat. I,1]).
- CAT.-SASS. D. S. SASSOON, Ohel Dāwīd. Descriptive Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the Sassoon Library London, Vol. 1/2, Oxford 1932.
- DAVIDSON, Thes. ISR. DAVIDSON, Ōsar ha-sirā we-ha-pijjūt mi-zeman hatimat kitbe ha-qōdes 'ad resit teqūfat ha-hskālā. Engl. Titel: Thesaurus of Mediaeval Poetry, Bd. I–IV, New York 1924–1933.
- DE ROSSI, Cat. JOH. BERNH. DE ROSSI, Mss. codices hebraici bibliothecae J. B. de Rossi . . . accurate ab eodem descripti et illustrati, Parmae 1803.
- Deutsche EJ Encyclopaedia Judaica (erschienen nur Bd. 1–10, bis zum Buchstaben „l“ incl.), Berlin 1928ff.
- EISENSTEIN, Ōsar JEHŪDĀ DĀWĪD EISENSTEIN, Ōsar midrāsīm. Bēt 'eqed le-mataim midrāsīm qetannim we-aggādōt u-ma'asijjōt . . . Engl. Titel: Ozar midrashim. A library of two hundred minor midrashim, ed. with introduction and notes. New York 1915 und 1928.
- EJ Encyclopaedia Judaica, 14 Bdd. (engl.), Jerusalem 1970.

Literaturverzeichnis

- ELBOGEN, Jüd. Gottesdienst ISMAR ELBOGEN, Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung, 3. Aufl. Frankfurt am Main 1931. Photomechanischer Nachdruck Olms, Hildesheim 1967.
- Enc. ha-ivrit Ha-ensiqlopedijjā ha-‘ivrit (hebr.), Jerusalem - Tel Aviv 1948ff. (noch unvollendet).
- FLEISCHER, Poetry E. FLEISCHER, Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages (hebr.), Jerusalem 1975.
- FRIEDBERG, Bet eq‘ed I/II B. FRIEDBERG, Bet ‘eqed sefārim. Beth Eked Sepharim. Lexique bibliographique. 1. Aufl. Anvers 1928-1931, 2. Aufl. (published by BARUCH FRIEDBERG), Tel Aviv 1951-1956.
- FRIEDBERG, Ergänzungen Bet Eked Sepharim, Bibliographical Lexicon, New Series: Vol. I (ב - א), 1950-1973, Ed. „Zion“ Institute, Kiriat Schmona 1974. Vol. II (ט - ג), III (ז - י), IV (ק - ג), V (ת - ר), 1950-1974, Ed. „Zion“ Institute, Safad 1976.
- FÜRST, BJ JULIUS FÜRST, Bibliotheca Judaica, Leipzig 1849-1863.
- GRAETZ, Geschichte HEINRICH GRAETZ, Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart, Bd. 1-11, Berlin (und andere Orte) 1853ff.
- GROSS, Gall. Jud. HENRI GROSS, Gallia Judaica, Paris 1897.
- HALKIN Moses Maimonides' Epistle to Yemen. The Arabic Original and the three Hebrew Versions. Edited from Manuscripts with Introduction and Notes by ABRAHAM S. HALKIN and an English Translation by BOAZ COHEN, New York, American Academy for Jewish Research 1952 (hebr.).
- HOROVITZ, Frankf. Rabb. MARKUS HOROVITZ, Frankfurter Rabbinen. Ein Beitrag zur Geschichte der israelitischen Gemeinde in Frankfurt am Main, Frankfurt am Main 1882-1885. 2. Auflage mit Ergänzungen von Rabb. Dr. JOSEF UNNA, Kfar Haroeh (Israel) 1969. (Übersetzung dieser 2. Auflage ins Hebr. erschien Jerusalem 1973.) Unsere Zitate nach der Edition 1969.
- Jewish Enc. Jewish Encyclopedia (engl.), New York und London 1901ff.
- JLG Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft. Frankfurt am Main 1903-1932.
- JÖCHER CHRISTIAN GOTTLIEB JÖCHER, Allgemeines Gelehrtenlexikon, Leipzig 1750.
- Jüd. Lex. Jüdisches Lexikon, 5 Bdd., Berlin 1927ff.
- JQR Jewish Quarterly Review, Philadelphia.
- KAHANA, D. KAHANA, Rabbi Abrāhām ibn ‘Ezrā (hebr.), Warschau 1894.
- Abraham ibn Ezra
- KASHER - MANDELBAUM Sāre ha-elef. A complete biographical compendium of Hebraica written during the thousand year period between the close of the Talmud and the beginning of the Shulhan Aruch, ed. by MENAHEM M. KASHER and JACOB B. MANDELBAUM (hebr.), New York 1959.
- KASHER - MANDELBAUM, Ergänzungsartikel J. MANDELBAUM, Quntrēs haslāmā le-sēfer sarē ha-elef, in: The Adam-Noah Braun Memorial Volume, Essays in Jewish Studies, Jerusalem 1969, S. 213-295.
- KAT.-KAUFMANN M. WEISS, Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Prof. Dr. David Kaufmann, Frankfurt am Main 1906.
- KEREM HEMED כרם חמד, Zeitschrift in hebr. Sprache, erschienen in Wien, Prag und Berlin 1833-1856.
- KOREN N. KOREN, Jewish Physicians, A biographical Index. Israel University Press, Jerusalem 1973.

Literaturverzeichnis

- KS Kirjat Sefer, Jerusalem.
- LEVIN, Abraham ibn Ezra I. LEVIN, Abraham ibn Ezra, His Life and his Poetry (hebr.). Tel Aviv 1965.
- LÖWENSTEIN LEOPOLD LÖWENSTEIN, Zu Geschichte der Juden in Fürth, in: JLG, VI, 1908, S. 153-233 (1. Teil), und VIII, 1910, S. 65-213 (2. Teil).
- LÖWINGER - WEINRYB D. S. LÖWINGER and D. WEINRYB, Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Jüdisch-Theologisches Seminar in Breslau. Publication of the Leo Baeck Institute. Wiesbaden 1965.
- MAIER, Geschichte JOHANN MAIER, Geschichte der jüdischen Religion, Berlin/New York 1972.
- MARGALIOTH, Enc. MORDECHAI MARGALIOTH, Encyclopedia of great men in Israel (hebr.), 4 Bdd., Tel Aviv 1960-1961.
- MARX, Polemical Mss. ALEXANDER MARX, The Polemical Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America, in: Studies in Jewish Bibliography and related Subjects, in Memory of Abraham Solomon Freidus, New York 1929.
- MICHAEL, Ör H. J. MICHAEL, Ör ha-hajjim, Frankfurt am Main 1891. Nachdruck New York 1965.
- MGWJ Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.
- MORTARA MARCO MORTARA, מוזכרת חכמי איטליא, Indice alfabetico dei Rabbini e Scrittori Israeliti in Italia, Padua 1886.
- NEUBAUER, Bodl. ADOLF NEUBAUER, Catalogue of the Hebrew manuscripts in the Bodleian Library, Oxford. Vol. I, Oxford 1886; Vol. II (mit A. E. COWLEY), Oxford 1906.
- PRIJS, Abraham ibn Ezra LEO PRIJS, Abraham ibn Ezra's Kommentar zu Genesis Kapitel 1, = Verzeichnis der orient. Hss. in Deutschland, herausg. von W. VOIGT, Supplementband 17, Wiesbaden 1973.
- PRIJS, Basler Drucke Die Basler hebr. Drucke, bearbeitet von JOSEPH PRIJS, ergänzt und herausgegeben von BERNHARD PRIJS, Olten 1964.
- PRIJS, Dreif. Faden LEO PRIJS, Der dreifache Faden, Leben und Wirken dreier großer Führer in Israel. 1. Teil: Rabbi Moses Sofer (= auszugsweise Übersetzung des von S. SCHREIBER verfaßten Buches Hut ha-mešullās vom Hebr. ins Deutsche), Basel 1952.
- RABBINOWICZ, Kat. R. N. RABBINOWICZ, אוהל אברהם, רשימת הספרים אשר אסף... אברהם, מערצבאכער, הוצ' לאור רפאל נטע ראבינאוויטץ (auch: Kat. RABBINOWICZ), München 1888.
- ROSIN, Abraham ibn Ezra D. ROSIN, Reime und Gedichte des Abraham ibn Ezra, in den Jahresberichten des jüd.-theologischen Seminars Breslau, Breslau 1885ff.
- ROTH, Italy CECIL ROTH, The History of the Jews in Italy, Philadelphia 1946.
- RÖTH - STRIEDL Verzeichnis der orient. Hss. in Deutschland, herausg. von W. VOIGT, Bd. VI: Hebr. Hss., Teil 2, herausg. von HANS STRIEDL, unter Mitarbeit von LOTHAR TETZNER beschrieben von ERNST RÖTH, Wiesbaden 1965.
- SCHIRMANN HAJJĪM SCHIRMANN, Ha-sirā ha-'ibrīṭ bi-Sefarad u-bi-Provence, 2 Bdd., Tel Aviv/Jerusalem 1954-1956 (seither weitere Auflagen).
- SCHIRMANN, Anth. Ital. JEFIM (HAJJĪM) SCHIRMANN, Mibhar ha-sirā ha-'ibrīṭ be-Italia. Anthologie der hebr. Dichtung in Italien (= Sifre hā-mākōn le-hēger ha-sirā ha-'ibrīṭ III, 1), Berlin 1934.
- SCHOLEM - JOEL, Cat. Catalogus Codicum Cabbalisticorum quot conservantur in Bibliotheca Hierosolymitana, digessit G. SCHOLEM adiuvante B. JOEL (Sonderdruck aus KS VII; hebr.), Jerusalem 1930.

Literaturverzeichnis

- SCHWARZ ARTHUR ZACHARIAS SCHWARZ, Die hebräischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien, Leipzig 1925.
- SHULVASS, Renaissance MOSES A. SHULVASS, The Jews in the world of the Renaissance, Leiden 1973 (aufgrund der hebr. Ed. 1965).
- SLATKINE מנחם מענדל ולאטקין, אוצר הספרים חלק שני, כולל הערות, תקונים, הוספות ומפתח שמות המחברים לספר אוצר הספרים של ר. יצחק אייזיק בן-יעקב (= Ergänzungen zu BENJACOB, Thes.), Jerusalem 1965.
- STEINSCHNEIDER, Bodl. M. STEINSCHNEIDER, Catalogus librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana, Berolini 1852-1860.
- STEINSCHNEIDER, GL M. STEINSCHNEIDER, Die Geschichtsliteratur der Juden in Druckwerken und Handschriften, Frankfurt am Main 1905.
- STEINSCHNEIDER, Hamburg M. STEINSCHNEIDER, Catalog der hebräischen Handschriften in der Stadtbibliothek zu Hamburg, Hamburg 1878. Nachdruck: Dr. Ernst Hauswedell & Co., Hamburg 1969.
- STEINSCHNEIDER, Hebr. Bibl. M. STEINSCHNEIDER, המוכיר, Hebräische Bibliographie. Blätter für neuere und ältere Literatur des Judentums, Berlin 1858ff.
- STEINSCHNEIDER, HÜ M. STEINSCHNEIDER, Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher, Berlin 1893. Nachdruck: Graz 1956.
- STEINSCHNEIDER, Mch. M. STEINSCHNEIDER, Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München, 2. Aufl. München 1895 (= Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis, Tom. I, pars 1).
- STEINSCHNEIDER, OS M. STEINSCHNEIDER, Öseröt hajjim. Ozroth Chajim. Katalog der Michael'schen Bibliothek (jetzt in Oxford), aus 862 Handschriften und 5471 Nrr. gedruckte Bücher bestehend, Hamburg 1848.
- URBACH, Ba'ale EPHRAIM E. URBACH, Ba'ale ha-tösäföt. The Tosaphists. Their history, writings and methods (hebr.), Jerusalem 1955 (seither weitere Auflagen).
- WAXMANN, History MEIR WAXMAN, A History of Jewish Literatur, Neuaufl. New York - London 1960, Bd. I-V.
- WERTHEIMER S. A. WERTHEIMER, Bäte midrasöt. Published for the first time from Mss. discovered in the Genizoth of Jerusalem and Egypt with introductions and annotations by SHLOMO AHARON WERTHEIMER. 2. Aufl. Bd. 1, Jerusalem 1952, Bd. 2, Jerusalem 1953.
- WININGER S. WININGER, Große jüdische Nationalbiographie, 7 Bdd., Cernauti 1925ff.
- ZDMG Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
- ZfGJD Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland.
- ZfHB Zeitschrift für Hebräische Bibliographie. Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter herausg. von Dr. H. BRODY, Berlin 1896-1899; Frankfurt am Main 1900ff.
- ZUNZ, Abschreiber LEOPOLD ZUNZ, Abschreiber, Punktatoren, Korrektoren, Autographen. In: ZfHB 18, 1915, S. 58-64 und 101-119.
- ZUNZ, GS LEOPOLD ZUNZ, Gesammelte Schriften I, Berlin 1876.
- ZUNZ, Literaturgeschichte LEOPOLD ZUNZ, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie. Berlin 1865 (Nachdruck 1966).

VERZEICHNIS DER ABKÜRZUNGEN

A	Anfang	Kol.	Kolumne
a. a. O.	am angegebenen Orte	Kr.	Kreis
Abb.	Abbildung	lat.	lateinisch
Abs.	Absatz	Ms., Mss.	Manuskript(e)
Abschn.	Abschnitt	NF	Neue Folge
Abt.	Abteilung	Nr.	Nummer(n)
Anm.	Anmerkung	o. J.	ohne Jahr
aram.	aramäisch	or.	orientalis
AT	Altes Testament	Pl.	Plate
Aufl.	Auflage	PrSB	Preußische Staatsbibliothek
Bd.	Band	r	Rectoseite
bes.	besonders	S.	Seite
Bl.	Blatt	s.	siehe
bzw.	beziehungsweise	s. a.	sine anno
ca.	circa	s. l.	sine loco
Cod.	Kodex	s. o.	siehe oben
ders., dass.	derselbe, dasselbe	s. u.	siehe unten
d. h.	das heißt	s. v.	sub verbo
DSB	Deutsche Staatsbibliothek	SB	Staatsbibliothek
E	Ende	StB	Stadtbibliothek
ed., Ed.	editio, Editio	sog.	sogenannt
Ed. pr.	Editio princeps	Sp.	Spalte
Edd.	Editionen	StuUB	Stadt- und Universitätsbibliothek
ehem.	ehemals		
El	Einleitung	T	Titel
f., ff.	folgend, folgende	T.	Teil
fol.	folio	Tbl	Titelblatt
Fragm.	Fragment	Tom.	Tomus
geb.	geboren	u. a.	unter anderem
gest.	gestorben	u. ö.	und öfter
H.	Heft	u. zw.	und zwar
hebr.	hebräisch	UB	Universitätsbibliothek
Hs., Hss.	Handschrift(en)	Ü	Überschrift
hsg.	herausgegeben	usw.	und so weiter
ibid.	ibidem	v	Versoseite
incl.	inclusive	v.	von
Jh.	Jahrhundert	var.	variierend
Jhg.	Jahrgang	Verf.	Verfasser
jüd.	jüdisch	vgl.	vergleiche
K	Kolophon	Vol.	Volumen
Kap.	Kapitel	WB	Westdeutsche Bibliothek

Verzeichnis der Abkürzungen

z. B.	zum Beispiel	z. Z.	zur Zeit
z. St.	zur Stelle	Zl.	Zeile(n)
z. T.	zum Teil	Zl. var.	Zeilenzahl variierend
z. gr. T.	zum größten Teil		

- / in der Hs. beginnt eine neue Zl.
( ) Erklärungen, sinngemäße Ergänzungen der Stellen, die ursprünglich wohl in der Hs. standen, aber zerstört sind.
[ ] nicht in der Hs. enthalten
... in der Hs. enthalten, aber nicht zitiert
(. . .) zerstörte oder unleserliche Stelle
(!) sic!
(?) in Lesung oder Bedeutung fraglich

Stehen (!) oder (?) direkt hinter dem Wort, beziehen sie sich auf dieses eine Wort, sonst auf den ganzen Passus.

ABKÜRZUNGEN DER BÜCHER DES AT

Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Jos., Jud., I/II Sam., I/II Reg., Jes., Jer, Ez., Hos., Joel, Am., Ob., Jona, Mi., Nah., Hab., Zeph., Hag., Sach., Mal., Ps., Prov., Hi., Ct., Ruth, Thr., Eccl., Est., Dan., Esr., I/II Chr.

UMSCHRIFTTABELLE

א	'	מ	מ
ב	b	נ	נ
ג	g	ס	ס
ד	d	ע	'
ה	h	פ	פ
ו	w	צ	צ
ז	z	ק	ק
ח	h	ר	ר
ט	t	ש	ש
'	j	ת	ת
כ	k		
ל	l		

Nicht besonders bezeichnet sind:

1. Spirantische Aussprache von בגדכת,
  2. Matres lectiones und
  3. die Verdoppelung nach dem Artikel.
- Sewā mobile ist durch „e“ wiedergegeben.

BESCHREIBUNGEN

151 fol. in Ledereinband über Pappe mit Streicheisenlinien, Blindpressung (Blütenmuster) und Bandschließen. Hebr. Folierung: א קנה (= fol. 3^r-150^r); ו ב ו ט fehlen, jedoch kein Textverlust, da sich die fehlenden fol. an anderen Stellen der Hs. befinden. Unbeschrieben: fol. 1^r-2^v, 3^v-4^v, 120^v-122^r, 123^r^v, 135^r-151^v.

15:21 cm (9:14,5 cm); ca. 27 Zl. Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten (außer 102^v). Italienische Maşqetschrift auf orientalischem Papier, geschrieben im Jahre 5403 (= 1643) in Jerusalem. Fol. 65^r-103^v von anderer Hand. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 2. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 2. Sehr flüchtig geschriebener Besitzvermerk in deutscher Kursivschrift auf fol. 122^v:

מעזבון המניח המפורסם הנגיד התורני המושלים פו"מ / יאקב בר כ"ה יצחק מלעוורדן זצ"ל בר' פו"מ כ"ה
אברהם בן כ"ה / איצק למוורדן (= מלוורדן!) יעקב דה פריס זצ"ל
Leeuwarden (Stadt in Holland), = de Vries, דה פריס = לעוורדן

אוצרות חיים

Öşeröt ḥajjīm. „Schätze des Lebens“ (in Anspielung auf den Namen des Verfassers). Kabbalistisches Werk, verfaßt von Ḥajjīm ben Jōsēf Vital (Palästina, 1542-1620).

(3^r) Tbl : ספר / אוצרות חיים / חלק ראשון / והוא דרושי אדם קדמון לכל הקידומים והשתלשלותו בעולמות / נעתק מקונטרסין שנמצאו בכתיבת יד הרב האלהי / כמוה"ר חיים ויטאל זלה"ה והוא מה שקבל מרבו הרב האלהי / נר ישראל כמוה"ר / יצחק לוריא אשכנזי / זלה"ה / פה / ירושלם ע"ה תוב"ב שנת הת"ג (= 5403 = 1643) ליצירה.

A (5^r): ליקוטי הקדמות הקבלה שקבלתי אני הצעיר חיים / ויטאל ממורי ורבי נר ישראל בוצינא / קדישא הרב האלהי החסיד העניו / כמה"ר יצחק לוריא ז"ל אשכנזי שלמד עם אליהו ז"ל. גם יחברו אליהם קצת כוונות / התפלות והמצוות וקצת ייחודים וכוונות על דרך האמת לייחד המאורות העליוני / כאשר יבאו ב"ה. וקצת ביאור קצת מאמרים מן הזוהר. וביאורי פסוקים ע"ד (= על דרך) / האמת וע"ד הפשט. ודרושי הנשמות והגלגולים / ...

E (116^v): ... ולכן אין בו / בחינת שם מ"ב כנוי. תם ונשלם תהלות לאל בורא עולם / עד כאן היה בספר אחד שלם מתחלתו ועד סופו / מכתיבת יד הרב האלהי כמה"ר חיים ויטאל זלה"ה

Dann folgt auf fol. 117^r-120^r: דרוש היכלות.

A (117^r): עשר ספירות דאצי' הכוללות ה' פרצופים ...

E (120^r): ... וכמו שנת' (= שנתבאר) בברכת האבות / במלת למען שמו באהבה ועיין שם

Dann folgt, ohne besonderen Titel, ein weiterer Teil, fol. 124^r-134^v:

A (124^r): עור אבאר עתה בחינות אחרות שיש ביסוד הזה דאבא שבתוך ז"א ...

E (134^v): ... וזהו ענין ת' שקל כסף / ... / וזהו עובר לסוחר הוא הכתר

Fol. 117^r–134^v stammen vermutlich aus anderen קונטרסיין des Vital; hier ist das Ende defekt. Zum Verfasser vgl. G. SCHOLEM, in EJ, Bd. XVI, S. 171–176, s. v. Vital, Hayyim ben Joseph. Zu unserem Werk ibid. S. 174. Es wurde gedruckt in Korec 543 (= 1783) u. a.: vgl. FRIEDBERG, Bêt ‘ēqed II, S. 44, Nr. 1055. – Drei Hss. unseres Werkes aus dem Besitz der Hebrew University, Jerusalem, sind beschrieben bei SCHOLEM-JOEL, Cat. S. 122 f., Nr. 60–62. Unsere Hs. ist dort nicht genannt.

Vgl. Ms. hebr. qu. 5, das unter dem Titel Ōṣar ha-ḥajjīm das gleiche Werk enthält.

2

Ms. hebr. oct. 2

188 fol. in marmoriertem Pappereinband mit Lederrücken. Der Paginator unserer Hs. kommt unrichtigerweise auf 197 (statt auf 188) fol., da er versichtlich auf fol. 69 folgen ließ: 79 (statt 70). Zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Hebr. Foliierung: א–קפ”ח. Dies entspricht fol. 2–197, welche letztere Zahl aber – s. oben – in 188 korrigiert werden muß. Zwischen fol. 16 und 17 fehlt 1 Blatt (ט”ז), wodurch eine entsprechende Textlücke entsteht (auch an der Kustode der Verso-Seite des vorausgehenden fol. erkennbar). Unbeschrieben: fol. 1^v und 197^v (in Wirklichkeit: 188^v, – s. oben). Die letzten beiden fol. sind rechts unten abgerissen.

10:15 cm (7:12 cm); ca. 23 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben von Mōše Hamel, dem Sohn der Autorin, Rabbiner in Baiersdorf, lebte Anfang 18. Jh. – Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 91.

[זכרונות]

Zikrōnōt. Memoiren in jüdisch-deutscher Sprache (mit hebr. Buchstaben). Verfaßt von Glückel von Hameln (1645–1724).

Tbl (1^r): זה / שער לה' צדיקים יבאו בו / הספר הלז איזט אות באות מגוף (?) הכתב שלהצדיקת
 (?) / אמי וקנתי גליקל ע"ה תהא נשמתה צרורה בצרור / החיים טראנצלאדיהרט ווארדן ע"י אדוני
 אבי / האלוף התורני הרבני מופלא ומפולג מהורר משה / האמיל סג"ל גרו יאיר לנצח אב"ד דק"ק
 פייארשדורף / והמדינה . . . / . . . / וזאת היא מאתי הקטן חיים האמיל בן הרב הג"ל / מק"ק
 פייארשדורף (= Baiersdorf) / לפרט למען תספר באוני / בנך לפק (= 1743)

Ü (2^r): בסד / שנה תג"א (= 1691) אתחיל לכתוב זה מרוב דאגות וצרות ומכאובי / לב וויא ווייטר
 פולגען ווערט

A (ibid.): כל מה שברא הקב"ה לא ברא אלא לכבודו והעולם בחסד יבנה . . .

E (188^r): [הש"י] ב"ה זאל געבין דאו עס לטובה זיין זאל . . .

Das Werk wurde aufgrund unserer und einer anderen Hs. ediert, kommentiert und mit einer Einleitung versehen von DAVID KAUFMANN, unter dem Titel: „Die Memoiren der Glückel von Hameln, 1645–1719“, Frankfurt am Main 1896 (bei COHN, in KS 31, S. 245, Nr. 281, und FRIEDBERG, Bêt ‘ēqed II, S. 332, Nr. 452, irrtümlich: Preßburg 1896). „Die Ed. beruht hauptsächlich auf einer Handschrift der früheren – jetzt der Frankfurter Stadtbibliothek einverleibten – Merzbacherschen Bibliothek in München, neben der eine zweite, minder vollständige, in Privatbesitz zu Frankfurt/Main befindliche zu Rate

gezogen wurde" (KAUFMANN, a. a. O., Einl. S. VII). Überschrift und Anfang unserer Hs. bei KAUFMANN S. 1; Ende unserer Hs. bei KAUFMANN S. 333.

Das Titelblatt der Hs. stammt von Ḥajjim ben Mōše, dem Enkel der Autorin und wurde im Jahre 1743 (s. oben) nachgetragen. Die Schrift des Titelblattes ist völlig abweichend von derjenigen des Werkes. Mit den Worten **וַיֵּאמֶר הָיָא מֵאָתִי** ist wohl auf das Titelblatt Bezug genommen. Die Zeit des Abschreibens durch Mōše ist in der Hs. nicht angegeben. Laut einem Vermerk (auf dem Titelblatt) des Ḥajjim ben Jōsēf Hamel aus Baiersdorf, später in Königsberg, ist Ḥajjim (ben Mōše Hamel) – also der Enkel der Glückel und Verfasser des Titelblattes – im Jahre 1788 im Alter von 76 Jahren gestorben.

Die Memoiren beziehen sich auf die Jahre 1647–1719 und sind für den Historiker von großer Bedeutung. Mehrere Auflagen erlebte eine Übersetzung ins Hochdeutsche: Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, aus dem Jüdisch-Deutschen übersetzt, mit Erläuterungen versehen und herausgegeben von Dr. ALFRED FEILCHENFELD, mit 25 Bildbeigaben. 4. Aufl., Berlin 1923.

Weitere Literatur zu Werk und Verfasserin: EJ, Bd. VII, S. 629f., s. v. Glueckel of Hameln. N. B. MINKOFF, Gliql Hamel (1645–1724), New York 1952. Bibliographie: JAKOB SCHATZKY in: Yivo Bleter 6, 1934, S. 138–144.

3

Ms. hebr. oct. 3

154 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt; hebr. Folierung: **טקכ-א** (= fol. 2-130). Unbeschrieben: fol. 1^r und fol. 154^v. Blätter am Anfang und am Ende mit weißem Papier ausgeflickt.

16:21,5 cm (12:18,5 cm); ca. 32 Zl. Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten; sephardische Mašqetschrift, geschrieben um 1700, auf brüchigem Papier. Das vordere Schutzblatt enthält auf der Recto-Seite den Titel, ferner links oben den Eintrag: **הַצֵּעִיר מֵיָדָיו / זְרַחְיָה / אֲזוּלַי ס"ט**. Es handelt sich um die eigenhändige Unterschrift von Je'ūdā (= Jehūdā) Zerahjā Azulai, der um 1800 lebte, aus Marrakesch (Marokko) stammte und sich in Palästina niederließ. Er war ein Verwandter des berühmten, 1806 gestorbenen Ḥajjim Jōsēf Dāwid Azulai (genannt ḤIDA). Über diesen (in der EJ nicht aufgeführten) Jehūdā Zerahjā vgl. MĒ'IR BENAJAḤU, **רַבֵּי חַיִּים יוֹסֵף דָּוִד אֲזוּלַי**, Jerusalem 1959, S. 85. Laut BENAJAḤU (ibid.) sind „viele hebr. Hss. aus der Sammlung des ḤIDA in den Besitz von Jehūdā Zerahjā Azulai übergegangen“. Demnach könnte auch unsere Hs. aus dem Besitz des ḤIDA stammen.

Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 98 (= Nr. unserer Hs. im Kat. RABBINOWICZ).

פִּירוּשׁ סִפְרֵי לְרַבְּנֵי הַלֵּל

Pērūš sifrē le-rabbēnū Hillēl. Kommentar zum tannaitischen Midrasch „Sifrē“. Verfaßt von Hillēl ben Eljāqim; lebte im 12. Jh. in Griechenland, wird von den Tosafisten zitiert. Während der Sifrē selbst sich von Num. 5,2 bis Deut. Ende erstreckt, bricht unsere Hs. Deut. 25,2 ab. Mehr wurde anscheinend vom Verfasser nicht geschrieben.

A (21): וַיִּשְׁלַחוּ מִן הַמַּחֲנֶה פֶּרְשָׁה זוֹ לְמֵה נְאֻמָּה כְּלוּמֵר כִּיֹּן דְכָתִיב אִישׁ . . .

E (154^r): אין לי אלא בזמן שהם שנים . . . דמשמע אפילו מתו כולם אם נשאר וכי: ע"כ פ"י ספרי לרבינו הלל ז"ל

Zu Verfasser und Werk vgl. FRIEDBERG, Bêt 'eqed II, S. 767, Nr. 670; EJ, Bd. VIII, S. 487, s. v. Hillel: krit. Ed. mit (hebr.) Vorwort und Anmerkungen durch SCHACHNE KOLEDITZKY, Jer. 1948, aufgrund der Hs. Sassoon Nr. 598 (vgl. CAT.-SASS. S. 106). Auch diese Hs. bricht Deut. 25,5 ab. Andere Hss., also auch unsere Hs., werden von KOLEDITZKY nicht erwähnt.

4

Ms. hebr. oct. 4

36 fol. in Pappeinband mit Lederrücken und -ecken. Zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Hebr. Foliierung: א-לו (= fol. 1-36^r).

17:21 cm (12:15 cm); ca. 32 Zl. -- Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf blauem Papier. Geschrieben nach 1797 (dem Todesjahr des Verfassers, der in der Überschrift mit der Eulogie der Verstorbenen genannt ist). Unvollständig.

פירוש על היכלות

Pērūš 'al hēkālōt. Kommentar zu den Zōhar-Abschnitten der Perikopen Berēšit (Gen. 1,1 ff.) und Peqūdē (Ex. 38,1 ff.). Verfaßt von Ēlijjahū ben Šelōmō aus Wilna, dem „Gaon von Wilna“ (1720-1797).

Ū (1^r): פירוש מהחסיד מוהר"א מוילנא ולה"ה על היכלות בראשית ופקודי

A (ibid.): היכלא קדמאה ומתחת רגליו כו והן ב' היכלין קדמאין . . .

E (36^v): האי רוחא דאקרי שד איהו אשתכח ורוח / אחרא

Das Wort אחרא = Kustode. Die Schrift bricht inmitten der Erklärung zum 5. Hēkāl ab. Beginn der Erklärung zum ersten Hēkāl: fol. 1^r (s. oben); zum 2. Hēkāl: fol. 10^r; zum 3. Hēkāl: fol. 18^r; zum 4. Hēkāl: fol. 26^v; zum 5. Hēkāl: fol. 31^v.

Die Hēkālōt (wörtlich „Paläste“) sind Beschreibungen der sieben Paläste des himmlischen Paradieses, dessen die Seele des Menschen nach dem Tode teilhaftig wird. Diese Hēkālōt-Beschreibungen (sie existieren nur zu den beiden genannten Perikopen) sind dem Zōhar (also dem Standardwerk der jüdischen Mystik) inkorporiert (vgl. EJ, Bd. XVI, S. 1195, s. v. Zohar).

Ed. des Werkes: Königsberg 1857 unter dem Titel: ספר היכלות הוהר מפרשת בראשית : ספר היכלות להגר"א מוילנא, וג'ל במהדורת: ופקודי עם ביאור הגר"א מכבוד רבנו הגדול וג' אליהו מוילנא (vgl. FRIEDBERG, Bêt 'eqed II, S. 285, Nr. 644). Ferner erschien (Jerusalem 1970): ספר היכלות להגר"א מוילנא, ו"ל במהדורת: עילום (!) בת 250 טפסים בלבד. Es handelt sich um die Photographie einer Hs., ohne Angabe des Herausgebers und ohne Angabe, um welche Hs. es sich handelt.

Sammelband in 7 Teilen.

132 fol. in modernem Papiereinband. Hebr. Folierung: א כד (= 2-25); ל א (= 29-58); ד א (= 59-62); ח א יח (= 79-96). Unbeschrieben sind: fol. 25^v-28^v, 63^r-70^v, 77^r-78^r, 128^v-132^v. Teil I = fol. 1^r-25^r; Teil II = fol. 29^r-58^v; Teil III = fol. 59^r-62^r; Teil IV = fol. 62^v (Fragment); Teil V = fol. 71^r-75^v; Teil VI = fol. 76^r^v; Teil VII = fol. 79^r-128^r.

15:21,5 cm (ca. 10:ca. 14 cm, bis fol. 84; von da an ca. 9:ca. 14 cm); Teile I-VI ca. 34 Zl., Teil VII var., aber weniger Zl. - Kustoden: Teil I hat Kustoden fol. 1^v-6^v, von da an nur jeweils am Lagenende; Teile II und III haben Kustoden auf allen Verso-Seiten; Teile IV (nur 1 fol.) und V ohne Kustoden, ebenso Teil VI (ebenfalls nur 1 fol.); Teil VII hat Kustoden auf allen Verso-Seiten, außer fol. 84^v. Deutsche Kursivschrift, von verschiedenen Händen (1470-1519), auf Papier. Teil I geschrieben in Worms, 279 (= 1519) von שמואל המכונה זנוויל בר' (= 1519) von ישראל אשר ז"ל (fol. 25^r); Teile II und III in Mantua, Dienstag, 26. Ab 230 (= 1470), von ישעיה ישעיה (fol. 58^v; 62^r); Teil VII in פירט גווער, Donnerstag, 18. Ellul 260 (= 1500), von מנחם אלזניורר בר' נפתלי זלה"ה (fol. 128^r). Besitzvermerke: fol. 2^r oben rechts: בענדיט וועזל בפ"פ דמיין; ibid. oben links: נאם הקטן משה בן הר"ר שמואל ז"ל . . . סג"ל גלוייזר; fol. 1^v: „Benedix Herz Wesel“.

I

ספר מאזנים

Sēfer mōzenajim. Grammatikalische Abhandlung. Titel laut Recto-Seite des Titelblattes, fol. 1^r. Verfaßt von Abrāhām ibn 'Ezrā (aus Spanien, gest. 1167). Untertitel (ibid.): ספר מאזנים. להגות בו תמיד בלי עצלתיים ערב ובוקר וצהרים

Einzeiliger Spruch: A (2^r): אשאלה עזר להחל ולכלות . . .

Dann Gedicht: בשם אל יחלו יריאיו ויכלו . . .

Dann eigentlicher Beginn: אמרות יי אמרות שהרות. ביד אנשי (קדש + lies) שמורות

B (25^r): כי ספרים רבים חברו המדקדקים בכל שער ושער עד אין קץ

(Ed. HEIDENHEIM hat etwas abweichenden Schluß).

K (ibid.): אני כתבתי זה הספר בנחצה [— בנחוצה] ובקולמוס רצוצה בק"ק וירמש שנת רע"ט לפ"ק / באלף הששי שמואל המכונה . . . ז"ל מילדי חיל פרוך.

וירמש ist, neben וירמישה, die übliche Schreibung für Worms; vgl. z. B. ASULAI, Itinerarium, S. 23; 24.

Edd.: W. HEIDENHEIM, Offenbach 1791; uns unzugänglich: M. WILENSKY, Berlin 1923. Über das Schicksal dieser unvollendet gebliebenen Edition, von der nur zwei Exemplare übriggeblieben sind (beide aufbewahrt im Bialik-Haus in Tel-Aviv), vgl. jetzt: AHARON MONDSHINE, R. Abraham ibn Ezra, the short commentary on Daniel. A critical edition with an introduction, supercommentary, indices and appendices (= Teil einer M.A.-Arbeit), Bar-Ilan Universität, Ramat Gan 1977, S. פ"ג, Anm. 6.

II

ספר צחות

Sēfer šaḥōt. Grammatikalische Abhandlung. Verfaßt von Abrāhām ibn ‘Ezrā (s. oben Teil I). Kein Titelblatt; der Titel geht aus der Überschrift hervor.

(29r) Ū : מפר צחות לה"ר אברהם ברי מאיר המכונה בן עזרא

(ibid.) A (Gedicht) : בראשית כל רעיון . . .

Dann eigentlicher Beginn: . . . בעבור שנשמת האדם . . .

(58v) E (Gedicht) : קחי מלים

(ibid.) K : והתהלה והשבח . . . זה ספר צחות לא"ע / סיימתיו יום ג' כ"ו לחדש אב שנת ר"ל לפ"ק

לי כתבתיו פה מנטובה / נאם הצעיר וקט מקומץ ישעיה ברי יעקב אלוף זצ"ל

Edd.: G. LIPPMANN, Fürth 1827 (Photomechanischer Nachdruck: Makor Verlag, Jerusalem 1970). Krit. Ed., mit Benutzung von Hss., darunter auch der unsrigen: CARLOS DEL VALLE RODRIGUES, Sefer Šaḥōt de Abraham ibn Ezra. Edición crítica y versión castellana (= Bibliotheca Salamanticensis. Dissertationes 1). Salamanca, Universidad Pontificia, 1977.

III

שערי דורא

Ša‘arē dūrā. Ritualkodex. Verfaßt von Jišḥāq aus Düren, lebte zu Beginn des 14. Jh.s. Titel als Überschrift vor dem Anfang.

(59r) A : אמי מהר"ר יצחק זצ"ל מדורא בעל השערים ist der ursprüngliche Titel

(des Werkes) הנה הפצירני זוגתי לכתוב לה הלכו' נדה ואפרש לה בקוצר בכ"ה דינים

(62r) E : תמו הלכו' נדה אשר חבר הרב יצחק מדורא זצ"ל ע"י נשלמו יום ג' כ"ו לחדש אב / ר"ל

פה מנטובה נאם הצעיר וקט מקומץ ישעיה ב"ר יעקב אלוף זצ"ל מפראג.

Edd.: FRIEDBERG, Bêt ‘eqed II, S. 1032, Nr. 2079; BENJACOB, Thes., S. 606, Nr. 1163, wozu ergänzende Angaben bei SLATKINE, S. 306, Nr. 1163 und bei KASHER – MANDELBAUM, S. 278, Nr. 157. Unsere Hs. enthält nur הלכות נדה in 25 Paragraphen und hat auch 4 Glossen; die 1. Glosse endet: מהר"ם (= Abkürzung für den Verfasser der Glosse); die 2. und 3. Glosse enden: מהר"ם (— עד כאן לשון) מהר"ם; die 4. Glosse endet: עכ"ל הגה.

IV

שער תשובת יסוד עולם

Ša‘ar tešūbat jesōd ‘ōlām. Sittenbuch über das reine Eheleben.

Titel geht aus dem Anfang hervor:

(62r) A : שער תשובת יסוד עולם והוא השער הנכון אל אותן הרודפים אחר / תאות המשגל. והשער

הזה נחלק לבי' מדות . . .

(ibid.) E : המבטל ממנו פריה ורביה . . . גדול עונו מנשוא מפני שמיעט

Fragment von nur 15 Zl., das mitten im Satz abbricht. Eine Beziehung zum Werk *שערי תשובה* des Jōnā Gerondi (gest. in Spanien 1263) konnten wir nicht feststellen.

V

ספר קדושה על פי הסוד

Sēfer qeduššā 'al pī ha-sōd. Heiligkeits-Buch in 5 Kapiteln. Mystisches über die Heiligkeit des Ehelebens.

Titel (abgekürzt) als Überschrift und (vollständig) am Ende.

ספר קדושה : (71^r) Ū

(ibid.) A : אחי בהיותך זרני ומהיר לחקור על הדרכי אשר אתה תדע יראת שמים . . .

E (75^v) : והשם ברחמיו . . . להוליד זרע מוכן לעבודתו וליראתו. אמן בנל"ך ואע"י . . . ברוך נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. סליק ספר קדושה על פי הסוד.

Das Werk ist im Ms. hebr. oct. 162/IV, Frankfurt/Main als *ספר קדושה על פי הסוד* bezeichnet und mit dem Werk *אגרת הקודש* des (1270 gest. Spaniers) Nachmanides identisch. Mehrmals ediert; vgl. FRIEDBERG, *Bêt 'ēqed II*, S. 24, Nr. 555; PRLIS, *Basler Drucke*, S. 215f. Kritische Ed. von C. B. CHAVEL, *Kitbē rabbēnū Mōšē ben Naḥmān*, Vol. II, Jerusalem 1964, S. 315–337, aufgrund einer Hs. des Jewish Theological Seminary, New York (Halberstam Nr. 444). CHAVEL nennt sonst keine Hss., also auch nicht unsere beiden.

Das Verhältnis der beiden Hss. zu den Drucken ist noch zu prüfen. Das Ms. hebr. oct. 162/IV ist das umfangreichere der beiden.

VI

העתק מפסקי מהר"י ווייל ז"ל

He'etēq mipisqē m(ōrēnū) h(ārab) r(abbī) J(a'aqōb) Weil z(ikrōnō) l(ibrākā). Auszug aus den Entscheidungen (Responsen) des Rabbi Ja'aqōb Weil (Rabbiner in Augsburg, Bamberg und Erfurt, gest. ca. 1455). Kein Titelblatt; der oben angegebene Titel ist die Wiedergabe der Überschrift (fol. 76^r). Das Responsum bezieht sich auf das Verhalten der Gelehrten in Bamberg (*בומבערק*; so geschrieben fol. 76^r, Zl. 2; ähnlich bei ASULAI, *Itinerarium*, S. 18: *בומבורג*).

A (76^r) : אנשי אמת רודפי צדק המחזיקי בתור' ה' . . .

E (76^v) : ואני את נפשי הצלתי ואתם עשו את / שלכם . . . למען תשכילון את אשר תעשון . . . הקטן יעקב ויילא

Das Responsum ist in den Edd. unter Nr. 163 zu finden. Zu Verfasser und dessen Responsen vgl. MARGALIOH, *Enc.*, Bd. III, S. 859; *Jüd. Lex.*, Bd. V, S. 1358; EJ, Bd. XVI, S. 395.

Edd. der Responsen: vgl. KASHER – MANDELBAUM, S. 251, Nr. 28; FRIEDBERG, *Bêt 'ēqed II*, S. 952, Nr. 96.

VII

בחנית העולם

Behīnat ha'ōlām. Didaktisches Gedicht über die Nichtigkeit der irdischen Güter und über die Erhabenheit des sittlich-religiösen Ideals. Verfaßt von Jeda'jā ben Abrāhām ha-penīnī Bedersi; lebte im 13. Jh. in Südfrankreich. Titel geht hervor aus der Überschrift.

(79^r) Ū אגרת חברה החכם הגדול המשורר הברדשי / אנבונטי אברם הנקראת בחנית העולם
 (ibid.) A [שמים: erg.: לרום: וארץ לעומק ורוחב לב אין חקר . . .
 E (128^r): צרפתי למעשה מחשבתי . . . ביום ה' י"ח אלול שנת ו ס"ר עוני (= 1500) . . . כח (= כה חותם) הסופר מנחם אלדנדורף / בר נפתלי זלה"ה והתחלתיו באודינו ות"ל גמרתיו במקום הנ"ל.
 Die Hs. hat einen anonymen Kommentar, beginnend (fol. 79^r untere Hälfte):
 פירוש נעתק מנתקק (!) / אמר המבאר. המאמר הזה הנכבד חברו . . . קראו אגרת בחנית העולם . . .
 כס יבחן / חולשת זה המציאות . . .

und endend (fol. 128^r):

סוף דבר תשמאיל לבי וכו' (!) המחבר הזה סיים במעלת הרמב"ם זצ"ל / משה עבד ה' וממשה לא
 קם משה כמשה והוא האיר / עיני לבבנו בעיקרי דתינו הנזכרות ברוך הנותן ליעף כח

Der Kommentator betitelt das Werk (s. obiges Zitat aus fol. 79^r): אגרת בחנית העולם.
 Von fol. 104^r an ist auf jeder Seite oben vom Schreiber ein Datum angegeben, z. B.:
 Fol. 104^r (erste Datumangabe): יום א' ר"ח אלול ר"ס בפורט גרווער.
 Fol. 110^r: יום א' ז' אלול ר"ס כאשר נחתכו רגלי האופה על השוק הבירה בקונקורדיא.
 Fol. 114^r: יום ג' ט' אלול ר"ס אחר הלך לדרכו חר"י הערלשהיים י"ץ ס"ל.
 Fol. 115^r: יום ב' ט"ו אלול . . . לאחר שנתן החבל להרצח והודה ולא בוש.
 Fol. 124^r: ביום ג' י"ו אלול ר"ס כאשר עבר ממני ב"א (= בן אחי ?) הר' ליוולו סג"ל י"ץ בפורט.
 Fol. 127^r: יום ה' י"ח אלול בפורט גווער כאשר אמש היה מטר סחף / ברד ורוח סערה. ונתן זמן:
 ד' ימים להרצח.

Wichtig für die Lokalisierung von פורט גווער (auch פורט גרווער, auch פורט allein – Belege s. o.) ist die Schlußbemerkung des Schreibers Menāḥēm Oldendorf (fol. 128^r unten), er habe mit dem Schreiben in Udine begonnen und habe dann seine Arbeit in פורט גווער (fortgesetzt und) beendet: והתחלתיו באודינו ות"ל גמרתיו במקום הנ"ל (s. o.).

Es ist also anzunehmen, daß es sich bei פורט גווער um eine Hafenstadt (Porto . . .) handelt, die nicht weit von der bekannten Stadt Udine (Norditalien) liegt – wahrscheinlich Portogruaro, nördlich von Venedig. Unsere Vermutung wird bestätigt durch Ms. Cambridge Add. 1175, wo dieser Ort ebenfalls als Wohnort des Schreibers (des Werkes) שם טוב בן יצחק אבן שפרוט אבן בחן, geschrieben im Jahre 343 = 1583 angegeben ist, in der Schreibung פורט גרוויר, also offenbar = Portogruaro.

Das Werk בחנית העולם (gewöhnlich bezeichnet: בחנית עולם) wurde zuerst ca. 1477 in Mantua und seither ca. achtmal gedruckt: zu Verfasser und Werk vgl. EJ, Bd. IX, S. 1308 ff.; MARGALIOH, Enc., S. 586 ff.

123 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 67^v, 68^{rv}.

15:19,5 cm (12:15 cm); ca. 21 Zl. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier. 17. Jh.

נוף עץ חיים

Nöf 'eš ḥajjīm. Zweig des Lebensbaumes. Mystische Erklärungen zu verschiedenen Aggādōt und zur Himmelfahrt des Propheten Elijjāhū: in 2 Pforten.

... (1^r) Ū : נוף השלישי והוא נוף עץ חיים והוא ביאור אנרות ועלמות / ממורינו האר"י צלה"ה . . .

... (ibid.) A : ממסכת ברכות אמר ר' א לחכמים כלום . . .

... (123^v) E : ... וזהו שאמר תנא דבי אליהו אותו הנער שהחייתי הוא משיח בן יוסף היה שהוא בא מאפרים והוה שכתב / בספר הזוהר פרשת ויקהל דף קצ"ד . . . אליהו הנביא האמיתי / הוא אותו אליהו דשבת בנימן / שיבא במהרה בימינו / אמן וכן יהי רצון / אמן נצח סלה / ועד עד / כאן / תם ונשלם בכתיבה וכה וברה . . . מאותו האיש שלא / טעם מיתה וקבורה . . . ויקיים בנו הפסוק הנה אנכי שלח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום יהו"ד הגדול והנורא אמן אמן ואמן

Die erste Pforte behandelt nach Traktaten geordnete talmudische Aggādōt. Die Erklärungen stammen von dem Kabbalisten Jīṣḥāq Lurja (gest. 1572 in Safed; in der Überschrift als *מורינו האר"י* bezeichnet) und dessen Schüler Ḥajjim Vital (gest. 1620 in Damaskus). Aus den gleichen Quellen stammt die zweite Pforte, welche fol. 58^v beginnt mit:

שער שני מנוף ג. ביאור קצת דברי רז"ל שבאו במדרשות / ממורינו האר"י זלה"ה. ובתוכם דרושי אלה המלכים וגם עליית אליהו / ז"ל בסערה השמימה.

Mit *אלה המלכים* ist der mit *אלה המלכים אשר מלכו* beginnende Abschnitt auf fol. 65^r gemeint. Ende der zweiten Pforte (und des Hauptwerkes überhaupt) wohl fol. 67^r (Text in der Mitte abgebrochen; Werk also unvollständig). Dieser Hauptteil der Hs. hat viele Glossen, beginnend mit *הגהה* und endend mit *ע"כ* (z. B. fol. 32^r). Der darauffolgende (und letzte) Teil des Werkes (fol. 69^r – Ende) beginnt: *בעזרת האל ד' שמיא וארעא*: dies ist also der Name des Glossators. Auf fol. 72^r sagt er:

אמר הצעיר יעקב בר חיים צמה מגרושי פורטוגאל מעיר / ויאנא די קאמינייא כתבתי זה בהיותי חולה על ערש דוי / כדי שלא אבטל החיוב בשנת ה'תי"ח (= 1658) באדר שני. וכשם שוכתי . . . כן יהי רצון

Der Glossator hat also die Glossen im Jahre 1658 „niedergeschrieben“ (dies bedeutet nicht, daß er die Glossen oder gar die ganze Hs. selbst geschrieben hat). Der gleiche Ja-'aqōb ben Ḥajjim Ṣemaḥ wird in einer im Jahre 1728 geschriebenen Hs. als Verfasser eines Werkes (*קול ברמה*) genannt, laut SCHOLEM – JOEL, Cat. S. 138, Nr. 88. Vgl. über ihn: EJ, Bd. XVI, S. 984, s. v. Zemah, Jacob ben Ḥayyim. Was den Basis-Text anbelangt, handelt es sich jedenfalls um eine Abschrift, nicht um einen Autographen, was aus Bemerkungen hervorgeht wie: fol. 51^r: *מזאתי חסר סוף הענין*; fol. 94^r: *וכדומה לי המעתיק*; . . . fol. 96^v: *ואני המעתיק ראיתי*.

Das Werk ist, da noch nicht ediert, bei FRIEDBERG, Bēt 'ēqed nicht aufgeführt. Der Verfasser (richtiger evtl.: Kompilator, da der Hauptinhalt auf frühere Schriften zurückgeht) ist nach BENJACOB, Thes., S. 394, Nr. 66, sowie nach SCHOLEM, EJ, Bd. XII, S. 865f. (s. v. Poppers), der Kabbalist Mē'ir ben Jehūdā Loeb Poppers (gest. in Jerusalem 1662). Teile unseres Werkes **נוף עץ חיים**, von dem unsere Hs. ja (laut Überschrift) nur den dritten **נוף** enthält, sind möglicherweise als Teile anderer Werke im Druck erschienen, s. BENJACOB a. a. O. und SCHOLEM a. a. O. – Eine weitere Hs. des Werkes **נוף עץ חיים** und zwar der zweite **נוף**, befindet sich im Besitz der Hebrew University und ist beschrieben bei SCHOLEM – JOEL, Cat. S. 135f., Nr. 83/4.

Der letzte Teil unserer Hs. (fol. 69^r – Ende) ist gedruckt im Werk **צמח צדיק**, Korec 1785.

Vgl. unten Ms. hebr. oct. 132/1.

7

Ms. hebr. oct. 7

40 fol.; zusätzlich: vorne Titelblatt, hinten 3 unbeschriebene fol. – Hebr. Folierung: ס-[א] (= fol. 1-40). Pappereinband mit Lederrücken und Goldprägung aus dem späten 18. oder frühen 19. Jh.

13: 20,5 cm (9:15 cm); ca. 20 Zl. – Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten, außer wenn auf der folgenden Seite ein neues Kap. beginnt; Ausnahme fol. 22^r, wo keine Kustode, trotzdem auf der folgenden Seite kein Kapitel-Beginn. Deutsch-rabbinische Schrift, auf Papier geschrieben, vom Verfasser selbst in Berlin (laut Titelblatt), im Jahr 1791 (laut Kolophon fol. 40^v). Besitzvermerk auf der Recto-Seite des Titelblattes, oben:

מתנה . . . מהיר"ר שלמה נר"ו / אב"ד דק"ק פרענצלא בהנאון מוה"ר / צבי הירש זצ"ל אב"ו ברלין / פה ברלין יום ה' ג' כסלו תקס"א / שלום צוועטטעלס.

Die Hs. wurde also am 20. Nov. 1800 von Šalōm Zwetteles in Berlin dem Rabbi Šelōmō, Rabbiner zu Prenzlau, Sohn des Rabbi Šebī Hirsch, Rabbiner zu Berlin, geschenkt. Die Recto-Seite des Titelblattes enthält ferner unten den Stempel des Dāni'el Jaffe, dem der Verfasser seine Schrift widmet. Der Stempel enthält in hebr. Quadratschrift die Worte: / דינאל / ז"ל / דניאל, darunter in deutscher Schrift die Initialen D. J. (= Daniel Jaffe).

Über Šebī Hirsch (Levin) und seinen Sohn Šelōmō (später Oberrabbiner in London) vgl. EJ, Bd. XI, S. 112f.

דבר מלכות

Debar malkūt. Streitgespräche über das Judentum. Der Verf. bezeichnet sich auf dem Titelblatt als Jiṣḥāq, genannt Itzig Satanow, der das Buch dem Dāni'el Jaffe, Gemeindevorsteher zu Berlin, zu dessen Geburtstag am 10. Adar 5552 (= 1792) gewidmet habe (Recto-Seite des Titelblattes):

זו / המחברת / דבר מלכות חברתיה וכתבתיה אני חתום מטה מנחה היא שלוחה לשוע הנגידים שר וגדול ליהודים הוא אדוני הר"ר דינאל יפה / פרנס ומנהיג פה / ק"ק ברלין והמדינה / והיא נתנה לו ביום הולדת אותו . . . י' אדר / תקנ"ב / מן צעיר עבדו יצחק הלוי המכונה ר' / איצק / סטנאב יושב בשבת ביבליאתעק של השר.

Fol. 1^r zweites Titelblatt: **דבר מלכות / העתק ויכוח / שהיה לאחד המלכ"י / ממלכי מערב עם / שר צבאו והגמון / ויערי ורב ורופא / . . . הועתק מהעתק ישן / שנת מלכות (1736) — 5496 (d. i.)**

A (1^v): **עמק המלך. הבוקר אור ליי"ד (ניסן) הא תצ"ו (1736) בצאת השמש בגבורתו . . .**

E (40^v): **מלך אני עם לבבי לבטל שנאת הדת ואם אבדיל בין יהודי / לנוצרי תקום השנאה לעולם . . . ולגו תהיה צדקה כי / ניישר צבא רב (עד כאן הגיע העתק הספור הדורש טוב ליהודים) נאום**

המחבר זה לכם האות בשמי. בכורו עשרת מונים חלקן. / ומשנהו לו יתר שאת שמנה ידות כערכו. ושלישו / מגרעת ניתן בו חמשת חקו, והצעיר כמנת הבכור ומשנהו חלקן, / ופקודיהם למספרם בדבר מלכות, שבטי אבי אהבה (= אהרן) ומקומי / אבי שטנה (= שטן-אב) ושנותי אתקן (=) (1791) זה שמי לעלם

Über Verfasser (Haskala-Schriftsteller; gest. 1804) vgl. EJ, Bd. XIV, S. 905 s. v. Satanow. Über Dāni'el Jaffe, dem der Verfasser sein Werk widmet (Bankier; Vorsteher der jüd. Gemeinde Berlin; gest. 1799) vgl. die deutsche EJ, Bd. VIII, S. 712 s. v. Itzig.

Laut einer auf der Verso-Seite des vorderen Buchdeckels aufgeklebten Notiz von A. Fr. (= ARON FREIMANN) ist unser Werk eine Umarbeitung des gedruckten Buches דברי ריבות, Teil I, des gleichen Verfassers Iṣḥāq Satanow, Berlin 1799, mit geringen Veränderungen; vgl. FRIEDBERG, Bêt 'ēqed II, S. 224, Nr. 505.

In KS 49 (1973/74), S. 436, erwähnt M. PELLI (im Artikel: בבירור שאלות בבליוגרפיות) unsere Frankfurter Hs., von der er irrtümlich annimmt, sie befände sich in der Universitätsbibliothek Jerusalem und nicht mehr in Frankfurt/Main (ähnliche irrtümliche Annahmen bezüglich der Frankfurter Hss. s. unten zu Mss. hebr. oct. 15/I; 66; 125; 133/VI; 147; 150). Er stellt (ibid. S. 437, Anm. 5) in Aussicht, in einer gesonderten Arbeit unsere Hs. (die tatsächlich in Jerusalem zugänglich ist, aber nur in Form eines Mikrofilms im Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts der Hebr. Universität) mit dem (nach seiner Ansicht der Hs. sich eng anschließenden) Druck zu vergleichen. Diese in Aussicht gestellte Arbeit scheint noch nicht erschienen zu sein.

Ob die Dispute stattgefunden haben, ist noch zu klären.

8

Ms. hebr. oct. 8

48 fol. in marmoriertem Pappereinband mit Lederrücken und -ecken. Zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Fol. 1-34 blaues Papier.

13,5:21 cm (11:17 cm); 19 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten außer fol. 6^v (fol. 1^v ist Kustode durch aufgeklebten Papierstreifen verdeckt). Deutsche Kursivschrift auf Papier, 17./18. Jh.

אותות השמים

Ūtōt ha-sāmajim. Meteorca. Verfaßt von Aristoteles und aus dem Griechischen (genauer: aus der arabischen Übersetzung des Originals durch Averroës) ins Hebräische übertragen durch Šemū'el ibn Tibbōn (ca. 1160-1230, Südfrankreich).

Ū (1^r): אַנא יי' הושיעה נא

A (ibid.): אמר שמואל בן תבון המעתיק הספר הזה הנקרא ספר אותות השמים / מלשון הגרי („arabisch“) אל לשון עברי אל אחד מחומדי החכמה ומן המשכילים בה / ר' יוסף בן החסיד רבי ישראל זצ"ל / בתחילת תחנוני המשכיל הנבון החבר היקר יצא דבר להעתיק לו ספר חכמת הטבע /

E (48^v): . . . / ונחזור אחר כן באחרונה על כל הדברים המתהווים כאדם / והצמח והדומה להם מן החייות בגזירת השם הטובה / וכו' איצור / נשלם ספר אותות השמים לאריסטוטלים הפילוסוף. / ברוך הנותן ליעף כח

Ed. London 1867 (ed. durch FILIPOWSKI aufgrund von Hss.); vgl. FRIEDBERG, *Bet 'eqed* II, S. 59, Nr. 1416. Über das Werk und seine Hss. vgl. STEINSCHNEIDER, *HÜ*, § 61, S. 132. STEINSCHNEIDER *ibid.* zählt zahlreiche Hss. auf, jedoch befindet sich die unsrige nicht darunter.

9

Ms. hebr. oct. 9

Sammelband in 3 Teilen.

120 fol. in Ledereinband über Pappe mit Streicheisenlinien und Resten von Knopflochschlaufen: Rücken beschädigt. Zwei Zählungen: am oberen Rand und am Seitenrand; wir zitieren nach der Zählung am oberen Rand. Zusätzlich vorne 1 Schutzblatt (mit Eintragungen auf der Recto- und Verso-Seite) und hinten 2 Schutzblätter. Text am Rand durch Wurmfraß geringfügig beschädigt (z. B. fol. 29^v). Von fol. 90^r nur noch 2 Zl. vorhanden, Rest abgeschnitten. Hebr. Folierung: א-פ-ב = fol. 1-82; auf א-פ folgt irrtümlich direkt ז-כ, so daß ז-כ-ג = fol. 83-120. Weiterer Irrtum in der hebr. Zählung: fol. 97 = א-ק; fol. 98 = ב-ק; fol. 99 ebenfalls = ב-ק; fol. 100 = ג-ק; fol. 101 = ד-ק etc. - Unbeschrieben: fol. 90^v.

15:20 cm (Teil I und III 9:13 cm, Teil II ca. 11:ca. 16 cm); Teil I und III 22 Zl., Teil II 28 Zl. - Kustoden an folgen Verso-Seiten: 13^v-17^v, 24^v-29^v, 36^v, 38^v-42^v, 48^v-54^v, 60^v-66^v, 68^v, 72^v-75^v, 77^v, 84^v-89^v, 98^v-102^v, 104^v, 105^v, 109^v, 111^v-115^v. Spanische Masqetschrift des 15. Jh.s, auf Papier. Teil II von anderer Hand. Teil I = fol. 1^r-90^r; Teil II = fol. 91^r-97^v; Teil III = fol. 98^r-120^v. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus *Kat. RABINOWICZ*, Nr. 47. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 47. Auf der Recto-Seite des vorderen Schutzblattes Schriftproben, auf der Verso-Seite oben links arabischer Titel (in hebr. Schrift) und unten Inhaltsangabe:

ס' מלות ההגיון / וס' המבוא לפורפיריאוס עם ביאור מלות ההגיון / וס' מאמרות ביאור ז' רש"ד / וס' ביאור מליצה לארסטו עם ביאור ז' רש"ד / וס' הלכות שהיטה יש בכללן ה' מצות ג' מצות עשה ובי' לא תעשה / וס' תקון הדעות הפילוסופים

Auf fol. 120^v Besitzvermerk (in orientalischer Manier verschnörkelte Unterschrift): שמואל (?) דוד ס"ט. Die beiden philosophischen Teile der Hs. (Teil I und III) enthalten zahlreiche Randglossen.

Mittlerer Kommentar des Ibn Rušd zu den logischen Werken des Aristoteles. Aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt von Ja'aqōb ben Abbā Mari Anatoli (13. Jh.).

מבוא

Mābō. Isagoge des Porphyrr.

Ü (1^r): ספר המבוא לפורפיריאוס עם ביאור ז' [רש"ד]

A (ibid.): קול חופשי בינה ככסף. / איה מצרף מסיג שלי. /

חכמת דבר תשיב אומר. / כור לבין מאז נתן לי. /

בו (= בי) הגו סיגים מכסף. / ויצא לצורף כלי. /

מצרף / לכסף התבונה. וכור לזהב האמונה. לחכמת הדבר

E (12^v): . . . והתשוּקה לחכמות נשאני לבי אל ביאוריו והרחבת הדברי' בזה ובקצת מה / שיזכר בדברים אלו בזה הספר כבר העירוני רובם ובקצתם עיון. ואין זה חקו' לדברים אלו. / תם תם תם

Die Vorrede findet sich gedruckt nach 3 Münchner Hss. (STEINSCHNEIDER, Mch., Nr. 64, 106 und 388) bei STEINSCHNEIDER, Hamburg, S. 181 ff.

Voraus ging (ist aber in unserer Hs. nicht mehr erhalten) das **ספר מלות ההגיון** des Maimonides (s. oben Inhaltsangabe!). In dieser Anordnung erhalten in Ms. Saraval 22; vgl. LOEWINGER – WEINRYB, S. 199, Nr. 286.

B

מאמרות

Ma'amārōt. Kategorien.

Ü (13^r): ספר מאמרות. השער הראשון

A (ibid.): כמדרגת ההצעה למה שירצה שיאמר אותו בזה הספר . . .

E (37^v): . . . אלא שהעניינים המפורסמים מזה הם אלו / אשר ספרונם והם כפי זה הכלל מספיקים. נשלם ביאור ן' רש"ד / לספר מאמרות בעזר האל ולו לבדו תהיה התהלה. תם

C

ביאור מליצה

Bē'ūr meliṣā. Hermeneutik.

Ü (38^r): ספר ביאור מליצה לארסטו עם ביאור / ן' רש"ד הנקרא בלשונם פיריאשמיניאט (περί ἐρμηνείας =)

A (ibid.): השער הא' אמר וראוי שנאמר תחלה מהו השם . . .

E (63^v): . . . ואי אפשר בהן שתכזבנה (— שתדבקנה ?) יחד בחומר ההכרחי כי / לא יופשט הנושא מהם. תם ונשלם שלב"ע

D

ההקש

Ha-heqqēš. Syllogismus.

Ü (63^v): ספר ההקש לארסטו הפילוסוף

A (ibid.): אמר וראוי שנתחיל תחלה ונספר בדבר אשר בעבורו / הדרישה בספר זה . . .

E (90^r): . . . ואמנם תחובר במלת המציאות וזה כמו שיחובר / בנשואה בגזירות שאינם בעלות צד. תם

Zu A – D vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 19, S. 57–62. STEINSCHNEIDER erwähnt ibid. (S. 60) unsere Hs. als „Rabbinowicz Nr. 47“. Der Vergleich mit dem Münchner Cod. hebr. 106 (STEINSCHNEIDER, Mch., S. 64) zeigt gute Varianten.

II

משנה תורה

Mišnē tōrā. Gesetzeskodex. Die Kapitel I–IV der Hilkōt šehīṭā (Schächtvorschriften). Verfaßt von Mōše ben Maimūn (Maimonides, gest. 1204. Von dem klassischen Werk Mišnē tōrā gibt es viele Edd. und Hss.).

Ü (91^r): הלכות שחיטה

A (ibid.): יש בכללן ה' מצות ג' מצות עשה וב' לא תעשה / א' לשחוט ואחר כך יאכל ב' שלא ישחוט אותו ואת בנו ביום אחד

E (97^v): היא (!) המצוה הנוהגת לדורות לשחוט ואחר כך יאכל: תם

III

תקון הדעות הפילוסופים

Tiqqūn ha-dē'ōt ha-pilōsōfim. Anordnung der Ansichten der Philosophen. Eade defekt. Verfaßt von Al-Gazzali (gest. wahrscheinlich 1111, berühmter muslimischer Theologe) in arabischer Sprache (מקאזד אלפלאספה — Tendenzen der Philosophen); ins Hebräische übersetzt, bearbeitet und korrigiert von Jishāq ibn al-Balag (lebte „gegen Ende des 13. Jh.s. . . . unbekanntes Vaterland, wahrscheinlich das der meisten Übersetzer, Nordspanien oder die Provence.“ So STEINSCHNEIDER, HÜ, S. 299, § 166).

Ü (98^r): ס' תקון הדעות הפילוסופים

(Überschrift von anderer Hand, und zwar gleiche Schrift wie Inhaltsangabe auf Verso-Seite des vorderen Schutzblattes, s. oben.)

A (ibid.): אמ' יצחק בן אלבלגו לפי שדרך העולם העליון / להשפיע מטובו על ה' / העולם השפל

E (121^v): אמר אבו חאמד (— Gazzali) והמפורסמות האלו יש / הפרש בין קצתם לקצתם / בחווק ובחלישות לפי התחלפות הפרסום והתחלפות המנהגות / והמדות והם מתחלפות מצד בעלי המלאכות כי אין המפורסם / אצל הרופים (הרופאים) מפורסם אצל הנגדים ולא בהפך מזה / והמפורסם אינו סותר לבטל אבל סותר המפורסם הוא הור

Die Hs. bringt auch die Einleitung des Übersetzers. – Fol. 100^v heißt es (Zl. 11): . . . ולפי' אין הספר הזה העתקה בלבד אלא חבור בפני / עצמו ועכ' קראתי שמו תקון הדעות . . .

Zu Verfasser und Werk vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 166–171, S. 299–306, ferner G. VAJDA in EJ, Bd. II, S. 520f., s. v. Albalag, Isaac. Teiledition durch SCHÖRR, s. STEINSCHNEIDER, a. a. O., S. 301, A. 244 und 246. Unsere Hs. ist (als „Merzbacher Nr. 47“) erwähnt bei STEINSCHNEIDER, ibid., S. 300.

17:25 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Quadratschrift auf Pergament (Schutzblätter: Papier). Geschrieben im Jahr 1824 in Frankfurt am Main. Ehemals im Besitz der „Heiligen Bruderschaft für Krankenbesuche“ in Frankfurt am Main. Titelblatt (fol. 1^r) verziert. Fol. 4^r Verzierung des Suffixes וּנ, s. unten. Fol. 4 hat doppelte Breite, ist daher gefaltet. Text durchgehend vokalisiert.

סדר ברכת המזון

Sēder birkat ha-māzōn. Tischgebet. Der noch heute übliche Standardtext nach aschkenasischem Ritus, mit einer besonderen Hinzufügung zum Wohle der Bruderschaft.

Tbl (1^r): סדר ברכת המזון / להחברא קדישא / רביקור חולים חדשה / יצ"ו / בק"ק פראנקפורט דמיין / יע"א / ליום יסדה ש"ק פרשת החודש / נכתב בפקודת ובהוצאות / הבח' התורני כ"ה יקב בן המנוח התורני / והרבני פו"מ ג"צ וגדת"ת כ"ה מאיר וצלה"ה נין ונכד לא"צ / רשכב"ה הגאון הגדול המפורסם / מהור"ר נתן מאס וצוק"ל / ואכלתם אכול ושבע והללתם את ה' אלהיכם (= 1824)

Zu Nātān Maass, Rabbinatsverweser in Frankfurt am Main, s. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 188–201.

Die oben erwähnte Hinzufügung findet sich auf fol. 4^r und lautet:

הרחמן הוא יפרוש סוכת שלומו עלנו ועל כל מבקשי טובות חברתנו
הרחמן הוא ישלם שכר טוב לכל המתעסקים באמונה ולשם שמים עם צרכי חברתנו
הרחמן הוא יברך את כל הנודדים והגודרים לטובת חברתנו
הרחמן הוא יגדל ויחזק ויאמץ כל חברת קהלתנו
הרחמן הוא ישלח רפואה שלמה לכל חולי חברתנו
הרחמן הוא יסיר כל ריב ומדון וכל מצה וקטטה מעלינו
הרחמן הוא יברך כל אחד ואחד ממנו (בשמו הגדול) כמו שנתברכו אבותינו

Die Zeilen sind schräg geschrieben, in der Weise, daß sie alle in der Mitte der Seite ausmünden, in das gemeinsame Suffix וּנ, das nur einmal (doppelt so groß wie der übrige Text) geschrieben und mit einer Verzierung versehen ist.

11

Ms. hebr. oct. 11

12 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 12^v.

14:23 cm (ca. 12,5:ca. 22 cm); Zl. var. – Deutsche Schrift und Sprache auf Papier, geschrieben am 13. April 1850 in Trebitsch vom Verfasser. Häufig Bibel- und Talmudzitate in hebr. Schrift und Sprache eingestreut (Beispiel s. unten, Ende).

[דרשה]

Derāšā. Predigt in deutscher Sprache. Gehalten von Salomon Pollak.

Tbl (1^r): „Die Selbstheiligung der Israeliten.“ / Predigt / abgehalten am / שבת פ' / ק (1850 =) / תוריע ית"ר / den 13ten April 1850 / in der Synagoge zu Trebitsch / von / Salomon Pollak (= Unterschrift mit Schnörkel).

A (2r): Meine Freunde! Reinigungsvorschriften, Mittel / zur Heiligung vor Gott und Menschen sind es, die / den Inhalt unserer heutigen Paraschah ausmachen.

E (12r): Und so möge es denn der Wille Gottes sein, / . . . daß er seinen Geist ausschütte über alles Fleisch und die Zeit herbei/führe, von der der Profet in der heutigen Haf/tora (sic) spricht **והיה מרי חדש בחדשו** . . . um sich vor mir in Anbethung / und Verehrung niederzuwerfen, spricht / der Herr und so sei es denn sein Wille. / Amen. Amen.

Über den Verfasser vgl. J. KOŘATEK, Geschichte der Juden in Trebitsch, in: HUGO GOLD (Hrsg.), Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Ein Sammelwerk. Brünn 1929, S. 523–537 (S. 529 Erwähnung Salomon Pollaks – er war der Sohn des Rabbiners Josef Pollak und starb 1906 in Trebitsch –, aber keine Erwähnung seiner Predigt-Tätigkeit, also auch nicht unserer Hs.).

12

Ms. hebr. oct. 12

34 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

18:25 cm (13:19,5 cm); Zl. var. – Italienische Maßquetschrift auf Papier, geschrieben von Šemarjā ben Abrāhām Jehi'el aus Florenz nach dem Jahre 1472. ZUNZ, Abschreiber, S. 119, Nr. 1251, nennt ihn als Abschreiber (nicht unserer Hs., aber) anderer Hss. Die Schrift zeigt große Ähnlichkeit mit Ms. or. fol. 4200 der PrSB Berlin. Fol. 6r:

זאת התחנה האחרת חוברה על מבוכת קהל פיורינצה (– Florenz) אשר כמעט שלא נעשה גרוש מפני
מומר אחד שעשה הלשנות / רבות שנת כלפי (– 1472) . . . חברתיה אני צעיר הכותב / שמריה צמי
זיזיא בכמרי אברהם יחיאל ז"ל . . .

(Auflösung der Abkürzung: Ps. 121,2; Jes. 53,10: עזרי מעם ה', יראה זרע יאריך ימים אמן). Auf vielen Seiten verzierte Umrandung des Textes. Groß geschriebene Initialwörter, rot oder grün gefärbt, quadratisch umrandet. Die Farbe der Umrandung stets konträr derjenigen des Textes. Eingeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 90. Ibid. mit Bleistift Vermerk: „(Merzbacher 90).“ – Unvollständig.

[מהזורר]

Maḥzōr. Festtags-Gebetbuch, groß angelegt. Der hier erhaltene Teil enthält hauptsächlich liturgische Dichtungen, darunter auch vom Schreiber und vom Vater des Schreibers verfaßte (s. unten).

(1r) A: סליחה נאה והדורה / ברכי אצולה מרוח קודש, . . .
(vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. II, S. 79, Nr. 1746)

E (34v): הלא לי לדיצה. לחבר מליצה. כלולה כתרצה, בכתם תסולא. / וזה פתרונו הלא
יחד, לי תנועה. לדי יחד, צח תנועה. וכן תעשה לנשאר.

זה סדר תפלת תענית צבור נעשה ברומא ביום ה' / כ"א בסיון שנת פ"א
כך מצאתי בהעתק . . . כשנסעו / שלוחי הקהל ללכת בחצר . . . (1321 =); vgl. Ms. or. fol. 4200 der PrSB, fol. 178v.

Auf fol. 17v heißt es: זה הסלוק עם אופן חולת הבא אחריו היה חסר למעלה ביוצר יום שני של חג: שבוע' . . .

Inhalt im einzelnen:

Fol. 4v: זאת התפלה חוברה על גורת אשכנו . . . / יהי רצון . . . שיהיה / הקץ הזה קץ לשבי עמך: . . .
. . . בית ישראל (vgl. DAVIDSON, a. a. O., Bd. II, S. 317, Nr. 1310).

Fol. 29^v: . . . אגנן ר' יוסף ב"ר קלונימוס חרוז אחר על הנגינות מתלים משלי איוב . . . ואיוב ומשלים בתהלים . . . Dazu ein Kommentar. Vgl. DAVIDSON, a. a. O., Bd. I, S. 291, Nr. 6375.

Fol. 31^v: אלה הם טעמי התורה. Verzeichnis der Akzente (aus ר' יוסף זרקא רב פעלים des ר' יוסף ב"ר קלונימוס) mit einem Kommentar (E: נשלם דרך הטעמים תהלה לאל בורא עולמי). Vgl. BENJACOB, Thes., S. 543, Nr. 61, wo 1 Hs., aber nicht die unsrige genannt ist.

Fol. 34^v: ספר המפתח (= מפתח הדקדוק) דרך המשקלים בקצור. Abschrift aus dem ר' אלקנה הספרדי; vgl. BENJACOB, a. a. O., S. 360, Nr. 1975, wo ebenfalls 1 Hs., aber nicht die unsrige genannt ist. Danach Beispiele für die Metrik (von אלקנה? A: שבחה . . . הלא לי לדיצה, לחבר מליצה, כלולה. E: בחכי, ושירה בערכי, אתנה למלכי, בפחד ואימה כתרצה. בכתם תסולא). scheint defekt zu sein).

Die Angabe von RABBINOWICZ, die Hs. sei „ca. 1480“ geschrieben, beruht wohl auf der Annahme des Ereignisses von 1472 – s. oben Zitat aus fol. 6^r – als terminus post quem. Der Hs. liegt ein Benützerverzeichnis bei, nach dem S. MIRSKY die Hs. 1958 benützt hat „zur Publikation in der Zeitschrift Talpioth“. Es scheint aber, daß dort (und auch sonst) nichts erschienen ist.

13

Ms. hebr. oct. 13

8 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

16,5:23 cm (10,5:15 cm); 32 Zl. – Deutsch-rabbinische Schrift auf Pergament, 15. Jh. (?). Schutzblätter aus Papier. Unvollständig.

מעלות המדות

Ma'alōt ha-middōt. Aufstiege zu (guten) Eigenschaften. Fragment eines Kompendiums über 24 gute Eigenschaften. Verfaßt von Jehi'el ben Jeqūti'el (lebte im 13. Jh. in Rom).

A (1^r): המזבח עד וידבר אלי זה השלחן אשר לפני יי . . . (= מעלת הצדקה)

E (8^v): . . . ועוד אמ' באגדה ההדיוט הזה אם משתמש / . . . (= מעלת הענוה)

Über Verfasser und Werk vgl. MARGALIOTH, Enc., Bd. III, S. 840f.; EJ, Bd. XVI, S. 531, s. v. „Wills, ethical“. Die Hs. enthält die Teile VI–VIII, doch nur Teil VII vollständig.

Das Werk ist gedruckt: Erstausgabe Cremona 1556, dann weitere Edd., genannt bei BENJACOB, Thes., S. 351, Nr. 1738.

14

Ms. hebr. oct. 14

128 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorn und hinten je 2 Papier-Schutzblätter. Hebr. Foliierung: ב-קכ"ח (= fol. 2^r–128^r). Unbeschrieben: fol. 1^v.

8:13 cm (5,5:10 cm); 16 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Quadratschrift auf Pergament, im Jahre 495 (= 1735) in Wien geschrieben vom kaiserlichen

Bibliotheksschreiber Aharōn Schreiber Herlingen (genannt im Titelblatt, s. unten). Kunstvolle Miniaturen (Kupferstiche) auf fol. 1^r (Titelblatt), 6^r (vor Ps. 1), fol. 26^r (vor Ps. 30, ליום שני), fol. 45^v (vor Ps. 51, ליום שלישי), fol. 63^v (vor Ps. 73 – kein Tag angegeben), fol. 81^r (vor Ps. 90, ליום חמישי), fol. 96^r (vor Ps. 107, ליום ששי), fol. 112^v (vor Ps. 120, ליום השבת). Fol. 2^r verzierte Überschrift.

תהלים

Tehillim. Psalmen, aufgeteilt in 7 Teile für die 7 Tage der Woche und außerdem in 30 Teile für die 30 Tage des Monats.

(1^r) Tbl : ספר תהלים מנוקד מכל סיג ושגיאות / ודופי / ונחלק לשבעה חלקי' כמספר / ימות השבוע ולשלים חלקים / כמספר ימי החדש כאשר יושת / עין בעליו עליו / בוונא / ע"י הקטן אהרן ב"ה בנימין זאב ז"ל הנקרא / בפי כ"א (– כל אדם) אהרן שרייבר הערלינגן / בשנת תצ"ה לפ"ק

Dann: An den Herrn / Michel David/könig. Hoff- u. / Cañer Agent.

Dann: שייך לה' הקצין המפ' פ"ו כהר"ר מיכל סג"ל

E (128^v): תם ונשלם שבח לאל / בורא עולם

Zum Schreiber, der zu den tüchtigsten jüdischen Kalligraphen seiner Zeit gehörte, vgl. DAVID KAUFMANN, Zur Geschichte der jüdischen Handschriften-Illustration (als Anhang zu D. H. MÜLLER – J. VON SCHLOSSER, Die Haggadah von Serajewo), Wien 1898, S. 310, bzw. DERS., Gesammelte Schriften, Bd. III, Frankfurt am Main 1915, S. 227; A. N. Z. RÓTH, Ha-šajjār ha-'ammāmī Aharōn Schreiber Herlingen, in: Jeda' – 'Am. Journal of the Israel Folklore Society, Vol. 5, Tel Aviv 1958, S. 73–79.

15

Ms. hebr. oct. 15

Sammelband in 2 Teilen.

166 fol. in Pappeinband. Das leere Blatt zwischen fol. 156 und 157 vom Paginator versehentlich nicht mitgezählt (von uns jedoch mitgezählt). Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 11^v, 151^v–152^r, 157^v.

10,5:14,5 cm (ca. 7,5:ca. 11 cm); ea. 16 Zl. – Kustoden: im 1. Teil an fast sämtlichen Recto- und Verso-Seiten, im 2. Teil an sämtlichen Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, geschrieben im Jahre 484 (= 1724) vom Verfasser (dessen Signatur fol. 159^r und 166^r!) in ילאפוליצו (?). Besitzeintrag auf fol. 2^r: מרוכי גירנוני מפרובה. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 46. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 46.

Teil I = fol. 2^r–151^r und fol. 156^v–152^v (rückläufig!); Teil II = fol. 158^r–166^v.

I

לשון למודים

Lešōn limmūdīm. „Ausdrucksweise der Geübten.“ Hebräische Stilkunde in 3 Teilen. Verfaßt von Mōše Ḥajjīm ben Ja'aqōb Ḥaj (= Vita) Luzzatto (dem Autor ethischer und kabbalistischer Schriften, 1707–1746).

Tbl (2r): בהנא (= בעזרת השם נתחיל ונגמור אמן) / ספר / לשון למודים / בו יתבאר המליצה וחוקותיה . . . ממני יצאו הדברים . . . משה חיים / בלא"א / יעקב חי לוצאטו / קרבן מנחה / אל הרב הגדול החכם הכולל מ"ו עטרת ראשי / כמהור"ר / ישעיה באסאן נר"ו / אכ"ר

Der 2. Teil (חלק ב) beginnt fol. 69r, der dritte Teil (חלק שלישי) fol. 109r. Alle 3 Teile beginnen mit einer Einleitung (הקדמה).

Fol. 11r: / שנת / לבריאת העולם / שנת / טוב / לי / תורת פוך מאלפי זהב וכסף פה ילאפוליצו שנת גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך / לפ"ק / לבריאת העולם / שנת / טוב / לי / תורת פוך מאלפי זהב וכסף. Das Akrostichon ergibt das Jahr (5)484 (= 1724) als Jahr der Abfassung des Werkes, während „das Jahr טוב“ (9 + 6 + 2 = 17) besagt, daß der Verfasser bei der Abfassung 17 Jahre alt war (1707 + 17 = 1724). Die Worte טוב לי (Beginn von Ps. 119,72) haben also hier die Nebenbedeutung: „17 (Jahre) sind mir (seit meiner Geburt).“ Die Hs. enthält das ganze Werk. Sie ist identisch mit der in Kerem ḥemed II, S. 55 erwähnten Hs.; vgl. BENJACOB, Thes., S. 272, Nr. 451–453. Erstdruck 3 Jahre nach der Abfassung (und Niederschrift, s. oben), Mantua 1727 (Titelblatt dort ähnlich wie in unserer Hs. fol. 2r, s. oben). Kritische Ed. unter Benutzung unserer Hs. durch A. M. HABERMANN, der zuerst (1945) den 2. und 3. Teil edierte: רבי משה חיים לוצאטו, לשון למודים, חלק שני וחלק שלישי, יוצא לאור ראשונה מתוך כתב ידו של המחבר על ידי לוצאטו, לשון למודים, חלק שני וחלק שלישי, יוצא לאור על ידי א. מ. הברמן, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ה (1950) den 1. Teil: רבי משה חיים לוצאטו, לשון למודים, יוצא לאור על ידי א. מ. הברמן, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י (zu unserer Hs. vgl. ibid. S. 18); sodann (1950) den 1. Teil: רבי משה חיים לוצאטו, לשון למודים, יוצא לאור על ידי א. מ. הברמן, מוסד הרב קוק, ירושלים תש"י (zu unserer Hs. vgl. ibid. S. 181). Vgl. auch SCHIRMANN, Anth. Ital., S. 365, zu dem Gedicht auf fol. 143v, das dem Ješa'jā Basan (באסאן) gewidmet ist. SCHIRMANN edierte das Gedicht mit Benutzung unserer Hs., s. ibid. S. 524 u. 534.

Fol. 3rv enthält ein Inhaltsverzeichnis. Fol. 165v–152v enthalten (rückläufig) ein alphabetisch angeordnetes italienisch-hebräisches Sachregister („Tavola de materia Rhetorica . . .“).

Unsere Hs. wird auch erwähnt von N. ALLONY, Sinai 32 (1952/53), S. 68 (in seinem Artikel: בתי שיר יתומים בחיבורי תורת השירה), mit dem heute kurios anmutenden Zusatz (ibid. Anm. 83), die Hs. sei mit allen anderen hebr. Hss. der StuUB Frankfurt am Main im Zweiten Weltkrieg Bomben zum Opfer gefallen. Vgl. ähnliche irriige Meinungen oben am Ende unserer Beschreibung von Ms. hebr. oct. 7 (= Nr. 7).

II

[אגרת ושיר]

Iggeret wa-šir, Brief (fol. 158r–159r) und Gedicht (fol. 159v–166r) anlässlich der Trauung des יצחק בן שבתאי מאריני mit der יהודית בת מנחם איטליא (beide genannt fol. 158r, s. unten). Verfaßt von Mōše Ḥajjīm ben Ja'qōb Ḥaj (= Vita) Luzzatto (Unterschrift fol. 166r), also gleicher Verfasser wie Teil I. Weder Brief noch Gedicht haben ein Datum.

A (158r): בהנ"א / עת כנוס אבנים אבני קדש זרע / אמונים לחבר את האהל כי ישבו / אחים יחדיו דשנים ורעננים ה"ה (- הלא הם) / הבחור מעם סגולה המשכיל והנבון כמ"ר יצחק בן החכם הכולל הרופא / כמהור"ר שבתאי מאריני נר"ו ועזר כנגדו הבתולה / הצנועה הכבודה מרת / יהודית מב"ת בת הגביר / כמ"ר מנחם איטליא / יצ"ו

E (166r): לכן בארשם הוד משנה יירשו / השמח בשמחתכם / תושלב"א / משה חיים בלא"א / יעקב חי לוצאטו

Fol. 166v Nachtrag, beginnend: . . . בקול ששון וקול שמחה . . .

Ed. des Briefes und des Gedichtes aufgrund unserer Hs. durch S. GINZBURG auf S. 30-42 seines Buches:

ספר השירים. מכונסים זאת הפעם הראשונה ומוגהים על פי מקורות וכתבי יד בצירוף מבואות והערות על ידי ד"ר שמעון גינצבורג ז"ל. השלים והוסיף מבוא כללי ד"ר בנימין קלאר. ירושלים תש"ה

16

Ms. hebr. oct. 16

Sammelband in 2 Teilen.

106 fol. in Pergamenteinband; unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 91^r-92^v, 100^v-106^v. Teil I = fol. 1^r 93^v; Teil II = fol. 94^r-100^v.

14:17 cm (ca. 10:ca. 11 cm); Zl. var. - Kustoden an allen Verso-Seiten; italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh.; Teil I Autograph.

I

עירובי תבשילין

‘Ērübē tabšīlīn. Briefwechsel über verschiedene Themen zwischen dem Verfasser und anderen Gelehrten Italiens, beginnend mit dem Jahr 1736. Verfaßt von Šelōmō Jōsēf ben Nātān קרפו, geb. 1717, lebte in Porto Ferrario (Insel Elba), dann in Livorno und in anderen Städten (vgl. MORTARA, S. 10). Name des Verfassers genannt: fol. 49^v, 58^v, 62^v.

1. Tbl 1. (1^r): ספר / עירובי תבשילין

2. Tbl 2. (2^r): ספר / עירובי תבשילין / ובו אגרות הכתובות בכמה שנים בני לבין אחי / ושאלות ותשובות . . . הבאות לידי כאשר הייתי / בימי חרפי בעיר פורטו פיראיו ושאר ארצות . . .

A 3. (3^r): א' צדוק מתהלך בתומו משכיל וה' עמו . . .

E 90. (90^r): . . . / מי שענה לאליהו בהר הכרמל הוא יענני / למנצח מזמור לדוד יענך ה' ביום צרה וגו' / תם

Zahlreiche italienische Gelehrte sind erwähnt.

Fol. 75^r^v: . . . הר סיני . . . וקראוה / הר סיני . . . ועשו עוגה קטנה . . . וקראוה / הר סיני . . . ועשו עיסה מאותן השקדים עם מתוק . . . ועשו עוגה קטנה . . . וקראוה / הר סיני . . . mit Bezug auf das Wochenfest.

Fol. 88^v/89^r: מירי עברי מנא אמון (Alexandria) בשנת תקל"ו בחדש / מרחשון (= 1775) ראיתי / כמה אנשים ונשים ההולכים חוץ לעיר / ללון בביה"כ של אליהו הנביא ז"ל לבקש מזוור לחליים / אך לא ראיתי להם שום סדר מיוחד . . . לכן עלה בדעתי / (89^r) לסדר . . . סדר נכון . . .

Šelōmō Jōsēf ben Nātān verfaßte eine (wohl nicht erhaltene) Gegenschrift zu Neḥemjā Ḥajjūn's צבי הצד, die er נחלה צבי nannte (fol. 49^v): וקראתי שמו נחלת צבי: (Zu Neḥemjā Ḥajjūn und dessen Schrift צבי הצד vgl. EJ, Bd. VII, S. 1500 ff.)

Unser Verfasser plante noch ein ספר המליצה und ein ספר מוסר השכל (fol. 2^r). Ersteres wird fol. 3^v auch ספר הקינות והמליצות genannt.

Fol. 93^r^v enthalten die Geburtsdaten des Verfassers (1. Šebāt 1717) und seiner Kinder.

Beschreibung dieses Hs.-Teiles durch N. BRÜLL in der Einleitung zu seinem unten (zu Teil II) erwähnten Werk.

ואלה תולדות פריץ

We-elle töledöt pāriš („Dies ist die Geschichte eines Zuchtlosen“). Geschichte des Šab-batai Šebi.

Ü (94r): ואלה תולדות פריץ

A (ibid.): אשר פרץ פרץ בעזה והוליד את חסרון האמונה . . . ה"ה הכופר הידוע / . . . שבתי צבי . . . והעתקתי אותם מספר איש נאמן בדבורו ואלה הם / תצבי בישראל נתגדל . . .

E (100r): . . . בשחרית / באהבה רבה ובאמונה שלימה בלילות כי הננו לו לעבדים / תם / דע קורא נעים . . . כשנשמד הצבי זה / הנתן . . . חזר בו בכתב מפורש בפני חכמי / ורבני ויניציא יע"ה כאשר נמצא כתוב בספרי הקק"י נר"ו

Die Schrift ist von der gleichen Hand wie in Teil I, Šelōmō Jōsēf ben Nātān ist also der Schreiber. Er ist jedoch nicht der Verfasser, da er nach eigener Angabe (fol. 94r, Zitat s. oben) das Werk „aus dem Buch eines glaubwürdigen Mannes kopiert“ hat. Der Name des „glaubwürdigen Mannes“, also des Verfassers, bleibt unbekannt.

Ed. aufgrund unserer Hs. durch N. BRÜLL unter dem Titel תולדות שבתי צבי, Wilna 1879.

34 fol. in Pappereinband; Schäden durch Wassereinwirkung (an einigen Stellen unleserlich).

14:20 cm (ca. 9: ca. 13 cm); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten (außer fol. 33^v). Deutsche Quadrat- und Kursivschrift auf Papier, geschrieben und z. T. verfaßt von Menahēm ben Naftālī ben Jehūdā (Akrostichon im Gedicht Nr. 30) aus Frankfurt am Main (geb. um 1450, s. Kolophon), abgeschlossen am Mittwoch, dem 24. Kislēw 277 (= 19. Nov. 1516). Der Schreiber ist identisch mit dem in Ms. hebr. oct. 5 erwähnten Menahēm Oldendorf. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 25. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 25. Verzierte Initialwörter auf fol. 28^v, 29^v und 30^v. Fol. 32^v, 33^r und 34^r ist für Verzierungen Platz gelassen. Hs. unvollständig.

[פזמונים ושירים]

Pizmōnīm we-šīrīm. Sammlung von 43 Gedichten verschiedenen Inhalts; Anfang defekt. Titel als Überschrift auf fol. 1^r, jedoch von anderer Hand hinzugefügt (laut L. LÖWENSTEIN – im unten genannten Werk – ist er von CARMOLY hinzugefügt).

A (1^r): ידלגה ואם שלש אלה ערוכים מן ה/המקדש ויהי אך יצא . . . ומלאך רע יענה אמן ואל / תראו ואל תערצון . . .

K (33^v): אתן שבח . . . לכתוב הזמירות האילו עם ברכת המזון וכל קידושין והבדלות וקצת ברכות והודאות . . . והיום יום ד' כ"ד כסליו ער'ז (— 1516) סיימתי אותם . . . ובעת ההיא . . . באתי לימים בשנת ס"ז . . . לא נעשיתי שר וחשוב . . . ועברו עלי כמה טצדקי והרפתקי . . . ועל כל זה אודה ה' . . . הסופר מנחם אלדנדורף (= Oldendorf) י"ץ מדרך ורנקבורט היושבת בנהר מיין ובתוך אילו הזמירות יש בהן ד' שחברתי בימי חורפי ב מהן על שבת אחד מהן על אהבת הכסף ואחד מהן טענת יצר

טוב ויצר הרע . . . והזמירות האילו הן על חסדי הש"י שגמל עמנו לכל זמן וזמן נס הנוכה ופורים ועל שבתות . . .

Dieses Kolophon (das vor dem Ende steht) ist abgedruckt bei LÖWENSTEIN – im unten genannten Werk – S. 126. Anm. 1.

E (34^v): שלח נא אל / ציון גואל, ולשבי פשע. שקול פקוד. בני / עקוד. גאול עדת. שלא כדת. בני עדת. מי מנה.

Gedichte Nr. 1–17 sowie der Anfang des Gedichtes Nr. 18 fehlen. Gedicht Nr. 43 steht hinter dem Kolophon. Die Sammlung enthält neben bekannten Gedichten (darunter viele Sabbatgedichte) Gedichte von יעקב גליינהויין (Nr. 23), זעלמעלן מערפורט (= Erfurt) (Nr. 24), dessen Vater (Nr. 25), זלמן סופר (Nr. 28), שמואל הוגרלן (Nr. 29), שמואל (Nr. 31). Daneben auch 4 Gedichte vom Schreiber (vgl. Kolophon): על אהבת . . . (Nr. 22), משוש שישו . . . (Nr. 27), על מחלוקת וטענת יצר טוב על יצר הרע . . . (Nr. 30) und vermutlich das Fragment Nr. 18, in dem der Sabbat gepriesen wird und das, wie auch die Nrn. 22 und 30, eine jüdisch-deutsche Übersetzung vom Verfasser selbst hat. Vgl. DAVIDSON, Thes., Index s. v. Menahem Oldendorf, Nr. 21 (Pijjūt: . . . יום זה מכובד . . .) hat das Akrostichon ישראל הגר (fol. 3^v: גם הארץ, ohne ו, also nicht, wie in unseren Ausgaben: וגם, da ו von גם zum vorletzten Buchstaben des Akrostichons gehört: השמים . . . מספרים כבודו, גם הארץ מלאה חסדו, ראו כי . . . (Nr. 1733).

Fol. 31^v: מה שמוכירין אליהו ז"ל בליל מ"ש קבלתי מרבי מ"ו ה"ה מהר"ר ויבלין סג"ל ז"ל / משום דבמ"ש אליהו יושב תחת עץ החיים וכותב איש פלוני . . . עוד ה' או ו' ימים . . . בניהם . . . ואם קרב זמן של צדיק . . . אומ' אליהו פלוני צדיק זה לא יכנס . . . ואני מכפר עליו . . . ומצינו בבני ר' חייא שאמ' אליהו הריני כפרת משכבו של ר' חייא ובניו . . . ופינחס הוא אליהו וכתב ויכפר . . .

Einige Gedichte sind mit Melodieangaben versehen, z. B. Überschrift Nr. 22, fol. 3^r: אשר חברו מנחם אלדנדרוף בניגון הוך ריף דער וועכטר / על אהבת כסף. Das Gedicht sei also nach der Melodie des deutschen Liedes „Hoch rief der Wächter“ zu singen.

Die Hs. wurde ausführlich beschrieben und Teile daraus veröffentlicht von L. LÖWENSTEIN, Jüdische und jüdisch-deutsche Lieder, in: Jubelschrift zum siebenzigsten Geburtstag des Israel Hildesheimer, Berlin 1890, S. 126–144; fortgesetzt in MGWJ XXXVIII, 1894, S. 78–86.

Zwei Gedichte unserer Hs. wurden publiziert durch A. M. HABERMANN in seinem Buch עיונים בשירה ובפיוט של ימי הבינים, Jerusalem 1927, S. 249–252; unsere Hs. ist ibid. S. 240 als „Merzbacher Nr. 25“ erwähnt.

Zu Oldendorf vgl. J. SPIZER, Geszychte fun idischer teaterkunst un drame, Bd. I, Warschau 1927, passim, bes. S. 66–70. Oldendorf ist auch erwähnt in EJ, Bd. XIII, S. 692, s. v. Poetry, France and Germany.

Sammelband in 3 Teilen.

187 fol. in restauriertem Pappband (unter Verwendung des alten Lederdeckels); zusätzlich vorn und hinten je 1 Schutzblatt; hebr. Folierung א קפ"ו א (- fol. 1–186); unbeschrieben sind: fol. 120^v–130^v, 175^r–179^v, 180^v, 187^v. Teil I = fol. 1^r–168^r, 180^r–185^r; Teil II = fol. 169^r–174^v; Teil III = fol. 185^v–187^r.

11:16 cm (9–10:13–15 cm); Zeilenzahl stark variierend. Teil I und II haben teilweise Kustoden. Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von Jō'āb ben 'Obadjā aus Tivoli, datiert Dienstag, 3. Tammūz 351 (= 1591) in Rom (Beleg s. unten). Der Name fehlt bei ZUNZ, Abschreiber. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels ist eingeklebt Ausschnitt aus RABBINOWICZ, Kat. Nr. 86.

I

[סדרור תפלה]

Siddūr tefillā; Gebetbuch nach italienischem Ritus, mit kabbalistischem Kommentar, sowie Pijjūtīm und Gelegenheitsgedichten.

A (1^r): יוצר בחכמה רוחי בקרבי. אלקי נשמה שנתתה בי / אתה האל עושה פלא ונסים:

Dieser Teil endet mit dem Inhaltsverzeichnis:

E (185^r): קינה על איש האלקי שקידש את השם ברבים ר' אליהו אשכנזי ז"ל-דף קס"ז ע"א

Die ersten fol. (1^r–9^v) enthalten בקשות und רשויות.

Fol. 1^r–2^r: יוצר בחכמה; vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 360, Nr. 2193.

Fol. 2^r: תודות אל וניחוח; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 522, Nr. 143.

Ibid.: פרשו עלי; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 306, Nr. 216.

Fol. 2^v–3^r: מלך כתרו גבה; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 143, Nr. 1602 (in unserer Hs. ist der Verfasser Mardokai Dato zu Beginn des Gedichtes mit der Eulogie für lebende Personen erwähnt, lebte also noch zur Zeit der Niederschrift des Gedichtes).

Fol. 3^r: אפתח שיר בשפתי; vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 328, Nr. 7220.

Fol. 3^v–4^v: יוצר לשבת שלפני סוכות חברו הזקן . . . כמה"ר שלמה חזן וצ"ל שהיה חזן באנקונה; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 432, Nr. 645.

Fol. 4^v–5^r: רשות ליום שובה. יקרה תהלתך. גילי משוש לבי . . .; vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 427, Nr. 3667.

Fol. 5^r: קול מהלל יגדל (mit 3 Strophen); vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 334, Nr. 105.

Fol. 5^v: רשות לברכו. דעו נא כי ה' הוא האלקים; fehlt bei DAVIDSON.

Fol. 5^v: שמך נורא. ואין בלתיך מרומם; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 483, Nr. 1626.

Ibid. Lied, beginnend: אחד חיברו הנדיב כמה"ר רפאל ז"ל מפאינצה. ראי נפשי בנועם אות; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 483, Nr. 1626.

Ibid. Akrostichon: רפאל חזק; vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 277, Nr. 415.

Fol. 6^r: עדי כסא; vgl. SCHIRMANN, Anth. Ital. S. 209, 524.

Ibid.: רשות לשבת שובה בעת פתיחת הארון, שער אשר נסגר; vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 503, Nr. 2046.

Ibid.: בקשה מיוחדת על שם של מ"ב. אלקים בישראל גדול; zu dieser „auf dem 42buchstabigen Gottesnamen beruhenden Bitte“ vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 215, Nr. 4683.

Ibid.: כריעה מיוסדת על שם של כ"ב. אהיה אהיה אשר היתה אמינתך: אגא נורא קדוש תרבה: מחילתך zu dieser „auf dem 22buchstabigen Gottesnamen beruhenden Anfechtung“ vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 290, Nr. 6348.

Fol. 6^v: כריעה מיוסדת על צירוף השם בן ד'. יחיד השקיפה והבינה השב שכינתך: fehlt bei DAVIDSON.

Fol. 6^v-7^r: להוצאת ספר תורה, פתח בקול רינה דלתות פתחי שמיך: in 4 Strophen: fehlt bei DAVIDSON.

Fol. 7^v: לפתיחת הארון בפסח במקום אפתח נא שפתי חברו החזון כמו שלמה זל"ה מאנקונה. שמע קולי אל חי, והאר לי פניך, Akrostichon: שלמה חזן: fehlt bei DAVIDSON. Derselbe Pijjūt auch fol. 8^r.

Fol. 7^v: בקשה קודם ההלל. כל הנשמה תהלל מעשה יה: vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 477, Nr. 314.

Fol. 8^r: רשות לנשמת. שחר אבקשך צורי ומשגבי: in 4 Strophen: vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 443, Nr. 822.

Fol. 8^r-9^r: בקשה מיוסד . . . משה י' אלשכאר זצ"ל מחול חובי ושא פשעי: vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 111, Nr. 194.

Fol. 9^r: פיוט לחתן. ישמח חתני בקהל אמוני: 6 Zeilen: vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 446, Nr. 4088.

Ibid.: ראה זה חדש לחכם ר' עזריה מהאדומים יצ"ו, ארוימיך אלקים המרומם: vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 342, Nr. 7539; SCHIRMANN, Anth. Ital. S. 444.

Fol. 9^v: בקשה נאה ליום שובה. שיר תודה לאלקים תנה: רופא כל צור ומזור: in 4 Strophen, mit Akrostichon שמעיה: fehlt bei DAVIDSON.

Das eigentliche Gebetbuch beginnt fol. 10^r mit . . . אלו מאה ברכות שחייב אדם לומר . . . Für die Wochentage: fol. 10^r-52^v; für Sabbat: fol. 53^r-68^v; für Neumond, Ḥanukkā, Fasttage und Pūrīm: fol. 69^r-78^v; für Pesah, Šābū'ōt, 17. Tammūz und 9. Āb: fol. 79^r-86^v; für Rōš hašānā und Jōm kippūrīm: fol. 87^r-111^v; für Sukkōt: fol. 111^v-117^r. Dieser Gebetsteil endet:

וסדר שמיני עצרת הוא כתובה למעלה בתפלת סוכות . . . לכן אין רצוני להאריך עוד / חזק בכותב ואמיץ הקורא / עלי לשבח לאדון הכל שזכני / להשלים הסידור הלו . . . כן יזכני להדפיסו . . . ותהי השלמתו ביום / ג' לחדש תמוז שנת שנ"א (1591) פה / רומא עיר ואם לכל מלכות / אדום על ידי הצעיר והשפל / יואב בכמוה"ר ר' עבדיה זל"ה / מטיול:

Dann folgen, bis zum Ende des Gebetbuches, Gebetstexte für verschiedene Anlässe:

Fol. 117^v: פתח ליכנס בחשבוני וצרופי שמות הקדש על דרך האמת.

Fol. 118^v: לשנוי השם.

Fol. 119^r-120^r: ליושבת על המשכר.

Fol. 131^r-132^r: Kabbalistisches Gebet.

Fol. 132^r: ודוי לרמב"ן.

Fol. 135^r: תפלת הדרך.

Fol. 136^r: תפלת הים להרמב"ן.

Fol. 136^v: תפלת הדרך להרמב"ן.

Fol. 138^r: תפלה טובה במקום סכנה.

Fol. 139^r: תפלה דאליהו הנביא ז"ל.

Fol. 140^r: זאת היא תפילת מנשה מלך יהודה.

- Fol. 141^r: תחינה לחכם . . . יהודה מוסקאטו ז"ל; vgl. SCHIRMANN, Anth. Ital. S. 245, 524.
- Fol. 147^r: משה ן אלשכאר זצ"ל . . . בקשה מיסוד. Akrostichon: משה אשקר; vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 26, Nr. 519.
- Fol. 149^r: במה אקדם, von „demselben“ (הנ"ל).
- Fol. 151^v: תפילה למשתטה על קברי צדיקים.
- Fol. 152^r: זאת התפלה . . . סמוך למטתך בלילי החבור ותצליח.
- Fol. 153^r: תפילה לרפואה.
- Fol. 155^r–156^v: פיוטים למילה.
- Fol. 157^r: סדר ברית מילה.
- Fol. 158^r–166^r: ודוי לשכיב מרע. השכבה למת. קינות.
- Fol. 166^v: קינה על איש האלקי שקידש ה' ברבים ונשרף על קדושת שמו ר' יוסף שר (!) אלבו; תנצבה; der Märtyrertod erfolgte im Jahre 1583, vgl. DAVIDSON, Thes. IV, S. 168, Nr. 19.
- Der Name שר אלבו in unserer Hs. ist Verballhornung von סאראלבו, vgl. C. ROTHS Artikel: Joseph Saralvo, in: Festschrift zu Simon Dubnows siebzigstem Geburtstag, Berlin 1930, S. 180–186; ferner: N. BEN-MENACHEM, פתחי שערים, Jerusalem 1976, S. 20.
- Fol. 167^r: קינה על שריפת ר' אלייה תנצבה שמסר עצמו לשריפה על קדושת השם בשנת ג'ו"ב לחודש תמוז; vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 226, Nr. 4911. Das in der Hs. angegebene Jahr ist ungenau, im Jahre 1296 fiel der 12. Tammuz nicht auf einen Montag. RABBINOWICZ, Kat., Nr. 86, vermutet, das Ereignis habe später stattgefunden und die Zahl sei vielleicht in ג'שנ"ו (= 1596) zu korrigieren. Da die Hs. jedoch früher geschrieben wurde (im Jahre 1591 – s. oben), ist diese Korrektur nicht gerechtfertigt. Wenn von einer Korrektur die Rede sein kann, so käme nur das Jahr קנ"ו (1396) oder רנ"ו (1496) in Frage. Der Märtyrer wird im Inhaltsverzeichnis (fol. 185^r) als אשכנזי ז"ל angegeben.
- Fol. 180^r: סימני פרשיות מהוברות ונפרדות בפיוט ובמשקל. Das Gebetbuch enthält einen Kommentar kabbalistischen Charakters, beginnend fol. 10^r:
- בסוד נפש רוח ונשמה ובסוד כהן לוי וישראל המעשר לכלם והסוד תלוי בסוד / אִיִּק . . .
 והמאמר הזה מבואר ממה שקדמנו / והשם ברחמיו . . . אמן בִּאלֹאֵי /
- Auf fol. 181^r–185^r ausführliches Inhaltsverzeichnis zum Kommentar und zu den liturgischen Texten selbst.

II

Kein Titel

Astrologisches.

(169^r) A: הוראת כל שעה ושעה מהיום והלילה לפי שמושם משצ"ם חנכ"ל

Die Abkürzung שצ"ם חנכ"ל ist aufzulösen: חמה נוגה כוכב לבנה: (die 7 Planeten).

(174^v) E: חשבון ימי החדש לתולדת האדם . . . כ"ח חכם גדול כ"ט תגר יהיה ל' זמר יהיה / והבושה בה' חסד יסובבינו

III

ספר רעמים ורעשים

Sēfer re'āmim u-re'āšim; Bauernkalender.

(185^v): ניסן / אם ירעיש בלילה רוח סערה יהיה A
 (187^r): אם ירעים באדר . . . אם רעש יהיה מגפת צאן יגיד: / והבוטח בה/ חסד יסוכבנו:
 Vgl. Ms. hebr. oct. 29, IV.

19 Ms. hebr. oct. 19

Druck: auf Papier gedruckte Tōrā-Rolle. Wurde unsigniert und hat jetzt die Standortsbezeichnung HM 24: FCc 8/915.

20 Ms. hebr. oct. 20

125 fol. in Pappeinband mit Lederrücken: zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt; starke Schäden durch Wassereinwirkung, fol. 1–15 außerdem defekt; unbeschrieben: fol. 1^v und 123^v–125^v.

13:18,5 cm (9,5:12 cm); 24 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten; italienische Kursivschrift, geschrieben von ח"י (die Abkürzung ist nirgends verzeichnet) noch zu Lebzeiten des (nach 1641 verstorbenen) Verfassers.

פירוש מסכת אבות

Pērūš maseket ābōt. Kommentar zum Mischna-Traktat Ābōt. Verfaßt von Eli'ezer Nahmān (ארי"ן, nach dem ersten und letzten Buchstaben seiner beiden Namen) Foa, italienischer Rabbiner und Kabbalist, gest. nach 1641.

Ū (2^r): פירוש מסכת אבות לכמוה"ר / ארנן פואה / נרו

A (ibid.): יסור הטבע והנהגת הבריאות הוא הצורה . . .

E (122^v): נמצא שכל מה שכרא היה לכבודו ית'. הכוכבים. הצדיקים. / (123) הבית המקדש, והגלות. והמצות. הכל היה לתקונה להחזירה לקדמותה. יחזירה / הוא ית' כן במהרה בימינו ויקיים בה והיה אור / הלבנה כאור החמה אמן / כן יהיה / רצון

K (123^r): שבת ותודה למלך מלכי המלכים גבוה על גבוהים שויכני אני הצעיר / ח"י להתחיל ולהשלים מלהעתיק פירוש מכמוה"ר ארי"ן נרו' / על הפרקים. דבריו מפז ומזהב רב / נחמדים / תם ושלם תהלה לאל בורא עולם

Über den Verfasser und dessen Werke im allgemeinen vgl. EJ, Bd. VI, S. 1369f., s. v. Foa; MORTARA, S. 23; KAT. – KAUFMANN, Nr. 127; ASULAT, Itinerarium, S. 90; ferner: Familien, welche ihre Abstammung von den im Jahre 1659 im lithauischen Städtchen Rushani in Folge einer Blutbeschuldigung als Märtyrer Gefallenen herleiten. Aus Druckwerken und Handschriften der „Bibliotheca Friedlandiana“ gesammelt von I. T. EISENSTADT, geordnet, ergänzt, mit Noten versehen u. herausgegeben von S. WIENER, St. Petersburg 1897/98; ferner: ABRĀHĀM JA'ARĪ, Mehqerē sēfer, Jerusalem 1958, S. 326f. JA'ARĪ ibid. S. 327 nennt unter den nur handschriftlich erhaltenen Werken unseres Verfassers (unter Nr. 1) auch 2 Hss. unseres Werkes, aber nicht unsere Frankfurter Hs.

27 fol. in Pappeinband. Hebräische Folierung: א-כד (= 2^r-25^r). Fol. 27 ist auf den hinteren Einbanddeckel geklebt. Unbeschrieben: fol. 1^v.

17,5:22 cm (ca. 15:19 cm); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Autograph (vgl. das vom Sohn stammende Titelblatt, s. unten.)

חדושי הלכות

Hiddūse halākōt. Novellen zu Talmud und zum Šulhān ‘ārūk des Jōsēf Karo (gest. 1575) in 67 kurzen Abhandlungen. Verfaßt von Jōsēf Hess, Rabbiner in Kassel, gest. 1793.

(1^r) Tbl : חדושי הלכות / והמה כתובים באצבע איש אלקי ה"ה הגאון הגדול המחברם. / המפורסם מו' מוהר"ר יוסף העס וצלה"ה כתבתי זאת לזכרון / יום ת"א (?) תקנ"ו (= 1797) לפ"ק. דברי בנו הקטן איצק העס פה שט"לפ (= Stadt Lengsfeld)

Ü (2^r): בס"ד בפ' אלו טרפות

A (ibid.): א הטור בס"י כ"ט כתב . . .

E (25^v): בניירות שמשון אינו נוהג בנשים א"כ . . . / . . . נוהג בנשים . . . על הרמב"ם . . . לא נקיט . . . השם . . .

Fol. 26^r-27^r enthalten ein übersichtliches Inhaltsverzeichnis vom Sohn des Verfassers.

Über den Verfasser vgl. S. J. FÜNN, *Keneset jisrā'el*, Bd. I, Warschau 1866-90, S. 465, s. v. (יוסף העס); WININGER, Bd. III, S. 91. Jōsēf Hess wirkte von 1780 bis zu seinem Tode (2. Nov. 1793) als Landesrabbiner in Kassel. Er verfaßte die Schrift *בן פורת יוסף*, Erklärungen zu sämtlichen Haftārōt, nach seinem Tode von seinem Sohn Jishāq, Rabbiner in Lengsfeld, mit Zusätzen versehen unter dem Titel *שיח יצחק* 1796 in Fürth herausgegeben (biographische Angaben laut WININGER).

232 fol. (Zählung in der Mitte der Seiten), wobei die beiden Schutzblätter vorn und hinten mitgezählt sind (ursprüngliche Zählung in der oberen Ecke ist fehlerhaft, z. B. fol. 41 und fol. 169 doppelt; auf fol. 8 folgt fol. 8a). In der Hs. fehlen Blätter: am Anfang (1 Bl.), nach 7, 67, 137, 174, 230 und am Ende. Hebr. Folierung [א-רלה], also 3 fol. mehr, weil die nach fol. 7, 67 und 137 fehlenden fol. in der hebr. Folierung mitgezählt sind, also in der Hs. auf † nicht א, sondern ט folgt etc. – Pappeinband mit Leinenrücken.

14:21 cm (9:14,5 cm); 24 Zl. – Kustoden auf sämtlichen Verso-Seiten, mit einigen Ausnahmen. Italienische Masqetschrift, ca. 14. Jh., geschrieben auf Papier. Auf der inneren Seite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus dem Kat. RABBINOWICZ, Nr. 148 Ibid. mit roter Tinte die Zahl 148.

ספר התדיר

Sefer ha-tādīr; Sammlung häufig gebrauchter Religionsvorschriften; am Anfang und am Ende defekt; zum Titel, der im erhaltenen Teil unserer Hs. nicht genannt ist, vgl. BENJACOB, Thes. S. 615, Nr. 36.

A (2r): ... מוסיפין פתילה אחת עד שיעלו בליל האחרון לסכום שמנה

E (fol. 231v): שלא / לעבור על הלאוין אשר הוזהרנו בנדה ובשאר העריות ... שלא ליקרב בעריות לרבו / המביאי ...

Der Sammler war dichterisch begabt, er schreibt häufig in Reimen. Außer den Vorschriften über Festtage, Gottesdienste und Urkunden, verweisen wir noch auf folgende Teile:

Fol. 3r–5v enthalten מגלת אנטיוכוס aramäisch; vgl. BAER, S. 441; WERTHEIMER, Bd. I, S. 311 ff.

ובשם הר"ר מאיר מצאתי וכי איוו מכת חרב מצינו במצרים אלא / זהו שדרשו רז"ל בפסוקי ... דויה בחצי הלילה ... מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהם ... הה"ד למכה מצרים בבכוריהם ...

Fol. 13r: ... ובלא ברכה ...

Fol. 20r–21r: מדרש מעשה הרוגי מלכות.

Fol. 21r–22v: מדרש עשרה גליות.

Dieser Midrasch ist ediert durch A. JELLINEK in Beth Hamidrasch V (1873). S. 113–116, und danach durch EISENSTEIN, Ösar II, S. 435–436. Beide benützen eine Münchener Hs., unsere Hs. wird von ihnen nicht erwähnt.

Fol. 22v–23v: הימים שארעו להם צרות לישראל.

Fol. 30r: כותבי זה הספר הנותן אמרי שפר העירה את לבבו כמה שכתוב ויאמר אם / שמוע תשמע ... קול יי' אלהיך ... כי לפי דעתי רמו במלת / קול על התשובה ...

Fol. 34r: ... ענין תשובה / מצאתי זאת הדרשה לחכם על טוב יזכר שמו / והעתקתיה הנה ...

Fol. 39r–47r: הא לך הלכות תשובה לכל עבירה / והם יסוד הרר' אליעזר בר' יהודה מוורמש / ... תם סדר הלכות תשובה ... קבל מרבי' החסיד אב החכמה וצוק"ל.

Fol. 79rv: נקור בשר לדעת רבינו שלמה ז"ל.

Fol. 82r–103v: הסמנים מאסור והיתר שחבר הר' יצחק (= שערי דורא) ... נשלמו פסקי אסור / והתר / לרבי' יצחק מדורא בעזרת אל עליון דעמיה שרי נהורא נורא, ית' שמו אמן.

Fol. 105r: נוסח הכתובה כפי מנהג קהל / מרומא.

Fol. 106v: וזהו סדר חליצה לקטתו מספר עמודי גולה ומספר / התרומה.

Fol. 115v: ענין הקזה.

Fol. 116v–126v: סדר רעמים ורעשים. סימן מיטרא דכוליה שתא, מסורת על הזול ועל היוקר, / הי"ב מזלות. סימני רפפות, ... נשלם ספר רפפות תלא.

Fol. 127r–136v: פתרון חלומות, פתרון חלומות של יוסף הצדיק, פתרון חלומות מפ' הרואה, ספר / דניאל ... תמו פתרון חלומות של דניאל איש חמודות.

Fol. 136v–139v: וזה היה מעשה תורה של רבינו הקדוש.

Fol. 140rv: פירוש המשקלות בכל דבר והמדו' בלח / ובייבש.

Fol. 140v–144r: עתה אכתוב לקוטים דברים קצרים / ...

Fol. 144rv: שמות מחברי המשנה וספרי ובריתו / ותלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי, ... ר' / הושיעא תלמיד רבי' הקדוש חבר באור ספר בראשית ר' ישמעאל פי' מאלה / שמות עד סוף התורה (!) הוא הנקרא מכלתא.

- Fol. 146^r: שמעתי מר' מרדכי אשכנזי כי רש"י שאנו שואבין מימיו היו לו שני אבניו.
- Fol. 148^v-150^r: (צא ובדוק וחשוב משמת יש"ו לפי חשבון רו"ל היו מאה שנים; קודם שנחרב הבית ויותר).
- Fol. 154^v-159^r: רמזים על כתובי התורה . . .
- Fol. 166^r-174^v: [הוכיח אמיתת] ז"ל ל[הוכיח אמיתת] / ז"ל ל[הוכיח אמיתת] / ז"ל ל[הוכיח אמיתת]; vgl. STEINSCHNEIDER, Meh., Nr. 312, Abschn. 8 und Nr. 315, Abschn. 1; BENJACOB, Thes., S. 430, Nr. 71.
- Fol. 175^r (defekt) - 179^r: מדרש תמורה; vgl. BENJACOB, Thes., S. 304, Nr. 670; WERTHEIMER, Bd. II, S. 189 ff.
- Fol. 179^v-182^r: שערי עץ החיים למה"ר בנימן מן / העונים זלה"ה; vgl. BENJACOB, Thes., S. 603, Nr. 1116.
- Fol. 182^v: כללים בקצור אשר ראוי לאדם שישים / אל לבו בכל עת כל ימיו, . . .
- Fol. 182^v-192^v: יסוד היראה הלא כתבתי לך שלישים / . . . נשלמו שערי סוד / היראה בתושיה; vgl. BENJACOB, Thes., S. 603, Nr. 1116.
- Fol. 192^v-195^v: מחברת הטנא שחיבר החכם / ר' אחיטוב הרופא ז"ל . . .; vgl. BENJACOB, Thes., S. 313, Nr. 886.
- Fol. 195^v: נשלמו יסודי התורה . . . ואלי המעתיק בחושבי יום או יומים כי זה המחבר . . . גלה . . . עצמם טפח וכסה טפחים . . . וחברתי / עליהם שיר . . .
- Fol. 196^r-198^v: תשובה על שאלות תחית המתים אמרו חכמים ז"ל / מצוה גוררת מצוה . . . המשרת משה בכ"ר יקותיאל מן האדומים.
- Fol. 201^r-215^v: אלו הם כללי מצות התורה בקיצור / חבור הר' יונה זלה"ה.
- Fol. 215^v-225^r: ספר חיי עולם וספר היראה, טוב לגבר כי ישא עול . . . [לר' יונה]; vgl. BENJACOB, Thes., S. 615, Nr. 36.
- Fol. 225^v-227^r: יסוד התשובה שלח לנו הקב"ה ע"י / יחזקאל הנביא . . .
- Fol. 227^r-228^r: זה השער חבר החכם ר' שלמה [אבן גבירול] אחר שתבר תיקון / מדות הנפש; vgl. BENJACOB, Thes., S. 615, Nr. 36.
- Fol. 228^r - Ende: ואלו הן המצות שהם יותר תמידיות / על האדם.
- Zu dem היראה וספר חיי עולם וספר חיי עולם (fol. 215^v-225^r) vgl. die gedruckten Ausgaben des ספר חיי עולם וספר היראה des R. Jōnā, die als 2. Teil dessen ספר חיי עולם וספר היראה enthalten, das mit obigem ספר חיי עולם וספר היראה identisch ist; vgl. z. B. die Ed. des ספר חיי עולם וספר היראה, Wilna 1887.
- Vom Werk existieren weitere Hss.: Vgl. BENJACOB, Thes., S. 615, Nr. 36, und die dort erwähnte Hs. DE ROSSI, Cat. Nr. 147, deren Inhalt noch mit demjenigen unserer Hs. zu vergleichen ist. SLATKINE, S. 311 f., Nr. 36, nennt außer anderen Hss. auch unsere Hs. als „Merzbacher 148“.
- Unsere Hs. wird auch erwähnt von A. MARX in ZfHB IV, 1900., S. 100, Anm. 2. Marx schreibt dort: „Herr Dr. Merzbacher hat mir seine Hs. des התדיר freundlichst geliehen, wofür ich ihm auch an dieser Stelle herzlichst danke.“ Unsere Hs. wird ferner erwähnt durch חיים סלוביצ'יק In Tarbiš 42 (1973), S. 197.

Sammelband in 3 Teilen.
 49 fol.: fol. 01 + 02, wovon fol. 01^v und 02^r unbeschrieben; dann fol. 1-42, dann 5 unbeschriebene Blätter. - Hebr. Follicierung: א מב (= fol. 1-42). Pappeinband. Teil I = fol. 1^r.

41^r; Teil II = fol. 41^r 41^v; Teil III = fol. 41^v 42^v Mitte; dann folgen (bis fol. 42^v unten) einige, nicht zu diesem Teil gehörige Anmerkungen.

9,5:15 cm (6:11.5 cm); 20 Zl. -- Lagen-Kustoden. Spanische Kursivschrift auf Papier, 17. Jh. Fl. 01^r: aufgeklebtes Bild, darstellend Tempel, Altar und Geräte.

I

אחיטוב

Aḥiṭūb: auch תשובות המינים Tešūbōt ha-mīnīm genannt (s. Überschrift bzw. Ende). Religionsgespräche zwischen einem Juden, einem Christen und einem Mohammedaner, inspiriert von den Religionsdisputen, die im 15. Jh. in Spanien abgehalten wurden. Verfaßt von Mattitjähū ben Mōše, lebte im 15. Jh. in Spanien oder in der Provence.

Ü (1^r): אחיטוב

A (ibid.): אני טרם אחל לערוך מערכתי . . .

E (41^r): ותשכח הנפש מלונה. ולא תאבל עוד על ארמונה / סלוק תשובות המינים בעזרת אלקים

חיים / והמלאכה היתה / הם בערב שבת היום וכו' יגיע כח במס פרק" יבא / משיח [— 1551]

Vgl. BENJACOB, Thes., S. 34, Nr. 648; MARX, Polemical Mss., S. 247–278, zum Werk S. 253, Nr. 21; J. D. EISENSTEIN, Ōṣar wikkūhīm, N. Y. 1928, S. 23. Auszüge aus dem Werk bei SCHIRMANN, Bd. II, S. 648–658; Hss. des Werkes sind ibid. S. 745 aufgezählt (unsere Hs. ist nicht genannt).

Zum Verfasser vgl. EJ, Bd. XI, S. 1129 s. v. Mattatias; ferner: J. ROSENTHAL, Arešet Vol. II, Jerusalem 1960, S. 152, Nr. 79, im Artikel: „Anti-Christian Polemics from its Beginnings to the End of the 18th Century“ (hebr.).

II

תשובת נצחון

Tešūbāt nissāḥōn. Apologetisches.

Ü (41^r): תשובת נצחון זה שמצאתי בלבי ושומר לי לבי

A (ibid.): מלך נוצרי שאל ליהודי אם תורת ישו טובה, או תורה שנתנה מסיני / היא טובה, והשיב

החכם היהודי תורה שלנו היא טובה . . .

E (41): ואז / אמר המלך ליועציו היהודי אמת דבר וראוי למתנה הגונה

Fehlt bei EISENSTEIN, op. cit.

III

ויכוח

Wikkūaḥ. Religionsdisput in Portugal in Anwesenheit des Königs Alfonso.

A (41^v): וזאת הויכוח נעשה במדינת פורטוגאל לפני המלך אלפונ"ש / מזה המזמור תהלים כ"ב . . .

(42^v) E: הנחש היא חכמה פנימיות והעורב ג"כ נודע עיין בשבט יהודה / תמצא הענין מלא מה הוא הרמו ועניינה s. Šelōmō ibn Verga, Šefer Šebet Jehūdā, herausgegeben und übersetzt von M. WIENER, Fasc. 1 (hebr. Text), Hannover 1855, S. 64.

Ed.: EISENSTEIN, op. cit., S. 155–157. Es handelt sich um eine freie Bearbeitung des Šebet Jehūdā von Šelōmō ibn Verga (lebte zur Zeit der Vertreibung der Juden aus Spanien; zuletzt Rabbiner in Adrianopel; vollendete sein Werk ca. 1510).

Neueste kritische Ed. des Werkes Šebet Jehūdā: ספר שבט יהודה לר' שלמה ו' וירגה, הגיה וביאר עזריאל שוחט, מבוא מאת יצחק בער, Jerusalem 1947. Der Herausgeber dieser Ed. bezweifelt (in den Anmerkungen) die Glaubwürdigkeit Ibn Vergas bezüglich der in seinem Werk geschilderten Religionsdispute; vgl. aber die scharfe Kritik dieser Ed. durch J. FRIES-HOREB in KS 24 (1947/48), S. 173–178; zum Punkt der Religionsdispute S. 177.

Es folgt (fol. 42^v Mitte) eine apologetische Anmerkung zu Deut. 33,4: בזה הפסוק טוענים . . . צוה לנו משה ר"ת צלם אומרים משה צוה לנו לעבוד לצלם ה"ו השב לכסילים . . .

Dann folgen (bis zum Ende von fol. 42^v) verschiedene Zitate aus dem AT: Jer. 46,28; Ob. 1,18; Ez. 36,22; 37,28; Jes. 5,26; Ex. 24,1. Die Zitate brechen am Ende der Seite mit dem Wort ויאמר ab.

Fol. 01^r enthält einen gemeinsamen Titel: א. מלכה אחת מעבר לארץ החוילה שלחה ג' אנשים חכמים / לראות בנימוסי כל אמונות וכשחזרו היו מפלפלין . . . עד שהמלכה / ושריה מתייהדים. ג' חכמי הויכוח . . . היהודי נקרא אחיטוב והנוצרי עקר והישמעאלי צלמן חבור (!) / אותו החכם ר' מתתיהו בר' משה ז"ל . . . ב. תשובת נצחון ג. זאת הויכוח . . . אלפונ"ש.

24

Ms. hebr. oct. 24

307 fol. in Pergamenteinband über Pappe, Reste von Bandschließen; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

16,5:21,5 cm (10:13,5 cm); 24 Zl. – Italienische Masqetschrift, Papierlagen, jedoch erstes und letztes Doppelblatt jeweils Pergament (5 Papierdoppelblätter, vorher und nachher je 1 Pergamentdoppelblatt). Am Anfang und am Ende fehlen je 1 leeres Blatt. Das Schreiben der Hs. abgeschlossen im Ijjar 232 (= 1472). Besitzvermerk auf fol. 1^r oben:

אני משה בן לאא הצדיק הר' יעקב רבא זלה"ה קניתי זה הרש"י מכ"מ אליעזר מריבירה להיותו מעשה ידי איש ממשפחתי ומבית אבי היים יום ב' ר"ח שבט השל"ו (= 1576)

Dann am Rand: בתוך אחים נחלק נהלה / ו' כסלו שס"ה (= 1605) / הצעיר אר"י

und unten: זה הספר אי (?) שלי ומצאתי בבת (!) אבי / אני יעקב פאנו יצו.

Eintrag auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels: Cod. Berliner, o. N. Zensurvermerke fol.

306^v am Seitenrand: Viso per me frater Renato da Mod.^a 1626, und am unteren Rand:

Reuiseo per mi fra luigi da Bologna 1599. Fol. 307^r unten: Camilio Jaghel 1613.

רש"י

RaŠĪ. Der klassische Kommentar des Šelōmō ben Jishāq (genannt RaŠĪ, gest. Troyes 1105) zum Pentateuch.

- A (2^r): בראשית ברא אמי ריצחק לא היה להתחיל את התורה / אלא מהחודש הזה לכם . . .
- E (307^r): והסכימה דעת הקב"ה לדעתו שני אשר / שברת על ששברת יישר כחך ששברת
- K (307^v): ותשלם מלאכת הספר הזה על ידי יעקב יזי"א בכ"ר משה רבא ז"ל בחדש אייר רל"ב (— 1472) וכתבתיו לר' משה זצל (!) ממודינה (= von Modena) בכמ"ר משה / חי זצ"ל ממודינה וקבלתי שכירותי משלם ה' יזכהו להגות בו הוא / זורעו זורע זרעו עד סוף כל הדורות ויקים בו / מקרא שכתו לא / ימוש ספר התורה הזה מפיו ומפיך זרעך ומפי זרעך / עד עולם אכי"ר

Dann folgen hebr. und italienische Schriftproben sowie ein Leihvermerk.

Es handelt sich um eine wertvolle Handschrift mit guten Varianten. A. BERLINER war im Besitz der Hs. (s. oben), hat sie aber zu seiner kritischen Ed. anscheinend nicht benutzt, zählt sie jedenfalls nicht unter den von ihm verwerteten Hss. auf, vgl. Raschii in Pentateuchum Commentarius, ed. A. BERLINER, 1. Aufl. Berlin 1866, 2. Aufl. Frankfurt am Main 1905, jeweils in der Einleitung. Gute Variante unserer Hs. z. B. fol. 262^r, zu Deut. 3,24: . . . פתחת לי פתח להיות . . . In unseren Edd., und auch in derjenigen BERLINERS (1. Aufl. S. 311, 2. Aufl. S. 361), fehlen (zu Unrecht) die Worte לי פתחת.

25

Ms. hebr. oct. 25

Sammelband in 2 Teilen.

65 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt; Pappereinband; unbeschrieben sind: fol. 1^v, 2^v, 3^r, 4 21, 46 65. Teil I — fol. 22^r–34^v; Teil II = fol. 34^v–45^v.

16:21,5 cm (11,5:16,5 cm); 28 Zl. ; Kustoden an allen Verso-Seiten; spanische Kursivschrift auf brüchigem Papier, 15. Jh. Titelblatt (fol. 1^r) ein verziertes Portal.

I

גנזי המלך

Ginzē ha-melek. Über die Existenz und Gestalt der Welt; auch über die Unsterblichkeit der Seele; in 42 Kapiteln (defekt). Titel geht aus Ende hervor. Verfaßt von Jishāq ben Abrahām ibn al-Laṭīf, auch Ibn Laṭīf genannt, spanischer Philosoph und Kabbalist, gest. ca. 1290 in Jerusalem. Unsere Hs. beginnt mit dem Ende des 22. Kapitels des Werkes:

A (22^r): . . . כדי שיוכיח כ"א מהם לזולתו . . .

E (34^v): ואם רוח ספר וסיפור וספר על פניך עבר . . . ויתרומם ויתעלה על הכל. אמן / נצח סלה. נשלם גנזי המלך תהלה ושבח למי ששמו יי' צבאות הוא מלך. בנל"ך ואע"י עמ"י עש"ו [= ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה. עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ].

Vgl. BENJACOB, Thes. S. 99, Nr. 181. Hierzu SLATKINE, S. 65, Nr. 181. Ed. von AD. JELLINEK in „Kökebē Jishāq“, ed. M. E. STERN, Heft 28 ff., Wien 1862 ff. Zu Verfasser und Werk s. MARGALIOTH, Enc., S. 944, s. v. אבן לטיף. ר' יצחק (בר' אברהם) אבן לטיף. ferner EJ, Bd. X, S. 1446 s. v. Latif.

II

צורת העולם

Šūrat ha-‘ōlām. Kosmogonie in 27 Kapiteln (defekt). Titel geht aus Anfang hervor. Verfaßt ebenfalls von Jiṣḥāq ben Abrahām ibn Al-Laṭif.

A (34^v): ספר הנקרא צורת העולם . . . מי זה . . . כל תהלתו . . .

Die Hs. endet mit dem Ende von Kap. 17:

E (45^v): הכוונה במקום זה אל הזרועות בלבד להמשילנו לא אל האבן הראשה שהמשלנו בה

Vgl. BENJACOB, Thes., S. 508, Nr. 93; FRIEDBERG, Bēt ‘ēged II, S. 869, Nr. 156. Ed. von SALMAN STERN, genannt Kōkāb Tōb (כוכב טוב), in קבוצת חכמים, wiss. Aufsätze . . ., gesammelt von M. WARNHEIM, Wien 1860/61. Zu Verfasser und Werk s. auch MARGALIOTH, Enc. und EJ, wie oben unter I.

Die ersten Bl. bis fol. 3^v sind von späterer Hand beschrieben, vermutlich von CARMOLY. Fol. 1^r ist ein gemeinsames Titelblatt für beide Werke:

ספר גנוי המלך / וספר צורת העולם / להחכם הגדול / רבי יצחק ב"ר אברהם ׳ן לטף / שנת ה' קצ"ט לפרט (= 1439)

Worauf sich die Jahreszahl 1439 bezieht, ist noch zu klären. Die Recto-Seite des vorderen Schutzblattes enthält Biographisches über die Familie Laṭif; fol. 2^r und 3^v enthalten Bibliographisches über Ibn Laṭifs Werke, beginnend:

אמר אך טוב (— א. כרמולי) לישראל. עד כה ברכני יי' / בקובץ גדול כ"י מצאתי בו ארבעי' / ספרים מהחכם ר' יצחק בן אל לטיף ז"ל / הלא המה: (א) ספר גנוי המלך. . . . (ב) ספר שער שמים, . . . (ג) ספר צרור המור, . . . (ד) ספר רב פועלים | פעלים. . . .

Vgl. auch KEREM HEMED, Bd. VIII, Berlin 1854, S. 87 ff.

26

Ms. hebr. oct. 26

381 fol. in Holzdeckleinband mit Schweinslederüberzug. Rollen- und Einzelstempel. Alte Seitenzählung: 1-762. Unbeschrieben sind: S. 1-4, 11, 12, 15, 16, 20-22, 25, 26, 29, 30, 33-38, 41, 42, 45-48, 51, 52, 55-58, 99, 100, 109, 110, 131, 132, 138, 151, 155, 191-206, 230-238, 265, 266, 297-302, 520, 572, 593-596, 614, 623-630, 643, 644, 646-648, 652, 670, 673, 674, 757 -- Ende.

14:19 cm (var.); Zl. var. — Deutsche Quadratschrift auf Papier. Autograph (laut Angabe des Verfassers. s. unten). Auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels Exlibris: „Ad Bibliothecam Instituti Medici / Senckenbergiana. / Ehrlich. Von. Geblüt. / Aufrechtig. Von Gemüth. / Und. Von. Herten. Trew. / Das. Ist. Mein. Liberey.“

Kein Titel

Über Form, Sinn und Bedeutung der Gottesnamen, sowie über Abgötter, Unterwelt und unterirdische Wesen. In lateinischer Sprache, mit hebräischen, griechischen und deutschen Texten. Verfaßt und geschrieben von Georgius Hala, einem lutherischen Theologen, geb. in Bayreuth 1495, gest. 1565 (über ihn: JÖCHER, II, S. 1326, s. v. Hala);

vgl. den Eintrag auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels, oben: „Πολυειδία, Georgii Halae / Liber Georgii Halae ad Inquisitorem nominis auctoris: / me dominus librum scripsit fecitque Georgus / Hala meus, Christo gloria sit domino.”

A (S. 5): „Nomina seu Vocabula quibus / apud Hebraeos designatur Deus . . . sunt praeterea nomina idolorum multa quae deo nostro indigna sunt . . . Classis primae nominum divinorum Nomenclatura יהוה, κύριος, dominus, ὃν ὄντων, ens en/tium.”

E (S. 755f.): „. . . מלבך אתה בודאם . . . מלבך אתה בודאם . . . אשר בודא מלבך . . . מעבודת כל-האלה אליים . . . אשר בודא מלבך . . . מעבודת כל-האלה אליים . . .
Ex corde tuo fingis ea. Ἐκ καρδίας σου ψεύδεται ἄνθρωπος. auß deinem hertzen erdacht.”

S. 303–552: Kommentar zu Daniel; S. 553: „Nunc sequuntur קופי אלהינו”; S. 555: ערום (l. תארי (תארים). Als „Beinamen des Satan” sind in der Folge angegeben: ערום (Gen. Kap. 3), ארור (ibid.), הנחש (ibid.) und viele andere biblische Bezeichnungen. S. 597: „Nomina seu Vocabula Idolorum . . . בני בליעל.” S. 633: Κατάλογος τῶν πάντων τῶν εἰδώλων . . .

27

Ms. hebr. oct. 27

13 fol. in Ledereinband mit Blindpressung; zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt.

8,5:10,5 cm (6:8,5 cm); ca. 18 Zl. – Italienische Quadratschrift auf Pergament, 17. Jh. (?). Fol. 12^r–13^v sind von anderer Hand ergänzt. Besitzvermerk auf der Rückseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.” Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 58. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 58.

[שיר הלויים]

Šir ha-lewijjîm. Psalmen, die nach dem Morgengebet gesprochen werden, und zwar nach römischer Ritus: an Wochentagen und an verschiedenen Fest- und Trauertagen. Anhang ab fol. 11^v Mitte: Tischgebet nach einer Trauung.

(1^r) Ü : השירי שהיו הלוי אומרים בכל יום. ליום ראשון כ”ד

(ibid.) A : לדוד מזמור

(11^r) E : תשעה באב ק’ (= Kapitel) קלז / על נהרות בבל . . . את עולליך אל הסלע

(11^v) A des Anhangs : דוי הסר וגם חרון ואו אלם / בשיר ירון . . . שבע ברכות

(13^v) E des Anhangs : בורא פרי הגפן

28

Ms. hebr. oct. 28

Sammelband in 5 Teilen.

29 fol. in Pappeinband; fol. 1 = Titelblatt, gemeinsam für Teil 1–3; fol. 19 = Titelblatt für Teil 5; unbeschrieben sind: fol. 1^v, 2^v, 12^v, 13^v–16^v, 18, 19^v, 21^v, 27^v, 28^v, 29. Teil I = fol. 3^r–7^v; Teil II = fol. 8^r–12^r; Teil III = fol. 13^r; Teil IV = fol. 17^r^v; Teil V = fol. 19^r–27^r.

11,5:18,5 cm (var.); Zl. var. – Kustoden an fast allen Recto- und Verso-Seiten; deutsche Kursivschrift auf Papier, Teil I–III: Ende 18. Jh., Teil IV u. V: 19. Jh. –. Fol. 2^r hat einen aufgeklebten Bildausschnitt: kleines Kind mit Zieklein auf der Schulter (vielleicht Anspielung auf Jes. 11,6).

Teil I–III geschrieben von Jōsēf Dāwīd Sinzheim, Rabbim in Straßburg, später in Paris, Vorsitzender des Napoleonischen Synedrums, gest. 1812 in Paris; vgl. über ihn EJ, Bd. XIV, S. 1616, s. v. Sinzheim, jetzt auch: S. A. YAFE-SCHLESINGER, S. 11–17 der Einleitung seiner Ed. von Sinzheims Minhat ‘onī betiteltem Werk, 2 Bdd., Jerusalem 1974 und 1975.

Teil I geschrieben am Sonntag, 3. Siwān 5590 (= 1790); Teil II Montag, 4. Siwān 5590; Teil III 25. Tebet 5591 in Paris.

Von Sinzheim kopiert sind ferner: Mss. hebr. oct. 55, 88, 139, 143.

Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 34. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 34.

I

חרוז על ספר איוב

Harūz ‘al séfer Ijjōb. Dichterische Bearbeitung der Zwiegespräche Hiobs mit seinen Freunden. Verfaßt von Zarq Berfet, lebte im 15. Jh. in Spanien.

T (1^r): חרוז על ספר איוב חברו / ר' זארק ברפת

A (3^r): אדון עולם מחולל כל ותולה אדמה על בלי מה שם אדנים . . .

E/K (7^v): חזק לבי ותן תודה לבורא אדמה על בלי מה שם אדנים / והנה נשלם זה החרוז על ספר אשר חיבר החכם הגדול כבוד מורינו ההר זארק / זלה"ה שנת ה' לי לא אירא (= 1452) מה יעשה לי אדם אמן סלה / ואני יוסף דוד זינצהיים העתקתי מספר כ"י בביבליטעק של המלך יר"ה כך [כרך ד. 110 / למספר הספרים העבריים ביום א' ג' סיון תק"ן לפ"ק (= 1790) ה' יזכני להגות בספרים / הרבה אין קץ

Der Verfasser gibt also an, sein Werk 1452 beendet zu haben. Der Name de Verfassers ergibt sich aus dem Akrostichon am Ende des Gedichtes: (חזק) זארק ברפת (חזק). Unsere Hs. ist, laut obigem Zitat, von J. D. Sinzheim im Jahre 1790 aus der kgl. Bibliothek (Paris) kopiert worden; vgl. hierzu CAT.-PARIS, S. 21, Nr. 185,8.

Edd.: Venedig 1544, Krakau 1574; vgl. BENJACOB, Thes., S. 34, Nr. 656; FRIEDBERG, Bēt ‘eqed II, S. 827, Nr. 194. Zu Verfasser und Werk vgl. ferner SCHIRMANN, Bd. II, S. 544–546.

II

עולם קטן

‘Olām qātān. Mikrokosmos; eine Abhandlung über den Menschen. Titel laut Titelblatt fol. 1^r.

Verfaßt von Mōse ben Šemū’el ibn Tibbōn, aus der bekannten Familie der Tibboniden; lebte in der Provence, gest. ca. 1283.

A (8^r): אנשי לבב שמעו צדק, יגיד לכם סוד רז נעלם / הביטו אל צור חצבתם. בו תשכילו צדק עולמים / אחר אשר כתבתי בספור תולדות האבות . . .

E/K (12^r): יגדיל תורה ויאדיר / הן האדם כדמות עולם גם בכללם גם בפרטן / בו נמצא צורת הכל, לכן נקרא עולם קטן / נשלם המאמר הנקרא עולם קטן חברו אדוני רבי הפילוסוף המעולה החכם ר' משה / נבון בן החכם הגדול ר' שמואל אבן תבון אשר מרמון ספרד (— Montpellier) והתהלה לאל . . . אמן. העתקתי זה ספר עולם קטן . . . היום יום ב' ד' סיון מספר כ"י . . . והוא כרך 110 למספר הספרים / העברים יוסף דוד זינצהיים.

Auch dieser Teil ist also durch Sinzheim aus einer Hs. der kgl. Bibliothek Paris kopiert, vgl. CAT.-PARIS, Nr. 182,2.

Zum Verfasser vgl. Jüd. Lex., Bd. 5, S. 940, s. v. Tibboniden Nr. 3: Moses ibn Tibbon. Zu unserer Identifikation seiner oben als Heimatstadt angegebenen Ortschaft ספרד mit Montpellier (nicht mit Granada, was etymologisch näher gelegen hätte). vgl. CAT.-NEUBAUER, S. 17. Hs. Nr. 42, Teil 6, wo als Heimatort des Mōše ibn Tibbōn angegeben ist: רמון ספרד הנקראת מונפישליר. Der letztgenannte Ortsname ist die gewöhnliche Bezeichnung für Montpellier, vgl. Gross, Gallia Jud., S. 322. Zur Verfasserschaft des Mōše ibn Tibbōn vgl. STEINSCHNEIDER, Bodl., s. v. Joseph ibn Zadik. S. 1543; hingegen SLATKINE, S. 211, Nr. 134. — Eine andere Hs. (ausführlich beschrieben von J. PERLES, MGWJ 27, 1878, S. 318) s. bei STRIEDL — RÓTH, Nr. 105, Teil 8, S. 142; ibid. weitere Literaturangaben. Eine Edition existiert noch nicht.

Unser Werk ist nicht zu verwechseln mit dem bekannteren gleichnamigen, von Jōsēf ibn Šaddīq (gest. 1149 in Córdoba) in arabischer Sprache verfaßten, aber nur in hebr. Übersetzung erhaltenen Werk, ediert von AD. JELLINEK, Leipzig 1854, und von S. HOROVITZ im Jahresbericht des jüd.-theol. Seminars Breslau, Breslau 1903. Der Übersetzer dieses Werkes hieß angeblich Mōše, es ist dies aber nicht sicher, geschweige denn, daß er mit Mōše ibn Tibbōn identisch ist (HOROVITZ a. a. O., S. XIII, Anm. 57).

Bei MARGALIOH, Enc. ist Mōše ibn Tibbōns Werk S. 1161, Jōsēf ibn Šaddīqs Werk S. 796 behandelt.

III

הקדמה לספר מבחר הפנינים

Haqdāmā le-sēfer miḥḥar ha-penīnīm. Einleitung zum Buch Miḥḥar ha-penīnīm („Blütenlese“) des 1070 gestorbenen Klassikers Šelōmō ibn Gābirōl. Titel befindet sich auf dem Titelblatt (fol. 1^r) sowie in der gleichlautenden Überschrift:

Ü (13^r): הקדמה לספר מבחר הפנינים

A (ibid.): החבר הערב . . .

E/K (ibid.): מלמדך להועיל מדריךך . . . ברוך ה' אשר בחר בנו לאהבתו. / העתקתי מספר כ"י שהוא כרך 105 בביבליטעק . . . פאריס כ"ה טבת תק"ן לפ"ק.

Auch dieser Teil ist also durch Sinzheim aus einer Hs. der kgl. Bibliothek Paris kopiert, vgl. CAT.-PARIS, Nr. 839,2.

Das von Ibn Gābirōl in arabischer Sprache verfaßte Werk existiert nur in der hebr. Übersetzung des (als Übersetzer berühmten) Jehūdā ibn Tibbōn (gest. ca. 1190 in Lunel, Südfrankreich). Zu den zahlreichen bei FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 541, Nr. 353, genannten Edd. ergänze diejenige von M. SIDERSKY, London 1961 (über Verfasser und Werk ibid. Einl. S. 3–5); vgl. ferner die Übersetzung ins Englische durch A. COHEN, Lib-

rary of Jewish Classics IV, New York 1925 (über Verfasser und Werk *ibid.* Einleitung, S. 13–23). Weder SIDERSKY noch COHEN noch, soweit wir feststellen konnten, die anderen Herausgeber, erwähnen die in unserer Hs. enthaltene Einleitung zum Werk. Sie dürfte, als integraler Bestandteil des Werkes, ebenfalls von Ibn Gābirōl stammen (und von Ibn Tibbōn übersetzt sein).

IV

חרוזים על המורה

Ḥarūzīm ‘al ha-mōre. Drei Gedichte über Maimonides. Verfaßt von Mē’ir ha-kōhēn Šarfātī, gest. in Toledo 1263. Titel laut Überschrift, Verfasser laut Ende. Kopist: Carmoly?

(17^r) Ü : חרוזים על המורה

(*ibid.*) A : ידי משה ביד שכל תמוכים ועמודי אמונה בו סמוכים

(17^v) E : אלו החרוזים שעשה הצרפתי ר' מאיר שקראוהו / חכמי ספרד ר' מחשיך.

Gedicht 2 (fol. 17^r) beginnt mit . . . אנשי מינות אומרים לגנות . . . und hat die Überschrift: אחר לגנאי. Gedicht 3 (fol. 17^v) beginnt mit . . . הרף מידה מן המורה . . . und hat die Überschrift: אלו הבתים נגד מה שלמעלה.

Zum ersten Gedicht vgl. DAVIDSON, *Thes.* II, S. 274, Nr. 348; zum zweiten Gedicht *ibid.* I, S. 312, Nr. 6876. Zum Verfasser vgl. *Jüd. Lex.*, Bd. V, S. 1535 s. v. Zarfati 5).

V

הקף השירים והחרוזים

Heqqēf ha-širīm we-ha-ḥarūzīm: Liste der Gedichte des 1145 verstorbenen Klassikers Jehūdā ha-Lēwī. Zusammengestellt von Ḥijjā al-Magrabī, vermutlich ein Zeitgenosse Jehūdā ha-Lēwī. Kopist: Carmoly?

(19^r) Tbl : הקף / השירים והחרוזים / הנמצאים במחברת הלוי ז"ל / על פי הטופס / רבי חייא

אלמגרב מ"כ / עם חקירות על ימי חי המחבר ז"ל / על פי ספרים וספריו שירים ושיריו.

(22^r) A : איה כבוד האל . . .

(22^v) E : אבי מוסר וגבר רב פעלים הגם לכבוש ארי שדי וזיון.

Die Hs. bildet die Vorarbeit zu einer wissenschaftlichen Abhandlung, blieb aber unvollendet. Die Anfänge der Gedichte sind numeriert von 1–50. Jede Nummer steht in einer besonderen Zeile. Fol. 23^r–27^r enthalten nur Nummern (51–275), aber keinen Text. Vermutungen über Ḥijjā s. bei SCHIRMANN, Bd. I, S. 539, Bd. II, S. 685.

Fol. 20^v und fol. 21^r gehören nicht zu unserem Werk; sie enthalten literarische Glossen über Jehūdā ha-Lēwī aus späterer Hand. Späterer Zusatz auch: die Verse fol. 28^r.

Sammelband in 11 Teilen.

24 fol. in Papierumschlag; fol. 4 defekt; fol. 22^r unbeschrieben. Teil I = fol. 1^r-4^v; Teil II = fol. 5^r; Teil III = fol. 5^r-6^r; Teil IV = fol. 6^r; Teil V = fol. 6^v-7^r; Teil VI = fol. 7^r-7^v; Teil VII = fol. 8^v-12^r; Teil VIII = fol. 12^v-16^r; Teil IX = fol. 16^v-21^r; Teil X = fol. 21^v-23^r; Teil XI = fol. 23^v 24^v.

14:20,5 cm (10-12:15-18 cm); Zl. var. – Kustode auf fol. 13^v; italienische Kursivschrift des 16. Jh.s auf Papier.

Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 142. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 142.

I

Kein Titel

Kurze Gedichte (bei RABBINOWICZ die hebr. Bezeichnung: שירים קצרים) und Sonstiges.

(1^r) A : ארבעה ירדו לים

(4^v) E : הכי עבד לך אהיה למקנה

Das erste, mit ארבעה ירדו לים beginnende Gedicht stammt von Abrahām Ibn ‘Ezrā, dem 1167 gestorbenen Klassiker; vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 339, Nr. 7473, 7480. – Ed. (ohne Verwendung unserer Hs.) durch KAHANA, Ibn ‘Ezrā. Bd. I, S. 167, Nr. 124 u. Anm. ibid. S. 255.

Fol. 1^v beinhaltet Muster für verschiedene poetische Anreden, z. B.

אילת אהבים גדול בתורה ובמעשים טובים מזהיר כוהר הרקיע וכוכבים

Fol. 2^v enthält ein Gedicht, beginnend: יום סכות זה ראשון למנות, mit dem Akrostichon יצחק.

Fol. 3^{rv}: Rezepte für Salben und Heilmittel.

Fol. 4^r ein Gedicht über die Notlage der Juden in אימולה (= Imola) im Jahre צרה כמבכירה (= 1535).

Zu Judenverfolgungen in Imola (Italien): belegt sind solche in den auf das Juden-edikt Papst Paul IV. (1555) folgenden Jahren, vgl. ROTH, Italy, S. 298. Die Jahre vor diesem Edikt waren aber ebenfalls eine unruhige Zeit für die ganze Judenheit Italiens.

II

עניין הקזה

‘Injan haqqāzā. Das Aderlassen in der Traditionsliteratur. Titel laut Überschrift fol. 5^r.

(5^r) A : אמר שמואל פורסא דדמא . . .

(ibid.) E : קשה לדבר אחר. ורפואה וחיים ושלום יהיה לנו.

III

סימן מיטרא

Sīman miṭrā. Bauernkalender über den Regen. Titel laut Überschrift fol. 5^r.

A (5^r): יגידה ויערכה לי יום י"ג יום י"ד יום ט"ו בתמוז . . .

E (6^r): אייר הוא תקופת ניסן . . . סתוא היא תקופת טבת.

IV

ספר רעמים ורעשים

Sefer re'āmim u-re'āšim. Bauernkalender über Gewitter und Sturm. Titel laut Überschrift fol. 6^r.

A (6^r): אם ירעים בניסן . . .

E (ibid.): אם רעש יהיה רעב בא מן ז' ארצות ושלים על ישראל אמן.

Von Werken dieses Titels existieren zahlreiche Hss.: vgl. STEINSCHNEIDER, Mch., Nr. 112, Teil 48; in dieser Sammlung: Ms. hebr. oct. 18, III.

V

ספר רפפות

Sēfer refāfōt. Voraussagen aufgrund des Gliederzuckens. Titel laut Überschrift fol. 6^v.

A (6^v): מה הן רפפות. בזמן שמודעזעים אחד מאבריו של אדם . . .

E (7^r): ואם אצבע רגל / ימין דודו ימות. ושמאל שמחה יהיה לו: ה' ישמחנו בבנין בית הבחירה אמן

Zum Werk und seinen Edd. vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 539, S. 893f.

VI

מגלת תענית

Megillat ta'anit. Fastenrolle. Nur der letzte Abschnitt. Titel hier nicht angegeben.

A (7^r): אלו ימי הצומות שקבעו רז"ל . . . ניסן באחד בו מתו בני אהרן . . .

E (7^v): ותפלה וצדקה ותענית ותשובה מבטלין הגזירה: / ובתפלת המנחה של תענית יאמר תפלה

זו . . . ותרצני . . . יהיו לרצון אמרי פי וכו'

Edd. mehrmals, vgl. FRIEDBERG, Bêt 'ēqed II, S. 551, Nr. 550. Über das Werk und Hss. vgl. H. LICHTENSTEIN, Die Fastenrolle, eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte, in HUCA VIII/IX, 1931/32, S. 257 ff.

VII

Kein Titel

Ein gattungsmäßig als קינה (Klagelied) zu bezeichnendes Gedicht. Es beinhaltet Trauer um den Tod des אליעזר שר שלי (genannt fol. 8^v, Z. 4).

Ū (8^v): בשנת חמשת אלפים ומאתים וחמשים ושמונה (= 1498): הצדיק / אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק.

Dann ist jedes Wort der Überschrift das erste Wort einer neuen Strophe.

A (ibid.): בשנת מות האיש רם ונשא . . .

E (12^r): הצדיק יסוד עולם . . . יסובבנה / יצרנה לראות בטוב ה' בארץ החיים אכ"ר.

In der Strophe, die mit אבד beginnt, heißt es:

אותותיו אשר עשה / בתוככי פורל"י (Forli =) . . . תדעי לך גם את ארץ פיינציאו (Piacenza =) . . . גדול כים שבך יער קסטיל בולונייסו (= Castel Bolognesi).

Die drei eben genannten Ortschaften liegen in Italien. Aus Piacenza wurden die Juden 1488–90 (also 8–10 Jahre vor dem Tod des Eli'ezer) vertrieben; ebenso sind antisemitische Ausschreitungen, mit teilweiser Vertreibung der Juden, bekannt, die 1488 in Forli stattgefunden haben: vgl. EJ, Bd. XIII, S. 492, s. v. Piacenza bzw. Bd. VI, S. 1437, s. v. Forli. Den Eli'ezer sar šālôm konnten wir nicht identifizieren. Bei MORTARA ist er nicht genannt.

Fol. 8^r (also die Seite vor Beginn des Trauergedichtes) enthält rechts oben die Worte בשנת חמשה und ist sonst ohne Text.

VIII

Kein Titel

Vier gattungsmäßig als קינות (Klagelieder) zu bezeichnende Gedichte; sie sind mehrfach ausdrücklich als קינה bezeichnet, so fol. 12^v, Z. 1; fol. 13^r, Z. 1; fol. 13^v, Z. 4 v. u. Sie beinhalten Trauer um den Tod des auch sonst bekannten 'Azri'el Dajjēnā aus Sabioneta, gest. 1536.

A (12^v): לא א(?)ות (כ) 2. Buchstabe unsicher, evtl. כ) אל יום צרה . . .

E (16^r): באו כאברהם לספוד לצרה.

Das 1. Gedicht beginnt (fol. 12^v): כל צאן קדר לבשו אלי יום מר mit Akrostichon אבל כמוהר"ר עזריאל תנצבה שעג אבל (auf jeder dritten Zeile). Die Abkürzung שעג ist aufzulösen: שיערי גן (עדן).

Das 2. Gedicht beginnt (fol. 13^r): כמוהר"ר עזריאל: איכה ישבה בדד קרית חנה סביוניטי . . . דינא (alphabetisch).

Das 3. Gedicht beginnt (fol. 13^v): גדול בישראל ועזריאל שמו / אם בארזים נפלה שלהבת . . . שמואל ענו, laut Akrostichon fol. 14^r unten.

In der EJ, Bd. II, S. 789 ff. s. v. Anau, ist in der Aufzählung von über 70 bekannten Trägern dieses Namens keiner mit dem Vornamen Šemū'el genannt, es dürfte sich aber hier um den bei ROTH, Italy, Kap. „Renaissance“, S. 220, genannten Šemū'el 'Ānāw

aus Bologna handeln („noteworthy for the quality as well as for the mass of his occasional poetry”).

Das 4. Gedicht beginnt (fol. 14^v): . . . . . אבכה במר רוחי עלי הגבאות und hat zum Verfasser אברהם מפיסה, laut Akrostichon am Anfang und am Ende des Gedichtes; über ihn vgl. DAVIDSON, Thes. IV, S. 357, s. v. Abraham aus Pisa; ferner SHULVASS, Renaissance, S. 278.

Teilveröffentlichung durch LEOPOLD LÖWENSTEIN in REJ 31 (1895), S. 122–123, aus unserer Hs. („du ms. 142 de la bibliothèque de Mr. Merzbacher à Munich”).

Über ‘Azrī’el Dajjēnā vgl. MORTARA, S. 19; DAVIDSON, Thes. III, S. 220, Nr. 541 (= IV, S. 86, Nr. 1402); S. ASSAF, Š(e’ēlōt) u-t(ešūbōt) R. ‘Azrī’el Dajjēnā, in KS XIV (1938), S. 541–542.

IX

Kein Titel

Zur Gattung der גורלות (Losbücher) gehörig.

. . . . . A (16^v): זה הוא סוד גדול / והבוטח בה / חסד יסוכבנהו / שאל לך אות . . .

Dann folgen Kästchen mit den Nr. א–צ: auf der folgenden Seite (fol. 17^r) beginnt dann der eigentliche Text:

זה סוד גדול בלא חשבון ובלא יגיעה . . .

E (21^r): צ’ אין בזה הדבר ריוח . . . מן השמים יסכים / עמנו למען שמו הגדול. תם ונשלם תהלה לאל עולם.

Über Hss. dieser Gattung vgl. STEINSCHNEIDER, Mch., Index s. v. גורלות. Über Druckwerke dieser Gattung vgl. FRIEDBERG, Bēt ‘ēqed II, S. 192. Nr. 203–207.

X

חרוזים על שחוק השקאקי

Ḥarūzīm ‘al šehōq ha-šeqāqī. Zwei Gedichte über das Schachspiel. Verfaßt von Abrāhām ibn ‘Ezrā, dem 1167 gestorbenen Klassiker.

1. Gedicht: Ü (21^v): חרוזים על שחוק השקאקי לר’ אברהם בן עזרא ז”ל

A (ibid.): אשורר שיר במלחמה ערוכה קדומה מימי קדם נסוכה . . .

E (ibid.): ויש את כל הרוגיהם תחיה.

2. Gedicht: Ü (22^v): חרוז על הסקאקי ליאו

A (ibid.): אשר בקולי שיר . . .

E (23^r): שם תהיה כבוד יקר וגדולה . . .

Zur Überschrift des zweiten Gedichtes: Die Lesung des letzten Wortes ist unsicher, statt חרוז על הסקאקי ליאו lies eventuell לא, d. i. [אבן עזרא].

Zu beiden Gedichten vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 356, Nr. 7863 bzw. S. 359, Nr. 7930. Ediert sind beide Gedichte durch M. STEINSCHNEIDER, Schach bei den Juden, Sonder-

druck aus: ANTONIUS v. d. LINDE, Geschichte und Bibliografie des Schachspiels, Berlin 1873, S. 164 ff., 180, 195 ff., 200 f. Das erste Gedicht ist außerdem ediert durch ROSIN, Abraham ibn Ezra, Heft 3 (1888), S. 159 ff., und durch SCHIRMANN, Bd. I, S. 585 ff. Unsere Hs. wurde bisher bei keiner Ed. verwertet. Zur Struktur des ersten Gedichtes vgl. LEVIN, Abraham ibn Ezra, S. 226.

XI

[שיר למוצאי שבת]

Šir le-mōšā'ē šabbāt. Gedicht zum Ausgang des Sabbat. Verfaßt von Jehūdā ha-Lēwī, dem 1145 gestorbenen Klassiker.

(23^v) A : אותותינו התמהמו. איה אלקי אליהו . . .

(24^v) E : ויקום (ויקיים) l. הנני שולח לכם את אליהו. אותותינו . . . אליהו. / תם / תל"ח א' (= תהלה לאל חי אמן).

Die letzten 5 Strophen stammen nicht von Jehūdā ha-Lēwī, sondern, wie aus dem Akrostichon hervorgeht, von einem (sonst nicht bekannten) שמואל רופא. Zum Gedicht und zum Ergänzungsteil vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 97, Nr. 2077; ferner: L. LÖWENSTEIN, Jüdische und jüdisch-deutsche Lieder, MGWJ 38 (1894), S. 78 ff., wo auf S. 86–89 das Gedicht nach unserer Hs. ediert ist.

30

Ms. hebr. oct. 30

30 fol. in marmoriertem Pappereinband; zusätzlich vorne 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 29^r–30^v.

14:21 cm (ca. 10:ca. 16 cm); 20 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten (außer fol. 12^v); spanische (?) Quadratschrift auf Papier, ca. 15. Jh. Exlibris auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels: Ex / Bibliotheca / Bibl. Hebr. / Orien. / Aloys. Cipelli. Ferner ibid. ein Stempel: Ms. Cod. Hebr. 37.

סדר הגדה של פסח

Sēder haggādā šel pesaḥ. Liturgisches Buch zum Sederabend des Pesahfestes.

Ü (1^r): בה"י / סדר של פסח

A (ibid.): אור לארבעה עשר בניסן בודקין את החמץ לאור נר של שעה

E (28^r): מבית חושך אלפים / קומי לך רעיתי / לשנה / הבאה בירושלים / יפתי ולכי לך / (28^v) ככתוב התאנה חנטה / פניה והגפנים / סמדר נתנו / ריח קומי לך רעייתי / יפתי ולכי / לך / תם סדר / ההגדה

Auf fol. 3^v, Zl. 4 v. u. heißt es סל (Korb) statt des קערה (Schlüssel) unserer Haggadōt; dies entspricht dem spanischen und italienischen Ritus, nach dem nicht eine Seder-Schüssel, sondern ein Seder-Korb benützt wird. Fol. 3^v, Z. 8 v. u.: כרפס עלין של אפי"ו;

fol. 12^v, Z. 5 v. u.: **מְרוֹר יִקַּח עֲלֵינוּ שֶׁל לֹא טוֹגָאָה**. Der Text zum Tischgebet bringt zahlreiche Varianten, von denen einige auch bei Abudarham (Sefer Abudarham, Verfasser Dāwīd Abudarham, geschrieben 1340) enthalten sind. Hinter **בְּרוּךְ אַתָּה יי מֶלֶךְ מֵהוֹלֵל** (fol. 23^r) und **בְּרוּךְ אַתָּה יי עַל הָאָרֶץ וְעַל הַגֶּפֶן** (fol. 23^v) folgen nur zwei Pijjūtīm: . . . **מִבֵּית אֹן שַׁבַּת מִדְּנִי / קוֹמִי לֶךְ רַעֲיָתִי** (fol. 23^v) und **פֶּסַח מִצְרַיִם אֲסִירֵי יִצְאוּ / חֲפְשִׁים** . . . (fol. 25^r): vgl. DAVIDSON, Thes. III, S. 303, Nr. 144, und S. 77, Nr. 166; darin gleicht diese Haggādā der von Sarajewo.

31

Ms. hebr. oct. 31

Sammelband in 4 Teilen.

203 fol. in Pergamenteinband über Pappe. Zusätzlich vorne 6 Schutzblätter und hinten 1 Schutzblatt. Nach fol. 68 sind 3 (nicht mitgezählte) Bl. herausgerissen (erkennbar an den Rest-Streifen des Papiers). Hebr. Folierung: ה-ה (= fol. 1-4), יז-לט (= fol. 12-33, 7 übersprungen), מד-נין (= fol. 40-46; falsch eingeordnet: מד = 46 und מו = 45, Reihenfolge der hebr. Zählung: 46, 40, 45, 42-44), נא (= fol. 49), נב-סד (= fol. 53-67, falsch eingeordnet: סג = 60, סמך = 61, 62 nicht mitgezählt, נט = 63, 64 nicht mitgezählt, סא = 65, סב = 66, סד = 67, Reihenfolge der hebr. Zählung demnach: 53-59, 63, 64, 61, 62, 65, 66, 60, 67), יג-יח (= fol. 94-99), כג-נג (= fol. 100-131), נח-עט (= fol. 132-153). Unbeschrieben: fol. 34^v-35^r, 68^r, 70^v, 89^v, 90^v, 92^{rv}, 93^v, 160^{rv}, 161^v, 186^r.

15:19 cm. Teil III: 16:20 cm (Teile I und II varierend, Teil III: 14:19 cm, Teil IV: ca. 11:ca. 16 cm); Zl. var. - Kustoden sporadisch in Teil I und II; an allen Verso-Seiten in Teil IV. - Deutsche Kursivschrift auf Papier; Teil I 16/17. Jh., Teile II und III 17. Jh., Teil IV 16. Jh. (?); Teil I stammt von 4 Schreibern, 2 davon sind genannt (fol. 26^v und 35^v): **אברהם אברוילר**; **יוסף בן החבר רבי אלעזר שליט מק"ק מגנצא** und **בן משה יעקב הלוי ז"ל מק"ק ארוויילר** ist Autograph.

Reicher Ornamentschmuck in Teil I: Miniaturen und Blumenmuster (fol. 12^r, 26^r, 29^r, 63^v), Darstellung biblischer Szenen: Siseras Tod (fol. 17^v), Opferung Isaaks (mit dem blutriefenden Messer, fol. 21^v), Bileam begegnet dem Engel Gottes (fol. 21^v), Haman führt Mardokais Pferd und wird mit Wasser übergossen (fol. 49^r), Joab tötet den an einem Ast hängenden Absalom (fol. 62^r), die Kundschafter von Kanaan mit der Weintraube und der den Löwen tötende Simson (fol. 67^v). Außerdem künstlerisch ausgeschmückte Tabellen (z. B. fol. 6^r, 8^v, 14^v-16^r, 17^r, 19^r, 21^r) sowie Darstellungen zu den Tierkreiszeichen (fol. 53^r-58^v). Ferner beliebte Motive, wie z. B. die zwei Engel, die eine Waage halten (fol. 3^r, 4^r, 5^r - daneben aufgeklebt ein kolorierter Druck: Justitia mit Waage und Schwert, die Augen nicht (!) verbunden), ein einen Hirsch hetzender Hund (fol. 14^r), eine Hand (fol. 20^r) usw.

Teil I = fol. 1^r-68^v; Teil II = fol. 69^r-91^v; Teil III = fol. 94^r-159^v; Teil IV = fol. 161^r-203^v.

I

[עברונות]

‘Ibrōnōt. Kalenderregeln mit Tabellen. Dieser Titel findet sich nicht im Werk selbst, sondern nur als Notiz auf dem ersten vorderen Schutzblatt (jedoch sonst üblicher Titel von Hss. dieser Art: vgl. STEINSCHNEIDER, Mch.). Am Anfang fehlen 5 Blätter.

(1^r) A : עם טעם על בהר"ד ר"ל למה באמת היתה המולד בהרד כי התורה כולה שמות של / הקב"ה . . .

E (67^v) : והטעם למה לפי שהן מונין לשנת החמה . . . / (letzte Zl.) . . . וכן כל החוגות בשנה זו לכן נקרא שליט יאר (= Schaltjahr) / סליק

Zur Art des Werkes vgl. PrSB Berlin, Ms. hebr. oct. 3150; dort auch (fol. 19^r) das bluttriefende Messer bei der Darstellung der Opferung Isaaks. Die Hs. ist sehr lückenhaft, viele Blätter fehlen, häufig finden sich Ergänzungen aus anderen Hss. Der Hauptteil wurde in den Jahren 417–418 (= 1657–1658) von Abrahām ben Mōše geschrieben (fol. 26^v). Fol. 26^v sagt der Schreiber:

אני סופר אשכול הכופר נאים (!) הטופל אברהם בן משה יעקב הלוי ז"ל מק"ק ארוויילר הק"ק.
Der Text wurde infolge falscher Auslegung der Worte אשכול הכופר (als „Eškol der Gottesleugner“ statt als Zitat aus Ct. 1,14) gestrichen mit der Bemerkung ימח שמו („Sein Name möge ausgelöscht werden“)! Die Blumenornamente stammen vom genannten Schreiber. Fol. 5^r^v und 9^r–11^v wurden im Jahre 421 (= 1661) von anderer Hand ergänzt (vgl. fol. 5^r). Fol. 34^r–67^v wurden im Jahre 423 (= 1663) von wiederum anderer Hand hinzugefügt (fol. 35^v). Fol. 22^r–25^v enthalten Kalendarisches zum Jahre 307 (= 1547) (fol. 23^v); sie wurden jedoch zweifellos später geschrieben und das Datum wahrscheinlich einer Vorlage entnommen. In diesem Teil werden erwähnt: מהר"ר משה איסרלש (fol. 50^v), bekannt unter dem Namen Remā, gest. 1572; über ihn: EJ, Bd. IX, S. 1081 ff.; ferner לימפן (= ליפמן) מפראג וצ"ל (fol. 51^r), gest. 1654; über ihn: EJ, Bd. VIII, S. 311 f.; ferner עקיבא מפראנקפורט מהר"ר (fol. 66^r), gest. 1597; über ihn: EJ, Bd. VII, S. 85.

II

תקון שמרות

Tiqqūn šetārōt. Urkundenformulare, Abschriften von Kontrakten, Anweisungen für die Abfassung von Kontrakten u. dgl.

In den Urkunden werden die Orte Bingen, Friedberg, Fulda, Mainz, Mombach und Worms erwähnt. Die meisten Dokumente stammen aus dem Jahre 5423 (= 1663). Auch fingierte Namen kommen vor, z. B. fol. 73^r: בת לבן הארמי und fol. 86^r: רות (!) ועמה בר אשת חבר הקני

Der Inhalt der einzelnen Dokumente ist unterschiedlich. Im Aufbau gleicht dieser Teil dem 1667 in Amsterdam erschienenen Werk נחלת שבעה von Šemū'el ben Dāwid Halēwī (gest. 1681; über ihn: EJ, Bd. XIV, S. 806).

Fol. 69^r–70^r bringen eine Zeugenaussage in jüdisch-deutscher Sprache, eine Verkaufsangelegenheit betreffend (אין לנד מעץ). Die beiden Parteien sind משה בן אורי und die Brüder הלוי יצחק (?). אהרן אורי שלמה בן יפרתח (?). In der Zeugenaussage heißt es (fol. 69^r):

זייט אויף מיר צייגן . . . מאכט . . . דען קויף איין קויף איין רעכטי מיט דען מאנטיל אורי מיט איין הנט רייך . . . ;

vgl. hierzu A. SCHEIBER, The Role of the Tzizit in Agreements, in: Études orientales à la mémoire de Paul Hirschler, éd. par O. KOMLÓS, Budapest 1950, S. 95–100; ferner S. ASAF, 'Al ketab jad eḥād mī-qoḡin (On a ms. from Cochin), in: KS XIII, 1936/37, S. 402–404, bes. S. 403. Fol. 91^v enthält es: קצת דינים מהלכות תקיע' שופר dort heißt es:

; ומנהג לתקוע מר"ח אלול עד ג' ימים קודם ר"ה (!) . . . וביש מקומות . . . עד ערב ר"ה . . .

es wird . . . zitiert; vgl. *Šidqijjā de Pietosi, Šibbolē ha-leqeṭ ha-šālēm*, hrsg. von S. BUBER, Wilna 1886, S. 270.

III

חדושי מהר"ם שיף

Ḥiddūšē MaHaRaM Šiff. Novellen zum Talmudtraktat Ketūbōt. Anfang und Ende defekt. Verfaßt von Mē'ir Šiff, geb. in Frankfurt am Main 1605, gest. in Prag ca. 1641 (über ihn: EJ, Bd. XIV, S. 962f.).

(zu Traktat Ketūbōt, Bl. 15b) . . . [ברש"י ד"ה וראשה פרוע] שער על כתיבה . . . (94^r) A

Die Hs. endet (fol. 159^v) mit Bemerkungen zum Stichwort ולוקמי (Traktat Ketūbōt, Bl. 110a, Z. 6 v. u.). Fol. 93^r trägt die Überschrift: חדושי מהר"ם שיף על כתובו בכתיבת (unser Werk ist also ein Autograph).

Die Novellen enthalten zahlreiche Korrekturen; vermutlich handelt es sich um die erste Abfassung. Viele Teile der Hs. sind in den Edd. (den Standard-Ausgaben des Talmuds begedruckt) nicht enthalten; auch weicht die Reihenfolge in einigen Teilen von derjenigen der Edd. ab. Viele Blätter fehlen und das Erhaltene ist oft an den Rändern nicht mehr lesbar.

IV

פירוש על אבן עזרא על התורה

Pērūš 'al ibn 'Ezrā 'al ha-tōrā. Superkommentar zum klassischen Pentateuchkommentar des Abrahām ben Mē'ir ibn 'Ezrā (gest. 1167). Ende defekt.

Fol. 161^r trägt die Überschrift: פי' על אבן עזרא על התורה.

(161^r) A: אמר החכם בן עזרא ו"ל בראשית . . . בראשית הערב וכו'. ר"ל שאם הבית נוספת / משפט הלשון להיות קמוצה. כבי"ת בראשונה. והמלה לא תהיה סמוכה | אל ברא . . .

E (203^v): . . . הנסתרות לה' אלהינו וכו'. ר"ל כי דבר מחשבת ע"ז יעשו בידי שמי[ם]. . . עשו בידי אדם וזה אמר לעשות את כל דבר התורה הזאת

Über die bisher bekannten Superkommentare zum Pentateuchkommentar des Ibn 'Ezrā vgl. M. FRIEDLÄNDER, *Essays on the Writings of Abraham ibn Ezra* (= Publications of the Society of Hebrew Literature, 2nd series, vol. IV, London 1877), S. 213 ff. FRIEDLÄNDER zählt hauptsächlich Hss. auf. Eine vollständige Liste der gedruckten Superkommentare bietet N. BEN MENAHEM, *Arešet*, Vol. III, Jerusalem 5721 (1961), S. 71–92.

Zu Gen. 40,11 heißt es:

ואשחט אותם כמו (ישעיה נ"ז ה) שחטו הילדים. ר"ל שלא שחט אותם על / הכוס אלא מחוץ ואח"כ שם התירוש תוך הכוס. כן שוחטו הילדי' לא שהיו שוחטים | בנחלים אבל על ראשי ההרים והדם שותת בנחלים.

Diese originelle Erklärung findet sich sinngemäß, aber mit anderem Wortlaut, im Superkommentar des Jōsēf Bonfils, Ed. DAVID HERZOG, 1. Halbband, Heidelberg 1911, S. 156f.

Unsere Hs. ist, soweit festgestellt werden konnte, mit keinem der bekannten Superkommentare identisch.

Teil III und IV sind verzeichnet in StuUB, Ms. hebr. oct. 144/II (Nr. 3a und 3b), s. unten.

32

Ms. hebr. oct. 32

66 fol.; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt; moderner Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 8–64; 65^r.

14: 18,5 cm (var.); ca. 30–35 Zl. Deutsche Kursivschrift auf Papier, um 1800. Vermerk auf der inneren Seite des vorderen Buchdeckels: „Bibliothecae civicae Moenofrancfurtanae / ex voto parentis / Aaronis Mosis Fuld / donaverunt filii / MDCCCLXVII.“ Vermerk auf fol. 65: שיך לאדוני אמ"ו מהור"ר מענדל נ"י אב"ד דק"ק וורמיישא והמדינות יע"א / כ"ד הכותב הקטן מאיר בן לא"א הר"ר אלחנן מבאמבערג היום יום ד' י"ט חשון ת(פ"?)

Ferner: „Dieses Buch gehert Herrn Mendel / rot Schilt Juden rabiner . . . Worms.“ Fol. 66^v: הספר הזה היה ביר הגאה"ג . . . אב"ד דק"ק ווארמש ואח"כ בא לידי הגאה"ג מו' נתן אדלר כ"ץ זצ"ל. Nathan Adler war Privatrabbiner in Frankfurt am Main, geb. ibid. 1742, gest. ibid. 1800. Über ihn s. HOROVITZ, Frankf. Rabb., Index s. v. Nathan; PRIJS, Dreif. Faden, S. 12–35; 157–159.

„Mendel . . . rabiner“ fehlt bei S. ROTHSCHILD, Beamte der Wormser jüdischen Gemeinde, Frankfurt am Main 1920. Zu Aaron Fuld vgl. Ms. hebr. oct. 44.

[פירושים למשנה]

Pērūšīm la-Mišnā: Glossen zu den Mišnājōt, und zwar zur Ordnung Tohārōt, Traktate Kēlim, Ohālōt, Tebūl jōm.

Ü (1^r): בס"ד כלים פ"א

A (ibid.): משנה ה' תי"ט וחכ"א וכו'. צ"ע . . . ואפשר דה"ק . . . דהכל טהור חוץ מן העקרב שו"ר כן להגאון מוילנא זצ"ל (zu Kēlim I,5).

E (7^v): פרק ב' משנה ב' ר"ש ד"ה הכל טמא וכו' . . . ולי' הר"ש צ"ע (zu Tebūl jōm II,2)

Hier wird also der berühmte „Gaon“ Ēlijjā von Wilna (1720–1797) mit der Eulogie der Verstorbenen erwähnt. Auf fol. 7^r wird auch Rabbi Nathan Adler mit der Eulogie der Verstorbenen erwähnt: והחסיד שבכהונא מהר"נ אדלר כ"ץ ז"ל. Diese Glossen wurden also nach dem Tod dieser beiden Rabbinen (1797 bzw. 1800) geschrieben.

Es ist nicht ganz auszuschließen, daß einige der Glossen von N. Adler selbst stammen. Es wären dies dann Ergänzungen zum bisher (von AUERBACH, s. unten) veröffentlichten Material, das nur Glossen zur Ordnung Zerā'im enthält. Diese Annahme ist aber nicht wahrscheinlich, da Adler seine Glossen in seinem Mišnā-Handexemplar in Form von kurzen Hinweisen anzubringen pflegte, vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., 2. Aufl., S. 213, Anm. 4, sowie BENJAMIN HIRSCH AUERBACH, in der Einleitung seiner Ausgabe der Glossen Adlers, betitelt: Mischnat Rabbi Nathan sive adnotationes criticae in Mischnam ejusque commentatores etc., Frankfurt am Main 1862.

Sammelband in 4 Teilen.

131 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 68^r-73^r; 74^r; 75^v; 131^v. Teil I = fol. 5^r-42^r; Teil II = fol. 44^r-62^r; Teil III = fol. 63^r-67^r; Teil IV = fol. 75^r-127^v. Fol. 74^v (zwischen Teil III und IV) zeigt ein Amulett (Qāmō'ā), ohne Beziehung zu einem der Teile der Hs. Zu Beginn, zwischen den Teilen und am Ende (also nach fol. 127^v) Seiten, die nur Schreibübungen und dgl. enthalten. Marmorierter Pappereinband.

11: 14,5 cm (var.); Zeilenzahl stark variierend (12- 33 Zl.). Kustoden: in Teil I vereinzelt, in Teil II an allen Recto- und Verso-Seiten; Teil III ohne Kustoden; in Teil IV Kustoden an allen Recto- und Verso-Seiten, außer fol. 84^v, 91^v, 97^v, 98^r, 107^v, 112^r, 123^v (jeweils Kapitel-Ende). Italienische Kursivschrift auf Papier. Titelblätter von Teil I und Teil IV (fol. 5^r bzw. 75^r) mit Federzeichnungen (Säulenportale, die den Titel umrahmen). Auf diesen beiden Titelblättern ist auch ein Schreiber verzeichnet, nämlich Elḥānān Dāwid Qarmī (אלחנן דוד) aus Reggio, sowie das Datum der Niederschrift: 491 (- 1731). Fol. 2^r eingeklebt: Ausschnitt aus dem Kat. RABBINOWICZ, Nr. 39. Fol. 5^v Eintrag mit roter Tinte: „Nr. 39“, sowie Stempel: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“

I

יסוד עולם

Jesōd 'ōlām. Poetische Bearbeitung der Abraham-, Terah- und Nimrodlegende. Verfaßt von Mōše Zakūt, geb. in Amsterdam 1625, gest. in Mantua 1697.

T (5^r): ספר / יסוד עולם / והוא חיבור נחמד ונעים לעיני בו / האחורים (!) הוא שיחת / חכמים יסדו וגם חברו העמוד הימיני / הרב הכולל כמהר"ר / משה זכות / וצוק"ל זכותו יגין עלינו / אני הכותב אלחנן / דוד קרמי פה רגיו / מתא יקירתא ושפירתא / באורייתא / נכתב / בשנת תצ"א / לפ"ק

A (6^r): יסוד עולם / והמדברים בו הלא המה . . .

E (42^r): לא אשמאילה בה וגם לא אאמין / כי לא אשקר באמונתי / תושלב"ע

Zu Verfasser und Werk vgl. EJ, Bd. XVI, S. 906 ff. Das Werk stellt das erste nachbiblische Drama in der hebr. Literatur dar. Es ist ediert von SCHIRMANN, Anth. It., S. 289-308; vgl. *ibid.* S. 564f., wo unter anderen benutzten Hss. auch die unsrige (als Nr. 39/I des Kat. RABBINOWICZ) aufgezählt ist. Weitere Edd.: A. BERLINER, Berlin 1874; D. MARINI, Livorno, ebenfalls 1874. Vgl. KAT.-KAUFMANN, Nr. 181/2: 537/1. Vgl. *ferner* BENJACOB, *Thes.*, S. 226, Nr. 310; hierzu SLATKINE, S. 115, Nr. 310. *Ferner*: DAVIDSON, *Thes.* III, S. 117, Nr. 1062. Vgl. auch unten Ms. hebr. oct. 74/III.

Unsere Hs. wird auch genannt im Artikel von JOSEF MELKMAN, „Moshe Zacuto's Play Yesod Olam“ (hebr.), in: *Sefūnōt* X (1966), S. 301, Anm. 4, Nr. 8. MELKMAN gibt statt oct. 33/I an: „Fr./Main 4241“, ohne nähere Erklärung, daß damit die Nr. der Mikrofilmsammlung der Universitätsbibliothek Jerusalem gemeint ist, unter der der Mikrofilm unserer Hs. dort geführt wird.

Sämtliche bekannten Hss. des Werkes (insgesamt 17) sind aufgezählt von SCHIRMANN, in: *ספר דב סדן. קובץ מאמרים מונושים במלאת לו שבעים וחמש שנה*. Jerusalem 1977, S. 342f.

Eine poetische Bearbeitung der Abraham-Terah-Nimrod-Legende ist auch bei Šālōm ben Ja'āqōb Cohen in מטעי קדם Mattā'ē qedem, 2. Aufl., ed. ABRAHAM GOLDBERG, Żołkiew 1818, S. 39–65 zu finden.

II

תולדות האר"י

Tōledōt ha-A.R.I. Lebensgeschichte des Jishāq Lurja, des berühmten Kabbalisten aus Safed, gest. 1572.

Ü (44^r): זה ספר תולדות האר"י זלה"ה זכותו יגן בעדינו אמן כן יהי רצון

A (ibid.): איש היה בארץ הצבי שלמה שמו . . .

E (62^r): . . . והוא הלך / אל המנוחה והניח חכמי / ישראל ביגון ואנחה / יהי רצון שזכותו / יגן בעדינו / לגאלנו למען שמו ואמתו אמן אמן כן יהי רצון ונאמר / אמן / תושלב"ע

Vgl. STEINSCHNEIDER, Os., S. 37, Nr. 836; vor allem: ME'IR BENAYAHU, The Tole-doth Ha-ari, The History of the Text and its Value as an Historical Source (hebr.). Diss. phil., Jerusalem 1963 (hektographiert). Diese Arbeit enthält keine Edition, es werden aber (S. 100 ff.) 42 Hss. unseres Werkes aufgezählt, darunter (S. 106) die unsrige als Nr. 25 (das Werk selbst ist noch unediert).

III

תוכחה

Tōkēhā. Poetisches Mahngedicht, alphabetisch abgefaßt. Außerdem ein Gebet, dann Zwiesprache zwischen dem Jēser ha-ṭōb und dem Jēser ha-rā', also zwischen dem guten und dem schlechten Trieb des Menschen. Mahngedicht, verfaßt von Ḥisqijjā (nur unter diesem einen Namen bekannt).

Ü (63^r): תוכחה נאה כאלף בית מר' חזקיה

A (ibid.): אדם ילוד אשה ישים על לבו חרושה / בעוד יש בו הנשמה / . . .

E (67^v): . . . / יט"א (— יצר טוב אומר) המקלל אביו ואמו חייב מיתה / מפני שמזלולת (!)

Das Mahngedicht ist ediert, s. DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 56, Nr. 1172. Zum Verfasser Ḥisqijjā s. ibid. im Register, Bd. IV, S. 380, s. v. חזקיה; ferner LEOPOLD ZUNZ, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, Berlin 1865, S. 305: „Lebte wahrscheinlich in einem französischen Orte und ist vielleicht einer von den Männern dieses Namens, die uns aus dem 12. und 13. Jahrhundert genannt sind.“

Das Zwiesgespräch, ebenfalls poetisch, beginnt (fol. 66^r):

/ יצר טוב אומר איך תישן עד שלש שעות איש / תככים / ויצר רע אומר שכן דרך בני מלכים /

Ob auch Gebet und Zwiesprache in den bei DAVIDSON verzeichneten Quellen angeführt ist, ist noch zu klären.

IV

צבי מודח

Šebī muddāh. Gegen Šabbatai Šebī (falscher Messias: gest. 1676) und dessen Jünger Nātān aus Gaza (gest. ca. 1680); in 2 Teilen. Verfaßt von 'Immānū'el Frances (1618-1710, lebte in Italien).

T (75^r): ספר / צבי מודח / והוא חיבור נחמד / ונעים נגד שבתאי / צבי מכמורה"ר / עמנואל פראנסיש / אני הכותב אלחנן / דוד קרמי תושב / עיר רגיו ה' יזכני / לכתוב הרבה ספרים / אין קץ אכ"ר / נכתב / בשנת התצ"א (= 1731).

A (ibid.): בשם ה' אל עולם / להפקת רצון מעכ"ת התאפקתי לכתוב שמועת שיצאו / עד מצרים מתחילת גאולתנו ת"ל כן ירבה וכן / יפרוץ / ובפרט כי ראיתי כי רבו כמו רבו הכותבים . . . (Zl. 8) / עד היום כ"א כסליו שנת תכ"ו לפ"ק (= 1666) והנה ראשון / אלו דברים הוא כי הרב כמהר"ר אברהם נתן / אשכנזי נר"ו איש ירושלים . . .

A des 2. Teiles (84^r): צבי מודח / קרב הלום גשה ידיד . . .

E (123^v): א. נתן העזתי היה . . . ב. אלקו"רת (?) היאספר (?) . . . ג. איש אשכנזי וסמו מתתיהו עשה ג"כ / עצמו נביא וצוה בנא אמן שלא יצומו / ביום טוב ושמעו את דבריו / תם ונשלם ספר / צבי מודח / ברוך הנותן ליעף כח.

Es folgt noch ein Anhang, der beginnt (fol. 124^r):

ספור מעשה ש"ץ ונתן העזתי בקיצור / איש היה בעיר אומיר שבתי שמו . . .
und schließt (fol. 127^v):
. . . ואל אלקי / יודע כי לקדושת שמו / נתכוונתי . . . כרצונכם וכרצון / אחיכם / עמנואל פראנסיש / תושב"ע

Vermutlich ist unsere Hs. gemeint bei BENJACOB, Thes. S. 505, Nr. 8, wo eine Hs. der Stadt Reggio erwähnt ist. Über Hss. unseres Werkes vgl. KAT.-KAUFMANN, Nr. 537/IV, 538/I-IV. Die erste Ed. des Šebī muddāh (vgl. BENJACOB a. a. O.) ist unvollständig; die Ed. M. MORTARAS (in Qōbes 'al jad I, Berlin 1885, S. 199-136) enthält vermutlich das Gesamtmaterial. Vgl. auch die Ed. von A. M. HABERMANN in Qōbes 'al jad, Neue Serie III, Fasc. 2, Jerusalem 1940, S. 185 ff.

28 fol., und zwar fol. 87-114 = hebr. Folierung פ"ז-קי"ד; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Es fehlen demnach vorne 86 fol. Marmorierter Pappereinband mit Leinenrücken. Fol. 87^r oben (Beginn der Hs.) mit weißem Papier ausgefleckt.

15:20 cm (13:16 cm). 23 Zl. - Deutsche Kursivschrift des 16. Jh.s. Laut Mitteilung der Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart an die StuUB Frankfurt am Main vom 2. 8. 1971 (der Hs. beiliegend) darf „mit Vorsicht ausgesagt werden, daß der wahrscheinliche Zeitraum der Beschriftung zwischen 1539 und 1541 gelegen war, die Hs. dürfte kurz vor 1542 geschrieben worden sein“ (1542 = Datum der Edition, s. weiter).

ספר המדות

Sēfer ha-middōt. Sittenbuch in mehreren Abschnitten, in jiddischer Sprache. Unsere defekte Hs. beginnt in der Mitte des Abschnittes שער לשון הרע: es folgt (ab fol. 92^r): שער התשובה; dann (fol. 109^v bis Ende): שער התורה.

A (87^r): דיא תורה הוט גזיט מיט רעכט זולשט דו ריכטן / דיין גזעלין . . .

D.i.: „Die Tora hat gesagt: Mit Recht sollst du richten deine Gesellen“ (= Genossen – Lev. 18,15).

„Gseit“ für „gesagt“ ist im heutigen Jiddisch nicht mehr üblich, wohl aber im heutigen Schweizerdeutsch.

E (114^v): . . . אבר כלל וכלל זול ער ניט / שמועות לעזין אין דער שולין. סליק אַאַאַ/ססס

D.i.: „Aber er soll überhaupt keine profane Literatur lesen in der Synagoge.“

Der Abschnitt שער התשובה beginnt (fol. 92^r):

פֿאָרטן דער ווידר קירונג. דש מיינט איין מענטש וויז ער זיך זול ברענקן . . . תשובה טין עש הוט גזיט רבי יוחנן זיא ווען זיא גרייכט ביש אן דען כסא הכבוד

Der Abschnitt שער התורה beginnt (fol. 109^v):

מיט דרייען קרוגן זיין גקרוינט ווארדן ישראל דיא אירסט קרון אישט דיא כהונה דיא אנדר אישט פֿון מלכות דיא דריט קרון אישט פֿון דער תורה

Nach Mitteilung von G. HEIDE (Lübeck) vom 5. 6. 1971 (der Hs. beiliegend) enthält unsere Hs. das Sēfer ha-middōt in jiddischer Übersetzung; HEIDE verweist auf den Druck Isny 1542, ebenfalls in jiddischer Fassung (demnach ist unsere Hs. etwas älter – s. oben Mitteilung der Wasserzeichenkartei). Weitere Mitteilung HEIDES, datiert 12. 8. 1971: „Über Ms. hebr. oct. 34 kann ich inzwischen weiter berichten, daß diese Hs. in der altjiddischen Überlieferung einen Sonderfall darstellt, weil in ihr die hebr. Lexeme nach jiddischen Grundsätzen umpunktiert wurden. Weiterhin ist zu beachten, daß die gesamte Hs., die nur fragmentarisch erhalten ist, offenbar nur einen Ausschnitt aus dem Sēfer ha-middōt bietet, wie die vergleichbare Hs. Ms. Or. 795 aus Cambridge ausweisen kann.“ Zu vergleichen ist auch Ms. Add. 27.204 des British Museums, im CAT.-MARGOLIOUTH Bd. III, Nr. 874, S. 169f. folgendermaßen beschrieben: „Sēfer ha-middōt, also known as Orhōt šaddīqim, in Judeo-German. see the printed edition (not in the Brit. Mus.) Isny 1542. It may, perhaps, still be regarded as doubtful whether the Judeo-German is prior to the Hebrew recension of the work. There is no indication on the title-page of the first Hebrew edition (Prague 1580) that it was a translation from the Judeo-German.“ Die Schrift der obigen Hs. des British Museums stammt aus dem späten 16. Jh. Die Hs. enthält, nach einer Einleitung, Kap. über הגאווה, הענווה, הבושת, האהבה etc. Das letzte Kap., über die תורה, ist das 27. Unserem Anfang entspricht in dieser Hs. fol. 130^v, Z. 5: די תורה הוט גזונט מיט גירעכטיקייט זולשטו ריכטן מיט דיין גזעלין:

Also: Der Sinn ist der gleiche, die Formulierung verschieden. So durchgehend.

Zweisprachige Ed.: Amsterdam 1735.

Sammelband in 11 Teilen.

98 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt; an den Rändern verbrannt, fol. 1^r unleserlich. Teil I = fol. 1^r-9^v; Teil II = fol. 10^r-21^v; Teil III = fol. 28^r-29^r; Teil IV = fol. 29^v-41^r; Teil V = fol. 41^v-45^r; Teil VI = fol. 45^v-51^v; Teil VII = fol. 54^r-60^v; Teil VIII = fol. 60^v-63^v; Teil IX = fol. 64^r-69^r; Teil X = fol. 22^r-27^v, 52^r-53^v und 69^r-90^v; Teil XI = fol. 91^r-98^v.

12,5:16,5 cm (7:11 cm); 20 Zl. – Kustoden: fol. 4^v, 43^v, 55^v, 72^v, 77^v, 81^v. Deutsch-rabbinische Schrift, Ende 13. Jh. (s. unten, zu Teil IV), auf Pergament (fol. 91-98 Papier). Rot und grün ausgezogene Initialwörter.

Es handelt sich um eine wertvolle, jedoch leider defekte Sammlung. Am Anfang fehlen Blätter. Weiterhin fehlen Blätter zwischen fol. 8 und 9, 9 und 10, 21 und 22, vor fol. 28, nach fol. 51, zwischen fol. 61 und 62, 63 und 64, nach fol. 89, nach fol. 90.

I

פיתרון הלומות

Pitrōn halōmōt. Traumdeutung, eingeteilt in Pforten (שערים); Anfang und Ende defekt.

(1^v) A: שער מרגליות וטבעות, הרואה בדולח נקי / בוודאי הקבה אוהב אותו . . .

(Mitte fol. 1^v); von der vorangehenden Pforte sind nur noch die letzten Zl. lesbar, wo es u. a. heißt: הרואה שהו לבוש בגד מכסף או מזהב יעלה לגדולה: der Titel dieser Pforte dürfte demnach etwa gelautet haben: שער כסף וזהב.

(9^v) E: . . . הרוא שור בארבעה קרנים או שלשה הרצים / . . .

Fol. 3^v: שער הגבר והתרנגולת. הרוא כי / בידו תרנגולת אשה תשולה לו ותשאנה. / אם נשואי: בן יהיה לו

Fol. 5^r: שער הדבש. הרוא כי הוא אוכל דבש / טובה יהיה לו

Zu ähnlichen Werken vgl. BENJACOB, Thes., S. 503, Nr. 1328-1330.

II

ספר הרזים

Sefer ha-rāzīm. „Buch der Geheimnisse.“ Frühes (anonymes) Werk der jüdischen Mystik, behandelt insbesondere Engel und deren Funktionen. Anfang und Ende defekt.

(10^r) A: . . . הרע, וידעתי והבנתי כי לא יצדק לפיך כד / חי ומה כוחי . . .

(18^v) E: . . . ומלך / אותם לתוכה ותצליח . . . / סליק ספר הרזים

Anschließend fol. 18^v: וזאת אלפא ביתא דמלאכי השרת; dann folgt das mystische Alphabet (wie in den Segullōt-Werken). Fol. 20^v nochmals: סליק ספר הרזים.

Fol. 20^v-21^v enthalten den „Bann des Jehōsū‘a bin Nūn“:

Ü (20^v): חרם דיהושוע בין נו"ן

A (ibid.) : על דעת היושב על הכרובים ועל / דעת הקהל במירת יהושע / בן נון . . .
E (21^v) : ויללה לא / . . . (Ende defekt).

Zum Werk vgl. EJ, Bd. XIII, S. 1594f. Es wurde erstmals ediert von M. MARGALIOTH aufgrund von 6 Hss. und 14 Geniza-Fragmenten (worunter sich unsere Hs. nicht befindet): *Sepher Ha-Razim, A Newly Recovered Book of Magic from the Talmudic Period, Collected from Geniza Fragments and Other Sources, Edited with Introduction and Annotation by MARDOCAI MARGALIOTH (hebr.), Jerusalem 1960.* MARGALIOTH führt unsere Hs. auch nicht unter den 4 Hss. an, deren Existenz ihm bekannt war, die ihm aber nicht zugänglich waren (s. sein Buch S. 50f.).

III

פיוט

Pijjūt über die Darbringung der Erstlingsfrüchte. Anfang defekt.

A (28^r) : יופי מצותו, בשבעה כלים להביא ראשית / ביכורי אדמתן . . .
E (29^r) : . . . השקיפה / ממעון קדשך מן / השמים וברך / את עמך את / ישראל

Es handelt sich um das Fragment des Pijjūt אשריך ישראל von Eli'ezer bar Nātān zum Wochenfeste; vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 382, Nr. 8454.

IV

עינול דרב נחשון

‘Iggūl de-rab Naḥšōn. Kalenderwerk.

A (29^v) : [מחזור] רס"ז נה (= 1294) . . . (Tabelle der Maḥzōrīm 267–276)
dann: fol. 30^r: . . . ב"ח פשוטה תשרי וראש / השנה / . . .

E (41^r) : . . . וסימן א"ת ב"ש ג"ר ד"ק / סליק עינול / דרב נחשון

Nach den Tabellen zu schließen, wurde dieser Teil um 1294 geschrieben. Über weitere Hss. des Werkes vgl. SCHWARZ, Index S. 255, s. v. Naḥšōn.

V

מדרש ויסעו

Midraš wa-jissā‘ū. Midraš über die Kämpfe der Jakobssöhne mit Sichem (Gen. 35,5).

Ü (41^v) : אתחיל לכתוב מדרש ויסעו.

A (ibid.) : ויסעו ויהי חיתת וגו' / אמרו רבותינו / כשהרגו שמעון / ולוי את שכם ונפלה (!) פחד
ורעדה . . .

E (45^r) : . . . ויבא משיח במה' / בימינו. ושלם המדרש מלחמי יעק' ובניו

Zum Werk vgl. EJ, Bd. XI, S. 1520f. Zu Edd. und Hss. vgl. EISENSTEIN, Ōṣār, S. 157.

VI

סדר גן עדן

Sēder gan 'ēden. Über das Leben im Jenseits.

A (45^v): מה יש בין העולם הבא / ובין לימות המשיח . . .

E (48^v): . . . וכל ימי שבתות וראשי חדשים עומדים / חיים כל מיתו ישראל מקבריהן . . . וכתו
והיה / מדי חדש בחדשו סליק סדר גן עדן

Dann folgen: Fol. 48^v: תשעה שערים יש בגן עדן.

Fol. 49^v: מעשה באשה אחת שהיו / לו (!) שני בנים זכרים / ונפלו לבור בשבת . . .

Fol. 51^r: מעשה בבחו של ר' עקיבא / שהיו כלדאי אומרי / שעתידה למות בשעת כניסתה לחופה . . .
(Quelle: Bab. Talmud, Šabbat. Bl. 156 b).

Fol. 51^v: שבעה אבות שכבו . . . ולא שלטה / בהם רימה

Ibid.: תשעה נכנסו / בחייהן בגן עדן.

Unser Werk bildet den 2. Teil des Werkes ארחות חיים. Zu unserem Werk und dessen Edd. und Hss. vgl. EJ, Bd. XII, S. 1457f., s. v. Orḥot ḥayyim. Zu den verschiedenen Versionen unseres Werkes vgl. EISENSTEIN, Ošar, S. 83 ff.

VII

אלפא ביתא דבן סירא

Alfā bētā de-ben Sirā. „Alphabet des Ben Sirā.“ Fragen und Antworten zwischen Ben Sirā und Nebukadnezar. Anfang defekt.

A (54^r): . . . שתשקול בהם ראם. אמ' לו לך והביא ראם . . . / ויעשו אניה באורך ים סוף והכנס
ראם באניה / וכשטבע הביא סכין ועשה סימן באניה . . .

E (59^v): . . . כַּן ועוד שאלו אותן הסימנין / שחוקקין בכפו של אדם / (60^r) מהו . . . שני וביד כל
אדם יחתום. יותר לא מצאתי. אמ' לו נבוכדנצר יישר כחך . . . סליק / הדרן עלך . . . (60^v) . . .
שתסיר ממני לב טיפש . . . אסרזא ופתחא . . . סליק

Über dieses frühmittelalterliche Werk s. EJ, Bd. IV, S. 548 ff. Edition aufgrund einer Hs. des Budapester Rabbinerseminars durch Döb Šebi FRIEDMANN und DAVID SAMUEL LOEWINGER, in: חזאת ליהודה, Festschrift für JOSUA BLAU, s. l. (Budapest?) 1926, S. 250–281. Der Anfang unserer Hs. (die nur den hebräischen, nicht den aramäischen Text enthält) entspricht S. 269 bei FRIEDMANN LÖWINGER. Weitere Ed.: EISENSTEIN, Ošar, S. 35 ff.

VIII

סדר הייחודים

Sēder ha-jihūdīm. Kabbalistische Abhandlung zur Liturgie. Verfaßt von El'āzār (Hs. fälschlich: Eli'ezzer) ben Jehūdā aus Worms (ca. 1165 – ca. 1230; berühmt als Verfasser des Sēfer ha-rōqē'aḥ; vgl. EJ, Bd. VI, S. 592 ff.).

A (60^v): שאל רבי ר' יהודה משפיר / את מורי רבי הר' ר' א / אליעזר בן רבי הר' ר' יהודה בר' קלונימוס / זצ"ל שמע ישראל . . . היאך / יש ליחד שם הנכבד . . .
E (62^r): והם מלמדים זכות על ישר'

Die Fortsetzung enthält eine Ausführung über die Entstehung des Achtzehngebetes (Deutung einer Baraita des bab. Talmuds, Megillā Bl. 17b?):

A (62^r): ת"ר כ"ה (!) זקנים וכמה נביאים תיקנו שמנה עשרה ביבנה על סידורו . . .
E (63^v): . . . כיון שנכנסו ישר' לארץ . . . פתחו מלאכי השרת ואמרו ב' א"י עושה השלום . . . סליק

אמר ר' עקיבא מהו אלף אמ' / הק' אמת למד פיך . . . דא אלף / אצתי לפעול: (ibid.)
פלא. דא א' / אלף אהבתיו לקחתיו פוירתי . . . חזק אמן

Fol. 62^r (ab ת"ר, s. oben) bis Ende (חזק אמן, s. oben) gehören nicht mehr zu den Jihūdīm. Ob die Jihūdīm-Teile im (laut EJ a. a. O. bisher nur handschriftlich erhaltenen) Gebetkommentar des El'āzār aus Worms enthalten sind, konnte nicht festgestellt werden; vgl. SCHWARZ, Nr. 108. Zum Ende dieses Teiles vgl. WERTHEIMER, Bd. II, S. 343 ff.

IX

סדר פרשיות

Sēder pārāšijjōt. Über die Textverteilung der Tora auf die einzelnen Wochen. Anfang defekt.

A (64^r): צו כל אשר יגע בהן יקדש . . .
E (69^r): מטות ומסעי . . . חטלת פרשיות

X

[ליקוטים]

Liqqūṭīm. Verschiedene kurze Teile, vor allem zur Ethik.

A (69^r): זהו דברים אחרים . . . / רב כהנא כי הוה מטי להאי / קרא בכי וזכחת / ואכלת שם . . .
(aus bab. Talmud, Ḥagigā, Bl. 4b).

E (90^v): . . . אתן לך עיצה / טובה, רק תן לי אמונתך שתשאיני

Die Blätter dieses Teiles folgen nicht in der richtigen Reihenfolge aufeinander. Diese wäre: fol. 69^r–72^v, 22^r–27^v, 77^r–79^v, dann vielleicht: 73^r–76^v, 80^r–81^v, 84^r–89^v, 52^r–53^v, 82^r–83^v, 90^r. Die Zitate sind zum größten Teil dem Talmud und midraš-artigen Werken entnommen. Insbesondere enthält die Sammlung viele Lehren, die im Talmud und in den Midrašīm zahlenmäßig gruppiert sind.

Fol. 81^v enthält: רפואות; fol. 86^r–87^v: חטלת ספר רפפות . . . ספר רפפות; fol. 87^v–88^r: ספר רפפות; fol. 88^v–89^r: סדר חרשים אם ימתיר . . .

Fol. 53^r–90^v: משלים, insgesamt zwölf. Neun davon sind in den Mišlē šū'ālīm des Berrekjā ha-naqdān (Nr. 4, 3, 2, 5, 16, 7, 8, 35 und 80 der Ed. LAZARUS GOLDSCHMIDT, Ber-

lin 1931) zu finden, jedoch bietet unsere Hs. wesentliche Varianten. Die Quellen zu Gleichnis 5: *לואב* [לא] *תשמוק אני משליך אותך לואב*: (fol. 82r), zu Gleichnis 6: *א' רצה לילך לדרך ופגע אותו אדם אחד . . . עד שעשה לו שבועה. הלכו שניהם ביחד* (fol. 82v) und zu Gleichnis 11: *גנב רצה לקחת אשה ושמחו שכיניו . . . לא דיי לכם שלבדו גנב*: (fol. 90r) sind noch unbekannt. Gleichnis Nr. 80 der obigen Edition hat in unserer Hs. (fol. 90v) ein neues Motiv (s. Ende, oben). Zu diesem Gleichnis selbst vgl. MAX GRÜNBAUM, *Jüdisch-deutsche Chrestomathie*, Leipzig 1882, S. 405f.

Über Berekjā ha-naqdān (Ende 12.–13. Jh.) und sein Werk vgl. EJ, Bd. IV, S. 596 ff.; jetzt auch: HAIM SCHWARZBAUM, *The Mishle shu'alim (fox fables) of Rabbi Berechiah ha-naqdan*. Institute for Jewish and Arab Folklore Research, Kiron (Israel) 1979.

XI

[מעשי ר' שמואל החסיד]

Ma'ašē rabbi Šemū'el he-hāsīd. Erzählungen über Šemū'el ben Qalonimos aus Speyer (12. Jh.: über ihn vgl. EJ, Bd. XIV, S. 809). Ende defekt.

.. (97r) A : *מעשה בר' שמואל החסיד הנביא / אב החכמה שהלך בספינה / ושמע קול שאגת אריה . . .*

E (98v): *. . . והפרש היה משתומם . . . וביקש מרבינו / שמואל החסיד לגיירו ונעשה גר צדק*

Dann folgt (fol. 98v unten) der Beginn der nächsten Erzählung, und zwar nur die Worte: *. . . / מעשה ברבינו שמואל החסיד*.

Auch die Blätter dieses Teiles sind falsch angeordnet. Die richtige Reihenfolge ist: fol. 97rv, 91r–93v, 95r–96v, 98rv. Fol. 94rv ist nur noch ein Bruchstück und scheint die Fortsetzung von fol. 98v zu sein.

Dieser Teil enthält acht aufeinanderfolgende Erzählungen, von denen sechs auch im Ma'ašebuch (dort in jiddischer Fassung) enthalten sind. Dies hat J. MEITLIS festgestellt, der im Zusammenhang mit seiner Beschreibung des Ma'ašebuches auf unsere Hs. hingewiesen hat (J. MEITLIS, *Das Ma'ašebuch*, Berlin 1933, S. 102f.).

36

Ms. hebr. oct. 36

5 fol.; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Ledereinband mit Goldpressung. Unbeschrieben: fol. 1r.

11,5:17,5 cm (ca. 5:10 cm). Zl. var. – Deutsche Quadratschrift, 1. Hälfte des 19. Jh.s, zum Teil mit roter Tinte geschrieben, auf Papier mit Zierrand. Autograph (vgl. fol. 1v unten und fol. 4r unten, Zitate s. unten).

שירים ורננים

Šīrīm u-renānīm. Gedichte zu Ehren des Anselm Mayer Rothschild, dessen Bruder Carlo und des Sir Moses Montefiore, anlässlich einer Hochzeit in der Familie Rothschild in Frankfurt am Main. Verfaßt und geschrieben von Abraham Belais aus London.

Tbl (1^v): בע"ה שירים ורננים לכבוד חופת חתנים / רמי המשפחה בני בארוניש קצינים / וסגנים . . .
 לכבוד / החתן החכם החסיד / ולכבוד הכלה . . . ולכבוד . . . בארון אנשיל מאיר רוטשילד נר"ו /
 ולכבוד . . . קארלו אביו נר"ו / ולכבוד כל דודי החתן . . . ולכבוד ראש הגולה / . . . השר משה
 מונטיפיורי הי"ו / עם נות ביתו . . . יהודית . . . מהצעיר עבד למו . . . ה' אברהם בלעיש ס"ילט"י
 A (2^r): קול חתן. מאש אהבת דת בלבכי שביב . . .
 E (5^r): באהבתכם ישיר / ירים נרו

Als Anhang folgt (fol. 5^v): Ps. 133 in vollem Wortlaut.

Der Verfasser nennt sich, außer auf dem Titelblatt (s. oben) auch fol. 4^r unten: קטן
 בעמי, צעיר לאומי / אברהם שמי, בלונדון היום. Abraham Šālōm Belais wurde 1773 in Tunis
 geboren und starb 1853 in London. Vgl. A. M. HYAMSON, *Sephardim of England*, Lon-
 don 1951, S. 208f.; G. KRESSEL, *לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים* (2 Bdd.), Mer-
 havia (Israel) 1965-1967, Bd. 1, S. 254, s. v. בלעיש אברהם. Unser Gedicht wird weder
 von HYAMSON noch von KRESSEL (noch sonstwo) erwähnt. Unsere Hs. ist nicht datiert;
 terminus ante quem ist 1853 (Todesjahr von Belais: die Brüder Anselm und Carlo Roth-
 schild starben beide 1855).

Daß die Hochzeit in Frankfurt am Main stattgefunden hat, geht hervor aus fol. 2^v, Zl.
 7 v. u.: אעיר בזמרה ונועם שירה / על רמי המשרה בפרנקפוט (!) היום: ferner aus fol. 3^v
 unten: מה נאה החברה, זאת עדה יקרה / כל רמי המשרה, בפרנקפוט (!) היום.

Auf der Recto-Seite des vorderen Buchdeckels ist eingraviert: „Sr. Hochwohlgeborn
 / dem Herrn Baron / Anselm Mayer Rothschild / and (!) den jungen Eheleuten ehr-
 furchtsvoll gewidmet.“ Der Name des Bräutigams und der Braut fehlt. Sie waren mit-
 einander verwandt (fol. 2^r, Zl. 9: היא לי קרובה; ähnlich fol. 3^r, Zl. 4 v. u.), und zwar Cou-
 sins (fol. 2^v, Zl. 4: ולחתן בן דודה). Zur Identifikation von Braut und Bräutigam zu wenig
 deutlich sind Stellen wie (fol. 3^r oben): חתן דר עמו . . . רב אנשיל אביר . . . und (fol. 3^r Zl. 9):
 חתן בן קארלו בארון ציץ הוא לו, מה רב מהללו בבנו היום.

Ehen zwischen Cousins im Hause Rothschild sind verzeichnet bei: EGON CAESAR
 CONTE CORTI, *Die Rothschilds, Des Hauses Aufstieg, Blütezeit und Erbe*. Neubearbei-
 tet und weitergeführt von WALTER GONG, Frankfurt am Main 1962, S. 127; 191.

37

Ms. hebr. oct. 37

20 fol. in mariniertem Pappeinband; unbeschrieben: fol. 1^v und 20^r.

15: 18 cm (ca. 12: ca. 16 cm); ca. 22 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten.
 Deutsche Kursivschrift auf Papier. Anfang 18. Jh. Bemerkung auf der Innenseite des hinteren
 Einbanddeckels:

אהרן ריס (ע' הקדמת ר' וואלף פישוף לס' מקיר חכמה) / ר' שמואל טויסק (פרה לבנון ט"ו ע"א).
 Die Handschrift stammt aus dem Besitz von ELJĀQĪM CARMOLY.

מגלת שמואל

Megillat Šemū'el. Geschichte des Šemū'el ben Jiṣḥāq Tausk (טויסק) und der Prager Ju-
 den im Jahre 1704; in jüdisch-deutscher Sprache.

Tbl (1^r): מנילת שמואל / דער פרימוס פון פראג / אין דיזער וערט דר צילט דיא / ניסים
ונפלאות וואש הש"י ב"ה / ברוב רחמיו וברוב חסדיו להראש / והקצין פרנס ושתדלן המפורסם כהר"ר
/ שמואל טויסק ר"ה ופרימוז / דק"ק פראג אונ' דען גנצין כלל ישראל / בשנת תס"ד (= 1704) גטאן
הוט וויא ער פון / שקר בלבול ניצל גווארן אזי הקב"ה / זאל ווייטר כל ישראל מציל זיין / וישלח
משיחנו

A (2^r): עש וואר בק"ק פראג איין גווישר מאן ה"ה הראש והקצין כהר"ר שמואל בן הר"ר / יצחק
... משפחת טויסק ...

E (19^v): ... / כדי דש איין איטליכר פר אונזן אלר / גנעדיגשטן קיסר יר"ה מתפלל / זאל זיין
שיראה זרע ויארך / ימים על מלכותו ועל / ממלכתו עד עולם / ובא לציון גואל / אמן / סליק בע"ה
Fol. 20^v unten bringt den Anfang einer Anleitung zum Beseitigen von Tintenflecken:
וויא מן זאל / טינד פלעקן אויז מאכין / דש ווייש ציק טוהט מאן איין וואכין אין וואשיר נעמט איין
פולביר וועלכש הייסט אצדאסעלא אונד שטרייט איין ויניג אויף דען פלעקן טוהט וואהל / רייבן

Das Werk wurde ediert von A. FREIMANN in Qöbeş 'al jad VI, Berlin 1899, aufgrund
(nur) unserer Hs.; vgl. STEINSCHNEIDER, GL. § 209, S. 135f. (nach ihm ist Šemā'el ben
Jiṣḥāq Tausk der Verfasser?).

38

Ms. hebr. oct. 38

81 fol. in Pergamenteinband, wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt
sind. Unbeschrieben: fol. 1-2, 3^v, 9^v, 81.

9,5:14 cm (5:11 cm); ca. 17 Zl. Kustoden auf sämtlichen Verso-Seiten, hie und da auch
auf Recto-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier. Besitzvermerk auf Innenseite des
vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Aus-
schnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 32. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 32.

חסדי יי'

Ḥasdē Adōnai. Philosophische und homiletische Betrachtungen, in Zusammenhang mit
den im Jahre 1492 aus Spanien vertriebenen Juden. Verfaßt 1493 in Mantua von Jōsēf
Ja'abeš, Philosoph und Prediger, lebte Ende des 15. Jh.s in Portugal. ließ sich 1492 in
Mantua nieder.

Tbl (3^r): מאמר / חסדי יי' / להרב החסיד כמהר"ר / יוסף יעבץ / הדורש טוב תנצב"ה / חברו
במאנטובה הקריה / אשר במדינת איטאליה / בשנה השנית לגרוש גלות / ירושלים מספרד / שנת הרנ"ג
(= 1493) / יסדו וגם חקרו לנחם עגומי נפש / מהצרות ולדבר אל לבם

A (Einleitung des Sohnes des Verf.s. fol. 4^r): ואלה דברי יצחק בנו / אבי ואמי עזבוני זה
לי כ"ח שנה בפאדובה הקריה אשר במחוז ויניציאה

A (Beginn des eigentlichen Werkes, fol. 10^r): מי חכם וישמר אלה / ויתבוננו חסדי יי' /
מעלות עלינות נמסרו / ... ובחרת בחיים ...

E (80^v): הוא קץ הימין ועליו אמר דוד / ושבתי בבית יי' לאורך ימים

Ed.: Konstantinopel 1532. Im Jahre 1934 erschienen, unabhängig voneinander, 2
kritische Edd. (von denen bei FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 385, Nr. 1065, nur die Jerusa-
lemer genannt ist): 1. eine in Jerusalem von SAMUEL HALPERN edierte Ausgabe, unter
Benutzung von Hss. des Jewish Theol. Sem. New York, des Brit. Mus. und der Bibl.

Mantua (vgl. *ibid.*, Einleitung S. 4f.); unsere Hs. war dem Herausgeber nicht bekannt; 2. eine andere in New York, herausgegeben durch „Mefize Ginze Kadmonioth (Society for Publishing Manuscripts and Rare Books)“; unter den dort in der Einleitung durch SOLOMON SANDBERG aufgezählten Hss. (darunter eine aus Oxford) befindet sich die unsrige ebenfalls nicht.

39

Ms. hebr. oct. 39

104 fol. in Pappereinband. Hebr. Folierung א-צג (fol. 1–93). Unbeschrieben: fol. 71^v, 87^v, 90–100, 102^v – Ende.

17:21 cm (ca. 15,5:19,5 cm); Zl. var. Kustoden durchgehend (mit einigen Ausnahmen) auf den Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift des 18. Jh.s auf Papier. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels aufgeklebte Eintragung: „Bibliothecae civicae Moenofrancofurtanae / ex voto Parentis Aaronis Mosis Fuld / donaverunt filii / MDCCLXVII / No. 688“ (vgl. Ms. hebr. oct. 44 und Ms. hebr. oct. 46).

[דרשות]

Derāšōt. Homiletische Abhandlungen zu zahlreichen (jeweils in der Überschrift angegebenen) Wochenabschnitten des Pentateuch sowie zu den 3 Wallfahrtsfesten (die chronologische Reihenfolge der Wochenabschnitte und Festtage ist nicht immer eingehalten). Die Homilien stammen von verschiedenen, jeweils zu Beginn angegebenen Verfassern; der Kompilator hat sie zusammengestellt und durch eigene Aufzeichnungen ergänzt. Bei diesem Kompilator-Verfasser handelt es sich um Nathan Maass, Rabbinatsverweser in Frankfurt am Main (gest. 1794; über ihn: HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 188–201; 320f.), laut dem auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebten Vermerk von unbekannter Hand: „Handschriftliche Aufzeichnung / talmudischen Inhalts von / Nathan Maas. / Deraschoth.“ Die Hs. ist zu Beginn und am Ende defekt. Fol. 73^r ist in der Überschrift der Verfasser der Derāšā genannt (Abrāhām Broda), von dieser selbst sind aber nur die ersten Worte aufgezeichnet, der Rest der Seite ist leer. Ähnlich fol. 74^r und an anderen Stellen der Hs.

Ü (1^r): פי קרח בס"ד . . . מהגאון מהרי"ך זצ"ל בק"ק פפ"ד

(ibid.) A . . . השולח את הבעירה

E (102^r): לריש לקיש . . . וגם [mitten im Satz abgebrochen]

U. a. werden Derāšōt von folgenden, mit Namen genannten Gelehrten angeführt:

Fol. 1^r: מהגאון מהרי"ך זצ"ל בק"ק פפ"ד.

Fol. 4^r, 6^r, 11^r, 16^r u. öfter: מהגאון מהרי"ך זצ"ל אב"ד ור"מ בק"ק פפ"ד.

Fol. 21^r: מהגאון . . . אברהם ברודא זצ"ל . . . פפ"ד.

Fol. 21^r, 21^v, 24^r: בשם . . . מוהר"ד גדלי' נר"ו.

Fol. 37^v: בשם אדמ"ר מ' איצק.

Fol. 41^r: הגאון . . . צבי הירש אב"ד בהלברשטט.

Fol. 56^r: מהגאון מהור"ר יונתן דרשן דק"ק פראג.

- Fol. 56^v: הגאון . . . מאיר ז"ל אב"ד דק"ק הנובר.
- Fol. 60^v: הגאון ברוד נר"י אב"ד ור"מ דק"ק פיורדא.
- Fol. 60^v: הגאון מה' יעקב בס נר"י.
- Fol. 60^v: הגאון מהור"ר איצק ר' (!) אלי' ראש ישיבה / אב"ד בק"ק ליסא.
- Fol. 63^r: מאדמ"ו . . . מהור"ר בצלאל ברנדס ג"י.
- Fol. 74^r: מהגאון מהור"ר טעבלי שיאר נר"ו.
- Fol. 84^v: מהגאון מהור"ר יונתן נר"י אב"ד ור"מ בק"ק מיץ.
- Fol. 88^r: דרשה . . . שיאר נר"י בקבלתו בק"ק באמבערג יע"א א' דחנוכה תקל"ב (= 1771).
- Fol. 101^r: מאדמ"ו . . . משה סג"ל ברנדס.

Zur Identifikation dieser Gelehrten: Bei dem erstgenannten ך מהר"ך dürfte es sich um den Frankfurter Rabbiner Ja'aqōb Hakohen handeln, gest. 1740; vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 117–124.

ך מהר"ך ist sicherlich der Rabbiner Josua Falk, Nachfolger des eben genannten, gest. 1756; vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 125–166. Abraham Broda war ebenfalls Rabbiner in Frankfurt am Main, gest. 1717; vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 115f. „Zwi Hirsch, Rabbiner in Halberstadt“ hieß mit Familiennamen Bialeh und lebte 1670–1748; vgl. B. H. AUERBACH, Geschichte der isr. Gemeinde Halberstadt, Halberstadt 1866, S. 64 ff. Rabbi Jonathan (der berühmte Jonathan Eibeschütz, geb. 1690 in Prag, gest. 1764 in Altona) wird erst als „Prediger der Gemeinde Prag“, dann als „Rabbiner der Gemeinde Metz“ bezeichnet; er war tatsächlich 1728–1741 in Prag, dann 1742–1750 in Metz tätig. Mit dem Fürther Rabbiner Baruch ist gewiß gemeint: Baruch ben Elkana, lebte um die Mitte des 18. Jh.s; vgl. die deutsche EJ, Bd. III, S. 1108, s. v. Baruch ben Elkana. Zu Tewele Scheuer (2. Hälfte des 18. Jh.s) vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 209, ferner PRIJS, Dreif. Faden, S. 21 f.

Zwischen fol. 45 und 46 eingeklebt ist ein undatiertes Brief des Sa'ul Jishāq KAEMPF, gerichtet an: Šemū'el Dāwīd א זיצאפ? (= wohl S. D. LUZZATTO). KAEMPF, Rabbiner und Orientalist, lebte 1813–1893; er starb in Prag.

Vgl. Ms. hebr. oct. 41.

80 fol. in Pappband; alte Seitenzählung: 120–199 (= fol. 2^r–80^r sowie Innenseite des hinteren Buchdeckels). Unbeschrieben: fol. 1^r.

15:21 cm (ca. 10:ca. 15 cm); ca. 24 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Masqetschrift auf Papier, 16. Jh. Titelblatt verziert. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Vermerk: Sr. Wohlgeboren / Herrn Dr. E. Carmoly / Sandweg Nro 14 / in Frankfurt am Main. Hebr. Besitzvermerk des E. CARMOLY auf Titelblatt.

פירוש מגילת אחשורוש

Perūs megillat Ahaswērōs. Kommentar zum Buche Ester. Verfaßt von Abrāhām ben Ja'aqōb Seba⁶, lebte in Spanien, flüchtete 1492 nach Portugal und von dort nach Fez (Marokko).

Tbl (1^v): פירוש מגלת אחשורוש / להרב / אברהם בר"י סבע ז"ל / בעל ספר צרור המור. צרור החיים. פירו / מגלת רות

Ü (2^r): פי' מגלת אחשורוש להרב ר' אברהם סבע זלה"ה

A (ibid.): להיות מעלת זאת המגלה גדולה אמרו בירושלמי / דמגלה . . .

E (80^v): . . . כנגד שלימות התורות אמר דורש טוב לעמו / בעשיית התורה והמצוות הנקראות טוב . . . בשלימות הגוף ובשלימו הנפש בענין / שבוה יזכו לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא אמן וי"ר / תם ונשלם שלר"ל

Zum Verfasser und dessen gedruckten und noch ungedruckten Werke vgl. den Artikel von N. BEN-MENAHEM in MARGALOTH, Enc., Bd. I, S. 81-83. Unser Werk ist identisch mit dem Werk אשכול הכופר des Abrahām Seba^r, gedruckt 1904 in Drohobyecz; vgl. MICHAEL, Ōr. S. 101 ff.: BENJACOB, Thes., S. 513, Nr. 206; FRIEDBERG, Bêt 'eqed II, S. 109, Nr. 2749.

Vgl. Ms. hebr. oct. 163.

41

Ms. hebr. oct. 41

185 fol. in Pappeinband. Nach dem nicht paginierten fol. 1 beginnt mit fol. 2 die (hebr.) Folierung א קפ"ה (= fol. 2 - Ende). Diese hebr. Folierung enthält folgende Unregelmäßigkeiten: Es fehlen fol. קנ"ה ט, קע"ט, קפ"ג ו קפ"ד. Andererseits sind nach fol. פ"ד, fol. קל"ה und fol. קס"ד je 1 nicht foliiertes Blatt eingeschoben. Ständiger Wechsel zwischen beschriebenen und unbeschriebenen (oder nur mit Angabe des Wochenabschnittes beschrifteten) Seiten.

17:21 cm (ca. 15,5:19,5 cm): Zl. var. - Kustoden nur gelegentlich. Deutsche Kursivschrift des 18. Jhs auf Papier. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebte Eintragung: „Bibliothecae civicae Moenofrancfurtanae / ex voto Parentis / Aaronis Mosis Fuld / donaverunt filii / MDCCLXVII / Nr. Nr. 687“ (also wie Ms. hebr. oct. 39, nur andere Nr.).

דרשות

Derāsōt. Abhandlungen zu den Wochenabschnitten des Pentateuch (fol. ס"ז-א), dann zu den Propheten und Hagiographen (fol. ז"ק"כ-ס"ד), dann zu talmudischen Stellen (ז"קע"ו-ז"ק"כ), wobei die behandelten Bibel- bzw. Talmudstellen jeweils als Überschrift angegeben sind. Verfaßt von Nathan Maass, laut fol. 1^r: כתבי הה"ג המנוח מו"ה נתן מאס. Der Verfasser hat seine Aufzeichnungen selbst geschrieben, wie auch aus dem auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebten Vermerk von unbekannter Hand hervorgeht, der lautet: „Handschriftliche Aufzeichnung / talmudischen Inhalts von / Nathan Maass.“

Ü (א'): שיך לפי בראשית מגילה דף טי"ת ע"א

A (ibid.): הנה חז"ל אמרו במגילה במעשה דתלמי המלך שאמר לחכמיו כתבו לי תורת משה . . .

E (ז"קע"ו fol.): וזה כוונת הכתוב ותחסרהו האלקי . . . כדי להדרו בכבוד והדר ולהראות שהסכים על ידו והוא לו לכבוד והדר.

Die letzten 3 fol., also א קפ"ב, קפ"ה, קפ"ג und קפ"ד (s. oben) enthalten das Inhaltsverzeichnis zu den besprochenen Bibel- und Talmudstellen.

Fol. 119^v: Brief von A. Fuld an Rabbi Mōše Sōfēr in Preßburg, datiert Frankfurt am Main, Tammūz 578 (= 1818).

Unsere Hs. bildet mit Ms. hebr. oct. 39 eine Einheit: gleiche Anordnung des Textes (vor jedem Stück eine Überschrift); auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels die gleichen Eintragungen; gleiches Format, gleichartiger Einband sowie – da ja beides Autographen des Nathan Maass – gleiche Schrift. – Maass publizierte ein Werk unter dem Titel *בנין שלמה*, Offenbach 1784, enthaltend Abhandlungen nur zum Traktat Sanhedrin. In der Einleitung erwähnt Maass andere Novellen, die er aufgrund seiner Lehrvorträge niedergeschrieben habe (zu den Traktaten Gittin, Kidduschin und Aboda zara) sowie seine Predigten und halachischen Entscheidungen; vgl. *שנסא* bei HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 329, Anm. 19*. *שנסא* weist *ibid.* auch darauf hin, daß seither nur noch die Novellen zu Aboda zara erschienen sind, nämlich nach dem Tode des Verf.s, Offenbach 1796. Daraus ergibt sich, daß das gesamte oder fast das gesamte Material unserer Hs. sowie der Hs. oct. 39 noch unedierte ist.

42

Ms. hebr. oct. 42

60 fol., ab fol. 10 Follierung von der Hand des Schreibern der Hs. – Holzdeckel mit Seide überzogen.

20:13,5 cm (16:10 cm); Einleitung (fol. 1 9) 12 Zl. Haupttext 9 Zl. – Kustoden auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten außer: fol. 1^r, 9^r, 9^v. Spanische Mašqetschrift des 17. (?) Jh.s, auf besonders festem, glattem Papier. Text der Hs. (außer der Einleitung) mit roter Tinte geschrieben. Die ersten Wörter der einzelnen Kap. sind verziert. Das erste Wort (fol. 10^r) in blauem Feld. Pseudo-Autograph. In Ägypten geschrieben.

איוב

Ijjōb. Das biblische Buch Hiob, in Geheimschrift, mit einer Einleitung. Fälschlich Maimonides (Mōše ben Maimūn) zugeschrieben.

(1^r) Ü: הקדמה

(*ibid.*) A: הנני יושב פתח האהל לראות אם יש עובר ושב להכניסו בדלתות ביתי

בר מיימון מעיר קורדובה אשר בספרד ותשלום המלאכה בשנת ארבע אלפים ותשע מאות ותשעה וששים / לבריאות (!) עולם (= 1209).

Nach dem soeben zitierten Kolophon würde es sich um einen Autographen des Maimonides handeln, was schon deshalb nicht möglich ist, weil Maimonides (gest. 1204) im Jahre 1209 nicht mehr am Leben war. Außerdem kann der aramäische Ausdruck *אוב גררא* (fol. 2^v, Zeile 5) nicht von Maimonides stammen, der als sprachlicher Purist alle aramäischen Wendungen des Talmuds und der sonstigen Traditionsliteratur nur in hebr. Übersetzung verwendet.

Die Einleitung handelt, nach persönlichen Bemerkungen des Schreibern, von der hebr. Schrift (bis fol. 2^v Absatz), dann vom Buch Hiob (bis fol. 9^r Absatz), dann wieder von der hebr. Schrift. – Der Schreiber fand eine Bibel in Geheimschrift bei Abrāhām Qonqī in Ägypten (fol. 1^r):

עד אשר הביאני אלהים לבית האדון הטפסר והנגיד מהור"ר אברהם קונק"י אשר שם ישיבתו בעיר מצרים ונתתי לבי לתור ולדרוש אחר הספרים אשר היו ומצאתי קונטרס אחד אשר היה נכתב בכתב הוהו ושמותמתי על המראה ועל הכתב הוה אשר מעולם לא ראיתי

Auch der Schlüssel zur Geheimschrift ist angegeben. Es handelt sich einfach um die Ersetzung jedes Konsonanten der hebr. Schrift durch eine Form, die sich die Phantasie des Erfinders ausgedacht hat; z. B. היה (Hi. 1,1) = הַיָּהּ. Die Geheimschrift soll zur Zeit des Baus des zweiten Tempels aus politischen Gründen entstanden sein.

Der Verfasser schrieb auch Einleitungen zu Genesis und Daniel (fol. 9^r):

ביארתי באריכות בהקדמה לפרשת בראשית וביותר הארכתי בהקדמה לספר דניאל.
Über Abrahām Qonqī (17. Jh.!) vgl. MICHAEL, Ōr, S. 62f., Nr. 154; ABRAHAM JA‘ARĪ, שלוחי ארץ ישראל, Jerusalem 1951, Index s. v. Qonqī Abrahām, S. 944; STEINSCHNEIDER, Bodl., S. 675, Nr. 4210.

43**Ms. hebr. oct. 43**

Photographie der Hs. Bodl. Nb. 1974. Beschreibung bei NEUBAUER, Bodl., I, Sp. 668, Nr. 1794.

44**Ms. hebr. oct. 44**

200 fol., wobei je 1 Schutzblatt vorne und hinten mitgezählt ist. Teilweise separate, hebr. Foliierung, s. unten. Beschädigt: fol. 35–37. Unbeschrieben: fol. 1^v, 82^v; 89^r; 148–152^r; 156^v; 167–168^r; 200. – Pappereinband.

Überwiegend 19,5:23,5 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift der 1. Hälfte des 19. Jhs auf Papier. Autograph, geschrieben in Frankfurt am Main. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebter Eintrag: „Bibliothecae civicae Moeonofrancofurtanae / ex voto parentis / Aaronis Mosis Fuld / donaverunt filii / MDCCCLXVII. Nr. 691“ (vgl. Ms. hebr. oct. 41 und 46).

קונטרס בני אהרן

Quntrēs benē Aharōn. Glossen und Novellen, vorwiegend zu Talmudstellen, in 8 Teilen. Verfaßt von Aharōn ben Mōše Fuld (1790–1847, lebte und starb in Frankfurt am Main). Eintragung auf der inneren Seite des vorderen Buchdeckels: „Handschriftliche Aufzeichnung / von A. Fuld.“

Tbl (1^r): קונטרס בני אהרן ח"א והוא כולל ח קונטרסים קרואים בשמותם / קונטרס קהלת משה ח"א וח"ב וקו' קהלת אהרן . . . קרית ספר על מקצת ה' / ס"ת [— הלכות ספר תורה] וביאור תוס' [— תוספתא] ברכות ומקצת מס' שבת וחלוקא דרבנן דרשה דחתונה שלי בס"ד / וקו' קטן כולל ביאורי סוגיית נפרדו' [— סוגיות נפרדות] ואחרון מלא על כל גדותיו קו' ונשא אהרן.

A (2^r): ר' אלעזר . . .

E (199^v): שהעיר הרב . . .

Die Blätter sind nicht in der richtigen Reihenfolge angeordnet, teilweise stehen sie auf dem Kopf. Infolge dieser fehlerhaften Anordnung, auch wegen der schlecht lesbaren Schrift, müssen die einzelnen 8 Teile erst noch genau zusammengestellt werden. Ungefähr gilt folgende Einteilung:

- Teil I – קהלת משה. 1. Halbt. fol. 2–31; hebr. Foliierung א–ל"ב. es fehlt ג, ח.
 Teil II – קהלת משה. 2. Halbt. fol. 32–54 (Inhaltsverzeichnis auf fol. 33).
 Teil III – קהלת אהרן, fol. 55–78 (Inhaltsverzeichnis auf fol. 77–78); hebr. Foliierung (beginnend fol. 56) א–כ"ג.
 Teil IV – קריית ספר, fol. 79–82; hebr. Foliierung (beginnend fol. 80) ג–א.
 Teil V – ח"י לברכות ושבת, fol. 83–90; hebr. Foliierung, fehlerhaft.
 Teil VI – דרשה בשבת אחר התנוה, fol. 91–99; hebr. Paginierung (Seiten-, nicht Blattzählung, beginnend fol. 92) א–ט"ז.
 Teil VII – ק"י קטן, fol. 100–117.

Teil VIII = ונשא אהרן, fol. 118 – Ende; lückenhafte hebr. Foliierung. Dieser letzte ist weitaus der längste Teil. Der Autor gibt auch die Daten der Abfassung der einzelnen Teile an (fol. 1^r unter dem Titel):

ואמרתי להציב ציוני באיזה זמן כתבתי דברי אלו והם ק"י אהרן ח"א התחלתי כהינא בר חדסר והוא בשנת תקס"ב והשלמתיו בשנת תקס"ז (?) בחדש מרחשון ח"ב התחלתי בשנת קס"ז בירח כסליו והשלמתיו בירח תמוז דהאי שתא / ק"י קהלת אהרן התחלתי בזמן הזה והשלמתיו בירח טבת קס"ח ל' / קריית ספר כתבתי בשנת קע"ד ל' וביאור התוס' לא ידעתי זמנו / (. . .) בשנת תקע"ב ל' / ק"י ונשא [– ונשא אהרן] כתבתי בשנת תקע"ד עד תק"פ.

Die Teile wurden also zwischen 1802 und 1820 geschrieben. Teil VI (sein Vortrag am Sabbat nach seiner Hochzeit) ist in obigem Passus nicht erwähnt, das Datum der Abfassung dieses Vortrags wird aber fol. 91^r angegeben: 2. Äb 1812. – Fol. 31^v gibt der Autor seinen Namen an und bezeichnet sich als Schreiber:

אני הכותב הק"י אהרן בן לא"א ג"ה (. . . נשמה טהורה) המנוח מה' משה פולדא זצ"ל מפפורט דמיין / יע"א

Auf der gleichen Seite (links oben) steht sein Name in deutscher Schrift: „A. M. Fuld, in Frankfurt a. M.“

Über A. Fuld vgl. Ms. hebr. oct. 46. – MARKUS HOROVITZ schrieb die (hebr.) Einleitung zu der 1890 in Frankfurt am Main erschienenen Edition der Schriften A. Fulds, die den Titel trägt: „Beth Aharon, R. Aharoni Fuld Responsa atque adnotationes in pleosque Talmudi Babylonicæ Tractates, Aruch, Tischbi, Meturgeman etc. ediderunt filii auctoris“ (hebr.). Der Korrektor namens חיים מאיר הורוויץ הלוי nennt in einer besonderen Einleitung (הקדמת המניה) seine handschriftlichen Quellen; S. IX f. beschreibt er unsere Hs. (und zwar als „Fuld Qu. Nr. 691 der Stadtbibl. Fr./M“) und sagt ausdrücklich, sie sei noch nicht publiziert (sie ist auch nicht für seine Ed. verwendet). Unsere Hs. ist also bis heute unveröffentlicht.

Vgl. ferner Ms. hebr. oct. 46; Ms. hebr. fol. 3; Ms. hebr. fol. 4.

Der Hs. beiliegend drei lose Blätter:

1. ein großes Bl. (21 : 32 cm), beidseitig dicht beschrieben mit einer talmudischen Abhandlung.
2. ein kleiner Zettel mit talmudischen Literaturangaben.
3. Hebr. Brief, datiert י"ח לחדש העשירי תר"ד (= 1844), unterzeichnet: . . . תלמידו קונרייטער יקותיאל קונרייטער, gerichtet an A. Fuld, laut Adresse in deutscher Sprache: „Herrn Aaron Moses Fulda (!) / in / Frankfurt a. Main.“

Weitere Briefe von und an Fuld (darunter ein Brief eines קונרייטער הלוי קונרייטער aus München) s. in der oben genannten Ed. Frankfurt am Main 1890, S. XI f.

45

Ms. hebr. oct. 45

311 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v–2^v, 21^v–30^v, 204^v–205^v, 226^r–227^v, 230^v–232^v, 306^v–311^v.

15,5:19 cm (ca. 11: ca. 15 cm); Zl. var. – Kustoden an Recto- und Verso-Seiten, aber nicht durchgehend. Deutsche Kursivschrift auf Papier; Autograph, geschrieben ab 1710. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebter Zettel, auf dem es heißt: „Bibliothecae Publicae / Moenofrancfurtanae / legavit / Isaacus Marcus Jost Dr. / MDCCCLXI” (vgl. Ms. hebr. oct. 48 und 49). Der Historiker I. M. Jost lebte in Frankfurt am Main; er starb 1860.

ביאור על התורה פרשת לך לך

Be'ūr 'al ha-tōrā, pārāsāt lek lekā. Kommentar zu den im Midrās und in den beiden Talmuden erwähnten Deutungen, die mit der Perikope לך לך zusammenhängen. Verfasser nicht genannt.

(1^r) Tbl: ביאור לך לך / והוא ביאור על הרבות ושאר מאמרי רז"ל הבאי' בש"ס בבלי או / ירושלמי שיש להם התייחסות לביאור הכתובים והעניינים / הבאים בפרשה זו.

(3^r) A: במשך ליל כ"ט כסלו תע"א (= 1710), וארא בחלומי והנני עם חבירים . . . דרשתי להם הכתוב / אם חומה היא . . . ואיקץ . . . ומצאתי והנה דרשו חז"ל . . . כעין חומר / בעניני אברהם בריש לך לך וזל"ה / ויאמר ה' אל אברם ר' ברכיה פתח . . .

E (306^r): וזה כוונת מאמרם ז"ל ראב"י ורבנן ראב"י אמר מיכאל ירד והצילו / מכבשן האש . . . והלכת' כרבנן שהקב"ה בכבודו ובעצמו הצילו.

Verfasser führt häufig mystische Schriften an, so z. B. das Werk שני לוחות הברית des Frankfurter Rabbiners Jesa'jā Horowitz, gest. 1625.

46

Ms. hebr. oct. 46

90 fol. in Pappeinband, wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Unbeschrieben: fol. 1^r, 4^r, 29^v, 30^v, 37^v–47^v, 48^v, 66^v, 84^v–90^v (= Ende).

20,5:25 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift der 1. Hälfte des 19. Jh.s auf Papier. Autograph, geschrieben 1821–1824 in Frankfurt am Main. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels aufgeklebter Eintrag: „Bibliothecae civicae Moenofrancfurtanae / ex voto parentis / Aaronis Mosis Fuld / donaverunt filii / MDCCCLXVII. No. 692” (vgl. Ms. hebr. oct. 41 und 44).

מגלת סתרים

Megillat setārīm. Rolle der Geheimnisse. Glossen zum Šulhān 'ārūk, dem bekannten Gesetzes-Kompendium. Verfaßt und geschrieben von Aharōn ben Mōse Fuld in Frankfurt am Main. Die Hs. enthält außerdem (fol. 2^r–3^v, als Einschiebsel in das Hauptwerk) von der gleichen Feder, also derjenigen von A. Fuld, eine Abschrift des Beginns des ספר

המעריך – eines Teiles des Buches שתי ידות von Menahem Lonzano (gest. 1608 in Jerusalem). Das ספר המעריך enthält eine alphabetisch angeordnete Aufzählung (mit Erklärung) von Fremdwörtern in Talmud, Midraš und Sohar, sowie Erläuterungen schwieriger Stellen der Traditionsliteratur und Mitteilungen von Erzählungen nach Handschriften: in unserer Hs. ist nur die Aufzählung der Fremdwörter kopiert, und zwar nur der Beginn, von אב (fol. 2^v) bis אפתיקון (fol. 3^v). Die Hs. hat als Überschrift irreführenderweise nicht den Titel des Hauptwerkes, sondern des nebenbei kopierten Werkes:

התחלתי להעתיק . . . והוצרכתי להחזירו . . . ולא יכולתי העתיק רק איזה מלות או ב' דפין . . . לונצאנו הועתק מס' שתי ידות / / להגאון . . . (2^r): ס' המעריך

מגלת סתרים (-- מגלת סתרים) טור אר"ח ה' שבת וב"י מהדורא קמא אשר ברב (!) דרך הילוכו בלמדי הלכות אלו וכל דבר הקשה / אלי או ביאור דבר . . . ע"ד רשמתי לי לדוכרנא בעלמא . . . וע"פ הרוב כתבתי בצדו . . . ויזכני לראות בנים / ובני בנים . . . אוכ"ר.

A des kopierten Werkes (2^v): אב . . . אבוב . . . אבטי . . . אכל . . .

E des kopierten Werkes (3^v): אפתיקון . . .

E des Hauptwerkes (84^r): האנשים המבקשים את נפשך . . .

Das Hauptwerk besteht aus vier Heften: 1. Fol. 2^r, 4^v–29^r; 2. Fol. 30^r–37^r; 3. Fol. 48^r–65^v; 4. Fol. 66^r – Ende. Zu Beginn eines jeden Teiles ist der Titel des Werkes genannt: מג"ס, d. i. מגלת סתרים, sowie der Name des Verfassers. Heft 1 kommentiert § 1–494 des טור שלחן ערוך אורח חיים, Heft 2 die Fortsetzung, § 495–588. Heft 3 kommentiert § 111–202 des טור שלחן ערוך יורה דעה, Heft 4 die Fortsetzung, § 203–241. Heft 2 wurde begonnen am 1. Hešwān 582 (= 1821), laut fol. 30^r; Heft 3 am 17. Adar 582 (= 1822), laut fol. 48^r; Heft 4 im letzten Drittel des Elūl 583 (= 1823) und abgeschlossen Anfang Tēbēt 585 (= Ende 1824), laut fol. 66^r. – Fol. 1^v enthält einen kurzen Hinweis auf den Inhalt des Hauptwerkes: . . . ק"י הבה (!) כולל חבו על א"ח . . .

Die Verfasserschaft von A. Fuld wird auch auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels bezeugt, auf einem aufgeklebten Zettel mit dem Wortlaut: „Handschriftliche Aufzeichnung / von A. Fuld.“ Aus dem ספר המעריך konnte Fuld deshalb nur so wenig kopieren, weil er das Exemplar, aus dem er kopierte, dem Eigentümer zurückgeben mußte – wie er fol. 2^r berichtet (Zitat s. oben).

Zur Persönlichkeit des Frankfurter Gelehrten A. Fuld (manchmal auch Fulda genannt, lebte 1790–1847) und über seine literarische Tätigkeit s. HOKOVITZ, Frankf. Rabb., S. 329–331; EJ, Bd. VII, S. 217, s. v. Fuld Aaron ben Moses. Das Werk מגלת סתרים ist noch unediert.

Zum kopierten Werk: Biographisches über Lonzano s. EJ, Bd. XI, S. 486f., s. v. Lonzano, Menahem ben Judah de. Das größere Werk שתי ידות („Zwei Hände“, d. i. 2 Bücher zu je 5 Teilen) erschien zuerst (unvollständig) Venedig 1618 (also nach dem Tode des Verfassers); einzelne Teile des Werkes sind gesondert erschienen, so auch der hier kopierte Teil ספר המעריך, der von ADOLF JELLINEK – Leipzig 1853 – mit einem Vorwort herausgegeben wurde.

65 fol. in Pappband, Briefe beinhaltend, wobei sowohl die Briefe selbst als auch die eingeschobenen Blätter mitgezählt sind, welche letztere teilweise die Briefe ankündigen, teilweise aber unbeschrieben sind.

Länge und Breite der fol. und des Schriftspiegels sowie Zeilenzahl: var. Deutsche Kursivschrift; Papier; Zeit s. unten. – Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Eintrag: „Carmoly's Briefsammlung I.“ Besitzvermerk fol. 2^r oben: אליקים כרמולי (eigenhändige Unterschrift, da mit Schnörkeln versehen).

אגרות

Iggeröt. Sammlung von 17 Original-Briefen verschiedenen Inhalts. Gesammelt von ELJĀQĪM CARMOLY. Jedem Brief geht auf eingeschobenen Blättern (s. oben) eine Ankündigung CARMOLYS voraus, in der die wichtigsten bibliographischen Angaben über den folgenden Brief (aufgrund der Angaben im Brief selbst) zusammengestellt sind.

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
I:	2 ^r ,	3 ^r .
II:	6 ^r ,	7 ^{rv} .
III:	9 ^r ,	10 ^r .
IV:	11 ^r ,	12 ^r .
V:	13 ^r ,	14 ^{rv} .
VI:	17 ^r ,	18 ^r .
VII:	21 ^r ,	22 ^{rv} .
VIII:	25 ^r ,	26 ^{rv} .
IX:	29 ^r ,	30 ^r .
X:	33 ^r ,	34 ^r .
XI:	37 ^r ,	38 ^{rv} , 39 ^r .
XII:	41 ^r ,	42 ^{rv} , 43 ^r .
XIII:	45 ^r ,	46 ^{rv} .
XIV:	49 ^r ,	50 ^r , 51 ^{rv} .
XV:	53 ^r ,	54 ^r , 55 ^r .
XVI:	57 ^r ,	58 ^{rv} , 59 ^r .
XVII:	61 ^r ,	63 ^r .

Wortlaut der Anzeigen CARMOLYS:

Brief I

אגרת הרב ר' מרדכי הלוי אב"ד דק"ק טיקטין / אל הרב רבי שלמה אב"ד דק"ק לונדון / שנת תקע"ו (12. Juny 1816) / להלל המליץ ר' וואלף בוכנר נ"י.

Brief II

אגרת מפיורדא / מאת רבי אברהם וואלף בה"ר ליפמן / אל רבי מענדל קרגע בעיר פאריש / להלל לו המליץ בוכנר / שנת תקע"ו 1816 (15. September).

Brief III

אגרת לפלוני אלמוני / מאת / הזבד בך / ר"ל / הצעיר זאב בן דוד בוכנר כהן הידוע / ר' וואלף בוכנר.

Brief IV

אגרת אחרת מהמליץ ר' וואלף בוכנר / אשר חותם שמו / הזבד בך /

Brief V

אגרת מפאריש / לפרנסי מעץ / ע"י הסופר / יעקב בר ירמיהו הלברשטט / התנ"ט 1699 / במצות ופקודת / הירש ווימפן / אברהם בר מאיר שוואב.

Brief VI

אגרת / האדון בנימן בר משה שטראסברוג / פה סאלי טורן / אל הרב ר' אהרן / פה אוברענהיים / תס"ה לפרט.

Brief VII

אגרת מפאריש / לפרנסי מיץ / שנת תע"ב / 1712 / על ידי שלוחי הקהל הלא המה הגבירים / שלמה זלמן כהן / ואברלי ווירמייש.

Brief VIII

אגרת / ראשי עדת מיץ יע"א / אל / הרב ר' בנימן אב"ד / דקהל טריר / תע"ה / 1715.

Brief IX

אגרת שלוחה / מקהל טריר אל עדת מיץ יע"א / ע"י ר' יצחק אייזק בר אנשיל / העלישוי ש"ץ ונאמן דק' הנ"ל / תע"ו / 1716.

Brief X

אגרת רבי יהודה ליב / ש"ץ דקהל טריר בפקודת / המנהגים ( ) אל פרנסי וקציני קהל מיץ וגדוליו / שנת תע"ה / 1715.

Brief XI

אגרת מפאריש לפרנסי מיץ / שנת תע"ח 1718 / לשלחי הקהל שלמה זלמן כהן / ואיצק.

Brief XII

אגרת מפאריש לפרנסי מיץ / שנת תע"ח 1718 / לשליח הקהל האדון איצק.

Brief XIII

אגרת ר' שמואל בלאך מהענינא / אל הרב ר' יעקב / שנת תקכ"ד לפ"ק / 1764.

Brief XIV

אגרת הרב ר' גרשון חיות / לפרנסי מיץ / שנת תקמ"ז / פה ניקולשבורג / 1787.

Brief XV

אגרת / רבי יצחק אייזק שוויך בר דוד אברהם / אל פו"מ / האדון יעסל ריינוא איש זולץ יע"א / מיץ תקכ"א 1761.

Brief XVI

אגרת / האדון שלמה זאקס / אל / פו"מ השר יעסל ריינוא איש זולץ / שטראסבורג תקט"ו 1756.

Brief XVII

אגרת / רבי יצחק אייזק ב"ר דוד אברהם שוויך / אל פו"מ השר יעסל ריינוא איש זולץ / מיץ תקכ"ג 1763.

Anmerkungen zu den einzelnen Briefen:

Zu Brief I: In diesem Brief wird gebeten, Buchner (1750–1820; vgl. EJ, Bd. IV, S. 1447) zu helfen. Er wird genannt:

המופלג המליץ הגדול והפייטן המפורסם אשר כבר יצא מוניטין שלו בעולם בכמה חבורים שחיבר Buchner verfaßte u. a. das Buch *Šaḥōt ha-melišā*, Prag 1805 (und andere Edd.), vgl. FRIEDBERG, *Bēt 'ēqed II*, S. 869, Nr. 169. Die (in jüdischen Quellen so genannte) Ortschaft Tiktin ist identisch mit dem in Nordostpolen, bei Bialystok gelegenen Tycocin (vgl. EJ, Bd. XV, S. 1475f.). Der Adressat, Rabbi Šelōmō, ist identisch mit Solomon Hirschell (1761–1842), Chief-Rabbi von England 1802–1842, vgl. СЕЦИЛ РОТН, *The Great Synagogue London 1690–1940*, London 1950, S. 124; S. 180 ff.

Zu Brief II: Auf der Rückseite des Briefes, fol. 7^v, in deutscher Sprache: „Herrn Mendel / Kargau aus Fürth / Paris.“ Zum Absender, Rabbi Abrāhām Wolf aus Fürth, vgl. PRJS, *Dreif. Faden*, S. 86 (Brief des Mōše Sofer aus Preßburg an ihn aus dem Jahre 1821). Zu M. Kargau vgl. EJ, Bd. X, S. 790.

Zu Brief III: Zur Abkürzung vgl. S. CHAJES, *Öšar biddūjē ha-šēm*, *Thesaurus Pseudonymorum. Pseudonymenlexikon der hebräischen und jiddischen Literatur*, Wien 1933, Nachdruck Olms, Hildesheim 1967, S. 108, Nr. 1695 (zu הַזְבֵּל בֵּךְ).

Zu Brief VI: Die genannten Ortsnamen sind: Obernheim und Solothurn. Es handelt sich um Auslösung von Gefangenen.

Zu den Briefen VII–X: Teils jiddisch mit hebr. Buchstaben.

Zu Brief XIV: Adresse fol. 50^r: „Nicolsburg. An / die hoch geehrte Juden Ge/meinde / in / Metz in / Lothringen.“

Zu Brief XV: Adresse fol. 54^r: „(Stempel:) Metz / A Monsieur / Monssieur (sic) Joseph Reinau / juif renomé a obre (sic) Soultz en / haut Alsace pré de Rouffac / par Strasbourg et p. colmare / a obre Soultz“ (im Original unterstrichen). Die Abkürzung פו"מ bedeutet: פּרנס ומנהיג.

Vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183.

74 fol. in Pappereinband. Originaldokumente und eingeschobene Blätter mit Ankündigung wie bei Ms. hebr. oct. 47/I, nur enthält diese Sammlung nicht Briefe, sondern Beschlüsse (s. unten). – Alte Paginierung fol. 1–73 (= 2–74).

Länge, Breite, Zeilenzahl. Schrift, Zeit wie 47/I. Besitzvermerk fol. 2^r oben: אליקים כרמולי / מעסקי / ערת ישראל / בעיר מיץ / יצ"ו /

אפסקים והכבמות

Pesāqīm we-haskāmōt. Beschlüsse, Urteile, Synagogenbekanntmachungen etc. in 20 Stücken, die Gemeinde Metz betreffend, geordnet von ELJĀQIM CARMOLY; vorwiegend Autographe.

Dokument	Anzeige fol.	Dokument fol.
I:	2 ^r ,	3 ^{rv} , 4 ^r .
II:	6 ^r ,	7 ^r .
III:	10 ^r	11 ^r .
IV:	13 ^r	14 ^{rv} .
V:	16 ^r	17 ^{rv} .
VI:	20 ^r	21 ^r .
VII:	24 ^r	25 ^r .
VIII:	28 ^r	29 ^{rv} .
IX:	32 ^r	33 ^r .
X:	36 ^r	37 ^r .
XI:	39 ^r	40 ^r .
XII:	43 ^r	44 ^r .
XIII:	46 ^r	47 ^r .
XIV:	49 ^r	50 ^{rv} .
XV:	53 ^r	54 ^{rv} .
XVI:	56 ^r	57 ^r .
XVII:	59 ^r	60 ^r .
XVIII:	62 ^r	63 ^r .
XIX:	65 ^r	66 ^{vr} .
XX:	69 ^r	70 ^r .

Wortlaut der Anzeigen CARMOLYS (die in Klammern angefügten christlichen Daten sind von uns ergänzt):

Dokument I

נוסח השאלה והתשובה מהרי"ך (= יעקב כהן) זצ"ל / הועתק בידי . . . / זנוויל ווייל כ"א אלול
ה תצ"ב (= 1732) ע"י ר' מאיר סופר סת"ם / ש"ץ ונאמן פה ק"ק רפשוויר.

Dokument II

שטר קנין אתרוגים / בין כמר זלמן בר' הירץ מפפד"מ ובין / קהל מיץ יע"א / תצ"ב / 1732. / חתום
עליו . . .

Dokument III

שטר קנין אתרוגים / אחר / בין קהל מיץ ובין שמואל בר' יהודה ליב מפ"פ / תנ"א (= 1691).

Dokument IV

על דבר הבתים / של כמר ליברמן מרכינגין / ושל כמר רפאל עמריך / תפ"ב לפרט (= 1722) / בלשון עברי ולשון צרפתי. / שמות בעלי ב"ד / הרב ר' יעקב בר' יוסף רישר מפראג אב"ד / ר' נפתלי הירץ ב"ר יששכר מעטץ / רבי משולם וייבש ב"ר יוסף עמריך.

Dokument V

כרוז / לעורר הלבבות לתשובה ולמ"ט (= ולמעשים טובים).

Dokument VI

הסכמת / הקהל שלא לגרש מהעיר הנכרי / משה מערכינגן עד / אייר תפ"ג / 1723.

Dokument VII

ע"ד פו"מ דמדינת עלזאס משה בלין / אשר רצה לקבוע דירתו / בק"ק מיץ / שנת תקי"ג / 1753 / ב"ד הקהלה הרב ר' שמואל הילמן אב"ד / ר' שמעון קאבלענץ מו"א / ר' שמואל מו"א.

Dokument VIII

ע"ד השבתות הבחורים / מישיבה דק"ק מיץ / תקט"ז / 1756.

Dokument IX

פסק דין אודות / רבי נחמיה אשר עשה נשואי / בנו זלמן עם בת המנוח משה / עלזאס שנת תקי"ח פה מיץ / 1758.

Dokument X

כרוז הוכרוז / בבה"כ של ק"ק מיץ על ענינים הרבה.

Dokument XI

תורת ההסכמה ופסק מעשה / ק"ק מיץ על אודות הקצבים ברוך פריזען ואברהם חלפון / שנת ה"א תקי"ב לפרט / 1752.

Dokument XII

הסכמה / הוסכם מפי הקהל / על דבר שולחיו שיצאו על פי הגורל / ללכת לפרוץ לקנוס אותם אם לא ילכו מיד בתוך / ח' ימים / שנת ת"ל לפרט / 1670.

Dokument XIII

תופס (!) השבועה / שיטבה (!) כמר ישעיה בין אשרי ובא לציון וגו' / ח"י שבט תל"ד 1774.

Dokument XIV

ע"ד יורשי כהר"ר איזק אורשיל / מנאנסי מה שהוסכם עליהם מפי קהל מיץ / שנת תקט"ו / (= 1755).

Dokument XV

שתי הסכמות / קהל מיץ בשנת ה"א תקמ"ו לפרט / 1786.

Dokument XVI

רשימת הסוסקריפטיון / ל"ה גבריאל כ"ץ עבור יציאות מהמשפט מבית הגלח.

Dokument XVII

שטר מתנה / של הבחור כה"ר יעסל בר אלחנן מזולץ אל אחותו / הבתולה ריזלה ריינא. פה רפשוויר יום ה' כ' אדר / שנת ת"ץ לפרט / 1730.

Dokument XVIII

פסק הקהל מיץ / לבל להקדים לפני הזמן סיפוקי יהיה מי / שיהיה בלי פקודת פו"מ משנת תקמ"ט לפ"ק / 1789.

Dokument XIX

על דבר החשבון של / כ' איצק קאבלענץ / תפ"ו / 1726.

Dokument XX

פסק דין / של ב"ד דק"ק מיץ אל האשה האלמנה / אשת המנוח יובל (= יובל) בר' פייבש כהן / שנת תקכ"ח 1768. / הרב ר' שמואל הילמן אב"ד / ר' סענדר כהן דיין / ר' מרדכי לוי דיין.

Zu den Dokumenten V und X siehe S. ASAF, Umbawuste jidise Qehilla-dokumentn funem Pinqas fun Qehillat A(ltona)-H(amburg)-W(andsbeck) (Unknown Jewish Community Records), in: Yivo Bleter, Vol. 33, New York 1949, S. 113-123. Anfang der Bekanntmachungen:

הערט צו רבותי איזט מיר בפולן וואהרן אויו צו רופן בשם האלופים . . .

Zu Dokument XVII: Mit רפשוויר ist gemeint: Rappoldweiler im Elsaß.

Vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183.

49

Ms. hebr. oct. 47/III

77 fol. in Pappeinband. Briefe und eingeschobene Blätter mit Ankündigung, wie Ms. hebr. oct. 47/I. – Nach fol. 33 ist 1 fol. versehentlich nicht gezählt. Es ist von uns unten bezeichnet als fol. 33A. Die Hs. hat somit tatsächlich 78 fol.

Länge, Breite, Zeilenzahl, Schrift, Zeit wie Ms. hebr. oct. 47/I. Besitzvermerk fol. 1^r: אליקים: כרמולי (eigenhändig). Ibid. eingeklebt Zettel, auf dem in Druckschrift steht: „Sr Wohlgebohren Herrn Dr. Carmoly / in Frankfurt am Main / (Sandweg Nro 14).“

אגרות

Iggeröt. Sammlung von 23 Original-Briefen verschiedenen Inhalts, vorwiegend adressiert an יששכר בער כרמולי. Gesammelt von ELJĀQIM CARMOLY.

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
I:	2 ^r ,	3 ^r .
II:	5 ^r ,	6 ^{rv} .

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
III:	8 ^r ,	9 ^{rv} , 10 ^{rv} .
IV:	11 ^r	12 ^{rv} , 13 ^v .
V:	15 ^r	16 ^{rv} , 17 ^{rv} , 18 ^v .
VI:	20 ^r	21 ^{rv} .
VII:	23 ^r	24 ^r .
VIII:	26 ^r	27 ^r .
IX:	29 ^r	30 ^r .
X:	32 ^r	33 ^r , 33 A ^v (zur Zählung s. oben).
XI:	35 ^r	36 ^{rv}
XII:	38 ^r	39 ^{rv}
XIII:	41 ^r	42 ^{rv}
XIV:	44 ^r	45 ^{rv}
XV:	47 ^r	48 ^{rv}
XVI:	50 ^r	51 ^{rv}
XVII:	53 ^r	54 ^{rv} 55 ^v .
XVIII:	57 ^r	58 ^{rv}
XIX:	60 ^r	61 ^{rv}
XX:	63 ^r	64 ^{rv}
XXI:	66 ^r	67 ^r .
XXII:	70 ^r	71 ^{rv} .
XXIII:	73 ^r	74 ^v , 75 ^r .

Wortlaut der Anzeigen CARMOLYS (in einigen Fällen besteht die Anzeige nur aus der Nr. In diesen Fällen haben wir – in Klammern – selbst eine Anzeige zusammengestellt; christliches Datum in Klammern ist von uns hinzugefügt; christliches und jüdisches Datum in Klammern: das Datum steht nicht in der Anzeige, sondern ist dem Brief selbst entnommen):

Brief I

אגרת / ר' שמואל שטג מפרידבורג / אל הרב ר' יששכר בער כרמולי / תקי"ד (= 1754).

Brief II

אגרת / ר' בנימן צעיר משערווילר / גר"ו / אל הרב ר' יששכר . . . (תקל"ה = 1775).

Brief III

אגרת / הנערה עלה בת פו"מ יעסל ריינא / אל הרב ר' יששכר . . . / זולץ תק"כ (= 1760).

Brief IV

אגרת / רבי בנימן צעיר משערווילר / אל ר' יהודה לימא הרופא / יכונה יהודה כרמולי / תק"כ
(= 1759)

Brief V

אגרת / רבי יעקל בר"ז מוציג בריקסהיים / אל הרב ר' יששכר . . . (תקל"א = 1770).

Brief VI

אגרת הרב ר' יוסף משטיינהרט / אל הרב ר' יששכר . . . / תקכ"ד (= 1763).

Brief VII

אגרת / הרב ר' יוסף משטיינהרט / אל הרב ר' יששכר . . . / תקכ"ד (= 1764).

Brief VIII

אגרת / פרנסי ומנהגי (!) ק"ק שאפפלאך / אל הרב ר' יששכר . . . / תקל"ח (= 1778).

Brief IX

אגרת / ר' יעקב ברייזן אל הרב החכם / אב"ד ור"מ כמהור"ר יששכר . . . / תקכ"ג (= 1763).

Brief X

אגרת / רבי סענדר כ"ץ איש מיץ יע"א / אל הרב רבי יששכר . . . / פה נאנסי.

Brief XI

אגרת / ר' אברהם ברי ישראל איסרלי פ"פ סג"ל מפיורדא / אל רבי טעבלי מפפד"מ / (תקכ"ו = 1766).

Brief XII

אגרת / הרב רבי בנימן צעיר משערווילר / אל הרב ר' יששכר . . . / תקכ"ח (= 1768).

Brief XIII

אגרת / ר' בער הענא / אל הרב ר' יששכר . . .

Brief XIV

אגרת / הישיש רבי אליעזר ברבי מאיר / אל בן בנו הרב ר' יששכר בער כרמולי.

Brief XV

אגרת / ר' בנימן צעיר משערווילר / אל הרב ר' יששכר . . . (תק"ב? = 1742?, תקל"ב? = 1772?).

Brief XVI

אגרת / ר' יהונתן פלק בהרב מהר"י בבערקום / אל הרב ר' יששכר . . . / תקי"ח (= 1758).

Brief XVII

אגרת / ר' בנימן צעיר משערווילר / אל הרב רבי יששכר . . .

Brief XVIII

אגרת שלמה מועל (?) מבעכהלפין אל הדיין ר' יוסף לטרילינגן. שאלה בדבר זכות אמירת קדיש אחר אחות. תקי"ז (= 1757).

Brief XIX

אגרת / ר' שמעיה פיקרט אל הרב הכולל / רבי יששכר . . . / תק"ך (= 1759).

Brief XX

אגרת רבי יששכר בער הכהן פאפרש / אל הרב רבי יששכר . . . (כסלו תקכ"ב = 1761).

Brief XXI

(אגרת ר' יוסף בן המנוח מוהר"ר עזלי זצ"ל מטרילינגן אל כמוהר"ר שלמה. תקי"ז = 1757).

Brief XXII

אגרת / ר' יעקב שמואל בר' שמעון שוואבך / אל הרב ר' יששכר . . . (תקכ"א = 1761).

Brief XXIII

אגרת ר' יעקב שמואל בר' שמעון שוואבך / אל מורו ורבו הרב ר' יששכר . . . (תקל"א = 1771).

Zu Brief II: Ortschaft ist wohl Scherweiler bei Schlettstadt.

Zu Brief VIII: Schopfloch in Württemberg.

Briefe XVIII und XXI sind Frage und Antwort; es handelt sich um das Recht eines Auswärtigen, das Trauergebet für die Verstorbenen (Qaddiš) zu sprechen. Die genannten Ortschaften sind Bechhofen und Wassertrüdingen: zur Schreibweise vgl. ASULAI, Itinerarium S. 15, Anm. 1, und S. 16, Anm. 2.

Zu Brief XXII: Fürth.

Die Mehrzahl der Briefe ist gerichtet an I. B. Carmoly; dieser lebte 1735–1781 und war Rabbiner in Sulz (Elsaß). Sein Vater hieß Jehūdā Lima und ist wohl identisch mit dem Empfänger von Brief IV. Zu I. B. Carmoly vgl. EJ, Bd. V, S. 189f. s. v., ferner unten Ms. hebr. oct. 51.

Vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183.

50

Ms. hebr. oct. 47/IV

56 fol. in Pappeinband. Briefe und eingeschobene Blätter mit Ankündigung, wie Ms. hebr. oct. 47/I.

Länge, Breite, Zeilenzahl, Schrift, Zeit wie Ms. hebr. oct. 47/I. Besitzvermerk fol. 1r: אליקים (eigenhändig). Ibid. aufgeklebt: Karikatur.

אגרות

Iggeröt. Sammlung von 15 Original-Briefen verschiedenen Inhalts. Gesammelt von ELJĀQĪM CARMOLY.

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
I:	2r,	3rv.
II:	5r,	6rv.

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
III:	8 ^r ,	9 ^{rv} , 10 ^r .
IV:	12 ^r ,	13 ^r , 14 ^v .
V:	16 ^r ,	17 ^r , 18 ^r .
VI:	20 ^r ,	21 ^{rv} .
VII:	23 ^r ,	34 ^r , 35 ^v .
VIII:	27 ^r ,	28 ^r , 29 ^v .
IX:	31 ^r ,	32 ^{rv} .
X:	34 ^r ,	35 ^r , 36 ^v .
XI:	38 ^r ,	39 ^{rv} .
XII:	41 ^r ,	42 ^{rv} , 43 ^v .
XIII:	45 ^r ,	46 ^{rv} .
XIV:	48 ^r ,	49 ^r , 50 ^r .
XV:	52 ^r ,	53 ^r .

Wortlaut der Anzeigen CARMOLYS (christliches Datum in Klammern von uns ergänzt):

Brief I

אגרת הרב ר' חנוך העניך מפפערשי אל / הגאון ר' יעקב כהן אב"ד / דק"ק פרנקפורט / מערצבאך
שנת ה"א תע"ה (= 1715).

Brief II

אגרת / ר' יוסף קאשמן אל הרב הגאון / ר' יעקב כהן בפפד"מ / קליווא תפ"ד לפ"ק (= 1724).

Brief III

אגרת / חכמי פינטשוב / אל הגאון / ר' יעקב הכהן ז"ל / תפ"ה (= 1725).

Brief IV

אגרת / הרב ר' שמואל זנוויל ווייל / לר' משה הלוי בק"ק מיץ / רפשוויר תפ"ה (= 1725).

Brief V

אגרת / חכמי פינטשוב / להגאון ר' יעקב כהן מפראג / אב"ד ור"מ דק"ק פפד"מ / תפ"ו (= 1726).

Brief VI

אגרת / הרב ר' משה לבית קצנאילבונגן / אל הגאון ר' יעקב כהן זצ"ל / שוואבך תצ"א (= 1731).

Brief VII

אגרת / קציני ק"ק אוברענהיים יע"א / אל פרנסי ומנהיגי ק"ק מיץ ז"ל (!) תצ"ג (= 1733).

Brief VIII

אגרת / ר' יעקב בן משה מזולצבאך / אל הגאון ר' יעקב כהן מפפד"מ / תצ"ז (= 1737).

Brief IX

אגרת / הרב ר' אברהם פאפרש מפראג / אל אחיו הגאון ר' יעקב כהן פאפרש / אב"ד בק"ק
פרנקפורט / טיפליץ תצ"ו (= 1736).

Brief X

אגרת / ר' יחיאל בר שמחה הלוי / אל ר' גומפריך ביריע שמש / ונאמן דק"ק מיץ / וועלינג תצ"ו
(= 1736).

Brief XI

אגרת / הרב ר' חיים בר אפרים אב"ד / בק"ק וויסבאדן והמדינה איטשטיין / אל הגאון ר' יעקב
כהן / תצ"ח (= 1738).

Brief XII

אגרת / רבי בנימן וואלף אל הגאון ר' יעקב כהן ז"ל / רבו, דודו וגיסו סיון שנת תצ"ח (= 1738)
לבריאת עולם.

Brief XIII

אגרת / הגאון ר' יעקב כהן יכונה מהרי"ך / אל הרב ר' משה קצנאלבונגן / אב"ד דק"ק שוואבך
יע"א.

Brief XIV

אגרת / אל הגאון ר' יעקב כהן / אב"ד דק"ק פרנקפורט דמיין / ת"ק (= 1740).

Brief XV

אגרת / ר' יהודה ור' זאב וואלף בני הגאון מהרי"ך / אל פו"מ ק"ק מיץ והרב ר' יהונתן / פפד"מ
י"א טבת תק"ד (= 1744).

Zu Brief I: Adressat korrigiert in: ר' יעקב רישר / אב"ד דק"ק ווירמישא – Jakob Reischer (ca. 1670–1733) war Rabbiner in Ansbach, Worms, Metz. Vgl. EJ, Bd. XIV, S. 61. Zu Pfersee (bei Augsburg) s. ASULAI, Itinerarium, S. 12, Anm. 7. – Merzbach liegt in Unterfranken.

Zu Brief II: Vielleicht ebenfalls zu korrigieren in ר' יעקב ריישר – Kleve liegt am Niederrhein. Vgl. ASULAI, Itinerarium, S. 26, Anm. 15.

Zu Brief III: Korrigiert in: יעקב ריישר – Pinczow ist eine Stadt in Polen.

Zu Brief IV: Metz. – Rappoltsweiler bei Colmar (Elsaß).

Zu Brief V: Ebenfalls korrigiert in: יעקב ריישר – Der Adressat ist, wie auch in den Brief VI, VIII, IX, XI, XII, XIV, der Frankfurter Rabbiner Ja'aqōb Hakohen, gest. 1740. Vgl. HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 117–124, und Ms. hebr. oct. 39, Überschrift.

Zu Brief VI: Schwabach, liegt in Mittelfranken.

Zu Brief VII: Obernheim, liegt in Württemberg.

Zu Brief VIII: Sulzbach, liegt in der Oberpfalz.

Zu Brief IX: Teplitz (auch: Töplitz), liegt in Böhmen, nordwestlich von Prag.

Zu Brief X: Welling, liegt in Württemberg, bei Kirchheim.

Zu Brief XI: Wiesbaden.

Zu Brief XII: Fol. 43^v Adresse in deutscher Sprache: „Herrn / Herrn (sic) Jacob Cohen ober / Rabiner der Judenschafth / Ffurth am Main.“

Zu Brief XIV: Geschrieben im Todesjahr des Adressaten (s. oben).

Zu Brief XV: Der berühmte Rabbi Jonathan Eibeschütz war von 1742–1750 Rabbiner in Metz.

Vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183.

51

Ms. hebr. oct. 47/V

Sammelband in 2 Teilen.

68 fol. in Pappereinband. Teil II (fol. 8–25) ist in Teil I eingehftet. Unbeschrieben sind in Teil I: Einschubblätter zwischen, vor und hinter den Briefen. In Teil II sind alle fol. unbeschrieben außer Titelblatt (fol. 8^r) und der einzigen Textseite (fol. 9^r).

Teil I: ca. 19:24 cm (var.); Zl. var. – Teil II: die beiden äußeren fol. 19:19 cm, die restlichen fol. 19:18 cm (9–10:50 cm); 20 Zl.; die beiden letzten Angaben beziehen sich nur auf fol. 9^r, da dies die einzige Textseite ist, s. oben). Teil I: deutsche und orientalische Kursivschrift auf Papier; 18. Jh. – Teil II: deutsche Kursivschrift auf Papier; 19. Jh. ? (s. unten!). – Eintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Carmoly’s Briefsammlung. / V.“ Ibid. aufgeklebt Kupferstich (Schlange auf Säule).

Zu Teil I vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183

I

אגרות

Iggeröt. Sammlung von 10 Originalbriefen verschiedenen Inhalts, gesammelt von ELJĀQIM CARMOLY. Der erste Brief befindet sich vor Teil II, die anderen Briefe nach Teil II. Der erste Brief (fol. 4^r: Adresse fol. 5^r) ist in deutscher Sprache und Schrift (mit hebr. Zufügung) geschrieben. Er beginnt: „Potsdam 30. Juli 1874“ und endet mit der Unterschrift des Absenders: „Dr. Pinner.“ Er ist gerichtet an „Herrn Inspektor Landshut in Berlin“. Inhalt u. a.: Bitte, zu seinem 70. Geburtstag nur schriftlich zu gratulieren, wegen seines angegriffenen Gesundheitszustandes.

Den restlichen Briefen (numeriert I–IX) geht, wie bei Ms. hebr. oct. 47, I–IV, eine Ankündigung CARMOLYS voraus:

Brief	Anzeige fol.	Brief fol.
I:	26 ^r ,	27 ^r ; 28 ^{rv} .
II:	30 ^r ,	31 ^r , 32 ^v .
III:	34 ^r ,	35 ^r , 36 ^v .
IV:	38 ^r ,	39 ^r , 40 ^r .
V:	42 ^r ,	43 ^r , 44 ^r .
VI:	46 ^r ,	47 ^r , 48 ^v .
VII:	50 ^r ,	51 ^{rv} .
VIII:	56 ^r ,	57 ^r ; 58 ^r .,
IX:	60 ^r ,	61 ^r ; 62 ^v .

Wortlaut der Anzeigen CARMOLYS (in Klammern durch uns ergänzt, aus den Angaben in den Briefen selbst):

Brief I

אגרת מקושטנדינה / התע"ד (= 1714); אל פיוש שיף כ"ץ נר"ו וחד . . . מהר"ר ליב בינגען נר"ו, פרנקפורט).

Brief II

אגרת מפראג (מאברהם ברודא, התס"ט = 1709, אל מנהיגי עדת ישרון ק"ק מיץ).

Brief III

אגרת מהנויא / (משה ברודא) התס"ט (= 1709; אל פרנסי ומנהיגי הקהלה . . . מיץ).

Brief IV

אגרת מפולדא / הת"ץ (= 1730: לק"ק פפ"ד . . . מוהר"ר יעקב כהנא).

Brief V

אגרת הרב שמואל הילמן / לק"ק מיץ יע"א.

Brief VI

אגרת מחברון / התקכ"ה (= 1765; לקראת מעלת הפרנסים . . . ובק"ק מיץ).

Brief VII

אגרת מוויניצא / (מאת מרדכי בכמ"ר דוד מפאדובה) לק"ק מיץ.

Brief VIII

אגרת מטבריא / ה' תקכ"ח (= 1768: למנהיגי ראשי הקהלה דק"ק מיץ).

Brief IX

אגרת מברלין / ה' תקל"א (= 1771).

Inhalt der Briefe:

Brief I: Schlechte materielle Lage der aschkenasischen Juden in Jerusalem.

Brief II: Abrāhām Broda (Rabbiner in Prag; ab 1709 Rabbiner in Metz; ab 1713 Rabbiner in Frankfurt am Main; gest. ibid. 1717; vgl. EJ, Bd. IV, S. 1390 s. v.) schreibt aus Prag an die Gemeinde Metz, er werde bald aus Prag abreisen, um sein neues Amt in Metz anzutreten. Unterwegs werde er vielleicht seinen Sohn Mōše Broda, Rabbiner zu Hanau, besuchen.

Brief III: Brief aus Hanau an die Gemeinde Metz: Mōše Broda teilt mit, sein Vater werde ihn besuchen und gleich nach dem Pfingstfest nach Metz weiterreisen. Obwohl man ihn in Prag als Rabbiner zu halten versuche, breche er nicht sein der Gemeinde Metz gegebenes Wort.

Brief IV: Der Kantor der Gemeinde Fulda beschwert sich beim Frankfurter Oberrabbiner Ja'aqōb Hakohen (vgl. Ms. hebr. oct. 47/IV), daß ihm ein Kantor aus Bayreuth sein Amt, das er seit 16 Jahren zu aller Zufriedenheit ausübe, streitig zu machen suche.

Brief V: Rabbi Šemū'el Hillmann kündigt der Gemeinde Metz seine Ankunft an, um den Rabbinatsposten anzunehmen (Jahr fehlt; 1751?).

Brief VI: Die aschkenasische jüdische Gemeinde Hebron bedankt sich bei der Gemeinde Metz für die erhaltenen Spenden. Man habe in der Höhle Machpela für das Wohl der Gemeinde Metz gebetet.

Brief VII: Mordekai ben Dāwīd aus Padua schreibt an einen Einwohner der Gemeinde Metz, er werde ihm, der ihm als vertrauenswürdig empfohlen wurde, die Briefe weiterleiten, die er von Tiberias und Jerusalem zur Weiterleitung an die Gemeinden Metz und Frankfurt erhalten habe.

Brief VIII: Gemeinde Tiberias an die Gemeinde Metz: dringende Bitte um finanzielle Unterstützung.

Brief IX: Gemeinde Berlin an Gemeinde Metz: Bitte um Übersendung einer Übersetzung der jüdischen Gesetze aus dem Hebräischen, damit die christlichen Richter Preußens die Juden nach deren eigenen Gesetzen richten können. Adresse des Briefes (fol. 62^v): „An die / hochlöblichen Juden Ältesten / in / Metz.“

Zum Inhalt der Briefe: ELJĀQĪM CARMOLY, *Itinéraires de la terre sainte des XIII., XIV., XV., XVI. et XVII. siècles, traduit de l'hébreu . . .*, Bruxelles 1847, S. 226–231.

Die Briefe I, VI und VIII wurden ediert durch A. СКОПЪТ, *Three eighteenth Century Letters on Eretz-Israel*, in: *Library of the History of the Yishuv in Eretz-Israel: SHĀLĒM, Studies in the History of the Jews in Eretz-Israel, Vol. I*, Editor JOSEPH HAKKER, *Yad Izhak Ben-Zvi, Jerusalem 1974*, S. 235 ff. (hebr.).

II

שבילי דירושלים

Šebilē di-Jerūšālaĳim. „Pfade Jerusalems“, Reisebeschreibung. Auf dem Titelblatt (fol. 8^r) ist, in einem gemalten Kranz, dieser Titel angegeben, sowie der Verfasser: רב יצחק חילו ע"ה. Ibid. links oben Besitzeintrag:

הכר נא למי החתמת / למי ששמו בו נרשמת / תעיד כתב ידו החתמת / שהוא לו לקרן קיימת / מרדכי בהר"ע טרעני וצ"ל

Fol. 9^r besteht aus 11 Zl. Überschrift und 9 Zl. Text. Laut der Überschrift handelt es sich um eine (hier nur fragmentarisch erhaltene) Abschrift des Werkes, kopiert von Jissākār Bār Fulda am 9. Adar 5516 (= 1756) aus einer Kopie, die Rabbi Ja‘aqōb Schweinfurth aus Safed vom Autograph des Verfassers hergestellt habe. Der Verfasser, also Jiṣḥāq Hēlō, habe die Schrift im Jahre 5093 = (1333) an seinen Vater und seine Familie nach Spanien gesandt.

Ū (9^r): שבילי דירושלים / ראה זאת האגרת הנקרא שבילי דירושלים הועתק מ . . . הכתב של הרב המחבר רבי יצחק / חילו ז"ל על ידי רבי יעקב שווינפורט . . . ואני הצעיר יששכר בער פולדא / העתקתי אות באות מכ"י הנ"ל . . . יום ג' ט' לחדש אדר שנת ה' תקי"ו. והוא הכתב / שלח רבי יצחק לאביו ולמשפחתו בספרד שנת ה'צ"ג.

A (ibid.): למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקט אף / שכבר כתבתי לכם . . .

E (ibid.): והיוצא בשער דוד עובר מגדל / דוד ועל שמו נקרא השער שער דוד . . .

Zu Verfasser und Werk: G. SCHOLEM, *ספר שבילי דירושלים המיוחס לר' יצחק חילו מוויף*, Sammelband *Zion*, Bd. VI, Jerusalem 1934, S. 39–53 (die Bände haben Titel nur hebr.: ציון, מאסף החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה). In diesem Artikel weit SCHOLEM nach, daß das ganze Werk eine Fälschung CARMOLYs ist, „der die Frucht seiner Phanta-

sie" dem Kabbalisten Jiṣḥāq Ḥēlō (14. Jh., Schriften von ihm nur handschriftlich erhalten, schrieb zwischen 1325 und 1328) in den Mund gelegt habe:

הספר . . . פרי דמיונו של כרמולי או יותר נכון: פרי קריאתו החרוצה ודפדופו בכמה ספרים אחרים ואסור להשתמש בו כמקור לחקירת א"י ותולדותיה במאה הי"ד

(SCHOLEM, *ibid.* S. 39). SCHOLEM stützt seine These durch ausführliche Analyse der Beschreibung und Übersetzung des angeblichen Werkes durch CARMOLY in seinem Werk *Itinéraires etc.*, Bruxelles 1847 (genauer Titel s. oben zu Teil I), S. 217–320, insbesondere S. 235–264.

Zu ELJĀQĪM CARMOLY (1802–1875; lebte zuletzt in Frankfurt am Main) und seiner auch sonst oft angefochtenen literarischen Tätigkeit vgl. EJ, Bd. V, S. 189 s. v.

52

Ms. hebr. oct. 48

94 fol. in Ledereinband. Hebr. Foliierung: ג-צ (- fol. 1 92). Die Relation zwischen der lateinischen und hebr. Paginierung stimmt deshalb nicht ganz, weil bei der hebr. Paginierung fol. 17 versehentlich doppelt gezählt ist. Nach fol. 92 sind Blätter ausgerissen (Risse noch erkennbar). – Unbeschrieben: fol. 5^v; 21^v.

16,5:20 cm (ca. 13:ca. 16 cm); Zl. var. – Kustoden nur sporadisch, und zwar: fol. 28^r, 32^v, 35^v, 36^v, 38^v, 41^v. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. – Autograph. Vermerk auf fol. 18^v, letzte Zl.: ער"ה כסלו שנת תק"ט, d. i. „am Tag vor dem Neumond des Kislēw 519 (= 1758).“ Laut Eintrag sowie aufgeklebtem Zettel auf Innenseite des vorderen Buchdeckels ist die Hs. Legat des Dr. I. M. JOST an die Stadtbibliothek; datiert: 9. April 1861 (vgl. Ms. hebr. oct. 45 und 49).

פשטים על התורה

Pešāṭīm 'al ha-tōrā. Dieser Titel ist von fremder Hand, vermutlich von JOST, auf die Innenseite des vorderen Buchdeckels geschrieben; es heißt dort: „Erklärungen über den / Pentateuch / (Jüdisch) / פשטים על התורה / M.S.S. aus dem 18ten Jahrh.“ Verfaßt vom Sohn des Lehrers Lipmann Münzberg; fol. 39^r letzte Zl., betr. einer Erklärung: מאבי יראה: (die Eulogie hinter dem Namen ist aufzulösen: מרע יאריך ימים אמן שמעתי מאבי מהור"ר ליפמן; ähnlich fol. 58^r, Zl. 3: ליפמן מונצברג. Die Hs. ist defekt: Vorne fehlen (da die Zählung mit 1 beginnt) mindestens 2 fol., daher auch der ursprüngliche Titel (falls einer vorhanden war); nach fol. 92 sind Blätter ausgerissen, s. oben; ferner fehlen am Ende wohl ziemlich viele Blätter, da die Pentateuch-Erklärungen in der Hs. beim Wochenabschnitt ושא (Num. 4,21) abbrechen, sich ursprünglich aber gewiß auf den ganzen Pentateuch erstreckten.

פ' בראשית (1r) Ū

(*ibid.*) A: במדרש אבכיר לא ה' אדם ניתסת לחוה אלא שהראה לו דם הנדה . . .

E (94^v): שייך לפ' ושא / איתא בגמ' דסוטה וניקתה ונורעה זרע אם היתה עקרה . . . נמצא לדעת ר' ישמעאל לא / קשה מידי קושיית החוספות משום דלא נוכל לאשכח כהנ"ל / וק"ל

Oft tragen die Deutungen den Schlußvermerk: שמעתי; manchmal sind auch die Namen der Gewährsmänner angegeben. Beispiele s. bereits oben; ferner:

Fol. 37^r | שמעתי מ"ר לייב שאהרני (?)
 Fol. 44^r | שמעתי אומרים. מן הגאון אב"ד . . . פולין קטן
 Fol. 85^v | שמעתי
 Fol. 88^v | שמעתי מהגאון הישיש מ"ה אלישע בעל המחבר קב ונקי

Zum zuletzt genannten Werk (einem Kommentar zur Mischna, zuerst Amsterdam 1697 erschienen) und dessen Verfasser (Elisä' ben Abrahām) vgl. STEINSCHNEIDER, Bodl., S. 286, Nr. 2011 s. v. Elisa. Da Elisä' ben Abrahām (vgl. EJ, Bd. VI, S. 668 s. v.) seine letzten Lebensjahre in Deutschland verbrachte und 1749 starb, ist anzunehmen, daß unser anonymer Verfasser, der eine Auslegung des „greisen Rabbi Elisä'“ persönlich gehört hat (s. oben), ebenfalls in Deutschland wirkte und zwar in der 2. Hälfte des 18. Jh.s. Hierzu paßt das oben genannte Jahr 1758.

53

Ms. hebr. oct. 49

179 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 15^v, 36^r, 37^r, 40^v, 41^v, 44^v, 48^v, 49^r, 56^r, 61^v, 62^v, 64^r, 108^v, 121^v, 122^r, 139^v, 140^v, 148^r, 159^r.

18:24 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift, 18./19. Jh. Aufgeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Zettel mit Inschrift: „Bibliothecae Publicae / Moenofrancofurtanae / legavit. Isaacus Marcus Jost. Dr. / MDCCLXI“ (vgl. Ms. hebr. oct. 45 und 48.)

ואלגעברא ונימטריהו

Algebrā we-gimatrijjā. Lehrbuch für Algebra und Geometrie, teils in hebr. Sprache, teils in deutscher Sprache mit hebr. Buchstaben.

(2^r) Ü : שאלת אלגעברא

(ibid.) A : מצא מספר. שאם יקח ממנו 1/2 אוני 1/3 ויאספו זה (?) אדירן. יהיו . . . פאציט 36/25
 E (179^v) : לדעת מלוח הזאת מספר הרוח' / ורוח הרוח' עד שבע שני' / למשל למצוא הרוח' מחמשה שני' ועצי מן נור אין' / דעם ערשטן אויף רעכטן רייהען . . . אונד ענדליך אלי פראדוקטן אדירן. ודוק'

Die Lehre der Algebra erstreckt sich bis fol. 121^r (mit vielen Seitenüberschriften, in denen das Wort **אלגעברא** vorkommt); dann, nach 2 leeren Seiten, ab fol. 122^v die Lehre der Geometrie (mit vielen Seitenüberschriften: (!) געמעטרי). Ab 132^v wieder Algebra-Lehren.

An einigen Stellen auch deutscher Text in lateinischer Schrift (z. B. fol. 122^v, 151^v) sowie französischer Text in lateinischer Schrift (z. B. fol. 63^r oben: la fraction; fol. 123^r: L'échelle = Übersetzung von לייטר; ibid.: Le Compas = Übersetzung von צירקל).

241 fol. in Ledereinband mit Blindpressung. Hebr. Foliierung ב-רמ"ג (= fol. 12–232); fol. כ, ט, ק"ל-קמ"ט sowie fol. רט"ז sind bei der Paginierung übersprungen, es fehlen aber – wie aus den Kustoden ersichtlich ist – keine Blätter. Unbeschrieben: fol. 1^r 6^r; 8^v; 9^r; 10^r; 12^v; 232^v–235^r; 236^r – Ende.

16:20 cm (ca. 10,5:14 cm); Zl. var. – Kustoden mit wenigen Ausnahmen an allen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift des 18. Jh.s auf Papier. Viele kleine Federzeichnungen. Schreiber: Nātān ben Šemū'el. Geschrieben: 6. Āb 5468 (= 1708) zu Fürth (fol. 232^r). Besitzvermerk auf Titelblatt (fol. 11^r) oben:

לה' הארץ ומלואה הק' יוסף ריזבלם (= ריונבלום?) מק"ק פיורדא י"א א' ו' חשון תק"ל (= 1769) במכירת ספרי' מעובון פ"ו ר' ליזר ברום בפ"פ / . . .

Dann: „Benedix Herz Wesel.“ Titel umrahmt durch Zeichnung (Säulen und Tierbilder).

סדר התפלות

Sēder ha-Tefillōt. Gebetbuch nach lurianischem Ritus.

Tbl (11^r): תס"ח לפ"ק (— 1708) / לא המדרש / הוא העיקר / אלא המעשה / סדר / התפלות כמנהג / איש האלהי . . . ה"ה כבוד מוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זצ"ל ואשרי / אוש יעשה זאת, ובן אדם יחזיק בה.

A (11^v): תפלה לבית הכנסת / רבון כל העולמים . . .

Dann folgt (fol. 13^r): . . . הנהגות בתפילה וקצת יחודים קודם התפילה לזכך הנשמה . . .

E und K (232^r) אה"כ אומרים, אשרי העם. בשמך יגילון כל היום. כי / תפארת עוזמו אתה וברצונך תרום קרנינו / ברוך ה' אשר לא הסיר תפילתו וחסדו מאיתי וזכני להשלים זאת התפילה / ביו שנאי שני פעמים כי טוב ו' מנחם תסח"ל פה פיורדא (= Fürth 1708) ה"ק נתן בן שמואל זצ"ל

Über Gebetbücher nach lurianischem (d. i. von Jiṣḥāq Luria – gest. 1572 in Safed – initiiertem) Ritus vgl. BENJACOB, *Thes.*, S. 664, Nr. 777. Aufzählung der Edd. ergänzt durch SLATKINE, S. 325, Nr. 777.

Fol. 6^v–7^v enthalten eine Art Prolog, beginnend:

מאמר הקדוש של הרב . . . יצחק לוריא זצ"ל / אמרו חכז"ל אין תחלת דינו של אדם אלא על דברי תורה שנאמר . . .

Am Ende dieses Prologs: eine Beschreibung der Darstellung der hebr. Buchstaben mit den Fingern. Fol. 9^v beschreibt die mystische Bedeutung der Buchstaben Mēm, Šin, Nūn und Hē (= Mišnā), laut Überschrift ebenfalls von Jiṣḥāq Luria verfaßt.

Fol. 235^v enthält einen Anhang: fünf mystische Verfahren, um die Geburt zu erleichtern (auch wenn die Frau vor der Geburt gestorben ist).

70 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r; 2^v; 10^v–18^v; 21^v; 22^v; 23^r; 24^r; 26^r–34^v; 42^r–49^v; 54^r–Ende.

20: 24,5 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift des 18. Jh.s. Fol. 2^r ist Titelblatt; Titel 1st in Blütenranke eingerahmt. Ibid. links oben Besitzeintrag: אליקים כרמולי (eigenhändige Unterschrift).

אגרות

İggeröt. Sammlung von 6 Briefen, teils in hebr., teils in jüdisch-deutscher Sprache (mit hebr. Lettern) von und an ייִשכר בער כרמולי, gesammelt von seinem Verwandten אליקים כרמולי, zusammengestellt (laut Titel, s. unten) zu Sulz im Jahre 1785, nach dem Tode des ייִשכר בער כרמולי.

Tbl (2^r): פה זולץ / דברי אגרת / חבור כולל כתבי הרב רבי / ישכר בער כרמולי זכרו / לברכה אשר כתב ושלה אל / מיודעיו וקרוביו ואשר קבל / מהם ומשאר אנשי דורו / שנת תקמ"ה

Ü (3^r): אגרת ראשונה / אל פלוני אלמוני על מעשה ידוע

(Überschrift und Titelblatt: Handschrift von ELJĀQĪM CARMOLY).

A (ibid.): ליבער שילער אונד נעפע / איר וועניגעס שרייבן אן מיך האט מיר / מאנכמאל אונאננענעהם בעריהרט אבער / יעצט בעגרייפע איר עס . . .

Brief I: fol. 3^rv. Brief II: fol. 4^r-8^r. Brief III: fol. 9^r-10^r. Brief IV: fol. 19^r. Brief V: fol. 20^rv. Brief VI: fol. 22^r; 23^r (Ankündigung ELJĀQĪM CARMOLYS: fol. 21^r). Die ersten drei Briefe richtet Carmoly an seinen Neffen in Straßburg, in jüdisch-deutscher Sprache, Familienangelegenheiten betreffend. Brief IV schrieb sein Schüler Ja'aqōb Šemūel ben Šim'ōn Schwabach aus Fürth im Jahre 1758. Brief V stammt aus Sulzbach, an Carmoly gerichtet, als er Bräutigam war. Brief VI wurde von Sender Cohen aus Metz – im Jahre 5521 (= 1761) – an Carmoly gerichtet, der an einem Bücherkauf interessiert war. Fol. 5521 (= 1761) – (Siegel) / METZ / A Monsieur / Monsieur Lazard Godechaux / Juif Nancy / A Nancy." Dann in hebr. Sprache: רפשוויר / רפשוויר / למ"כ הב"ה כ"ה בער / רפשוויר (Rappoltweiler im Elsaß) ist auch erwähnt Ms. hebr. oct. 47/IV, Brief IV. – Zu I. B. Carmoly vgl. unsere Anmerkung zu Ms. hebr. oct. 47/III.

Der Hs. beigefügt ist (fol. 50^v-53^v) eine siebenseitige Druckschrift in französischer Sprache mit deutscher Übersetzung, betitelt: „Edit / DU ROI, / PORTANT / Exemption des Droits de peage / corporel sur les Juifs. / Du mois de Janvier 1784.“ (peage corporel = Leibzoll). Die Broschüre ist gedruckt in Colmar.

Vgl. CAT.-CARMOLY, S. 63, Nr. 183.

74 fol. Obwohl die Hs. von 1-74 durchnummeriert ist, fehlen Blätter, wie die (ursprüngliche) hebr. Folierung erweist, die sich von fol. א (= fol. 1) bis fol. ע"ה (= fol. 63) erstreckt, wobei aber fehlen: fol. ד; ל"א-ל"ח; ס"י, ס"י, ס"ה; es fehlen also 12 fol. der ursprünglichen Hs. Die hebr. Folierung erfolgte also, bevor die Blätter abhanden kamen, die lateinische Folierung erfolgte erst nach deren Abhandenkommen. – Holzemband, mit Leder bezogen und Blindpressung; Lederbandverschluß. Unbeschrieben: fol. 1^r.

Ca. 19: 24,5 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier, von mehreren Händen. Fol. 3^r einige Besitzvermerke. Fol. 1^v schreibt ein Rabbi MOSES SIMON SIVITZ aus Pittsburg

(sic), Pa., USA (der mit Unterschrift und Stempel unterzeichnet) in hebr. Sprache, er habe das Werk einem Mann namens MEIR ROSENTHAL zur Veröffentlichung übergeben, und zwar am Donnerstag der Perikope „B6“ 5654 = 1894. Es handele sich um Schriften großer Gelehrter (גאוני ארץ), die deren Schüler in der Talmudhochschule (ישיבה) zu Frankfurt am Main gesammelt hätten, und zwar „vor hundert Jahren“ (לפני מאה שנה) – also um 1800. Auf einem der Hs. beiliegenden Zettel lautet eine Bleistiftnotiz: „Rabbi M. S. Sivitz . . . Pittsburgh (sic), Pa., Geschenkgeber 1927.“ MEIR ROSENTHAL hat also das Werk anscheinend nicht bekommen, geschweige ediert. · Es sind verschiedene Schriftarten deutlich zu unterscheiden. Bis fol. 56^v wechseln 2 Schreiber einander ab, ab fol. 57^r bis Ende beteiligen sich 4–5 verschiedene Schreiber.

[אגדות והירושים]

Agādōt we-hiddūšīm. Homilien zu den Perikopen und Festtagen. Gesammelt von Schülern, vorwiegend im Namen ihrer Meister (Gelehrte aus Frankfurt am Main).

לסוכות (3^v): Ū

A (3^v): מדרש פליאה איוב ה' מתרעם על היסורים הראה / לו הקב"ה סוכה של ב' דפנות ושלישי אפי' טפח . . .

E (72^v): לסי מסות ומסעי במסי ב"ב דף צ"ב ע"א אמר ר' שמואל בנות צלפחד מהגאון הנ"ל (= מהרי"ך = מה' ר' יעקב כהן) ויש להקשות לפי מה דפי' רשב"מ ע"כ שם בד"ה הפרת נדרים . . . (72^v) ולא קשה נמי קושי' קמייתא ודוק היטב

Die meisten Homilien sind auf Talmudstellen „pilpulistisch“ (kasuistisch) aufgebaut. Die namentlich von den Schülern genannten Gelehrten sind: 1. Abrāhām Broda; fol. 14^r: אברהם ברודא. Über ihn s. oben Ms. hebr. oct. 47/V; ferner: HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 115 ff.: A. SCHISCHA, Le-tōledōt ha-gā'ōn rabbi Abrāhām Broda, in: Ha-ohel, Jahrg. I, Jerusalem 1955, S. 130–135. Dieser Frankfurter Rabbiner starb 1717. 2. Ja'aqōb Hakōhēn Poppers, genannt fol. 66^v. Über ihn s. oben Ms. hebr. oct. 47/II und 47/IV; ferner: HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 117 ff. Auch er war Rabbiner zu Frankfurt am Main; er starb 1740. 3. Abrāhām Poppers, genannt fol. 4^r als noch lebend: מהגאון אברהם פפאפרש כ"ץ נר"ו; 60^r: אברהם פייפרש נר"ו. Diesen Rabbiner konnten wir nicht identifizieren; er ist sicherlich ein Sohn oder Verwandter des vorgenannten Ja'aqōb Hakōhēn Poppers.

Aufgeklebter Zettel auf der Innenseite des vorderen Einbanddeckels: „Sammelband, halachische und agadische Erklärungen / zum Teil von Frankfurter Gelehrten / enthaltend, aufgezeichnet von / Schülern derselben.“

57

Ms. hebr. oct. 53

53 fol. in Pergamenteinband mit Bandschließen aus Leder. Hebr. Zählung: fol. 2 · (א); fol. 3 5 = ג"ב י"ד; fol. 6 63 · ה ס"א, wobei die Differenz sich dadurch ergibt, daß 72 versehentlich doppelt gezählt ist: richtig auf fol. 54, fälschlich dann nochmals auf fol. 55. · Die Uneinheitlichkeit der hebr. Zählung weist darauf hin, daß die Hs. defekt ist. Die Kustode von fol. 5^v (ימיה) stimmt aber mit dem Beginn von fol. 6^r überein! Unbeschrieben: fol. 1^v; nur Besitzeintragen: fol. 63^v.

16,5:20,5 cm (var.); Zl. var. -- Kustoden auf fast allen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift, 18. Jh., auf Papier. Geschrieben (laut Titelblatt) von Jehūdā Līmā ben Jiṣḥāq Bārūk Bendner aus Nancy. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 11. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 11. Ibid. Stempel: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Fol. 1^r (über Titel) Besitzeintrag: „... appartient au Sieur Lyon Benedek / Gaudechaux Juif Commis de Madame la / veuve Isaac Beer Juive Marchande / Et magasinnière très Renommée à Son hotel / à Nancy 1759.“ Dieses Datum ist also terminus ante quem für die Abfassung der Hs. (s. unten). Späterer Besitzeintrag ibid. neben dem Titel: „Ce livre est la propriété de Monsieur Michel / Godchaux (!), marchand de chevaux du Roy à Nancy / ville grande et belle, cité florissante et vivante / ainsi qu'il est écrit dans le journal de ce jour / le 16 juillet 1777.“

ספר באר יצחק

Sēfer Be'ēr Jiṣḥāq, „Brunnen Isaaks“ (in Anspielung auf den Vornamen des Verfassers). Mathematisches Lehrbuch, verfaßt von Iṣeq Qalmeli, um 1750.

(1^r) Tbl ספר באר יצחק / שחבר ותיקן התורני והרבני / כ"ת איצק קלמלי נ"ר / בעל השבון / אני הכותב וחותם יהודא לימא בן המונח (!) ר' יצחק ברוך בענדנר ז"ל איש נאנויך י"ע

(2^r) Ü שער קיבץ או חיבר השברים / הנקרא אדיציהן דעפראקציהן

(ibid.) A למוד השער הזה . . .

(63^r) E ועתה בעז"ה אתחיל לכתוב ד / דרך הוצאת השרשי' ומבאר / בהם מה שראוי לבאר / כיד

ה' הטובה עלי / וברוך ה' שעורני / וחוקני עד / כה

Der Verfasser verfaßte das Buch um die Mitte des 18. Jh.s, da laut Besitzeintrag über dem Titel (s. oben) die Witwe des Verfassers (um die es sich wohl handelt) 1759 noch lebte. Laut der Eulogie (נַטְרִיָּה רַחֲמָנָא) נ"ר im Titel wurde das Buch von Schreiber zu Lebzeiten des Verfassers geschrieben. Die korrekte Schreibweise des Namens des Verfassers ist ersichtlich aus einem Nachtrag (fol. 1^r) unterhalb des Titels: „N. B. Cet ouvrage intitulé Sepher / Beer Yischak a pour auteur le docte / Izak Kalmeli le calculateur.“ Unser Verfasser ist nicht aufgeführt bei J. C. POGGENDORFF, Biographisch-Literarisches Handwörterbuch für Mathematik, Astronomie etc., Bd. 1 ff., Leipzig 1863 ff. Das Werk selbst ist ein allgemeines Lehrbuch der Mathematik und führt über die niederen Rechenarten bis zum Wurzelziehen.

8 fol. in Pergamenteinband (in Pappkarton aufbewahrt). Hebr. Foliierung ק"ע קע"ו (fol. 1-4). Unbeschrieben: fol. 4^v – Ende.

15:20,5 cm (12:18 cm); 21 Zl. -- Kustoden an allen 3 beschriebenen Verso-Seiten (also: 1^v, 2^v, 3^v). Italienische Kursivschrift auf Papier, 17.-18. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 10. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 10.

אשם תלוי

Āšām tālūj: wörtl.: „Schuldopfer für zweifelhafte Sünden.“ Religiöse Polemik (antichristlich). Verfaßt von Jehōšūa‘ Segré, italienischer Rabbiner, lebte ca. 1705 – ca. 1797 (über ihn vgl. EJ, Bd. XIV, S. 1113f., s. v. Segré Joshua).

(1^r) A: ידיכם דמים מלאו . . .

(4^r) E: וישלח משיח האמת במהרה בימינו אכ"ר

Dann Schlußgedicht:

(ibid.) A: שיר מהצעיר המוסף יהושע סגרי כלו יתד / צרי לך אמת ברור . . .

(ibid.) E: בבוא פדות והוא פרוק

Segré verfaßte außer dem unseren noch ein anderes antichristliches Werk, betitelt **אשם מעילות**; vgl. MARX, *Polemical Mss.*, S. 258, Nr. 42. Möglicherweise enthielt unsere Hs. beide Werke. Leider fehlen in unserer Hs. etwa 169 fol. und nur die letzten 4 fol. sind übrig geblieben (s. oben unsere entsprechenden Angaben). Zu weiteren Hss. unseres Werkes vgl. BENJACOB, *Thes.*, S. 56, Nr. 1049; SLATKINE, S. 45, Nr. 1049. An letztgenannter Stelle wird neben anderen Hss. auch unsere (als „Merzbacher Nr. 10“) erwähnt.

59

Ms. hebr. oct. 55

18 fol.; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 17^v, 18^r. Pappereinband.

12:19 cm (var.); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von Jōsēf Dāwid Sinzheim (fol. 17^r); datiert Montag, 7. Šebaṭ 5550 (= 1790), Paris (ebenfalls fol. 17^r). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus dem Kat. RABBINOWICZ, Nr. 13. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 13.

באור לס' ההגיון

Bē'ūr le-Sēfer ha-higgajōn. Kommentar zum „Buch der Logik“ des Maimonides. Verfaßt von Mordekai ben El'ēzer Comtino, geb. 1420, gest. vor 1487, lebte in Konstantinopel.

(1^r) A: אמר מרדכי בר' אליעזר כומטינו / לפי שמעלת השאלה תהיה ביתרון מעלת נושאה . . .
ראוי . . . שנשתוקק אל שאלתך האהוב הנחמד ר' יצחק / הצרפתי . . . שיהיה נמצא אתך ביאורים . . .
כל ספרי ההגיון שעשה אריסטו וספרי המילות שעשה הרב מורא (!) ז"ל . . . עתה נתחיל בביאור זה
כשנביא שעריו אחד אחד . . .

(17^r) E und K: אות התיו / תנאי ההקשים התנאיים . . . התנאי הנחלק שער ד / נשלם שבח לבורא
עולם . . . להשלים לשלום / העתקתי . . . מספר כ"י . . . בביבליטעקא המפוארה של אדונינו המלך
יר"ה פא (!) פעריש (!) והוא כרך 223 למספר הספרים העבריים ולפי שמלת / ההגיון לרמב"ם
נדפס לא העתקתי אותו רק הביאור לבד מר"מ כומטינו (!) / התחלתי עש"ק ד / שבט וגמרתיו היום
יום ב' יו"ז שבט תק"ן לפ"ק . . . השם יזכינו להגות בספרים הרבה עד אין קץ יוסף דוד ז"ה
(= זינצהיים)

Der Kommentar selbst schließt auf fol. 16^r:
 התורה היא משלמת הגוף והנפש כאמרו תורת ה' תמימה משיבת נפש . . . משמחי לב. / נשלם החיבור
 אשר חבר החכם השלם הרב הגדול הפילוסוף האלוקי ר' משה אבן מיימון ז"ל עם הפירוש . . . מרדכי
 בהר"ר אליעזר כומטיינו (!) תהלה לאל הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

Danach folgt ein alphabetisches Verzeichnis der philosophischen Begriffe (mit Stellen-
 nachweis, in welchem Kapitel des kommentierten Werkes des Maimonides die betref-
 fenden Begriffe vorkommen), beginnend (fol. 16^r): (!) אמר מרדכי בכה"ר אליעזר כומטיינו (!)
 (also ebenfalls von Comtino verfaßt) und mit Überschriften versehen: אות. אית האלף; אות הג"מ, הבית
 etc.

Nicht zur Hs. gehören die 11 Zeilen auf fol. 18^v. Sie enthalten eine Anmerkung Sinz-
 heims zum Kommentar des M. ben E. Comtino zum Werk יסוד מורא des Abrahām ibn
 'Ezrā, veranlaßt durch die Pariser Hs., die diesen Kommentar enthält, nämlich die
 heute im CAT.-PARIS als Nr. 681/I verzeichnete Hs.

Unsere Hs. ist eine Abschrift der heute im CAT.-PARIS als Nr. 681/IV bezeichneten
 Hs. (fol. 17^r, s. oben). Zur Persönlichkeit des gelehrten Abschreibers Sinzheim vgl. zu
 Ms. hebr. oct. 28. Zu M. ben E. Comtino und seiner literarischen Tätigkeit s. EJ, Bd. V,
 S. 859–861, s. v. Comtino. Ed. des Werkes: Warschau 1865, s. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II
 S. 281, Nr. 539, u. KASIER – MANDELBAUM, S. 333, Nr. 288. Diese erste Ed. des Wer-
 kes basiert auf der Pariser Hs., von der die unsrige kopiert wurde; vgl. auch den Artikel
 ביאור מלות ההגיון להרמב"ם von J. J. DIENSTAG in der Zeitschrift *Arešet* II (1960), S.
 7–34, insbesondere S. 12, Nr. 17; S. 14, Nr. 24; S. 18, Nr. 39.

208 fol. (fol. 1–59. dann 1 versehentlich nicht gezähltes fol., dann fol. 60–207) in Lederun-
 schlag mit Blindpressung. Ferner vorne und hinten je 1 defektes Schutzblatt. Unbeschrieben
 (bzw. nur Schreibübungen und Stempel enthaltend): fol. 207^r. Aufgeklebt auf der Außenseite
 des vorderen Lederumschlages: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 12. Auf der Innenseite
 des vorderen Lederumschlages sowie fol. 207^v mit roter Tinte die Zahl 12. An beiden eben
 genannten Stellen sowie auf der Verso-Seite des vorderen Schutzblattes Stempel: „Biblio-
 theca Merzbacheriana Monacensis.“

16:22 cm (8,5:14,5 cm); 25 Zl. Kustoden an allen Verso-Seiten, außer fol. 34^v, 36^v, 56^v,
 59^v (zu dem fol. nach fol. 59 s. oben). Spanische Mašqetschrift auf Papier, abgeschlossen laut
 dem Kolophon auf fol. 206^v am Donnerstag, dem 28. 'Adār 237 (= 1477) in Toledo;
 Unterschrift des Schreibers unleserlich. - Fol. 112^v am oberen Rand: שלי שמואל יצו נ' וירגה.
 Am Anfang fehlt 1 fol. mit Text, ferner fehlen nach fol. 197 einige fol. mit Text; die Hs. ist
 also defekt.

[פירוש משלי]

Pērūš Mišlē. Kommentar zu den Sprüchen Salomos. Verfaßt von Menahēm ben Šelōmō
 ha-Mē'irī, lebte 1249–1316, wirkte in Perpignan (Provence, Frankreich), vgl. EJ, Bd.
 XI, S. 1257–1260 s. v. Meiri, Menahem ben Solomon. Zu unserem Verfasser vgl. auch
 Ms. hebr. oct. 66.

(1^r): A . . . דעת אחת, אבל מזכיר דעת ההפכיים, ועומד פוסח נבוך . . .

E (206^v): ויהללו בשערים מעשיה ר"ל יעמידוה בערך משוכחת ומהוללת . . . תם . . . בילאו
 K (ibid.): נגמר בטליטלה ביום ה' כ"ח ימים לחדש אדר שנת ה'ל' בישיבת מורנא ורבנא מורה
 צדק אור הגולה ר' יצחק די ליאון ישרם השם . . . ויאריך ימים. על יד אני הצעיר מתלמידיו (. . .)

Zum Kolophon: Die Bezeichnung טליטלה (sonst in jüd. Quellen auch טוליטולה) für Toledo geht auf die römische Bezeichnung Toletum zurück, vgl. ENC. HA-IWRIT, Bd. XVIII, S. 417 ff., s. v. טולדו. – Zu dem im Kolophon als Oberhaupt einer Talmudhochschule zu Toledo bezeichneten Rabbi Jiṣḥāq de Leon (er starb 1486 oder 1490) vgl. EJ, Bd. XI, S. 27 s. v. Leon, Isaac de: zur Familie „de Leon“ im allgemeinen vgl. M. STEIN-SCHNEIDER, Ges. Schriften, Bd. 1, Berlin 1925, S. 217 ff. Der im Kolophon unterzeichnete Schreiber (dessen Name unleserlich ist) ist der letzte, aber nicht der einzige Schreiber der Hs. Aufgrund der Verschiedenheit der Schrift sind 8 Schreiber zu unterscheiden: 1. fol. 1^r–4^r (Zl. 2), 10^r–21^v. 2. fol. 4^r, Zl. 2 – fol. 8^v, 21^v, 94^r – Ende. Er schrieb auch das Kolophon. 3. fol. 9^r^v: er heißt יוסף, s. fol. 9^r. 4. fol. 22^r, 23^v, 24^v–31^v, 93^v, Zl. 11–26. 5. fol. 24^r. 6. fol. 32^r–58^v. 7. fol. 59^r^v und das unnummerierte Blatt danach. 8. fol. 60^r–93^v, Zl. 10.

Zur Edition des Werkes: Erstdruck 1492 in Leira (Portugal): vgl. H. B. FRIEDBERG, Töledöt ha-defūs ha-ṣibri . . . (History of Hebrew Typography in Italy, Spain-Portugal and the Turkey), Tel Aviv 1956, S. 104f.: FÜRST, BJ, Bd. III, S. 280. Aufgenommen in die Rabbinische Bibel (מקראות גדולות), die 1724–1727 in Amsterdam unter dem Namen Qehillöt Mōše erschien.

Im Jahre 1844 erschien in Fürth eine Ed. aufgrund einer Hs. (vgl. auch BENJACOB, Thes., S. 643, Nr. 413). Daß es sich dabei um keine andere als unsere Hs. handelt, läßt sich nachweisen aufgrund des Kolophons, das in der Ed. Fürth mit abgedruckt ist und mit demjenigen unserer Hs. (s. oben unter „K“) identisch ist. Beim Kopieren des Kolophons sind dem Herausgeber der Ed. Fürth allerdings drei Fehler unterlaufen: 1. Statt der Jahreszahl ר"ז hat Ed. Fürth לפ"ק: der Buchstabe ל ist also, wohl zu unrecht, nicht als Teil der Jahreszahl, sondern als Abkürzung für לפ"ק (d. i. לפרט קטן) aufgefaßt worden. Die Abkürzung ל' für לפרט קטן kommt zwar in Hss. vor (z. B. in unserer Sammlung: Ms. hebr. oct. 50 und Ms. hebr. oct. 183), beim Datum ר"ז (1447) würde aber der Tag nicht passen. Die Umstellung ל' für ר"ז hat der Schreiber wohl wegen des Wortspiels gewählt: ר"ז ist eine allgemein übliche Abkürzung für רבותינו זכרונם לברכה. 2. Der Eigenname ליאון unserer Hs. ist im Druck verballhornt zu לילון. Bereits BENJACOB a. a. O., der das Kolophon aus der gedruckten Ed. wiedergibt, die Hs. selbst aber sicherlich nicht gesehen hat, äußert als Vermutung – was unsere Hs. bestätigt –, daß ליאון statt לילון zu lesen sei. 3. Statt des unleserlichen Namens des Schreibers hat die gedruckte Ed.: מנחם ב"ר שלמה לבית מאיר זצ"ל, – also den Namen des Autors! Die Ed. Fürth erschien im „Druck und Verlag D. Zürndorffer und J. Sommer“. Laut Nachtrag zum Vorwort (vgl. auch Zusatz am Ende des Buches) war es der erstgenannte der beiden, der das Kopieren der Hs. „in mühevoller Arbeit“ besorgte und bei Bibelzitatzen des Verfassers jeweils die Stellenangabe in Klammern hinzufügte. Aus dem Vorwort der beiden Herausgeber erfahren wir, daß sich die kopierte Hs. (die nicht näher beschrieben, sondern nur allgemein als ישרם השם bezeichnet wird) im Besitz eines gewissen Benjamin Niederhofheim (ביד הנגיד הקצין בנימין ניעדערהאָפֿהיים) in Frankfurt am Main befunden habe, der sie leihweise zum Kopieren zur Verfügung gestellt habe. Die Hs. befand sich also damals (1844) noch nicht im Besitz der StB Frankfurt am Main. Zu dieser Zeit muß die Hs. noch vollständig erhalten gewesen sein, da der Druck (also die Kopie) keine

Lücken aufweist. Im jetzigen defekten Zustand beginnt unsere Hs. (s. oben unter „A“) mit den Worten **דעת את**, d. i. mitten in der Einleitung des Verfassers zu seinem Proverbien-Kommentar; der Druck hingegen hat die Einleitung von **Beginn** an, während die Worte **דעת את** etc. im Druck erst mitten in der Einleitung stehen, im richtigen Satzzusammenhang: **ואיני נסמך לגמרי על דעת אחת . . .**

In der Zeitschrift 'Alē Sēfer V (1978), S. 55, Anm. 8, macht M. BEIT-ARTÉ darauf aufmerksam, daß unsere Hs. laut Kolophon in einer Ješibā geschrieben wurde, also wohl in einem Abschreibezentrum, was bei hebr. Hss. selten sei, im Gegensatz zu lateinischen Hss., bei denen dies üblich sei.

Unser Kolophon ist publiziert durch ABR. DĀWĪD in KS 51 (1976), S. 325, Anm. 14, doch ist dort die Jahreszahl falsch kopiert: ר"ל statt ר"ז.

61

Ms. hebr. oct. 57

27 fol. in Papierumschlag. Unbeschrieben: fol. 11^v; 27^v.

15:20,5 cm (9:14,5 cm); 25 Zl. – Kustoden auf sämtlichen Verso-Seiten, außer fol. 13^v und 15^v. Spanische Mašqetschrift auf Papier, das an den Rändern etwas durch Wurmfraß beschädigt ist. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus dem Kat. RABBINOWICZ, Nr. 15. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 15.

[עקידת יצחק]

'Aqēdat Jišhāq. Meditationen zum Bibel-Abschnitt über die Opferung Isaaks. Verfasser wahrscheinlich der fol. 13^v (s. unten) genannte Bārūk Abrāhām.

(1^r) Ü : עקידת יצחק לוריא (!)

(ibid.) A : אמנם הדרך שאלך בו לבאר תכלית העקידה הוא דרך אקח ה' (?) הערה עליו ממנו ממה / שכתב הר"מ ו"ל בספרו המכונה אור יי . . .

E (27^r) : שחכם א' אומ' שלהשיג השלימות האמיתי (!) והדבקות

Die Hs. bricht hier mitten im Satz ab. Diese letzten Worte gehören aber ohnehin nicht zur Abhandlung über die Opferung Isaaks, wie überhaupt die folgenden Blätter nicht dazu gehören, sondern Bemerkungen zu verschiedenen Bibelstellen enthalten: fol. 14–15, 25^r ab Zl. 9, 25^v, 26^r–27^r (= Ende, s. obiges Zitat). Die richtige Reihenfolge wäre: Zunächst fol. 16^r–25^r; diese fol. enthalten 33 Fragen, der Schluß lautet (fol. 25^r oben):

. . . שהלכו יחדו בלב אחד הנה אלו הספיקות שנסתפקו אצלי בענין / העקידה . . . שראוי להתיר / בעצם וראשונה / בריך רחמנא . . . סימן מהקושיות של העקדה גל' / עיני ואביטה נפי' מתורתך

Darauf sollten folgen fol. 1^r–11^r, die die Antwort enthalten, schließend mit (fol. 11^r):
והותר בזה הספק השבעה / עשר . . .

Fol. 12–13 enthalten die letzten dieser Meditationen über die Opferung Isaaks, sie schließen mit (13^v):

כי אין ראוי להזכיר הבן במקום שהאב יושב . . . תם תם בילאו בריך אברהם

Es fehlen Blätter vor fol. 1, 12, 16, 26. RABBINOWICZ Nr. 15 definiert unsere Hs. folgendermaßen: באור על פרשת העקדה כדרך האברבנל. חסר.

62

Ms. hebr. oct. 58

499 fol. in Ledereinband mit Blindpressung. Fol. 1^r, 3, 493, 497, 499 am oberen Rand defekt. Unbeschrieben: fol. 499^v. Hebr. Foliierung ל"ה-תקל"ב (= fol. 4-499). Die hebr. Foliierung ist fehlerhaft, und zwar teilweise, weil Blätter fehlen, so folgt מ"ה auf מ, wobei das erste Wort von מ"ה nicht mit der Kustode von fol. מ^v identisch ist; teilweise aber fehlen keine Blätter (da Kustode und Beginn der folgenden Seite übereinstimmen), aber die Foliierung ist fehlerhaft; so folgt מ"ו auf מ"ה, obwohl diese beiden fol. richtig angeordnet sind.

15:21 cm (11,5:17 cm); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Kursivschrift auf Papier. Datumeintrag des Schreibers: Donnerstag (?) der Perikope „Bešallah“, 13. (?) Šabat 5422 (= 1662). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 16. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 16.

[פירוש על התורה]

Pērūš 'al ha-Tōrā. Ausführliche Schriftauslegung zum Buche Genesis (fol. 1^r–245^r) und Exodus (fol. 245^r – Ende). Verfasser wird nicht genannt, ist unbekannt.

1^r: לשון ויבן דנקט מלשון בנה כמו ויבן ה' אלהים את הצלע / דהלל וירצה משורש מלת בנין כלה (?) אלא לרמוז ללשון בינה וזהו ויבן נח . . .

499^r: דלא להצטרך לעשות לה פנים ופני פנים (כנ"ל?) / בילא"ו . . . בנל"ך . . . ברדמו"ך (= ברוך רחמנא דסייען מרישא ועד כאן). נשלם ספר ואלה שמות, בעזרת שוכן מרומות . . . ותהי השלמת החלק הזה אור ליום ה' (?) סדר זה אלי ואנוהו . . . וארוממנהו י"ג (?) לשבט שנת המשביע בטוב עדיך ליצירה

Die Jahreszahl ergibt sich aus dem Zahlenwert des Wortes המשביע. Der Kommentar zu Exodus beginnt mit den Worten:

ואלה שמות בני ישראל הבאים / וכו' ראוי לעורר במקראי קדש / הללו קצת הערות כדי לבוא אל הכוונ' / ראשו' או' ואלה . . .

63

Ms. hebr. oct. 59

210 fol., wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Hebr. Seiten- (nicht Blatt-)Numerierung א"ל (= fol. 2^v 14^v) und (ebenfalls Seiten-Numerierung): א-שע"ה (= fol. 15^r 201^v). Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r^v, 4^v, 209^v, 210^r^v.

11,5:18 cm (8:14,5 cm); 21–22 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Schrift, teils quadratisch, teils rabbinisch, auf Papier, 18. Jh., Autograph. Auf fol. 93^v anatomische Zeichnung des Ohres und seiner Teile, mit der Unterschrift: תמונת האזן. לנתחיו. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 17. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 17.

בחינת אדם

Beḥīnat ādām. Poetisch abgefaßte Meditationen über Natur, Philosophie und Ethik, mit Kommentar *בחינת הבחינה* Beḥīnat ha-beḥīnā. Das Ganze verfaßt und geschrieben von Abrahām ben Naftālī ben Abrahām Ṭang (laut Ende der Einleitung, Zitat s. unten), gest. London 1792.

Ü (2r): פתיחה

(ibid.) A (t) / אז כולם כאחד יראו ויטעמו / את אשר תשפיע על הישרים / והברכה אשר תוקף בנועמו / והשושנים אשר בדרך שלומך נטועים.

Ende der Einleitung (3v): וחלקנו את בחינת אדם לארבעה חלקים. וכל חלק להצעות / כמו פרשת המקרא. וכל הנשמה תהלל יה / הללויה / הנער אברהם כמו"ה נפתלי בהדיין מו"ה אברהם טג מפרא ונכד הרב מו"ה נתן נטע בן מו"ה יהודה בן הרב מו"ה קלמן סמוך לק"ק אפטא.

Dann folgt fol. 4r das Titelblatt, wo unter einem Einleitungsgedicht mit dem Akrostichon *בחינת* der Titel des Werkes steht: *בחינת אדם*. Es folgt (fol. 5r–12r): *מבא הן* und (fol. 12r–14v): *עץ פרי*. Das Werk selbst beginnt (fol. 15r) mit:

הצעה ראשונה (א) יקום האיש ויעזוב המחשבה ה / הנבוכה . . .

Ende des eigentlichen Werkes (fol. 194r):

תכלית הידיעות / ודבר הכושר. מה שנמצא והיה הוא היושר. / סליק / ותהי השלמתו בירה תשרי ה תקכ"ו ליצירה.

Ende des Kommentars: *בחינת הבחינה* (fol. 195v):

ואומר כי / ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בה / סליק / ותהי השלמתו בירה אביב שנת התקל"ב ליצירה.

Es folgt fol. 196r–201r ein Anhang: *חתימה*, dann fol. 201r–201v: *פירוש המלות*. Fol. 202r–208v enthalten ein Inhaltsverzeichnis der besprochenen Probleme, mit dem Titel *פירוש מהמלות בבחינת אדם*. insgesamt 177 Nummern. Auf fol. 208v–209r (Ende) werden verschiedene Termini erklärt, die im Werk eine Rolle spielen: *פירוש מהמלות בבחינת אדם*.

E (209r): מבלבב / מפריח לשון תלמוד

Daß der Beginn fehlt, geht sowohl aus der hebr. Seitenzählung hervor, die mit * beginnt, als auch daraus, daß die Einleitung (*פתיחה*) mit Nr. 1 (also Nr. 7) beginnt (s. oben Zitat unter „A“). Der Titel ist jedoch trotzdem bekannt, da das Titelblatt (s. oben) erst auf fol. 4r erscheint (bzw. wiederholt ist – falls es im fehlenden Anfangsteil vorhanden war). Der Titel geht ferner aus fol. 3v, Zl. 6, hervor: *בחינת אדם מגילת לכתוב*. Aus dieser Wendung geht auch hervor, daß der Verfasser das Werk selbst schrieb, unsere Hs. ist also ein Autograph. Ibid. nennt der Verfasser auch den Kommentar, den er ebenfalls selbst verfaßt und geschrieben hat: *בחינת הבחינה*. Ibid. teilt der Verfasser ferner mit, daß das Werk aus 4 Teilen besteht: *וחלקנו את בחינת אדם*: *לארבעה חלקים*. Unsere Hs. enthält aber nur den ersten der geplanten 4 Teile: fol. 196r: *חתימה לחלק ראשון מבחינת אדם* (mehr dürfte nicht geschrieben worden sein). Das Schreiben des Werkes wurde vollendet im Tisrī 5526 (= 1765), s. oben Zitat „Ende des eigentlichen Werkes“, fol. 194r; das Schreiben des Kommentars wurde vollendet im Nisān 5532 (= 1772), s. oben Zitat „Ende des Kommentars“, fol. 195v.

Zu Verfasser und Werk: Der Verfasser wird weder in Bēt 'ēqed noch in anderen Bibliographien verzeichnet, da keines seiner hebr. Werke bisher gedruckt wurde. Wir werden aber neuestens über den Verfasser und seine literarische Tätigkeit informiert durch einen Artikel von S. B. LEPPERER, betitelt „Abraham ben Naftali Tang – A Precursor of the Anglo-Jewish Haskalah“, erschienen in: The Jewish Historical Society of England,

Transactions, Sessions 1970-1973, Vol. XXIV & Miscellanies Part IX, London 1974, S. 82-88. Aus ibid. S. 83 ist ersichtlich, daß Tang eine Abkürzung ist für „Taussig a m Neu- (oder Neuen) Gröschel“, d. i. ein Zweig der berühmten Familie Taussig aus Prag. Der Vater Naftali dürfte sich in der ersten Hälfte des 18. Jhs in London niedergelassen haben. Der Sohn, unser Verfasser, starb in London 1792. A. a. O. S. 84 zählt LEPPERER 5 Werke unseres Verfassers auf, alle nur handschriftlich vorhanden, u. a.: A Hebrew Translation of Congreve's Mourning Bride, 1768, Hs. in Jews' College Library; צפנת פטנה, a Treatise on Pagan Mythology, 1773, Hs. in Archives of the London Beth Din. Unser Verfasser schrieb auch (1758) eine Oster-Haggada, handschriftlich vorhanden im Jewish Museum, London, s. A. SCHISCHA in: Catalogue of the Permanent and Loan Collections of the Jewish Museum, London, ed. by R. D. BARNETT, London 1974. S. 124, Nr. 638 (der Verfasser schreibt dort seinen Namen ט"נ, also kenntlich als Abkürzung). Gedruckt wurde von unserem Verfasser nur: englische Übersetzung der „Sprüche der Väter“, London 1772. Vgl. auch EJ, Bd. II, S. 163, s. v. Abrahams, Abraham.

64

Ms. hebr. oct. 60

Sammelband in 2 Teilen.

44 fol. in Pappeinband, wobei je 1 Schutzblatt vorne und hinten mitgezählt ist. Unbeschrieben: fol. 1, 2^v, 3^v-10^v, 43^v - Ende. Teil I = fol. 2^r 3^r; Teil II = fol. 11^r 43^r.

13,5:18,5 cm (10:15 cm); Zl. stark var. (20-30). - Kustoden: fol. 14^r, 15^r, 17^v, von fol. 18-32 an allen recto- und verso-Seiten. Teil I: deutsch-rabbin. Schrift auf Papier, 19. Jh.; Teil II: italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 9. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 9. Auf fol. 11^r (Titelblatt von Teil II) lautet die letzte Zeile, nach dem Titel: כ"י זה נמצא בליורנו בישיבת פראנקי, dann folgt die Eintragung: „No 6000.“

I

שמות ערי הדמים

Šemōt 'ārē ha-dāmīm. Verzeichnis von Städten, in denen Judenverfolgungen stattfanden.

T' (2f): שמות ערי הדמים / של ארץ שווייץ. מדינת עלזאש / מדינת בודאוי. מדינת בירן. מדינת רינוס. ארץ ורנקן. מדינת בבנברק. ארץ פיהם, מדינת מעהרין. מדינת אושטרייך.

U' (3f): אלו הנירות אשר נעשו לאבותינו / בארץ שריצ"א.

Vollständiger Text A bis E, 16 Städte, fol. 3^r (die Numerierung stammt von uns):
 1. צובינגן / 2. שורוי / 3. ארבורק / 4. מעלינגן / 5. צוריק / 6. בודן / 7. זעקינגן / 8. וולדשטט /
 9. (ב?)ינוו(ג?)לדו / 10. בולא / 11. טונבורק / 12. וריינבורק / 13. לרא / 14. מפרחטשו /
 15. בירנא / 16. גינפא.

Der Schreiber hat vermutlich aus einem Memorbuch abgeschrieben, ist aber über den Anfang nicht hinausgekommen. Während der Titel Städtenamen der verschiedensten Gegenden ankündigt (neben „dem Land Schweiz“ auch u. a. Elsaß, Bayern, Rheinland,

Franken, Böhmen, Mähren, Österreich), sind im Haupttext unter der Überschrift „Dies sind die Verfolgungen, die unsere Väter im Lande Schweiz erlitten“ nur die folgenden Städte aufgezählt: 1. Zofingen, 2. Sursee, 3. Aarburg, 4. Mellingen, 5. Zürich, 6. Baden (Kt. Aargau), 7. Säkingen (in Deutschland), 8. u. 9. unklar, 10. Basel, 11. Toggenburg (?), 12. Freiburg (?), 13. u. 14. unklar, 15. Bern, 16. Genf.

Einige dieser Ortschaften (nicht nur die großen Städte wie Zürich etc., sondern auch kleinere wie Mellingen) sind als Sitz jüdischer Gemeinden genannt bei: A. WELDLER-STEINBERG, Geschichte der Juden in der Schweiz, vom 16. Jahrhundert bis nach der Emanzipation, bearbeitet und ergänzt durch FLORENCE GUGGENHEIM-GRÜNBERG, 2 Bdd., Verlag des Schweiz. Israel. Gemeindebundes, Zürich 1966/1970, vgl. dort Ortsregister zu Bd. I und II. Da in dem Zeitabschnitt, den dieses Werk behandelt, keine Judenverfolgungen in der Schweiz stattfanden, muß sich die Hs. auf Verfolgungen vor dem 16. Jh. beziehen – wahrscheinlich auf diejenigen von 1348 im Gefolge des Schwarzen Todes, vgl. GRAETZ, Geschichte, Bd. VII (1863), S. 386 ff. (genannt dort von den in unserer Hs. genannten Orten: Genf, Bern, Zofingen, Zürich, Basel, Freiburg. – In dem bei GRAETZ, ibid., S. 387, Anm. 4, angeführten Zitat aus dem Mainzer Memorbuch wird übrigens auch, ebenso wie im Titel unserer Hs., „מדינת בודאוי“ genannt. Da im Memorbuch unmittelbar darauf die Ortschaften Lindau, Überlingen, Konstanz und Schaffhausen genannt sind, dürfte mit „מדינת בודאוי“ „Bodensee-Gegend“ gemeint sein – also auch in unserer Hs. (Dialektaussprache für Bodensee noch heute: Bódesee).

II

אמונת חכמים

Emūnat hakāmim. Apologetisches Werk. Verfaßt von Abrāhām Hajjīm Viterbo, Rabbiner in Venedig, Ende 17. Jh.

Tbl (11^r): ס' אמונת חכמים / חבור . . . ולהשיב כל הקושיות שהקשו האפיקורסים והמינים לבטל התורה שבכתב ובפרט / התורה שבעל פה מהמחבר ר' אברהם חיים ויטרבו אחד מרבני ויניציאה. / המאמר השני הוא ויכוח בין המחבר עם הכומר פאולו מידיצשי חכם שהמיר דתו / בעיר פירינצי בשנת ה' אלפים ד' (?) מאות חמשה וחמשים ליצירה.

Ü (11^v): הקדמת המחבר

A (ibid.): התקבצו אלי בני . . . גדולים וגם קטנים

E (43^r): בלתי אפשר ברצון האל יתברך ויתעלה . . . / תושלב"ע

Einteilung des Werkes: Auf das Vorwort (הקדמה, fol. 11^v, s. oben) folgt die Einleitung (פתיחת הספר, fol. 12^r).

Dann, fol. 12^v: מאמר על חטא אדם הראשון מאמר ראשון.

Fol. 13^v: אמונת חכמים מאמר שני.

Fol. 17^r: מאמר שלישי.

Fol. 20^v: מאמר רביעי.

Fol. 28^v: מאמר חמישי.

Fol. 40^v: מאמר שישי.

Zum Verfasser s. MARGOLIOTH, Enc., Bd. I, S. 53 (in der EJ ist er nicht erwähnt). Über den Inhalt des Werkes orientiert WAXMAN, History, Bd. II, S. 580 ff.

Einzige Ed. in: טעם וקנים, hrsg. von ELI'EZER ASCHKENAZI und REFĀ'ĒL KIRCHHEIM, mit einer Einleitung von ELJĀKĪM CARMOLY, Frankfurt am Main 1854. Unser Werk findet sich dort als Nr. III. In der Einleitung bemerkt CARMOLY (S. VI):

החכם המוציא לאור העתיקהו (העתיקהו l.) מן הכ"י אשר בישיבת פראנקן בליורנו

65

Ms. hebr. oct. 61

62 fol. in Ledereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v; fol. 62^v hat nur Besitzeintrag (ידידיה . . .). Die (ursprüngliche) hebr. Folierung beginnt fol. 2 mit א und endet fol. 62 mit ס -- nicht mit א"ס, weil in der hebr. Folierung fol. 16 versehentlich ausgelassen wurde, so daß fol. 17 = 1"ו, fol. 18 = 1"ט, fol. 19 = 1"י etc.

15:10,5 cm (ca. 11:6,5 cm) (sic! Hs. breiter als lang); ca. 16 Zl. Kustoden an sämtlichen Verso- und an den meisten Recto-Seiten. Marokkanische Mašqetschrift. Autograph. Schreibung datiert: Donnerstag, 3. Siwān 5477 (= 1717), Fez. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 4. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 4.

משכיל שיר הידידות

Maškil šir ha-jedidūt (die Anfangsbuchstaben ergeben den Namen משה). Zusammenstellung der Gebote und Verbote, in prägnanter Form poetisch abgefaßt: zur Gattung der אזהרות (Azhārōt, vgl. ELBOGEN, Jüd. Gottesdienst, S. 217f.) gehörig. Verfaßt von Mōše ben Šūr, lebte im 17. und 18. Jh. in Marokko.

Tbl (1^r): אזהרות / על דיני כל התפלות . . . משה בן צור יצו / נכתב ונחתם פה העירה פאס רבתי יעא ביום חמישי בשבת / שלושה ימים לחדש סיון המכובד שנת תעז ידך (. . . 1717) תרום ימינך / לפק.

Ü (2^r): לשם יחוד קב"ה ושכינותיה בדחילו ורחימו . . . דובר צדק ומגיד מישרים

A (ibid.): וזה יהיה משפט האזהרות להביא ק"ן סימנים הראשונים משולחן ערוך אורה / חיים הם המדברים בדיני ההשכמה ודיני ציצית ודיני תפילין.

E (62^r): חמלת ה' תשמור (.) עוד יקיים וגמור (.) דברו אמר אמור (.) להנחות להם המור / את נדתי פוורדך (.) עושיך ויוצרך (.) מבטן יעורך (.) על עדרי / חבירך: ברוך נתן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה: / תושלבע

Bibelveise (z. B. Ps. 104,33) sind auf dem Titelblatt so angeordnet, daß sie eine Umrahmung des Titels bilden. Aus dem Vorwort – fol. 2^rv – geht hervor, daß die Vorfahren des Verfassers aus Kastilien stammen:

אני משה בן צור בן יצחק בן משה בן שמואל בן משה זללה מקהל קדוש / עיר ואם קאשטיליא.

Auf das Vorwort folgt fol. 3^rv ein Einleitungsgedicht, betitelt רשות האזהרות, d. i. Einleitung zu den אזהרות (auch sonst geht den Azhārōt manchmal eine Einleitung voraus, vgl. ELBOGEN a. a. O. S. 218. Es folgen die Azhārōt selbst, übersichtlich nach den Paragraphen des Beginns des Gesetzeskodex Šulḥan 'ārūk (des J. Karo, 16. Jh.) angeordnet. Zuletzt – fol. 61^v–62^r – wieder ein Gedicht, betitelt חתימת האזהרות. Zu diesem Schlußgedicht, das mit . . . חוסה על רחל נאלמה . . . beginnt, vgl. JQR VI, 1894, S. 709; DAVIDSON, Thes. III, 173, Nr. 2235. Über eine weitere Hs. unseres שיר משכיל

הידידות (im Mōsad ha-raw Kook), sowie über den Verfasser und dessen literarische Tätigkeit überhaupt vgl. N. BEN MENAHEM, *Aršet II* (1960), S. 383–386.

48 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 48^v. 9,5:15 cm (5:7 cm) (breite Ränder!); ca. 15 Zl. – Italienisch-deutsche Kursivschrift auf Papier; geschrieben um 1500. Kustoden: fol. 5^v, 6^v, 7^v, 16^v, 18^v, 20^v, 21^v, 22^v, 23^v, 33^v, 34^v, 35^v, 36^v, 37^v. Viele astronomische Kreise und Zeichen, teilweise verziert und farbig. Die ersten Wörter der einzelnen Abhandlungen sowie viele Anfangsbuchstaben in roter Farbe. Eingelegt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 20. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 20. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Fol. 3^r oben alter Besitzvermerk:

אני שמואל ב"ר שמעון של"ט איש אולמא / קניתי זה הספר מלכא אברהם / רימלי (נ"י?) יום א' ר"ח טבת
שנת ש"ג

Die Hs. wurde also im Jahr 1543 gekauft von Šemū'el ben Šim'on aus Ulm.

ספר הגלגל

Sēfer ha-galgal. „Buch vom Weltkreis“ (sphaera mundi). Astronomisch-geographisches Werk. Titel laut Anfang und Ende, s. unten.

(fol. 3^r) A : ספר הגלגל נחלק לד' חלקי האחד / ביארנו בו מהו גלגל ומהו / ארכו של הגלגל ומהו קטר / של הגלגל ומהו קצה הקוטר . . . ואיך הוא צורת הארץ

E (24^v): ושטדיא / היא אלף פסיעו / והיא חצי תחום / שבת והוא / מיל / צרפתי. / סליק / ספר הגלגל / בולף ואע' / סליק

Auf fol. 1^v Darstellung des Globus mit Kreisen und der Überschrift:

צורת גלגל ובלשון לטינא נקרא שפירא מונדא

Auf fol. 2^r Darstellung einer Sonnenfinsternis mit der Überschrift: לקוי חמה. Auf fol. 2^v Darstellung einer Mondfinsternis mit der Überschrift: לקוי לבנה. Fol. 1^v–2^r mit astronomischen Glossen des Ulmer Besitzers.

Unsere Abhandlung wurde bisher nur einmal ediert, und zwar als Anhang zu dem 1720 in Offenbach erschienenen Buch *צורת הארץ* des (zu Beginn des 12. Jh.s in Spanien wirkenden) Abrāhām bar Ḥijjā. Der *ספר הגלגל* betitelte Anhang findet sich dort auf S. ט ff., mit geringfügigen Abweichungen gegenüber unserer Hs. – Diese Abweichungen betreffen auch die Terminologie; so liest unsere Hs. am Anfang (s. oben): *ומהו קטר*, die Ed. hingegen: *ומהו בריח (ס"א קוטר)*.

Laut STEINSCHNEIDER, HÜ, S. 646, § 410, existieren vom *ספר הגלגל* mehrere Hss. (vgl. z. B. STEINSCHNEIDER, Hamburg, S. 121, Nr. 291, 2, und S. 130, Nr. 305, 1), zu denen nun auch die unsere hinzuzufügen ist. Laut STEINSCHNEIDER a. a. O. handelt es sich bei unserem Werk um eine verkürzte Übersetzung einer von Johannes de Sacrobosco (gest. Paris 1265) verfaßten lateinischen Abhandlung in 4 Kapiteln, betitelt „Sphaera mundi“, welche STEINSCHNEIDER (ibid. S. 642, § 407) definiert als „Compen-

dium der sphärischen Astronomie, aus den Werken des Ptolemäus, al-Fergani u. a. kompiliert", das „während Jahrhunderten als klassisch galt und in den Schulen gelesen und erläutert wurde". Eine unverkürzte hebr. Übersetzung des Buches „Sphaera mundi" stammt von Šelōmō ben Abrāhām Abigedōr (geb. in der Provence 1378) und ist ebenfalls handschriftlich mehrfach vorhanden (STEINSCHNEIDER, *ibid.* S. 643). Auch diese Übersetzung wurde zum ersten (und bisher letzten) Mal publiziert als Anhang zum erwähnten Buch **צורת הארץ** (Offenbach 1720), direkt vor dem **ספר הגלגל**.

Zurück zu unserer Hs.: Die Abschrift des **ספר הגלגל** reicht bis fol. 24^v. Fol. 25^r–48^r enthalten gleichfalls eine astronomische Abhandlung.

A: הסכימו כל חכמי המחקר / הקדמונים והאחרונים / שהארץ כדורית מכל רוחותיה / והחזיקו זה בידם ולא חשו להרים וגבעות / הנמצאים עליה . . .

E: כל זה לפי מהלכם / האמיתי או הנראה. ר"ל לקות הירח בחצי / החודש לפי מהלך אמתי והשמש בתחלת / החודש לפי מהלך הנראה ואילו זמני הם / באמצע (קדרות?): סליק סליק / סליק

Vgl. unten Ms. hebr. oct. 144/II (Nr. 18).

67

Ms. hebr. oct. 63

70 fol. in Pappband. Unbeschrieben: fol. 1^r–5^v, 66^r–Ende. Hebr. Seitenzählung: א ק"ז (= fol. 6^r–57^v).

14,5:20 cm (11:15 cm); ca. 25 Zl. Kustoden an allen Verso-Seiten außer: fol. 6^v, 10^v, 22^v, 34^v, 37^v. Spanische Mašqetschrift auf Papier, um 1600. Eingeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels; Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 22. *Ibid.* Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 22.

דרשות

Derāšōt. Homilien zu verschiedenen Bibelstellen; definiert durch RABBINOWICZ a. a. O.: דרושים. לא נודע למי והם יפים ובמעט חקירה

A (6^r): למתן תורה. ידוע הוא כי היסוד והעמוד אשר בו תסוב תורתנו ה' / הקדושה . . .

E (65^v): שלא יבא לו שכר / בזה העולם אלא הם למחסור וגו'

Auf fol. 14^r heißt es: מה שדרש הרא"ב ישצו לשבת הגדול על מאמר פיה פתחה בחכמה וגו'.

Auf fol. 33^v heißt es: עיין בדרשות הר"ן פי' נאה. Mit diesem Hinweis sind die (erstmalig 1533 in Konstantinopel gedruckten) Derāšōt des Rabbēnū Nissīm aus Barcelona (1320–1380) gemeint.

Auf fol. 36^r heißt es: דרש למת מהחכם ר' משה שלמיה / ידוע הוא כי הטובות שיבואו . . . להמון העם. Hier wird also eine Homilie zur Gesetzgebung am Sinai (מתן תורה) von einem sonst nicht bekannten Autor angeführt.

Auf fol. 43^r heißt es:

כי עתה קח לך בשמים ראש גמלים נושאים בשמים וזהב זהב ובשמים פי' מהרר אברהם עזיאל שאמ' כי עתה קח לך בשמים.

Zum hier angeführten Abrahām 'Uzzī'el s. JA'AQÖB MÖŠE TOLEDANO, ספר נר המערב, והוא תולדות ישראל במארוקו, Jerusalem 1911, S. 80, 84, 87, 111.

In der EJ, Bd. XVI, S. 42 (s. v. Uziel) wird dieser in Fez (Marokko) beheimatete, ca. 1570 gestorbene Rabbiner als „poet and pietist“ bezeichnet, es sind jedoch keine Schriften von ihm publiziert. Auch scheint nichts Handschriftliches von ihm vorhanden zu sein, so daß dem Zitat unserer Hs. umso größere Bedeutung zukommt. Übrigens wird bereits fol. 42^v eine Homilie dieses Rabbiners zitiert, eingeleitet durch die Worte: . . . נר"ו (= נטריה רחמנאופרקה) אבל שמעתי למורי ה"ר אברהם עזיאל נר"ו, daß zur Zeit der Abfassung unserer Hs. Abrahām 'Uzzī'el noch gelebt hat, daß also die Hs. vor 1570 abgefaßt wurde. – Bekannter als Abrahām war dessen Sohn, Jišḥāq 'Uzzī'el, der 1607 von Fez nach Amsterdam kam, dort als Rabbiner wirkte und 1627 eine kleine grammatikalische Schrift לשון מענה publizierte.

Vgl. noch unten Ms. hebr. oct. 83.

68

Ms. hebr. oct. 64

58 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 4^v-5^v, 9^v-10^v, 19^v 21^r, 34^v, 35^v, 39^r 42^v, 47^r 49^r, 58^v.

17:22,5 cm (ca. 13,5:18,5 cm); ca. 27 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten außer fol. 2^v. Spanisch-orientalische Kursivschrift auf Papier, geschrieben um 1740. Autograph. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 21. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 21.

[דרושים והספרים]

Derūšim we-hespēdīm: Homilien zu den Wochenabschnitten des Pentateuchs, sowie Trauerreden.

A (2^r): דרוש שדרשתי ברוב עם הדרת מלך בק"ק פוליא בס' ויצא והנשא בא / בא ברוך ה' למה תעמוד בחוץ ואנכי פנתי הבית

Datum am Rande: (— 1737) שנת ה' תצ"ז

E (58^r): ואין כח באדם לסבול ידך החזקה כי הבל הוא ואין כחו / כח אבנים . . . יסיר חרון / אפו מעלינו (כ"ר ?)

Die Homilien und Nachrufe wurden vorwiegend in osmanischen Gemeinden vorgelesen. Bei vielen ist Datum und Ort angegeben. So fol. 6^r:

דרוש שדרשתי בק"ק קאטולונייא במלאת השנה להח' המ' שנבק"ש כמר יוסף ז"ל בן להרב המו' / רב מרי ורבי כמהר"ר אברהם גירון נר"ו . . . שני ה' תצ"ז

דרוש שדרשתי ברוב עם הדרת מלך . . . בק"ק מאיור על שמועה כי באה שנפטר: Fol. 11^r . . . אברהם מאגריסו / נ"ע שנפטר בקושט' יצ"א . . . אחד ועשרים לחדש סיון ש' ה' תצ"ט

דרשתי פה ספיאה בק"ק ספרדים ש' תק"ח . . . Fol. 32^r:

Auf fol. 7^v Randglosse von fremder Hand:

נעתק כל זה בס' שונה הלכו' בפ' מי שמתו יצ"ש

Das Werk *שונה הלכות* (vgl. auch FRIEDBERG, Bêt 'ēqed II, S. 289, Nr. 748) ist ein Kommentar zu dem bekannten klassischen Werk *הלכות גדולות* und erschien zusammen mit diesem Werk in Amsterdam *תקכ"ב* (= 1762), also wahrscheinlich kurz nach der Niederschrift unserer Hs. Als Verfasser des Werkes *שונה הלכות* bezeichnet sich in der genannten Ed.: *הצעיר שלמה שלם ס"ט*, er hat also das Werk selbst herausgegeben. Es ist nach Traktaten des Talmud angeordnet, beginnend mit dem Traktat *ברכות*, der den Abschnitt *מי שמתו* enthält. Die Vermutung liegt nahe, daß auch der Verfasser unserer Hs. niemand anderes ist als Šelōmō Šālēm, zumal von diesem bekannt ist, daß er vor seiner Tätigkeit als Rabbiner der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam im osmanischen Reich (und zwar in Bulgarien) als Rabbiner fungierte; vgl. über ihn EJ, Bd. IV, S. 1485 (im Artikel „Bulgaria“, S. 1479 ff.), ferner: ALFRED RUBENS, *A Jewish Iconography*, London 1954, S. 110; ASULAI, *Itinerarium*, S. 129, Anm. 1, S. 131, S. 158 u. a.

Die zunächst rätselhaft erscheinende Angabe des Verfassers unserer Hs., er habe in Katalonien (Spanien, im 18. Jh.!) gepredigt, wird verständlich, wenn man weiß, daß es in Saloniki Landsmannschaft-Gemeinden gab, die sich nach ihren Herkunftsorten oder Herkunftsgegenden nannten, vgl. *דוד אברהם פיפאנו. ספר שלשלת רבני שלוניק / רבני סופיא*, Sofia 1925. So erklärt sich auch die Angabe, der Verfasser habe in *מאיור* und *פוליא* (= Folligno, Stadt in Italien, oder = Apulien) gepredigt. Diese Predigten wurden also weder in Spanien noch in Italien gehalten, sondern in Saloniki. „Major“ war die Bezeichnung der Hauptsynagoge in Saloniki; vgl. das zuletzt genannte Werk, S. 1 b.

Ab fol. 12^r sind in unserer Hs. in unregelmäßigen Abständen oben an den Seiten die Wochenabschnitte angegeben, auf die sich die Homilien beziehen.

69

Ms. hebr. oct. 65

20 fol. im Pappereinband. Hebräische Pagination: ח"א (- fol. 2-19). Unbeschrieben: fol. 1^v und 20^v.

17:22 cm (ca. 14:ca. 18 cm); 26 Zl. Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 17. Jh. (?). Mit Zeichnungen von Fabelwesen umgebenes Titelblatt von CARMOLY. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBIŚOWICZ, Nr. 7. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 7.

[דיני] אסור והתר

Dinē issūr we-hettēr. Verbotenes und Erlaubtes. Ritualwerk. Verfaßt von Jerūhām ben Mešullām, spanischer Talmudgelehrter, ca. 1290 -- ca. 1350.

(1^r) Tbl דיני / אסור והיתר / לרבי ירוחם / זצ"ל

Dasselbe auf fol. 2^r als Überschrift. Dann:

(2^r) A א' בשר לקדירה מדיחו היטב או שורהו במים ומולחו מצדדן היטב . . .

(18^r) E . . . / קורקובן . . . דמיהדק שפיר / וכשר סלוק אסור והיתר מרבינו ירוחם ז"ל

Dann folgt auf fol. 18^r–19^r ein Inhaltsverzeichnis (80 Nummern), wie in der Ed. Livorno 5648 (= 1888). Wie RABBINOWICZ, Kat. Nr. 7, vermerkt (והוא ספר אחר מהנדפס), weicht der Text unserer Hs. von demjenigen der Ed. ab. Vermerk fol. 2^r rechts oben: Nr. 2; die Hs. scheint also zu einer Serie von Heften gehört zu haben. Zu Verfasser und Werk vgl. die deutsche EJ, Bd. VIII, S. 1114f.: EJ (engl.), Bd. IX, S. 1375f.; MARGALIOH, Enc., Bd. III, S. 966–968. Die Verfasserschaft des Jerūhām ben Mešullām ist umstritten.

70

Ms. hebr. oct. 66

85 fol. in Pappeinband, wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Die untere Hälfte von fol. 84 ist weggerissen.

16:21 cm (10:15 cm); ca. 18 Zl. – Spanisch-italienische Mašqetschrift auf Papier. Geschrieben im Jahr 5292 (= 1532) von Šelōmō Zalmāti (Belege s. unten). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingelebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 18. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 18.

בית הבחירה

Bēt ha-behīrā: der auch unter dem Namen מאירי (Me'irī) bekannte Talmudkommentar; unsere Hs. erstreckt sich auf den Traktat Ḥagīgā und ist am Anfang defekt. Verfaßt von Menāḥēm ben Šelōmō ha-Me'irī, lebte 1249–1316, wirkte in Perpignan (Provence), vgl. EJ, Bd. XI, S. 1257–1260, s. v. Meiri, Menahem ben Solomon. Zum Verfasser vgl. auch oben Ms. hebr. oct. 56.

U^{2r} von fremder Hand: הרב המאירי על מס' חגיגה חסר בראשיתו

A (ibid.): ללמוד הקהל מראייה וכל הפטור מראייה פטור / מהקחל חוץ מהגשים וטף שהזכרנו בו בהדיא וחוץ / מטומטום ואנדרוגינוס . . .

E (84^r): בטל אצלם: / זהו ביאור המשנה / ולא נתחדש עליה בגמ' דבר / נשלם הפרק ת"ל ובילא"ו / וזהו שיעור מה שראינו לכללו במסכת חגיגה / ת"ל ו"ל יבא אחריו מה שיראה(ה) / לכללו במס' יום טוב . . . / כע"ה . . . / אמן . . . (Rest abgerissen, s. oben)

K (84^v): אני העבד הנרצע לעבודת היוצר ב"ה וב"ה / כתבתי זה הספר אני שלמה זלמאטי והוא אל / החכם הר' יצחק פישו ה"ש ב"ה יזכיה ויזכי בניו לקרות בו ובספרים אחרים . . . / אמן ואמן שנת הרצב / אל הסופר תן מלח רבו ציריו מני ארבה(ה) הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה / ירבה

Fol. 83^v (also gegen Ende) heißt es:

במשנה השביעית כל הכלים שהיו במקדש היו בהם שניים ושלישים

Der Kommentar des Me'irī zu Ḥagīgā wurde ediert durch MORDEKAI LANGE, Frankfurt am Main 1928, und zwar (vgl. dort S. VI f.) aufgrund der Hs. Parma, unter Benutzung unserer Frankfurter Hs. Zum Schreiber Zalmāti vgl. ibid. S. VI. Weitere Editionen: durch **עזר ראטנברג**, London 1947 (= photomech. Nachdruck der Ed. 1928), durch ISAAC S. LANGE (dem Sohn des Herausgebers der Ed. 1928), Tel Aviv 1956, und nochmals durch ISAAC S. LANGE, Jerusalem 1974.

In der Einleitung zur Ed. 1956 schreibt der Herausgeber:
 בית הבחירה . . . לסי' חגיגה שבמהדורה הזאת הוא חלק מ"י פארמא . . . שהוא היום כ"י יחידי
 אחרי שכ"י שני שהכיל את בית הבחירה לחגיגה כלבד שנמצא בספריה העירונית בפרנקפורט
 הושמד במלחמת העולם השנייה

ISAAC S. LANGE war also wie manche andere (vgl. oben am Ende unserer Beschreibung von Ms. hebr. oct. 7) der irrigen Meinung, die hebr. Hss. der StuUB Frankfurt am Main seien im Zweiten Weltkrieg vernichtet worden. Er benützte daher in dieser Edition Lesarten unserer Frankfurter Hs. nur insoweit, als sie sein Vater in seiner 1928 erschienenen Edition verzeichnet hatte.

In der (1970 datierten) Einleitung zur Edition 1974 schreibt hingegen ISAAC S. LANGE:

לפני שנה (= 1969) נודע לי שנתגלו בספריה העירונית (והאוניברסיטאית) בפרנקפורט ע"ג מ"ן
 במפתיע כ 300 כתבי יד עבריים שהיו שייכים לה בעבר שנחשבו זמן רב כמושגדים בעקבות
 תקריות מלחמת העולם השנייה

Für diese neue Edition konnte also ISAAC S. LANGE, ebenso wie seinerzeit sein Vater, unsere Frankfurter Hs. cinschen Dementsprechend lautet der Titel der Ed. von 1974: „R. Menahem Hameiri's Commentary Beth Habehira on the Talmudical Treatise Hagiga, Edited from Ms. 3351/56 in the Bibl. Palat. in Parma and Ms. Octav 66 in the Stadt- und Universitätsbibliothek in Frankfurt/Main and annotated.“ Der Titel der Ed. von 1956 hat den gleichen Wortlaut, nur fehlt dort der Passus: „and Ms. Oktav 66 . . . Frankfurt/Main“.

71

Ms. hebr. oct. 67

113 fol., dazu vorne und hinten je 3 Schutzblätter. Pappeinband. Hebr. Folierung: א כ 7 (= fol. 1-24).

14,5:20 cm (ca. 9:15 cm); 24 Zl. – Spanische Maßquetschrift des 16. Jh.s, schr deutlich geschrieben, auf Papier. Kustoden: fol. 7^v, 14^v, 24^v-28^v, 30^v, 32^v-34^v, 39^v, 40^v, 51^v, 61^v, 65^v, 67^v, 68^v, 70^v, 71^v, 74^v-79^v, 81^v-84^v, 87^v-92^v, 94^v, 95^v, 98^v, 99^v, 101^v, 106^v-108^v, 111^v. Geschrieben von Jehūdā ben Mōše Aṭīgar am Freitag, 7. Šebaṭ 5283 (= 1523), laut Kolophon (s. unten). Eingeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ. Nr. 3. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 3.

ספר האורה

Sēfer ha-ōrā, sonst auch שערי אורה (Ša'arē ōrā) genannt. Grundlegendes kabbalistisches Werk über die den 10 Sefirōt entsprechenden Gottesnamen. Verfaßt von Jōsēf ben Abrāhām Giqatilja (גיקאטיליא), lebte in Kastilien 1248-1305.

Ü (1^r): זה ספר האורה שאלת ממני

A (ibid.): ידידי להאיר לפניך נתיבות . . .

E (113^r): וכל זה רמז בפסוק זאת חקת התורה הכל מבואר / ועתה בני התבונן בחבור זה . . .
 תם ונשלם תהלה לאל עולם

(ibid.) K: כתבתי וידי נטפו מור, ועיני ראו כל אור, כשם שויכיתני לכתוב ולגמור, כן תזכני לקרוא / ולעשות ולשמור. / נשלם ספר האורה למי שלפניו חשכה כאורה. על ידי הצעיר יהודה ברוך משה / אטינאר טט / ונשלם ביום ששי שבעה ימים לחדש שבט שנת זלעזו לכם לצדקה

Auf fol. 113^v verschiedene kurze, kabbalistische Bemerkungen. Editionen sind aufgezählt bei BENJACOB, Thes., S. 602, Nr. 1070; SLATKINE, S. 305, Nr. 1070; KASHER-MANDELBAUM, S. 274, Nr. 541.

Wir verglichen unsere Hs. (Beginn und Ende) mit der Ed. Offenbach 1715 und konnten nur geringfügige Abweichungen feststellen.

Sammelband in 2 Teilen.

20 fol.; zusätzlich vorne 2 Schutzblätter und hinten 1 Schutzblatt; Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 12^v, 19^v–20^v. Teil I = fol. 1^r–12^r; Teil II = fol. 13^r–19^r.

16:21,5 cm (ca. 12:ca. 14,5 cm); 23 Zl. – Teil I hat Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Teil I: deutsch-rabbin. Schrift, Teil II: deutsche Kursivschrift, beide auf Papier, beide 17./18. Jh. Von Tierkreiszeichen umgebenes Titelblatt aus einer Ed. aufgeklebt (fol. 1^r). Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 1 (RABBINOWICZ verzeichnet nur Teil I). Ibid. mit roter Tinte die Zahl 1.

I

אגרת השמד - מאמר קדוש השם

Iggeret ha-šemad, (auch) Ma'amar qiddūš ha-šēm. Sendschreiben über das richtige Verhalten bei Religionsverfolgungen bzw. Traktat über die Heiligung des göttlichen Namens. Verfaßt von Mōše ben Maimūn (Maimonides, 1135–1204).

Der gedruckte Titel (fol. 1^r) lautet: אגרת השמד להרמב"ם.

A (2^r): אמר רבי משה בהר מימון וצו"ל שאול שאל איש מבני / דורינו לאיש מאנשי / החכמה . . . על ענין השמד הזה / אשר יכריחונו בו להודות בשליחות ושהוא נביא . . .

E (12^r): ויקיים בימינו מה שנאמר / בימים ההם נאם ה' יבקש את עון ישראל ואינינו . . . כי אסלח לאשר אשאר וכן יהי רצון אמן

Edd. dieses Werkes von ABR. GEIGER in: Moses ben Maimon. Studien. II. 1, hrsg. von M. BRESLAUER, Breslau 1850, hebr. Teil, fol. 1–6 (vgl. BENJACOB, Thes., S. 15, Nr. 288); ferner: קובץ תשובות הרמב"ם ואיגרותיו: Epistolarum et responsiorum R. Mosis Maimonidis collectio completissima tripartita, ed. ABR. LICHTENBERG, Leipzig 1859 (Berlin 1861), Teil II, fol. 12–15 (laut Angabe im Titel wurden Hss. benutzt, die aber nicht im einzelnen genannt werden). Unsere Hs. zeigt Varianten, z. B. והוא סר הלשון חסר statt (Bl. 12a, Sp. 1, Zl. 10/11 der Ed. im קובץ). Fol. 12^r bringt am Ende der Abhandlung eine Genealogie des Mōše ben Maimūn bis auf Rabbi Dāwīd ben 'Obadjā.

II

[אגרות הרמב"ם]

Iggeröt ha-RaMBaM. Zwei Briefe. Verfaßt von Mōše ben Maimūn (s. Teil I).

Brief I trägt die Überschrift (fol. 13^r):

תשובה לרבנו משה ז"ל למר יוסף בן גרבר (!) / מאנשי בגדד על איגרת שנכללו בה שאלות
und ist in קובץ (s. oben), Teil II, Bl. 15b-16b, publiziert.

Brief II (am Anfang defekt) ist überschrieben (fol. 16^v):

תשובה לרבנו משה מיימון לאחר מחכמי ספרד זצ"ל / מקור טובה
er beginnt mit Zl. 7 der 2. Sp. der Ed. in קובץ, Teil II, Bl. 23a (. . . שמו שסוף סוף . . .):
Ende in קובץ: Bl. 24b.

73

Ms. hebr. oct. 69

Sammelband in 2 Teilen.

100 fol. in Pappeinband, wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind.
Hebr. Foliierung: א-צ"ח (2 99). Teil I = fol. 2^r-95^r; Teil II = 95^r-98^r.

Ca. 14,5: ca. 20,5 cm (ca. 9,5:ca. 16 cm); 26 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten
(außer fol. 2^v und 3^v, weil dort die Ecken mit Papier überklebt). Spanische Masqetschrift auf
Papier, ca. 15. Jh. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus
Kat. RABBINOWICZ, Nr. 6. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“
Ibid. mit roter Tinte die Zahl 6.

I

איסור והיתר

Issūr we-hettēr. Ritualkompendium, Šelōmō ben Jiṣḥāq (Raschi) zugeschrieben.

Ü (2^r): הלכות איסור והיתר. בדיקת חמץ כיצד. הלכות / פסח מבוארות. מבית מדרשו / של
רבינו שלמה (בן) יצחק זצ"ל.

A (ibid.): אור ארבעה / עשר בודקין את החמץ לאור הגר . . .

E (95^r): לפי שהוא בצד ימין / וכשרה: סליקו להו הלכות טרפות. / עלה במחשבה באישוני
ותדר שנתו מעיני לפרש מקצת הלכות / טרפות על הסימן אשר נתן ר' יצחק ברונז . . . וחליף או
יתיר טרפה

Das Werk ist eine Kompilation der Schüler Raschis (gest. 1105). Andere, von Raschis
Schülern stammende ähnliche Werke sind ediert; in ihnen kommen viele Parallelstellen
zu unserer Hs. vor. Die vorliegende Hs. selbst ist jedoch unediert. Näheres über den In-
halt unserer Hs. und den Vergleich unserer Hs. mit den edierten Werken ist zu finden
in: ספר האורה, auch deutscher Titel: HA-ORAH, Ritualwerk, Rabbi Salomo ben Isaac
(Raschi) zugeschrieben. 2 Teile, ediert, von SALOMON BUBER, Lemberg 1905. Über unse-
re Hs.: 1. Teil, Einleitung, S. 40-52. Als BUBER unsere Hs. benutzte, befand sie sich
noch in MERZBACHERS Privatbesitz: als BUBER die Einleitung schrieb (also 1905), war
sie bereits im Besitz der Frankfurter Stadtbibliothek (BUBER ibid.).

In unserer Hs. wird häufig das Werk קצוות הלכות zitiert. Diese letztgenannte Ge-
setzessammlung ist, unter Benützung unserer Hs., ediert von M. MARGALIOH, Jerusa-

106 fol., wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^rv, 2^v-3^v, 11^r, 20^v, 24^v, 32^v-36^v, 46^v, 50^r-52^v, 58^v, 63^v, 67^v, 71^v, 73^v, 75^v, 78^v-79^v, 85^v, 94^rv, 96^v, 98^rv, 99^v, 100^v, 102^v, 104^rv, 105^v Ende.

Format, Schriftspiegel und Zeilenzahl variierend, da Blätter verschiedener Größe zusammengeheftet. Streckenweise Kustoden an allen Recto- und Verso-Seiten (fol. 25-31; 90-93), sonst nur teilweise Kustoden (bis fol. 10; Kustoden an allen Recto-Seiten). – Fol. 4 20 frühere Seitenzählung, teils hebr., teils arabisch, aber ohne jede Sequenz, z. B.: fol. 4 hat ג (= 3); fol. 7 hat ד (= 4); fol. 17 hat י (= 13); fol. 18 hat יד (= 14); fol. 19 hat יז (= arab. 13); fol. 20 hat יט (= arab. 10) (die Kustoden stimmen z.T. trotzdem!). Spanisch-orientalische Kursivschrift auf Papier, geschrieben um 1700. Autograph. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 14. Ibid. Stempel: „B.M.M.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 14.

[חידושים על חושן משפט ודרושים]

Hiddūšim 'al Hōšen mišpāt u-derūšim: Novellen zum Šulḥan 'ārūk (des Jōsēf Karo, gest. 1575), sowie Homilien. Verfaßt zum Teil von Šelōmō ben Ja'aqōb Ayllon (Ayllion), gest. 1728 in Amsterdam.

Ü (4^r): טור חר"מ סי' קמ"ז

A (4^r): הרב מוהרי"קא הביא לשון הגמרא ופי' רשב"ם ופי' התוס' וכתב וז"ל ורבינו תפס דברי התוס' עיקר ע"כ.

E (103^r): חושן המשפט הלכות מתנה ומחילה סי' רמ"ח / לשון הרשב"א מחודש ראשון / כתב הרשב"א שאפילו באומר ואחריו מעכשיו לפלוני . . . אין לבעל כלום כיון דאמר מעכשיו ע"כ / אני שלמה אאיליון

Dann auf fol. 105^r:

לשון זה בספר אורח חיים בהלכות יום הכפורים סימן תר"ד / תני ר' חייא בר רב . . . מעלה עליי
הכתוב כאילו / מתעכב (!) תשיעי ועשירי זה נראה לעניות דעתי וק"ל

Uneinheitliche Schrift sowie zusammenhanglose Teile, häufig auch nicht abgeschlossen; vermutlich verschiedene Fragmente zusammengeheftet. Fol. 4^r-22^r, 35^r-67^r, 103^rv enthalten Novellen zum Šulḥan 'ārūk, Teil Hōšen mišpāt; fol. 22^v-49^v, 68^r-102^r enthalten Homilien zu einigen Perikopen des Pentateuch. Ab fol. 68^r zeigt die Hs. mehr Einheitlichkeit. Dieser Teil stammt ausschließlich von Šelōmō Ayllon; seine Unterschrift befindet sich auf fol. 95^r und 103^v (auf letztgenanntem fol. mehrere Male). Viele fol. haben das Jahr 5438 (= 1678), insbesondere zuoberst auf den fol. 68 ff. Fol. 90^r hat als Überschrift: (1678 =) תל"ח ה' תל"ח (1678 =) דרוש שדרשתי על מרת אמי בכפר אוריגין שנת ה' תל"ח

Von unserem Verfasser ist bekannt, daß er 1655 in Saloniki geboren wurde, Rabbiner in London war und dann Rabbiner in Amsterdam (Portugiesische Gemeinde) bis zu seinem Tode 1728 (G. SCHOLEM in EJ, Bd. III, S. 996f., s. v. Ayllon, Solomon ben Jakob). Publiziert ist von ihm nur eine kabbalistische, im Jews' College in London befindliche Hs., CAT.-NEUBAUER, S. 36, Nr. 125, und zwar durch JĀ'ĒL NADAW in der Zeitschrift ספונות 3/4 (1959/60), S. 329-347. Als sonst von Ayllon noch erhalten nennt NADAW (in der Einleitung zur eben genannten Edition, a. a. O. S. 110, Anm. 49) nur:

קובץ שו"ת שלו בכ"י נשתמר בספריית עץ חיים באמסטרדאם, וכן נדפסה ומצויה שם דרשה שלו
הכתובה בספרדית:

Sermone que predico el doctissimo . . ., Amsterdam 1723.

Unsere Hs. wird von NADAW nicht erwähnt: sie dürfte wohl die einzige vorhandene dieses Werkes sein.

Auf fol. 2^r befindet sich eine Urkunde über Vermögensaufteilung, ausgestellt in Alexandria am 14. Āb 5446 (= 1686); unterschrieben von zwei Richtern, einer davon ist ein Mōše Ayllon.

75

Ms. hebr. oct. 71

229 fol. in Pergamenteinband, wobei je 3 Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Unbeschrieben: fol. 1^v–3^v, 225^v – Ende.

9: 15 cm (5,5:9 cm); 19 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift des 17. Jh.s auf Papier. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 36. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 36. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Fol. 1^r älterer Besitzvermerk:

לאברהם גראציאנו למקנה מאת יורשי הר' יוסף (? . . .) אגיוו בונדי ז"ל ע"י האפיטרופיס . . .
יבאמצעות ר' מנחם קורקוס. ור' יהושע מטרוקי. במעות מנויות. היום א' י"ו שבט ת"ט לפ"ק (= 1659).
פה מודונוא.

יונת אלם

Jōnat ēlcm; kabbalistisches Werk in hundert Abschnitten. Verfaßt von von Menāhēm 'Azarjā aus Fano, italienischer Rabbiner und Kabbalist, 1548–1620.

Vermerk auf dem Buchrücken: ס' יונת אלם מהרמף כ"י

Tbl (1^r): ספר יונת אלם מהמקובל האלקי הרמ"ע מפאנו ז"ל כ"י.

A (4^r): אלקים למדתני מנעורי ועד הנה אניד נפלאותי / . . .

E (225^r): כפסולה כך הכשרה וברוך ה' לעולם הללויה. / איש גר, אנכי בארץ

Die Hs. ist ein Teil des Sammelwerkes עשרה מאמרות von Menāhēm 'Azarjā. – Fol. 222 wurde später in Ergänzung ausgefallener Blätter eingheftet. Auf fol. 1^r, 4^r, 223^r und 225^r findet sich ein Vermerk: אי"ש ג"ר אנכי בארץ (auf fol. 1^r findet sich der Vermerk zusätzlich zu dem oben zitierten „älteren Besitzvermerk“!). אי"ש ג"ר ist Abkürzung für den (bereits im obigen „älteren Besitzvermerk“ genannten) Besitzer A brāhām Jōsēf Šelōmō Graziano, 1620–1685, Rabbiner zu Modena und Eigentümer einer berühmten Bibliothek (es gibt viele größere Hebraica-Bibliotheken, die Bücher aus seiner Sammlung besitzen; vgl. EJ, Bd. IV, S. 974; MARGALIOTH, Enc., Bd. I, S. 59f.). Vermerk, Ergänzungsblatt und einige Randglossen (z. B. fol. 211^r, 221^v) sind von derselben Hand.

Zur Schreibung מודונוא für Modena im oben zitierten „älteren Besitzvermerk“ (fol. 1^r): Sonst findet sich auch die Schreibung מודוניה und מדינה, vgl. NEUBAUER, Bodl., Bd. I, Index of Geographical Names, S. 1107 s. v.

Zum Verfasser und zur (lurianischen) Ausrichtung seiner Kabbala vgl. EJ, Bd. VI, S. 1176f., s. v. Fano, Menahem Azariah da; ferner JOHANN MAIER, Geschichte der jüd.

Religion, Berlin/New York 1972, S. 476; WAXMAN, History, Bd. II, S. 419. Editionen des Gesamtwerkes *עשרה מאמרות* s. bei BENJACOB, Thes., S. 452, Nr. 640 (unser Teilwerk *יונת אלם* dort unter Nr. 7); FRIEDBERG, Bêt 'éqed II, S. 817, Nr. 1221 (Gesamtwerk), bzw. S. 534, Nr. 177 (unser Teilwerk); Hss. zum ganzen Werk sind genannt bei SLATKINE, S. 221, Nr. 640. Unsere Hs. wurde noch nicht zu einer Edition benutzt, überhaupt existiert noch keine kritische Edition des Gesamtwerkes und seiner Teile.

76

Ms. hebr. oct. 72

88 fol., wobei je 1 Schutzblatt vorne und hinten mitgezählt ist. Blätter teilweise durch Wurmfraß beschädigt. Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r 3^v, 4^v, 73^v, 85^r – Ende.

12:16 cm (8,5:14 cm); 25 Zl. – Spanisch-italienische Masqetschrift auf Papier, laut RABBINOWICZ um 1440 geschrieben. Umrahmter Buchtitel (fol. 4^r) von CARMOLY. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 33 (aber kein Vermerk der Zahl mit roter Tinte, wie sonst). Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“

חוקות הדיינים

Ḥuqqōt ha-dajjānīm; Richtlinien für die Richter, verfaßt von Abrahām ben Šelōmō ibn-Ṭzrt (so die Konsonanten in unserer Hs.; vielleicht soviel wie *טודרוס* – Theodoros); lebte im 14. Jh.; war Schüler des Spaniers Šelōmō ben Adret (gest. 1310).

(4^r) Tbl von CARMOLY : ספר / חוקות הדיינים / אשר און חקר ותקן (!) / הרב ר' אברהם ב"ר שלמה ׳ן טורת / תלמיד הרשב"א

A (5^r): בעורת צור שוכן מרומים, ובשם הבורא עולמים. . . . אתחיל לסדר הדינין הנוהגין תמיד בכל גלותנו. . . . כפי מה שקבלתי אני אברהם ב"ר שלמה וצ"ל ׳ן טורת מרבינו. . . . הרשב"א ז"ל. . . . נשים ועבדים וקטנים וכל מי שהוא פסול לעדות. . . . פסולין לדון. . . . E (72^v): חופה קונה בכל מקום / כך מפורש / במסכת קידושין / תם. . . .

Fol. 36–37 sind von anderer Hand ergänzt. Fol. 73^r–83^r enthalten ein Inhaltsverzeichnis zu dem Werk, aus 354 Nummern bestehend:

A (73^r): רמזים / א. נשים ועבדים וקטנים / וכל מי שהוא פסול / לעדות. . . . הרי הם פסולין לדון.

E (83^r): תמו ושלמו הרמזים, שבה / לאל חכם הרזים

Über den Verfasser ist fast nichts bekannt; in den Encyclopädien (deutsche und engl. EJ; Jüd. Lex.) wird er und sein Werk nicht aufgeführt. Das Werk wurde ein einziges Mal ediert, und zwar im Buch: *חמשה קונטרסים*, *Commentarios quinque doctrinam talmudicam illustrantes. . . . ex antiquissimis et rarissimis codicibus manu scriptis decerp- tos edidit NATHAN CORONEL*, Wien 1864. Unser Werk *ח הדיינים* ist dort Bl. 37e–95e ediert, und zwar aufgrund einer einzigen Hs., die in Saloniki im Jahr 1309 (die Angabe der Hs. kann auch gelesen werden: 1509) auf Pergament geschrieben wurde (CORONEL, *ibid.*, S. 5). CORONEL nennt keine andere Hs., jedoch existiert noch eine Hs., nämlich Ms. Adler 776 im Jewish Theological Seminary, New York, s. ADLER, *Catalogue* S. 24

(Register fälschlich: S. 25), Nr. 776. Neue Ed. aufgrund einer Hs. im Besitz von Jiṣḥāq Nissim: Bd. 1-2, Jerusalem 1971-72; vgl. insbesondere Bd. 1, Vorwort S. 10, Nr. 4. Über das Werk vgl. jetzt auch: Mōrijjā, Jahrgang 4, 1973, S. 124f. Unsere Hs. wird erwähnt bei SLATKINE, S. 104, Nr. 791, als „Hs. Merzbacher Nr. 33“. Die Verwirrung über die Identität des Verfassers, vor allem auch über die Schreibung seines Zunamens, geht aus den Angaben der verschiedenen Kataloge hervor, vgl., außer den bereits genannten, noch: FRIEDBERG, Bēt ʿeqed II, S. 397, Nr. 905/b; BENJACOB, Thes., S. 199, Nr. 791; MICHAEL, Or, S. 114, Nr. 244; KASHER-MANDELBAUM, S. 263, Nr. 61; vgl. ferner S. M. CHONES, ספר תולדות הפוסקים, Warschau 1922, S. 262, s. v. חוקת (!) הדיינים.

Auf fol. 72^v und 83^r finden sich zwei kurze Responsen; das letztere ist identisch mit dem Anfang des Responsum Nr. 712 von Me'ir ben Bārūk aus Rothenburg (13. Jh.) in dem von Mōše A. BLOCH herausgegebenen ספר שאלות ותשובות, Budapest 1895. Fol. 83^v-84^r enthalten ein Responsum von נחמיה בר' יצחק בר' נחמיה an הר' יעקב ואחיו הר' . . . יהודה בני . . . הר' אשר. Fol. 84^v enthält einen Brief von Me'ir ben Bārūk, beginnend mit den Worten: מלך מלכים, entsprechend den Responsen Nr. 81, 82 der Ed. BLOCH.

77

Ms. hebr. oct. 73

Sammelband in 2 Teilen.

9 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v. Teil I = fol. 1-7^v; Teil II = fol. 8-9.

10:15 cm (7,5:11 cm); 23 Zl. – Kustoden auf allen Verso-Seiten. Spanische Maṣqetschrift auf Papier, laut Kat. RABBINOWICZ ca. 1520 geschrieben. Eingeklebtes Druckbild als Titelblatt (fol. 1^r). Eingeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 37. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 37. Unterschrift auf fol. 1^r: אליקים כרמולי.

I

ספר הייחוד

Sēfer ha-jīḥūd. Kabbalistisches.

Tbl (1^r): ספר הייחוד

Ü (2^r): ספר הייחוד

A (ibid.): בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ. הנה לך הסוד שלם ומדקדק בעיוןך / בעין השכל כי תחלת המשכת כל הנמצאים . . .

E (7^v): משפיע כח למעלה / בצורה עליונה דרך צנורות המחשבה של אותו החלק / ואז יתברכו העליונים בסבת . . . עכ"מ (— עד כאן מקום הספר?)

Werke mit gleichem Titel, mit ebenfalls kabbalistischem (aber nicht identischem) Inhalt gibt es viele, vgl. z. B. BENJACOB, Thes., S. 220, Nr. 183-185.

II

סודות על שם יהוה י"ת

Södöt 'al šēm J-H-W-H. Mystisches über das Tetragramm.

(8^r) Ü : סודות על שם יהוה י"ת

(ibid.) A : למה נבחר אות / יו"ד מכל האותיות / להיות בראש יהוה. דע לך ששמו של הקב"ה י"ת אדני / ונכתב יהוה ונ"ק אדני להודיע כשברא הקב"ה מעשה / בראשית היו יוצאין האותיות מאור הקדמון והיו נבראים / מכח האותיות כל הפעולות וכל השכלים וכשנשלמו כל / הפעולות נשלם הכל . . .

(9^v) E : ויקרא את שמו ישראל . . . יצחק שרה לבקה אברהם לאה . . . ע"כ תם

78

Ms. hebr. oct. 74

Sammelband in 4 Teilen.

34 fol. in Pappereinband mit Lederrücken, wobei die beiden Schutzblätter (je 1 vorne und hinten) mitgezählt sind. Alte Folierung: fol. 1-18 (= 16-33). Unbeschrieben: fol. 1^rv, 4^v-5^v, 34^rv. Teil I = fol. 2^r 4^r. Teil II = fol. 6^r 15^v. Teil III = fol. 16^r 31^v. Teil IV = fol. 32^r 33^v.

13:17,5 cm (var.); Zl. var. - Kustoden bis fol. 15^r auf sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, von mehreren Händen, 19. Jh. - Teil I und Teil III sind geschrieben von Mardokai Šemū'el Ghironi, aus Padua, gest. 1852 (MORTARA, S. 28). Eingeklebt auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 38. Hbd. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 38.

I

[בקשה]

Baqqāšā. Bittgebet, poetisch abgefaßt. Verfaßt von Jeda'jā ha-Penīnī Bedersi, Dichter und Philosoph, lebte in der Provence 1270–1340.

(2^r) Ü : שיר מיתד ושתי תנועות . . . חברו המליץ ר' ידעיה הפניני שחבר ספר בחינת עולם . . . ואין בו אות מהאלפא ביתא וולתי עד הלמד.

(ibid.) A : לך אלי בגלגלי זבולי / . . .

(4^r) E : ויגדל / באליה וחכלילי כלילי

Nachschrift (4^r):

ופה נשלם . . . לאל עליון אשר לו הגדולה / מרדכי שמואל גירונדי ס"ט / בעיר [פאדובה]

Zum Verfasser vgl. EJ, Bd. IX, S. 1308f., s. v. Jedajiah ben Abraham Bedersi. Der Wohnort des Schreibers ist in der Nachschrift ausgelassen, aber nach der Angabe in Teil III ist sicher „Padua“ zu ergänzen, wie wir in eckigen Klammern hinzufügten. - Zur Gedichtgattung „Baqqāšā“ vgl. FLEISCHER, Poetry, S. 410. - Unser Gedicht ist abgedruckt in dem Hauptwerk des Verfassers, betitelt Behinat 'ōlam, das (nach MARGALIORI, Enc., Bd. 2, S. 587) ca. 80 Auflagen erlebte. Vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. III, S. 37, Nr. 800.

II

מעשה ישורון

Ma'asē Ješūrūn (diese Überschrift auf Seiten 7^r–15^v jeweils oben). Über die Leiden und spätere Befreiung des Jiṣḥāq Ješūrūn in Ragusa (= Dubrovnik, Jugoslawien) im Jahre 1628. Verfaßt von Aharōn ben Dāwīd ha-kōhēn aus Ragusa.

Ü (6^r): אתיא ותמהיא דעבד עמי אלהא עילאה . . . ראשי בתים אדני שפתי תפתח /
 (ibid.) A des einleitenden Gedichtes אין כאל ישורון רוכב שמים / אליו אשתחווה . . .
 E des einleitenden Gedichtes (6^v): ומי יגיד תהלתך / אין קדוש כיה כי אין בלתך / בתוך
 קהל נפלאותיך / זמירות היו לי
 A des Werkes selbst (7^r): עיר קטנה ואנשים בה מעט . . . ושמה ראגוזה . . .
 E des Werkes (15^v): זכור תזכור ותשוח עלי נפשי ויעלו לבי ומשירי אהודנו / אין כאל ישורון

Es folgt noch, als Abschluß, die Mitteilung (ibid.), daß das Gedicht sich am Anfang des Werkes befinde: השיר הוא כתוב בדף שבתחלת המעשה.

Zum Verfasser (der mit seinem Vater selbst inhaftiert war) und zum Ereignis vgl. EJ, Bd. II, S. 9f., s. v. Aaron ben David Cohen of Ragusa.

Das Werk erschien zuerst als Appendix zu den Werken זקן אהרן und שמן הטוב, Venedig 1657, dann separat unter dem Titel מעשה נסים, Venedig 1798.

Zum Werk vgl. STEINSCHEIDER, GL, § 145, S. 114. Speziell zum einleitenden Gedicht vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. I, S. 142, Nr. 3014.

III

(ספר) יסוד עולם

(Sēfer) Jesōd 'ōlām. Buch von der Grundlage der Welt; poetische Bearbeitung der Abrahām-, Terah- und Nimrodlegende. Verfaßt von Mōše Zakūt, geb. Amsterdam 1625, gest. Mantua 1697.

Tbl (16^r): ספר / יסוד עולם / חיברו הרב המשורר הגדול . . . משה זכות וצוק"ל / וזיע"א / כך
 שמעתי אני הצעיר מרדכי / שמואל גירונדי מקק"י פדובה / מפי מעלת הרב הגדול המובהק / בנגלה
 ובנסתר החכם הכולל מוהר"ר יעקב חי ריקנאטי / נר"ו / ר"מ ור"מ בקק"י ויניציאה יע"א
 Fol. 16^v Lobgedicht auf das Werk.

Ü (17^r): יסוד עולם / והמדברים בו הלא המה תרח אברהם הרן שרה לוט . . .
 (ibid.) A : תרח מי הוא ואיזה הוא אשר בבעל / שלח כצר ידו . . .
 E (31^v): נחור מה לך אשר נגדי ומול אשתי / תורח . . . כי לא אשקר באמונתי / ע"כ מצאתי / תם
 . . . אמן ואמן . . .

Eine weitere Hs. des Werkes: Ms. hebr. oct. 33/I; vgl. unsere Beschreibung dieser Hs. Ebenso wie die eben genannte, ist auch die jetzt beschriebene Hs. bei der Ed. in SCHIRMANN, Anth. Ital., S. 289 ff. verwertet, und zwar als Nr. 38/II (des Kat. RABINOWICZ).

IV

המון חוגג

Hāmōn hōgōg. „Festliche Menge“; poetische Bearbeitung der Geschichte von Jakob und Esau (Gen. Kap. 27).

Ū (32r): המון חוגג / והמדברים בו אלו הן יצחק, עשו, רבקה, יעקב. עבדי יעקב

A (ibid.): יצחק / קולי שמע היום בני יודע: . . .

E (33r): יעקב / אשמע דברת אמי . . . עד ען בואי משם אמי חבי: באדין עם מלכא לשפ"ר פיר"א / תם

das Gedicht ist in Katalogen nicht verzeichnet.

SCHIRMANN widmet unserer (also der einzigen bekannten) Hs. des Werkes eine ausführliche Abhandlung (mit Auszügen aus unserer Hs.), betitelt: מחזה עברי קדום, המון חוגג, מספר דב סדן, קובץ מאמרים מוגשים במלאת לו שבעים וחמש שנה, על ברכת יצחק, Jerusalem 1977, S. 326 ff. Die Frage des Verfassers bleibt ungeklärt (vgl. SCHIRMANN, ibid. S. 345).

79

Ms. hebr. oct. 75

63 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r (Schreibübungen), 20^r 21^v, 24^v, 27^v 29^v, 43^r – Ende.

16:20 cm (15:19 cm); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Vermerk:

זה הספר שייך . . . משה בן כ"ה יוסף קאסל פנ"ל / וקינותי (!) לעין כל לחבירי הב"ח כ"ה ליפמאן (?. . .) בע"ג /

und: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 31. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 31.

[חידושים ודרושים]

Ḥiddūšim u-derūšim. Novellen und Homiletisches zu verschiedenen Talmud- bzw. Bibelstellen. Aufgezeichnet von anonymen Schreibern (Schülern?) im Namen verschiedener Gelehrter, nämlich des Rabbi Dāwīd Tewele Scheuer (lebte in Mainz, 18. Jh.) und anderer Rabbiner aus der gleichen Zeitperiode.

A (1^v): בפסוק רחוק מרשעי ישועה. כי חוקיך לא דרשו שמעתי בשם מהורר יעקב ט(אכי ?) / דאי פלוגתי בגמרא אם נדחה חזר ונראה . . .

E (42^{rv}): לסוכות / בגמרא דסוכה א"ר מצטער פטור . . . משמשין נמי פטור לעולם לכך איצטריך ליה לאשמועינן / ודוק

Belege für die Nennung von Gelehrten:

Fol. 2^r, 9^r: חיים צבי אב"ד מגעוצא

Fol. 4^r, 19^v, 25^r, 41^v: טעבלי שייאר

Fol. 6^v, 8^{rv}: מהגאון מהור"ר יונתן

Fol. 11^r: קאפמן מיץ

Fol. 22^r: משה חריף אב"ד ק"ק מעניץ

Fol. 30^r: מהר"ם (= משה) ברנדסג"ל (= ברנדייס סג"ל)

Von den oben Erwähnten hatten drei hintereinander das Rabbinat der Gemeinde Mainz inne, nämlich: 1. Mōše Brandeis 1733–1767; vgl. LEOPOLD LÖWENSTEIN, Zur Geschichte der Juden in Mainz (1615–1848), JLG, III, 1905 (S. 220–240), S. 228 ff. – 2. Dāwīd (Tewele) Scheuer, 1768–1782, vgl. *ibid.* S. 231 ff., sowie HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 209, und Anhang, S. 322, ferner PRUJS, Dreif. Faden, S. 22. – 3. Ḥajjīm Hirsch (Ṣewī) Berliner, 1783–1799, vgl. LÖWENSTEIN a. a. O., S. 233 ff., sowie „Iwoh Lemoschaw“. Ed. DUCKESZ, Krakau 1903, S. 74–77, ferner den Nachruf auf ihn – er starb 1802 als Rabbiner in Hamburg – gehalten von Mōše („Chatam“) Sōfēr, publiziert in: Derāšōt Ḥatam Sōfēr, Bd. II, Großwardein 1929, S. 375 ff., und die biographischen Notizen *ibid.* S. 375, Anmerkung. Zu Kofmann (hebr. Vorname: קאפמן, auch קויפמן geschrieben) Metz (so sein Familienname, vermutlich stammte er aus Metz), Rabbinatsassessor in Fürth, vgl. LÖWENSTEIN, JLG VIII, 1910, S. 129. – Mit „Rabbi Jōnātān“ ist der berühmte Rabbi Jōnātān Eibeschütz gemeint, gest. 1764 als Oberrabbiner der drei Gemeinden Hamburg, Altona, Wandsbek.

Der Terminus post (bzw. ante) quem der Niederschrift der einzelnen Abschnitte ist an der Eulogie nach dem Namen der zitierten Rabbinen erkennbar: נר׳ו יאיר oder נר׳י für Lebende, זצ׳״ל für Verstorbene. So wird Ḥajjīm Ṣewī Berliner (gest. 1802) fol. 2^r durch den Zusatz נר׳ו יאיר als Lebender gekennzeichnet, ebenso fol. 9^r durch den Zusatz נר׳ו. Jōnātān Eibeschütz wird fol. 6^v mit dem Zusatz נר׳״ו bedacht, fol. 8^v hingegen mit dem Zusatz זצ׳״ל; der erstgenannte Abschnitt wurde also vor 1764 (dem Todesjahr des Rabbi Jōnātān) niedergeschrieben, der zweitgenannte nach 1764. – Auf fol. 9^r wird ausdrücklich ein Datum angegeben: פסח שנת תקמ״ו, d. i.: Pesah-Fest des Jahres 5546 (= 1786). An diesem Datum hielt Rabbi Ḥajjīm Ṣewī in Mainz eine Predigt, deren Inhalt wiedergegeben wird.

36 fol. in Pappereinband, dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v–4^v, 33^r – Ende.

15,5:20 cm (10:15 cm); 28 Zl. Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier. Umräumter Buchtitel (von CARMOLY): fol. 1^r. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 30. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 30.

חרושי מסכת קרושין וכתובות

Ḥiddūšē masseket qiddūšīn u-ketūbōt. Novellen zu den Talmud-Traktaten Qiddūšīn und Ketūbōt. Verfaßt von Jīṣḥāq ben Ṣaddīq Ibn-Leb, 16. Jh., aus ברוסא (d. i. Bursa = Brusa, früher Prusa, Stadt mit alter Judengemeinde im nordwestlichen Anatolien, vgl. E.J. Bd. IV, S. 1531, s. v. Bursa). Laut dem biographischen Lexikon von S. J. FÜNN, כנסת ישראל, Warschau 1888, S. 597, hinterließ der Verfasser keine Schriften, was also zu berichtigen ist.

Tbl (von CARMOLY) (1^r): חדושי / מסכת / קדושין וכתובות / מהרב . . . כהר"ר יצחק ן לב
 זצ"ל חד מרבנא ק"ק ברוסא / כך מצאתי בקובץ גדול כ"י מחדושי הרב ז"ל / על מס' ברכות, שבת,
 פסחים, מגלה, יומא. / ר"ה. קידושין. גיטין. יבמות. כתובות. ע"ז. חולין. / מציעא. קמא ובתרא
 Ü (5^r): קדושין פ"ק גמרא

A (ibid.): מ"ש הכא דתני האשה נקנית ומ"ש התם דתני וכי למאי דפירש רש"י ז"ל דלא / פריך
 הכא אלא דלתני האשה מתקדשת לא הוה ליה למימר אלא מ"ש הכא / דתני האשה נקנית ליתני האשה
 מתקדשת . . .

E (32^v, zu Ketüböt 20b): הא דאבעיא לך בשמעתא דתלוליות פ"ק (!) דכתובות . . . אבל
 לצאת / מן הדרך אך התל לא נפקא אלא א"כ הוא בתוך ג' אמה כנ"ל

Fol. 5^r–24^r enthalten die Novellen zu Qiddūšīn, fol. 24^v – Ende enthalten die Novel-
 len zu Ketüböt. Fol. 21^r–24^v ein Responsum, vom Verfasser an seinen Bruder gerichtet,
 Talmud Qiddūšīn 76a betreffend. Beginn:

שלום לך הצח והאדמון הנאה לדרוש בהמון השם אצלך אמון הגעני / כתבך המלאה לה דבר המודות
 כרמון ובמה ששאלתני . . .

Ende: הצעיר אחיך.

40 fol. in Pappband. Unbeschrieben: fol. 1^r–5^v, 6^v, 30^v – Ende.

14: 20 cm (ca. 11,5:ca. 14,5 cm); ca. 28 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-
 Seiten. Spanische Kursivschrift auf Papier. Titelblatt (fol. 6^r) mit grotesken Frauenfiguren
 verziert (von CARMOLY). Die Hs. ist defekt: Sie beginnt fol. 7^r mitten im Satz; nach fol. 28
 fehlen Blätter, wie aus der Nicht-Übereinstimmung der Kustode von fol. 28^v mit dem Beginn
 von fol. 29^r hervorgeht; ebenso fehlen Blätter nach fol. 29, ebenfalls durch Nichtübereinstim-
 mung der Kustode von fol. 29^v mit dem Beginn von fol. 30^r erwiesen (an der Bindung der
 Blätter ist das Fehlen von Blättern nicht erkennbar). Fol. 30^r enthält nur 2 kurze
 Anmerkungen. Laut Vermerk auf Titelblatt (fol. 6^r) wurde die Hs. im Jahre 5501 (= 1741)
 geschrieben. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca
 Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 29.
 Ibid. mit roter Tinte die Zahl 29.

פירוש התלמוד מן מסכת קידושין

Pērūš ha-Talmud min masseket qiddūšīn (Titelblatt). Novellen zum Talmud-Traktat
 Qiddūšīn.

A (7^r): . . . דקאמרה אע"ג וכי אלא ודאי דלא גרם לה וק"ל.

E (28^v): סיום המסכתא תוס' ד"ה הכל לפי זכותו . . . הקשו כל המפרשים . . . ועיין / בב"י

Dann fehlen Blätter (s. oben); Wiederbeginn:

A (29^r): זה שכתב מהר"ם אלשקר זצ"ל / אשר שאלת במאי דאקשו התוס' בע"ז פי' ר' ישמעאל
 גבי ההיא דאמרי התוס'

E (29^v): שני כתובים הבאים כא' מלמדין ולעולם הוי ילפינן מהני תרי' / קרא

Dann fehlen wieder Blätter (s. oben), dann fol. 30^r nur 2 kurze Bemerkungen. Der Terminus post quem für die Abfassung des Werkes ist 1631, Todesjahr des Rabbi Šemū'el El'ezer Edels (wirkte in Chelm, Lublin und Ostrog) – da dieser (in der abgekürzten Schreibweise מהרש"א) häufig erwähnt wird, mit der Eulogie der Verstorbenen (z. B. fol. 14^v).

Das fol. 29^r (s. oben) angeführte Zitat aus einem Werk von „Maharam Alaškar“ (= Rabbi Mōše Alaškar, Talmudist und synagogaler Dichter, 1466–1542, lebte in Spanien, Nordafrika, Griechenland, Ägypten; vgl. EJ, Bd. II, S. 511 ff., s. v. Alashkar, Moses ben Isaac) findet sich in dessen Responsensammlung (erschien zuerst in Sabioneta 1554) als Nr. 29 (in der neuesten Ed., Jerusalem 1959, mit Vorwort von J. GELLIS, befindet sich das Responsum auf S. 119). Über diese Responsensammlung handelte zuletzt: יעקב בזק, משפט והלכה, מבחר תשובות, אנתולוגיה של תשובות רבניות בדיני ממונות ודיני עונשין . . . Tel Aviv 1975, S. 17 ff.

82

Ms. hebr. oct. 78

211 fol. in (defektem) Pergamenteinband; dazu hinten 1 Schutzblatt (Pergament). Hs. in Pappkarton aufbewahrt. Die ersten Blätter (bis fol. 20) am unteren Rand defekt. An verschiedenen Stellen Blätter herausgeschnitten, z. B. zwischen fol. 27 und 28. Fol. 211 defekt.

Ca. 16,5:ca. 22 cm (var.); Zl. var. – Kustoden in sehr unregelmäßigen Abständen. Spanische Kursivschrift auf Papier (Hauptteil, sowie Anfang und Ende); italienische Maşqeşschrift auf Papier: fol. 36-50; 56-58; 104-126. Nach RABBINOWICZ, Kat. Nr. 28 (s. unten) „ca. 1390“ geschrieben. Fol. 172^v enthält (außer graphischen Zeichnungen) nur Namen:

הכם בנימן ס"ט . . . / אברהם בכר פורטילא / שמעון איקנאווי / שאול . . . לוי / משה שאשון / יצחק קרישפין; der letzte wiederholt als Unterschrift, deren Schrift gleich ist der der Ergänzungsblätter ab fol. 127 (s. unten). Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 28. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 28.

[חידושים למסכת נדה]

Hiddūšim le-masseket niddā. Novellen zum Talmud-Traktat Niddā.

לן ספק טומאה / . . . טהור הכא טמא דלא ספק הוא אלא ודאי לשמאי קשיא / למפרע . . . (1^r, zu Niddā 2b) A

E (190^r): עליך אמר קרא . . . זבה פי' עליך . . . כלו' בשביל לדחות סברא / שלך אמר קרא . . . וא"ת / בנדה מנין לכן לרבות לילות כימ' הא שבעת ימי' / תהיה בנדתה כתיב וי"ל דהקשה נדה ליולדת דכתי' ביולדת / טמאה . . . כימי נדת דותה תטמא ודרש' דותה / לרבות את הלילוי וא"כ ה"ה בנדה תנא דבי אליהו כל השונה הלכות פי' הלכות משנה . . . מסיני מובטח / . . . לו הדרן עלך פרק תינוקת וסליקא לה מסכתא נדה בס"ד בריך רחמנא / דסייען מריש ועד כאן אמן

Vgl. A. FREIMANN, קונטרס המפרש השלם (List of the Early Commentaries on the Talmud), in: ספר היובל, Louis Ginzberg Jubilee Volume on the Occasion of his 70th Birthday, Hebrew Section. New York 1946, S. 334. Dort ist unter den Kommentaren zum Traktat Niddā unsere Hs. als „Merzbacher Nr. 28“ angeführt. Das Werk scheint, da

FREIMANN nur unsere Hs. angibt, sonst nirgends vorhanden zu sein. Bezüglich des Verfassers bemerkt FREIMANN nur: מקדמן אחד. Es handelt sich vermutlich um einen spanischen Gelehrten zu Beginn des 14. Jh.s. Wertvoller Kommentar. Die Hs. ist stark defekt und aus Teilen verschiedener Hss. zusammengesetzt bzw. durch neu geschriebene Teile (fol. 127–130, 137–141, 173–186) ergänzt. Um die verschiedenen Stücke einander möglichst gut anzupassen, wurden an mehreren Stellen Blätter absichtlich herausgeschnitten. Der Verfasser zitiert u. a.:

אלפסי. רש"י. תוספות. רמב"ם. רמב"ן. ר"י הזקן. ר' יעקב. הראב"ד. ר' יצחק הלוי. שאלות
und besonders häufig חננאל ר' (lebte um 1000/1050 in Kairuan, Tunis; verfaßte einen nur teilweise erhaltenen Kommentar zum bab. Talmud): auf diese Weise sind viele Teile seines verlorengegangenen Kommentars hier erhalten geblieben. An einigen Stellen zeigen die Novellen Ähnlichkeit mit denen des R. Āšēr (lebte um 1250–1325 in Deutschland und Spanien). Auf fol. 90^v (zu Niddā Bl. 33) heißt es:

והקש' הר"ש בכ"ר א"כ מאי / ק"ו דאי' התם בראש השנה מגדה ועוד דא"כ תחלת זבה שהתחילה /
לראות בפלגה דיומא לא יצטרף לעשותה זבה גדולה . . . לפיכ' פירש הוא נ"ר דסוף היום כתחלתו
כשתחלת / היום גורם טומאה או טהרה . . .

Wer hier mit der Eulogie der Lebenden gemeint ist, ist noch zu klären.

Fol. 190^v – Ende enthalten verschiedene Stücke zu Niddā-Fragen (von derselben Hand wie der Hauptteil). Fol. 191^v–192^r bringen Responsen von Geonim:

רב יהודאי גאון צבור שהתענו . . . א"א לומר ענינו; ועו' שם ודוד מכרכר . . . דם: ועו' שם שאלו לר'
אבהו מנין / לנולד בן ז' שהוא חי . . . אוקט; . . . לרב נטרונאי כהן שנכנס . . . אלא שורא דדייני; . . .
vgl. JOEL MÜLLER, מפתח לתשובות הגאונים. Einleitung in die Responsen der babylonischen Geonen, Berlin 1891, S. 67, 114 (wo unsere Hs. nicht genannt ist); ferner Nātān ben Jehīpēl, Sēfer 'Ārūk ha-sālēm (Aruch completum sive Lexicon vocabula et res, quae in libris Talmudicis et Midraschicis continentur, explicans . . . ed. ALEXANDER KOHUT, T. III, Wien 1882, S. 282/283, s. v. זיטא (wo ebenfalls unsere Hs. nicht genannt ist). Fol. 192^v–193^r enthalten ein Responsum von Mē'ir ben Todros Abulafia:

תשובה שאלה לרמ"ה ז"ל שהשיב לרב ר' יעקב בר / משה ז"ל ודקא קשיא ליה למר ההיא דגרסי' /
בפ' המפלת בשמעתא דטועה . . . וזו אין צריכה . . . לפנים. החפץ באהבתן . . . מאיר הלוי בר'
טודרוס מב"ב

Der bekannte, in der 1. Hälfte des 13. Jh.s lebende spanische Talmudist und Kabbalist Mē'ir Abulafia (über ihn EJ, Bd. II, S. 190 ff., s. v. Abulafia, Meir) hinterließ Hunderte von Responsen, von denen nur ein kleiner Teil gedruckt ist, ausschließlich im Sammelwerk אור צדיקים. Saloniki 1799, unter Nr. 240–309. Unter diesen befindet sich nicht das Responsum unserer Hs.; ebensowenig ein weiteres Responsum Abulafias, das von unserer Hs. auf fol. 193^{rv} zitiert wird:

בפ' אי זהו נשך אמר' דאין גר נקנה בעבד עברי . . . כך כתב רמ"ה ז"ל

Dann folgt (fol. 193^v): מלשון הרב ר' ישעיה מטראני ז"ל בפ' / המפלת איתמ':

Fol. 195^v–197^v enthalten ein Responsum „von einem Gaon“ (zu Talmud 'Arākin 8a):
תשובה לגאון ז"ל / וששאלת לפרש לך אין פתח בטועה פחות מו' ולא / יתר על י"ז שעיקרה זה
שאמרו חכמי י"א יום שבין גדה / לגדה . . . דאמר' אורח בזמנו בא: מלך הכבוד יכתירך /
כתר תורתו . . . וחפץ ה' בידך יצלח:

die Schlußformel läßt jedoch bezweifeln, ob das Responsum wirklich von einem Gaon stammt. Fol. 197^v–198^v heißt es:

הלכו קצובות דבני מערבא סתם ומחלוקת הלכה כסתם ר"מ ור' יוסי הלכה כר' יוסי . . . ואם
עושה כן . . . וז' בחכם:

vgl. Halākōt gedōlōt, nach dem Texte der Handschrift der Vaticana, herausgegeben

und mit kritischen Noten versehen von J. HILDESHEIMER, Berlin (מקיצי נרדמים) 1888–1892, S. 469–470. Unser Fragment ist in dieser Ed. nicht genannt, ebenso wenig in der neuesten Ed. der *Halākōt gedōlōt*, von E. HILDESHEIMER, Tome I, Jerusalem 1971; s. *ibid.* die Aufzählung der Hss. in der Einleitung, S. 51f.

Dann folgt ein längerer Exkurs (fol. 198^v, Zeile 7 v. unten – fol. 203^v, Zeile 2 von oben), gleichfalls zu ‘Arākīn 8a): לא תצא מידי זבה / בטועה . . .

Einband und Schutzblatt (beide Pergament, wie bereits oben bemerkt) enthalten Talmud-Fragmente; ersterer Fragmente aus dem zehnten Abschnitt des Traktates *Ketūbōt* (fol. 93–95), letzteres Fragmente aus dem vierten Abschnitt des Traktates *Jebāmōt* (fol. 43–44).

240 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt, dazu ein weiteres (unbeschriebenes) Blatt zwischen dem vorderen Schutzblatt und fol. 1). Original-Ledereinband; in Pappkarton aufbewahrt. Schrift häufig durch Wasserflecken verwischt. Unbeschrieben: Fol. 114^r–119^v, 167^v, 169^v. Hebr. Fohierung: ב-י (= fol. 1–9).

15: 21 cm (10: 15 cm); Originaltext ca. 28–30 Zl. (Originaltext umfaßt alles außer fol. 59–89; 168–169; 227 – Ende. S. unten!). Kustoden an allen Verso-Seiten, außer: fol. 28, 58, 59, 67–70, 76–80, 82, 85–89, 227 – Ende. Originalteil: spanisch-italienische Masqetschrift auf Papier, laut RABBINOWICZ, Kat.: נכתב קרוב לשנה ר'. d. h.: „ca. 1440 geschrieben“ (restliche Teile: verschiedene Schrift). Auf der Außenseite des hinteren Buchdeckels sind Einzelstempel in das Leder eingepreßt. Vermerk auf der Recto-Seite des vorderen Schutzblattes: . . . יותן ליד החכם . . . השלם הדיין המצויין . . . בנימין כהן יצ"ו. Auf der Verso-Seite des vorderen Schutzblattes Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 27. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 27.

הירוש' הריטב"א

Hiddūse ha-RITBA. Novellen zum Talmud-Traktat *Ketūbōt*, verfaßt von RITBA, d. i. Rabbi Jōm Tōb ben Abrāhām Asbilī (bekannter spanischer Talmudist, 1250–1330, vgl. EJ, Bd. XVI, S. 846 ff., s. v. Yom tov ben Abraham Ishbili).

רבנן תקנת' זו . . . (1^r, zum Ende der I. Misnā) A שכיח' כלומ' זנות בעדים ולמילת' דלא שכיח' לא עבדי

E (240^v): ור"ת ז"ל פי' שהיה שוקל / האבנים . . . וקרא / עליו הפסוק הזה כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו תם / . . . סלקא מסכתא דכתובות תהלה / לאל שוכן ערבות בנולך ואעי (zitierter Vers: Ps. 102,15; Abkürzung am Schluß: Jes. 40,29)

Am Anfang fehlt das erste Blatt. – Fol. 59–89 wurden später als Ersatzblätter von einem anderen Schreiber hinzugefügt (ganz andere Schrift). Zwischen fol. 113–120 sind 6 leere Blätter als Ergänzung verlorener Blätter eingehftet. – Auf fol. 166^v ist die Abschrift des Textes nach den Worten בתוספות ז"ל וכן פי' בתוספות (Zeile 5) unterbrochen. – Die Fortsetzung von fol. 167^r steht auf fol. 170^r (zu Talmud Bl. 72 b). Fol. 168–169 gehören zu Talmud Bl. 73 und stammen aus einem anderen RITBA-Exemplar. Sie sind unnötigerweise in unsere Hs. eingehftet worden. Der entsprechende Text be-

Die Hs. hat Randglossen, z. B. fol. 58^r, 61^r, 79^r, 96^{rv} und häufig; fol. 28^v: הגהת מנחם. Auf fol. 5^r, zwischen dem Vorwort des Schülers und dem Vorwort des Verfassers, befindet sich ein Vermerk von עקיבא בר אברהם (קרמטיל ?) וצלה"ה הנקרא מנדלא קרמטיל über eine Methode zum leichteren Auffinden der gesuchten Stellen. Fol. 1, 9–10, 21, 28 und 257 – Ende sind später ergänzt worden. Zwischen fol. 252 und 253 fehlt ein Blatt.

Der Verfasser des Werkes (vgl. EJ, Bd. XV, S. 1403f., s. v. Troki, Isaac ben Abraham) war ein der Sekte der Karäer angehörender Gelehrter, geb. ca. 1533 in Troki (Litauen), gest. ca. 1594. Das Werk ist eine Verteidigung des Judentums gegen Angriffe der Christen. „It was circulated in manuscripts and each copyist felt free to modify the text according to his own view, so that at present, pending the discovery of more authentic manuscripts, it would probably be impossible to restore Isaac's original text in its entirety" (EJ, a. a. O.). Vgl. auch WAXMAN, History, Bd. II, S. 449–451.

Erster Druck erst 1681 durch J. Chr. WAGENSEIL, mit lateinischer Übersetzung und Widerlegung in seinem Werk Tela ignea Satanae, Altdorf 1681. Aus Wagenseils Ed. ist der hebr. Text allein wiedergedruckt Amsterdam 1705. Hebr. Ed. mit deutscher Übersetzung „Befestigung im Glauben" . . . von DAVID DEUTSCH, Sohrau in Oberschlesien 1865. Englische Übersetzung durch MOSES MOCATTA, London 1851. Hebr. Ed. auch Calcutta 1846, New York 1932.

85

Ms. hebr. oct. 81

Sammelband in 3 Teilen.

107 fol. in Pergamenteinband. Fol. 2–7 etwas beschädigt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 38^v, 40^{rv}, 107^{rv}. Teil I = fol. 2^r–30^r; Teil II = fol. 41^r–101^v; Teil III = fol. 102^v – Ende. Zwischen Teil I und Teil II: Gedichte u. a.

15,5:23,5 cm (8,5:14,5 cm); Zl. var. – Italienische Masquetschrift des 14. Jh.s, auf Pergament (fol. 37, 38, 55, 56, 73, 74, 91, 92) und Papier (alle anderen fol.). Auf der Außenseite des vorderen Buchdeckels ist mit Tinte ein siebenzeiliges Gedicht in italienischer Sprache eingetragen, beginnend: „D'essere libero sogna il Prigionero" (d. h.: „Frei zu sein sehnt sich der Gefangene"). Ibid. Besitzeintrag: ידיריה צורף. Fol. 1^r Besitzeintrag: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 45. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 45. Ibid. früherer Besitzeintrag: חזקיה (?) צורף.

I

ליקוטי הפרדס

Liqqūte ha-pardēs. Ritualkompandium: wörtl.: „Sammlung aus dem Garten (göttlicher Weisheit)." Im Anschluß an das Werk von gleicher Hand (fol. 30^r–36^v) Gedichte, die eigentlich nicht zum Werke gehören – s. Näheres unten im Anschluß an die Beschreibung von Teil III.

Anfang defekt. Der im folgenden zitierte Anfang unserer Hs. findet sich in der Ed. Amsterdam 1715 (BENJACOB, Thes., S. 266, Nr. 288) auf Bl. 10.

(2^r) A . . . אשר יצא ממעיך . . . מיד בא שמחה וגילה בליבו . . . ויאמר בלבנו הלבן שנה מאה
יוולד . . .

E (30^r): ופוסקת אותו יום שביעי טובלת לערב ומשמשת / נשלמו הלכות נדה

Edd. unseres Werkes (die oben genannte Ed. Amsterdam 1715 u. andere) sowie Hss. (worunter sich jedoch unsere nicht befindet) sind aufgezählt bei BENJACOB, Thes., S. 265, Nr. 286 bis S. 266, Nr. 288; SLATKINE, S. 133. Nr. 286. Gedruckte Edd. auch bei STEINSCHNEIDER, Bodl., S. 2355, Nr. 75 ff., sowie bei KASHER-MANDELBAUM, S. 266, Nr. 80. Unser Werk ist, wie ein Vergleich zeigt und wie auch der Titel besagt (Liqqūṭīm = Sammlung, aber auch = Anthologie), ein Auszug aus dem größeren Werk Sēfer ha-pardēs, von dem eine kritische Ausgabe existiert: Sēpher ha-Pardes, a liturgical and ritual work, attributed to Rashi, edited with introduction and critical notes by H. L. EHRENREICH, Budapest 1924. EHRENREICH hatte auch die Absicht, unser Liqqūṭē ha-pardēs wissenschaftlich zu edieren, wie er auf S. 18 seiner Einleitung beiläufig bemerkt: . . . ובהקדמתי לספר "ליקוטי הפרדס" אשר יצא לאור בעזהש"ת על ידי בתוצאה חדשה מוגהת ומתוקנת הארכתי בזה. וצינתי את כל המקומות אשר שאב בעל ליקוטי הפרדס מן הפרדס. גם את המאמרים אשר הביא ולא נמצאים בפרדס לפנינו

Diese angekündigte Ed. ist aber anscheinend nicht erschienen, so daß von unserem Werk weiterhin noch keine wissenschaftliche Ed. existiert.

Es enthalten: fol. 15^r-17^r: הילכות שחיטה ובדיקה שחיבר רבינו שמואל דרמרו וצ"ל: so die Überschrift; Beginn: צריך שיהא בקי בהילכות שחיטה וצריך / לו שלשה סכינין / משפט הטבת. vgl. EHRENREICH, op. cit. S. 123.

Fol. 25^v-26^v: בראש השנה / ביום: קריאות של רבינו יצחק פאסי: so Überschrift; Beginn: ראשון קורין ויי פקד את שרה ומפטירין בחנה ביום / השני ויהי אחר הדברים ואלהים נסה את לי אפרים / לי אפרים: vgl. EHRENREICH, op. cit. S. 337.

Fol. 39^v-30^r: נידה דאורייתא לרבינו יצחק פאסי: so Überschrift; Beginn: י"א יום שבין / נידה לנידה שראת / דם יום ראשון סופרת ששה . . . vgl. EHRENREICH, op. cit. S. 1; Ed. unseres Werkes (1715), 2c.

Fol. 6^r berichtet: קיבלתי אני אברהם כהן מפי מורי רבנא ישעיה ב"כ (= בן כבוד) רבנא / מילי ז"ל ומשם (= ומשם) ה"ר יעקב ב"כ (= בן כבוד) שמעון (Ješa'jā ben Mīlī evtl. identisch mit Ješa'jā ben Mālī di Trani, 13. Jh.).

Der Kompilator unseres Werkes könnte demnach der hier erwähnte Abrāhām Kōhēn sein (vgl. auch BENJACOB, Thes., S. 265, Nr. 286), von dem sonst nichts bekannt ist. Sicherer über Kompilator und Entstehungszeit unseres Werkes läßt sich aber ebenso wenig sagen wie über Verfasser und Entstehungszeit des Hauptwerkes Sēfer ha-pardēs, das nur deshalb Rašī „zugeschrieben“ wird, weil es viele Regeln dieses 1105 verstorbenen Klassikers enthält; vgl. EHRENREICH, loc. cit., Einleitung S. 14, Nr. 7 und 8. Fol. 26^v heißt es: . . . שמעתי בשם הר"ר יצחק הלבן . . . Dieser war ein Schüler des ca. 1171 verstorbenen Rabbēnū Tam und ein Bruder des Weltreisenden R. Petahjā aus Regensburg. Jishāq ben Ja'aqōb ha-lābān – wie sein voller Name lautet – lebte in Frankreich, dann in Regensburg. S. über ihn BENJACOB, Thes. S. 266 (zu Nr. 286) 1. Spalte oben; URBACH, Ba'alē, S. 185-191; EJ, Bd. IX, S. 20, s. v. Isaac ben Jacob Ha-lavan of Prague.

Zwischen fol. 17 und 18 fehlt etwas.

פסקים למסכת שבת

Pesāqīm le-masseket Šabbāt. Dezisionen zum Talmudtraktat Šabbāt. Zu Abschnitt 1–9 verfaßt von Hizqijjā ben Ja‘aqōb aus Magdeburg, 13. Jh. Über ihn: EJ, Bd. VIII, S. 458f., s. v. Hezekiah ben Jacob; URBACH, Ba‘alē, S. 208, 441–443. Zu Abschnitt 10–24 verfaßt von Jesa‘jā ben Elijjā aus Trani, dem Jüngeren, gest. ca. 1280. Über ihn: EJ, Bd. IX, S. 73, s. v. Isaiah ben Elijah di Trani; MARGALIOTH, Enc., Bd. 3, S. 976 s. v.

A (41^r): יציאות השבת שנים חיובין הוצאה והכנסה ואינו חייב אלא / אם כן עשה עקירה והנחה / אבל אם עשה אחד העקירה והשני / הנחה שניהם פטורים אבל אסורין ואם עשה אחד עקירה / והניח . . .

E (101^v): אע"פ / שאסור למדוד בשבת מדידה של מצוה מותרת כגון למדוד / המקוה אם יש בו / שיעור מ' סאה (!) / וכן אם הוא מודד בתוך / המים מדידה / שלא לצורך / כאדם / המתעסק / בדברים שאינם / צריכים אין / בזה / חשש איסור. / פסקי עירובין

Auf fol. 58^{rv} (Ende Abschnitt 9) heißt es:

וכשהוא חי אין לחוש דלמא אכיל ליה / הדרן עלך פרק ר' עקיבה. / עד כאן חיבר ה"ר / חזקיהו זצ"ל. ועד כאן לשונו ממש / (58^v) מיכאן ואילך פסק רבינו ישעיה / בר' אליהו זצ"ל / פרק המצניע / כל השיעורין הללו שביארנו לא נאמרו אלא במוציא סתם אבל / אם חישב / להוציא פחות מכשיעור . . .

Der erste der beiden Autoren, Hizqijjā, ist auch bekannt unter der Abkürzung **ח** (מורנו הרב יחזקיהו) (d. i. מהר"ח). Seine Dezisionen (auch diejenigen zum Traktat Šabbāt) sind in fragmentarischer Fassung in allen Standardausgaben des bab. Talmuds dem Kommentar des Āser ben Jehī'el (gest. 1327) als Glossen beige gedruckt. Zum Traktat Šabbāt laufen die Glossen, wie in unserer Hs., nur bis incl. Abschnitt (פרק) 9. Von der vollständigen Fassung existiert noch keine gedruckte Ed., weder zum Traktat Šabbāt (so daß also auch unsere Hs. noch unedierte ist) noch zu anderen Traktaten. Hss. sind bei URBACH, Ba‘ale, a. a. O. aufgezeichnet, wo aber unsere Hs. nicht genannt ist.

Der zweite der beiden Autoren, Jesa‘jā, ist auch bekannt unter der Abkürzung **רי"א** (d. i. ר' ישעיה אחרון ז"ל). Seine Dezisionen zum Talmud werden jetzt laufend vom Jerusalemer „Institute for the Complete Israeli Talmud“ erstmalig ediert, zusammen mit den Dezisionen seines Großvaters, des „älteren“ Jesa‘jā (ben Mālī aus Trani; über ihn vgl. EJ, Bd. IX, S. 73f., s. v. Isaiah ben Mali di Trani; evtl. identisch mit dem in Teil I unserer Hs. genannten **ב"כ רבנא מילי**, s. oben unser Zitat aus fol. 6^r). Die Dezisionen zum Traktat Šabbāt sind im ersten Band des Editionswerkes enthalten, betitelt: PISKEI HARID. The Rulings of Rabbi Isaiah the Elder of Terrani, Italy. PISKEI HARIAS. The Rulings of Rabbi Isaiah the Younger of Terrani, Italy, Relating to the Babylonian Talmud. Issued for the first time from hitherto unpublished Manuscripts, with introductions, annotations and indices, by the members of the Institute for the Complete Israeli Talmud, Jerusalem. Vol. One: Tractates Berakhot and Shabbat. Published by „Yad Harav Herzog“ – Rabbi Herzog World Academy. Institute for the Complete Israeli Talmud. Supported by the Wurzweiler Foundation. Mosad Harav Kook, Jerusalem 1964 (PISKEI HARID ediert durch וורטהיימר א. ו. א. und ליס א. PISKEI HARIAS ediert durch א. ליס א.).

Bei den (uns hier interessierenden) PISKEI HARIAS zum Traktat Šabbāt handelt es sich um eine erstmalige Edition des vollständigen Textes (a. a. O., allg. Einl. S. 13.

Ann.), und zwar aufgrund des Ms. Oxford, NEUBAUER, Bodl. Nr. 643, unter Verwendung anderer Hss. (aufgezählt in PISKEI HARI'AZ, S. 5); die unsrige war den Editoren anscheinend nicht bekannt, sie ist jedenfalls nicht aufgezählt.

Die letzten Worte zum Traktat Šabbāt im Ms. Oxford (in obiger Edition: PISKEI HARI'AZ, S. 272) weisen gegenüber dem Ende unserer Hs. (s. oben) nur folgende Variante auf: סאה, einzig richtig statt des סיאה unserer Hs. Die letzten beiden Worte in unserer Hs., פיסקי עירובין, fehlen im Ms. Oxford mit Recht, sie sind die Überschrift der Dezisionen des Ješa'jā ben Elijā zum Traktat 'Erūbin, die jedoch nicht kopiert wurden.

Fol. 41–56 sind voller Randglossen: häufig: ר' פרץ / תוס' ר' über diesen R. Peres (gest. ca. 1295) vgl. EJ, Bd. XIII, S. 284f., s. v. Perez ben Elijah of Corbeil. Auf fol. 45^r: מתוספות מורי אבי ה"ר שלמה נר"ו / תאמר למה אין אנו עושין כמו מהדרין שפירושו נר אחד לכל אחד מבני הבית שלא יאמרו / הגוים שעושין כשפים בשביל שאין רואין בכל בית כושה:

Der Schreiber zitiert die Glossen seines Vaters auch auf fol. 46^v, 47^r, 49^v. Auf fol. 46^v sagt er:

ובסיון צ"ט (— 1339) כשבא ברומא כמ"ר משה דודי בלמל יהודה זקני וצ"ל שאל לי זאת השאלה והשבתי עליה

Der Abschreiber und Glossator lebte demnach um 1340 (in Rom?).

III

הלכות גיטין

Hilkōt giṭṭīn. Vorschriften zur Ehescheidung.

A (102^v): אתחיל הלכות גיטין / סדר שלית להולכה כיצד ימסרנו הנעל לשלית. וזה / הלשן יאמר בפני עדים כשירים ויקראו אותו קודם מסירה / לשלית ולאחר מסירה לשלית. . . .

E (106^v): בלשון זכר והילך / משפט שנים בלשון נקבה / בשנת חמשת אלפים . . . וכאן ואילך אחת אחת ועשרים ושתים ועשרים כנ"ל לעולם מניין הממוצע לשון נקבה

Rabbi Peres (s. über ihn oben, Teil II, Ende) wird häufig angeführt:

Fol. 102^v: וכן נהג הרב ר' יצחק מקורביל וכן נהג הרב ר' פרץ נ"ע

Fol. 104^v: זה לשון העתקה מהר"ף נ"ע

Fol. 105^v: פרישת מורי הרב ר' פרץ נ"ע

Bei dem fol. 102^v zusammen mit R. Peres genannten R. Jiṣḥāq aus Corbeil handelt es sich um einen Zeitgenossen des (ja ebenfalls aus Corbeil stammenden) R. Peres; vgl. über ihn EJ, Bd. IX, S. 21f., s. v. Isaac ben Joseph of Corbeil.

Auf fol. 102^r ein Muster für einen Scheidebrief: ausgestellt in Rom, am 3. Āb 5051 (= 1291).

Fol. 30^r–34^r enthalten שיערי מוסר לרבי' האיי גאון (so Titel, der sonst – aber nicht unserer Hs. – auch lautet: מוסר השכל).

A (30^r): בני עורה והקיצה . . .

E (34^r): עשה זאת בני . . . ויהי שדי בסעך עורה בצרות / נשלמו מוסרי רבנו האיי גאון וצ"ל

Zum 1038 gestorbenen Verfasser dieses Gedichtes, Haj Gā'ōn, vgl. EJ, Bd. VII, S. 1130 ff., s. v. Hai ben Sherira. Zum Gedicht vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. II, 44, Nr. 995: 427, Nr. 3694; BENJACOB, Thes., S. 307, Nr. 746.

Fol. 34^r–36^r enthält ein Gedicht des Spaniers Jehūdā al-Ḥarīzī (gest. 1235; über ihn: EJ, Bd. II, S. 672 ff.):

Ü (34^r): רפואות הגוייה להכם ר' יהודה חריזי

A (ibid.): שמע מני רפואות הגוייה . . .

E (36^r): ואלה הם כלל כל הרפואות, למספרם כשמונה הם ספורות / נשלמו רפואות הגוייה לר' יהודה חריזי

Zum Gedicht vgl. BENJACOB, Thes., S. 549, Nr. 223. Das Gedicht ist auch in die Liqqūṭē ha-pardēs, Ed. Amsterdam (s. oben Teil I) aufgenommen.

Fol. 36^{rv} enthält ein religiöses Gedicht des Klassikers Šelōmō ibn Gabīrōl (gest. ca. 1057):

Ü: אהבה לר' שלמה לקרית שמע

A (ibid.): שש מאות נקראות

E (36^v): . . . נעשו להם. ציצית / על כנפי בגדיהם / נשלם / תהילה לאל עולם. אמן

Zum Gedicht vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. III, 513, Nr. 2232.

Fol. 37^{rv} enthält (auf Pergament) vier Formulare in einer Scheidungsangelegenheit vom Siwan 5105 (= 1345). RABBINOWICZ, Kat. Nr. 45, vermutet, daß unsere Hs. um diese Zeit geschrieben wurde (vgl. auch oben, Teil II Ende).

Fol. 39^{rv} enthält, von späterer Hand, sieben Beschneidungsvermerke aus den Jahren 1673–1686.

Die Schrift der Hs. gleicht sehr derjenigen des Ms. Kaufmann, A. 141; vgl. KAR-KAUFMANN, A. 141.

11 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r–3^v, 4^v–5^v und 8^r–11^v.

17: 21,5 cm (ca. 12: ca. 17,5 cm); 24 Zl. – Kustoden: fol. 6^v und 7^r; spanische Mašqetschrift auf Papier, ca. 17. Jh. Von CARMOLY nachgetragenes umrahmtes Titelblatt (fol. 4^r). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 24; ibid. mit roter Tinte die Zahl 24.

ספר המצוות

Šēfer ha-mišwōt. Aufzählung der biblischen Gebote und Verbote. Verfaßt (in arabischer Sprache) von Mōše ben Maimūn (Maimonides, gest. 1204), hier aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzt von Šelōmō ben Jōsēf ibn Ajjūb ha-Sefāraddī (lebte im 13. Jh. in Südfrankreich).

Tbl (4^r): זה ספר המצוות לרמב"ם זצ"ל / העתיקו החכם ר' שלמה בר יוסף אבן / איוב הספרדי מלשון ערבי אל לשון עברי בשנת חמשת אלפים ליצירה בעיר בדרש (Béziers –) ויש העתקה אחרת מזה החבור היקר / להנשיא . . . ר' אברהם הלוי בן חסדאי . . . ועוד העתקה שלישיית להמעתיק . . . ר' משה בר שמואל בר יהודה ׀ תבון . . .

(6^r) A : אמר שלמה ב"ר יוסף אבן איוב הספררי זצ"ל / הספר הזה הגיע לידי בשנת חמשת אלפים
ליצירה בחדש תשרי (= Herbst 1239) ואני בעיר . . . בדרש . . . ומצאתיו מחובר בלשון ערב
חברו הרב . . . משה בן . . . מיימון זצ"ל . . .

(7^v) E : רט"ו המול לכם כל זכר . . . אלו הם הששים מצות הכרחיות

Erhalten ist in unserer Hs. nur die Einleitung des Übersetzers und die Aufzählung der nach Maimonides wichtigsten Gebote (מצוות הכרחיות). Über Verfasser, Werk und Hss. sowie Übersetzungen vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, § 554, 2, S. 926–929; unsere Frankfurter Hs. ist erwähnt S. 928, wo STEINSCHNEIDER bemerkt, daß die in unserer Hs. enthaltene Vorrede des Übersetzers „in den meisten Hss. fehlt“.

87

Ms. hebr. oct. 83

52 fol., wobei die beiden Schutzblätter (je 1 vorne und hinten) mitgezählt sind. Ledereinband mit Blindpressung, in Pappkarton aufbewahrt. Buchrücken später restauriert (ebenfalls Leder). Löcher im Einband weisen auf früher vorhandene Schließen. Unbeschrieben: fol. 1^rv, 2^v, 4^v, 52^rv.

17:23,5 cm (ca. 14:ca. 21 cm); ca 30 Zl. – Spanische Kursivschrift des 16. Jh.s, auf Papier. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 23. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 23.

דרשות

Derāšōt. Auslegungen zu Bibel- und Midrāš-Stellen sowie Homilien zu verschiedenen Gelegenheiten (Anfang und Ende defekt). Verfasser z. T. ungenannt (und unbekannt), z. T. genannt: Rabbi Jehūdā ‘Uzzī’el (s. unten).

Kein originales Titelblatt, jedoch Titelblatt von CARMOLY (fol. 2^r):

דרשות / ר' יהודה עזיאל / בכללם מה שדרש בחופת / ר' יוסף אלמושיני / ודרוש אחד שדרש
על / החכם / ר' יהודה ך זכרי ז"ל

Da aber nur ein Teil der Hs. von Jehūdā ‘Uzzī’el stammt, korrigierte RABBINOWICZ obiges Titelblatt handschriftlich durch Streichung und Hinzufügungen:

דרשות ופי' פסוקים ומדרשים / בכללם מה שדרש ר' יהודה עזיאל בחופת / ר' יוסף . . .
(Rest wie oben).

(3^r) Ū : יתלצית"ו (– י' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר)

(ibid.) A : פרשת תרומה / ויקחו לי תרומה ופי' רש"י לי לשמי יש קשיא פה פי' רש"י
ככה הפירוש לי לשמי . . .

(51^r) E : פרשת תולדות יצחק המפורשים הוקשו להם שלא היל"ל אלא ואלה תולדות יצחק
יעקב ועשו . . . שימני כחותם ר"ל אני אתן לך טענה מספקת לשתאבני / . . .

Einige Blätter sind falsch eingereiht. Fol. 3–4 (also Beginn unserer Hs.) sind später hinzugefügt. Sie beginnen mit Auslegungen zum Wochenabschnitt Terūmā (Ex. 25,1 ff. – s. oben „A“). Fol. 5 behandelt den ersten Wochenabschnitt des Pentateuch (Anfang, wie bereits bemerkt, defekt). Die meisten Homilien knüpfen an die Wochenabschnitte an. Auf fol. 32^r Ende der Homilien zu Genesis; auf fol. 32^v beginnen die Homilien zu

Exodus. Fol. 35-39 gehören zur Genesis (Beginn: ... ויאהב יצחק את עשו כי ציד ...) und sind vermutlich wiederum falsch eingereiht. Auf fol. 43^v bis Ende wiederum Homilien zu Wochenabschnitten der Genesis.

Auf fol. 13^r: דרוש למ"ח (also: Homilie zum Wochenfest).

Fol. 15^v: ליומו (also: Hochzeitspredigt).

Fol. 19^{rv}: (!) מה שדרש הר"ר יהודה עזיאל בחופת ... אלמושו (!).

Fol. 39^r: דרוש אחד שדרש הר"ר יהודה עזיאל על החכם הר"ר יהודה ן זכרי ז"ל (.) חרדה ... גדולה עד מאד ...

Zu Jehūdā ben Šemū'el 'Uzzī'el (Marokko; gest. ca. 1600) vgl. EJ, Bd. XVI, S. 42, s. v. Uziel. Zu seinen Schriften (gedruckt: Bēt ha-'uzzī'ēli, Venedig 1904; handschriftlich: Homilien) vgl. BENJACOB, Thes., S. 76, Nr. 383. Seine beiden in unserer Hs. wiedergegebenen Predigten scheinen noch nirgends gedruckt zu sein. Über die Almosnino-Familie, vgl. EJ, Bd. II, S. 667 ff., s. v. Almosnino. Jehūdā ben Zikrī konnten wir nicht identifizieren.

126 fol. in Ledereinband mit Blindpressung. Die beiden ersten fol. (1-2) sowie die beiden fol. vor dem letzten (124-125) rot-goldenes orientalisches Papier. Hebr. Folierung: א-צג (= fol. 7-98). Normale Entsprechung der beiden Paginationen ab fol. 7 bis fol. 93 = פז; dann fol. 94 und 95 (beide unbeschrieben) ohne hebr. Entsprechung; dann fol. 96 = צא (!), dann fol. 97 (unbeschrieben) ohne hebr. Entsprechung, dann fol. 98 = צג. Unbeschrieben: fol. 1^r 5^v, 6^v, 84^v, 86^v, 94^r-95^v, 97^{rv}, 99^{rv}, 119^r - Ende.

17:21,5 cm (var.); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-, teilweise auch an Recto-Seiten. Titelblatt (fol. 6^r) mit Arabesken verziert. Marokkanische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von Jāmin ben Jōsēf Azrād in den Jahren 1756-1757. Besitzvermerk auf fol. 3^r: „David Bascur, Verona.“ Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat RABBINOWICZ, Nr. 41. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 41.

(ספר ה)כוונות

(Sēfer ha-)kawwānōt. Kabbalistisches zur Liturgie. Verfaßt von Ḥajjīm Vital, aufgrund der Lehren des Jiṣḥāq Lurjā.

Tbl (6^r): זה ספר הכוונות / להמקובל האלהי רבי / חיים ויטאל זלה"ה / שקבל מרבו ... האר"י / צוק"ל שלמד / מאליהו / ז"ל. / הועתק ע"י אנכי איש צעיר / ... ימין אזראד בן לאדוני אבי יוסף / אזראד נר"ו / התחלתי להעתיקו ביום א' בשבת חמשה עשר לחדש סיון שנת התק"ו (= 1756) / ליצירה והשלמתו היתה בשנת ובוטח בה' אשר"ו לפ"ק. השם יביא לנו ... אשר"ר.

Ü (7^r): ספר הכוונות מהאר"י זלה"ה

A (ibid.): קודם שיתפלל האדם בשחרית צריך לקבל עליו מ"ע של ואהבת לרעך / כמוך / יכון לאהוב כל א' מישראל כנופו ...

E (118^v): ונבאר עתה סוד הסתלקות צלם בליל הושענא רבה ... ימשכו לו תוים אם לא שיחזור הצלם למקומו

99 fol., wobei die beiden Schutzblätter (je eines vorne und hinten) mitgezählt sind, die aus der Zeit des Einbandes stammen. Pappkarton. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 99^r. Hebr. Follierung: א-ג (= 3 57).

10:20 cm (ca. 12:ca. 16 cm); 26 Zl. – Kustoden nur: fol. 43^v, 44^v, 46^v, 47^v, 48^v, 53^v, 78^v, 79^v, 80^v. Deutsche Kursivschrift, auf Papier, 16. Jh. Autograph? – Umrahmter Buchtitel, von CARMOLY (fol. 2^r). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchtitels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 43. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 43.

[ליקוטי דינים]

Liqqūtē dīnīm. Kompilationen religionsgesetzlicher Vorschriften. Gesammelt und geschrieben (laut CARMOLY, s. unten) von Ḥajjīm ben Beṣal'ēl (1520–1588, zuletzt Rabbiner in Friedberg).

Tbl von CARMOLY (2^r): הקובץ הלזה מכתבת יד . . . הר"ר חיים ב"ר בצלאל ז"ל ה"ה מק"ק ורידבורג כולל: פסקי דינים מסדר טורי א"ח . . . טור ח"מ . . . ליקוטי דינים מפוסקים ראשונים ואחרונים . . . ספר החיים לבעל המעתיק . . . ליקוטים משו"ת מהרי"ל . . . ליקוטים משו"ת מהר"י ווייל . . . דינין והלכות מהר"י ווייל. חדושי אגודה, נימוקי מהר"ר מנחם מריזבורק, תם רשימת הקובץ.

Ü (3^r): הילכות ציצית ותפלין סי' כ"ה

A (ibid.): סי' י"ג ונהגין להסיר התפלין בר"ח קודם מוסף וכן בחול המועד. בשאר ימים אחר קדיש יותם (!)

E (98^v): להרבות עליו רעים וגם ענין כלב בכלל ונשים הפוגמות:

Auf fol. 1^r vermerkt CARMOLY, daß die Hs. von der Hand des Ḥajjīm ben Beṣal'ēl stammt:

. . . יגעתי ומצאתי אחר חקירה ודרישה אחר חיפוש בניי"רות שקובץ הלזה . . . כתב ידו של הרב הגדול נודע בשערים מהר"ר חיים בן בצלאל זצ"ל ה"ה אב"ד ק"ק ורידבורג

Auch nach RABBINOWICZ, Kat. Nr. 43, ist die Hs. ein Autograph (כ"י המחבר) des Ḥajjīm ben Beṣal'ēl. In der Hs. selbst ist aber nichts über die Person des Sammlers und Schreibers angegeben. Auf fol. 40^v heißt es: . . . בשנת שכ"ז (= 1567) לפ"ק בא לפני חיטה . . . והתרחי כל העיסה. Dieses Jahr entspricht der Wirkungszeit des Ḥajjīm ben Beṣal'ēl. Fol. 3^r–25^r enthalten vorwiegend Kompilationen der vier Ṭūrīm des Ja'aqōb ben Āšēr (Deutschland/Spanien, 14. Jh.; über ihn: MARGALIOTH, Enc., Bd. III, S. 848 ff.). Fol. 25^r heißt es: סליק חושן המשפט / מכאן ואילך ליקוטים מכמה מקומות. Die Quellen des Kompilators sind u. a. folgende Dezisoren: Jōsēf Qōlōn (abg. מהרי"ק, Italien, 15. Jh., vgl. MARGALIOTH, Enc., Bd. III, S. 808 ff.); Ja'aqōb Weil (abg.: מהרי"ו, Deutschland, 15. Jh., vgl. MARGALIOTH, Enc., Bd. III, S. 859); Ja'aqōb Möllin (abg.: מהרי"ל, d. i. מורנו, Deutschland, 15. Jh., vgl. MARGALIOTH, Enc., Bd. III, S. 872 f.); Alexander Susslin Hakōhēn (Deutschland, 15. Jh., vgl. MARGALIOTH, Enc., Bd. I, S. 204 f., und HOROVITZ, Frankf. Rabb., S. 17, insbes. ibid. Anm. 9). Fol. 43^r–57^r geben den Inhalt des ספר החיים an, des Hauptwerkes des Ḥajjīm ben Beṣal'ēl (gedruckt Krakau 1593 u. öfter).

Fol. 57^v hat die Überschrift: גלקט מתשובת מהר"ל

Fol. 71^v hat die Überschrift: דינין והלכות ממהר"י ווייל

Fol. 71^v – Ende enthalten: דינין והלכות מהר"י ווייל. תירושי אגודה, נימוקי מהר"ר מנחם מירזבור"ק

Bei den *תירושי אגודה* handelt es sich um Dezisionen des oben genannten Alexander Susslin Hakōhēn, bei den *נימוקי מהר"ר מנחם מירזבור"ק* um Dezisionen des Menahēm aus Merseburg (14. Jh., vgl. MARGALIOU, Enc., Bd. IV, S. 1051 f.), die beide im Responsenwerk des Ja'aqōb Weil inkorporiert sind.

Dieser Teil unserer Hs. entspricht den Seiten 151–178 des Erstdruckes des Werkes *שו"ת והלכות שחיטה ובדיקה אשר חבר . . . מהר"ר יעקב ווייל*, Venedig 1549 (und den entsprechenden Seiten der späteren Edd.; neueste Ed.: Jerusalem 1959).

91

Ms. hebr. oct. 87

Sammelband in 3 Teilen.

110 fol. in Pergamenteinband mit Resten von Bandschließen. Unbeschrieben: fol. 16^v, 17^v, 19^v–29^r, 46^r^v, 60^v–61^r, 81^v–85^v und 109^r^v. Teil I = fol. 2^r 17^r; Teil II = fol. 18^v; Teil III = fol. 29^v–108^v.

10,5:15,5 cm (7:12 cm); 28 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten (jedoch fol. 11–15 sowie fol. 68 – Ende: Kustoden nur an Recto-Seiten). Italienische Kursivschrift, auf Papier, 17. Jh. Fast vollständig verwischte Aufschrift auf dem Einbandrücken: [ל]קוט' אלקביץ להר"ר ש' אלקביץ. Besitzvermerk auf fol. 1^r: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 44. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels mit roter Tinte die Zahl 44. Besitzeinträge auf fol. 1^r, 30^r und 108^v: איש גר אנכי = ABRĀHĀM JŌSĒF ŠELŌMŌ GRAZIANO (Italien, gest. 1684), vgl. STEINSCHNEIDER, Hebr. Bibl. VII, 1864, S. 114, Nr. 10 (Hs. Parma). Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels und auf fol. 1^r^v kurze Anmerkungen kabbalistischen Inhalts. Fol. 110^v enthält ein Gedicht: יי נגידים ה' . . .

I

לקוטי הקדמות לחכמת הקבלה

Liqqūtē haqdāmōt le-ḥokmat ha-qabbālā. Kurze Einführung in die Kabbala. Šelōmō ben Mōše ha-lēwī al-Qabiṣ (Palästina, gest. 1584) zugeschrieben. Zwei Überschriften (die erste scheint von Graziano zu stammen):

Ū (1^r): לקוטי הקדמות לחכמת הקבלה, מיוחסות להחכם השלם / המקובל כמוהר"ר שלמה אלקביץ ז"ל הלוי ז"ל

Ū (1^v): לקוטי הקדמות לחכמת הקבלה / מיוחסים אל החכם השלם כמה' / שלמה לוי אלקביץ

A (2^r): בהיות שיש לנו בהקדמה אמיתית שמהות עצמותו ית' אינו מושג כלל / גם יש לנו הקדמה אחרת היות עצמותו ומהותו וחכמתו ודעתו הכל / א' אינו כאנחנו הנבראים . . .

E (8^r): . . . ובשוב האיש בתשובה משבר ומקצץ המסך הוא וחוזר / ומאיר הדרך ההי' והשפע חוזר להיות נשפע כקדמת דנא נמצא שכל טוב / העה"ז והע"ה הוא בסבת הנשמה אשרי השומרה בטהרה: תם

Dann folgen fol. 8^v: דרוש אחר בענין האצילות : ibid. : דרוש על ענין עצמות וכלים.

Fol. 10^v: ענין הצחצחות.

Fol. 11^v (Handschrift Grazianos?): ענין אחר באצילות: sowie mehrere kurze Stücke auf fol. 13^v–17^r.

Fol. 18^r enthält eine Notiz: . . . גלגל ה"א ול"ב.

II

אלפא ביתא רבתי

Alfā bētā rabbātī. Verzeichnis der in der Bibel größer zu schreibenden Buchstaben mit den dazugehörigen Bibelstellen.

Diese Aufstellung findet sich oft in Hss. Fol. 19^r bringt kurze Anmerkungen zu einigen biblischen Namen, z. B. Aškenāz, Dōdānīm etc.

III

[שלשים ושתים שערים בקבלה]

Šelōšim u-šetaġim še'ārīm be-qabbālā. Einführung in die Kabbala in 32 Pforten, mit Randbemerkungen von Graziano.

A (30^r): השער הראשון בביאור מספר הספירות: דע שכל / המקובלים הסכימו היותם עשר . . .

E (108^v): . . . / עוד ראוי שיכוון תפלתו באיזו מן התפלות הם אם שחרית או / ערבית או מנחה ובאותם מדה יהיו כל כוונותיו לפי / שעתו רוצה לומר קודם תפלתו

Laut Bleistiftvermerk (auf fol. 1^r) von G. SCHOLEM (vom 19. 7. 1923) ist das Werk identisch mit dem עסיס רמונים von Šemū'el Gallico (Edd.: Venedig 1601 u. a., vgl. BEN-JACOB, Thes., S. 445, Nr. 486). Den ausführlichen Nachweis liefert SCHOLEM in KS I (1924/25), S. 204. Die einzelnen Pforten sind nicht unterteilt (vgl. CAT.-MARGALIOUTH, Bd. III, Nr. 833/I). Fol. 29^v verzeichnet die 32 Pforten:

ה'א' מספר הספ'י. ה'ב' טעם היותן י'. ה'ג' מדרגת הכתר. ה'ד' עצמות וכלי'. ה'ה' סדר האצילות, ה'ו' סדר עמידתם. ה'ז' מנין הצנורות, ה'ח' מדת הספ'י. ה'ט' ענין המכריעין, ה'י' באור הגוונ'י. ה'יא' בענין הצחצחות. ה'י"ב ל"ב נתיבות, ה'י"ג שערי בינה. ה'י"ד דרוש המציאות, ה'ט"ו התהפכות האור. ה'י"ז דרוש אבי"ע (= אצילות בריאה יצירה עשיה). ה'י"ז מקום הנצח. ה'י"ח מעוט הירח. ה'י"ט שם בן ד', ה'כ' שמות בלתי נמחקי'. ה'כ"א פרטי ד' שמות י"ב כ"ב מ"ב ע"ב. ה'כ"ב תארי האל ית' המורי' על הגשמות, ה'כ"ג ענין ההיכלות. ה'כ"ד ענין הקליפות. ה'כ"ה היכלות הטומאה. ה'כ"ו סוד האותיות, ה'כ"ז אחיזת האותיות, ה'כ"ח סוד הנקודות. ה'כ"ט סוד הטעמים. ה'ל' הצרוף והתמורה. ה'ל"א ענין הנשמה, ה'ל"ב דרכי הכוונה.

11,5:19 cm (11:18 cm); ca. 38 Zl. -- Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Neuzeitliche deutsche Kursivschrift auf Papier. Verziertes Titelblatt (von CARMOLY): fol. 1^r. Kopiert von Jōsef Dāwid Sinzheim (vgl. zu Ms. hebr. oct. 28). Kopie vollendet am Sonntag, 24. Tebet 5550 (= 1790). Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Exlibris CARMOLYS mit der Inschrift: כרמי שלי נטרתי. Besitzvermerk *ibid.*: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 48. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 48.

מבחר המאמרים

Mibḥar ha-ma'amārīm. Mystische Deutungen zum Pentateuch. Verfaßt von Nātān ben Šemū'el ha-rōfē.

Tbl von CARMOLY (1^r): פירוש / קצת עניני התורה / על דרך כלל / המכוון בדרך הנסתר מאשר / חבר החכם כמ"ר נתן הרופא / נבט בפירוש התורה הנקרא / מבחר מאמרים

Ū (2^r): ברך ה' חילי ופועל ידי תרצה / פיר' קצת עניניני (!) התורה על דרך כלל והוא המכוון בדרך הנסתר מאשר חבר / הרופא ר' נתן הרופא נכשת בפירוש התורה שלו הנקרא ספר מבחר המאמרים

(*ibid.*) kurzes Gedicht: כבוד מלכיו עורה, ושהר העירה, להשכיל בתורה . . . על ספר, שמו נקרא מבחר. /

A (*ibid.*): ספר בראשית . . . בראשית. / דע ישכילך האלקי' לענין הכללי בפרשה הזאת בא להודיעך תחילה מציאות / העולם הזה המחודל הנברא מאין ליש . . .

E und K (35^v): והטעם במותו קודם מותו / והצדיקים אפילו במיתתן קרויין חיים. נשלם ספר אלה הדברים . . . ונשלמו קצת נסתר הפסוקים מאשר השיג אצלי / העתקתי מספר כה"י בביליטעק (!) כרך 105 התחלתי יום ד' כ' טבת וסימתי ביום א' כ"ד בו תק"ן לפ"ק (= 1790)

Die Hs. ist also, wie aus dem zuletzt zitierten Passus hervorgeht, eine Abschrift aus einer anderen Hs. Wie ein Vergleich mit Ms. hebr. oct. 55 und Ms. hebr. oct. 28,I–III zeigt (gleiche Schrift und gleiches Herstellungsjahr der Kopie, nämlich 1790), ist der Kopist hier wie dort J. D. Sinzheim. Die kopierte Hs. ist heute im CAT.-PARIS von ZOTENBERG als Nr. 839/5 verzeichnet. Die Überschrift in unserer Hs. enthält 2 Schreibfehler, die offenbar zu Lasten des Kopisten gehen: statt עניניני lies: עניני; statt נכשת lies נבשת (so auch von ZOTENBERG aus der Original-Hs. zitiert), d. i. (תתלונן).

Über den Verfasser Nātān ben Šemū'el ha-rōfē und sein Werk findet sich nichts in der neuen (engl.) EJ; wir müssen zurückgreifen auf die JEWISH ENC., Bd. IX, S. 185, wo es s. v. Nathan ben Samuel heißt: „Spanish physician, flourished, as far as we know, in the beginning of the 14th Century.“ Als Auflösung der Abkürzung נבשת wird außer נפשו בצל נתן בן שמואל תבון als Möglichkeit vorgeschlagen: Über sein Werk heißt es a. a. O.: „He left a commentary on the Pentateuch, called זכרון טוב, which he wrote ca. 1307 and of which an abridged version is extant under the title מבחר המאמרים, Livorno 1840.“

Der Herausgeber (מגיה) dieses Druckes sagt im Vorwort, er habe den Text aus einer Hs. kopiert, gibt aber nicht an, aus welcher. Gewiß ist aber, daß nicht die Pariser Hs. (oder deren Kopie durch Sinzheim, also unsere Hs.) seine Vorlage war, da die Lesarten zu sehr differieren. So lautet der Anfang in der gedruckten Ausgabe (auf die von der Hs. abweichenden Lesarten ist durch Ausrufezeichen hingewiesen):

דע ישכילך האלהים שהענין (!) הכללי בפרשה הזאת בא להודיע (!) תחילה מציאות העולם הזה המחודש (!) הנברא מאין ליש . . .

Das Ende lautet in der gedruckten Ausgabe, wie in der Hs.:

וטע' במותו קודם מותו. והצדיקים אפי' במיתתן קרויין חיים

Auf andere Hss. unseres Werkes (DE ROSSI, Cat. Nr. 1108 und 1140) verweist ZOTENBERG a. a. O.

93

Ms. hebr. oct. 89

141 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^r-2^r; hebr. Folierung: א קכח (= fol. 7^r-133^r); fol. 26 und 35 haben hebr. Seiten- statt Blattzählung, nämlich: fol. 26^r = כ, fol. 26^v = כא, fol. 35^r = ל, fol. 35^v = לא; daher vergrößert sich der Abstand zwischen lateinischer und hebr. Folierung um 2 fol.

10:14,5 cm (ca. 3,5:ca. 5,5 cm); 10 Zl. - Spanisch-italienische Masqetschrift auf Pergament, 14. Jh. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 49; ibid. mit roter Tinte die Zahl 49. Besitzeinträge auf fol. 24^v: Questo libro è del. sig. Isaachi Castelnovo, und auf fol. 82^v: Angelo Castelnovo. Ein Teil der Kapitelüberschriften ist mit roter Tinte geschrieben. Fol. 71^r (über der Kapitelüberschrift שער הצניעות) eine Zeichnung: zwei Tauben, auf Zweigen sitzend. Fol. 93^r in den Ecken einer Vignette zwei Gesichter.

מבחר הפנינים

Mibḥar ha-penīnīm. „Perlenauslese.“ Moral-ethisches Werk mit kurzem Kommentar. Dem Jeda'jā ha-Penīnī Bedersi (Südfrankreich; gest. ca. 1340; über ihn EJ, Bd. IX, S. 1308 ff.) zugeschrieben (Anspielung auf ihn im Titel).

El (3^r): ברוך השם אשר חנן את / בריאותו החכמה בנפש ה' / השכלית . . .

A (6^r): הא לך ספר / מבחר הפנינים / במליצת הקדמונים החכמים / ומשלי הפילוסופים הראשונים / . . .

E (141^v): שער הכבוד / אמר החכם מי שנכנס / במקום שיש שם בני אדם

Die Hs ist defekt; fol. 134-141 wurden von anderer Hand (auf anderem Pergament) ergänzt (bis Anfang des Kapitels שער הכבוד). Fol. 2^v enthält ein Inhaltsverzeichnis der ersten 14 Kapitel (z. T. mit Blattangabe der Hs.). Über die Edd. und den Verfasser (als welcher auch Šelōmō ibn Gabirol, gest. ca. 1058, in Frage kommt) vgl. BENJACOB, Thes. S. 288, Nr. 329-335; FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 541, Nr. 353; KASHER-MANDELBAUM, S. 325, Nr. 247; EJ, Bd. XII, S. 163f. Zwei kritische Edd., beide mit englischer Übersetzung: durch H. FILIPOWSKI, London 1851 (aufgrund von 2 Hss. des Brit. Mus., also ohne Benutzung unserer Hs.) und durch B. H. ASCHER, London 1859 (aufgrund von 5 Hss., ebenfalls ohne die unsrige).

Sammelband in 5 Teilen.

Blätter durch Tintenfraß stark zerfallen. 53 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v-3^v, 10^r 12^v, 21^r-22^v, 28^v, 33^r-36^v, 41^r - Ende. Teil I = fol. 4^r-9^v; Teil II = fol. 13^r-20^v; Teil III = fol. 23^r-27^v; Teil IV = fol. 29^r-32^v; Teil V = fol. 37^r-40^v.

15:21 cm (ca. 10 : ca. 16 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten, außer fol. 23^v und 26^v. Spanische Masqetschrift auf Papier, 14. -15. Jh. Tbl (fol. 2^r) mit aufgeklebtem farbigen Rahnen verziert. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Vermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 51. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 51.

I

מגלה עמוקות

Megallē 'amuqqōt. Philosophischer Kommentar zum Pentateuch (Fragment). Verfaßt von Šelōmō ben Ḥanōk 'al-Qusṭantīnī (oder: 'al-Qusṭantīn).

A (4^v): לפי שהיה זה הדעת בזמנם זר בעיניהם מפני ההרגל או לסבה / אחרת איני רשאי להזכירה והגני מתחיל לפרשת בראשית בע"ה / ואשלים עד פרש' במדבר סיני כאשר מצאתי במדרש רבה . . .

E (9^v): וכן / מציי' שר' אלעזר בן פדת . . . / היה מצטער על חייו כי א"א לו לאדם מצד היותו חמרי שלא ירגיש / . . .

Fol. 7^r: וכאשר עיינתי אני שלמה / בג' דעות הכתובי' בחרתי לי דרך משפטי הכוכבי' להיותו אהוב / אצלי מפני חיוב מולד . . .

Fol. 7^v: ולפי שאגלה בספר הזה קצת סודות אשר הם באגדות / חקוקות קראתי שמו מגלה עמוקות וחלקתי אותו לבי' מאמרי'

Aus obigen beiden Zitaten ist der Name des Verfassers und der Titel des Werkes ersichtlich, sowie die Neigung des Verfassers zur Astrologie (wozu auch unten Teil II zu vergleichen ist). Der volle Name des Verfassers erscheint u. a. im Ms. Nr. 1102 des Brit. Mus. (CAT.-MARGOLIOUTH, III, 529, Nr. 1102), einer Hs. des Buches Miklal Jōfi, verfaßt in Valencia im Jahre 1369 von Šemū'el Šaršā. Auf fol. 2^v dieser Hs. heißt es (laut MARGOLIOUTH a. a. O.):

ואני הקטן . . . שמואל המכונה בלשון הקדש אבן סנה חברתי הספר . . . ולקטתי אגדות ידועות . . . גם כתבתי עניינים רבים שכתב הר' שלמה על קסטנטין בחבורו מגלה עמוקות

Nähere Angaben über unseren Verfasser, der in der 1. Hälfte des 14. Jh.s in Spanien lebte, s. JEWISII ENC., Bd. XI, S. 451, s. v. Solomon ben Enoch al-Qusṭantini (in der neuen EJ ist unser Verfasser nirgends erwähnt).

Hss. des Werkes (aber nicht die unsrige) sind erwähnt bei BENJACOB, Thes. S. 292, Nr. 425. Unsere Hs. wird (neben anderen Hss.) erwähnt von M. BENAJAHU, in Tarbiš 42 (1973), S. 448, Anm. 157.

II

[מגלה עמוקות?]

Megallē ‘amuqqōt (?). Fragment vom gleichen Werk wie Teil I (?).

A (13^r): ... לאמונתם הנפסדת מהזמן הקדמון והיתה תחבולה לקיים אמונתם / הנפסדת לפי שעקרי הישמעאלים הם הכושי' ... ולא / יהפוך כושי הערה (!) ודי בזה הערה תם ת"ל.

Dann folgt (ibid., in großen Buchstaben, also als Überschrift): פרש' לך לך. Die nun folgenden Erklärungen beziehen sich also auf diesen Wochenabschnitt. Entsprechend weitere Überschriften (ebenfalls in der Schrift hervorgehoben):

פרש' תולדו': fol. 19^r; פרש' ויהיו חיי שרה: fol. 17^v; פרש' וירא אליו: fol. 16^r.

E (20^v): ומפני זה היתה יכולת לרמות מצד / צדקותה ולהחליף כוונתו ... שיצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע ולא / יתחלף ...

Die Neigung des Verfassers zur Astrologie macht sich deutlich bemerkbar, wie auch in Teil I; auch die Schrift gleicht derjenigen in Teil I sehr stark. Vermutlich sind beide Teile Fragmente von ein- und demselben Werk. Auf fol. 15^v, Zeile 3 heißt es:

וגם נוכל לפרש שזה מלכי צדק ואשר יצא אברהם והוציא לחם ויין היה ראוי לצאת אליו עד / מולדו אשר היה בצדק. ... אלא שאין זה מקומו כי כבר גלית מקצת זה במאמר הראשון / ...

In diesem Zitat ist die Verwendung des astrologischen Terminus מולד zu beachten, der auch in Teil I verwendet wird (s. oben Zitat aus fol. 7^r). – Der Tintenfraß ist in diesem Fragment noch stärker als in den anderen Teilen der Hs.

III

[דרשות]

Derāšōt. Deutungen zum Pentateuch (Fragment).

A (23^r): ... לעיל ויקח תירח (!) את אברם בנו ... / וכת' בתריה ויאמר יי' וגו' משמע שהשם היה מדבר / עמו שלוט היה עם אברהם ...

E (27^v): למועד אשר / דבר אותו אלהים וגו' פרשי ז"ל מחלקת כבראשי רבי' ... ואת' / אכתי היאך היה מציל אותה מן החשד ... הפקידה היתה קודם מעשה אבימלך ט"ו ימי' / או ...

Der Verfasser knüpft in seiner Auslegung häufig an den Kommentar Rašis an. Die Schrift sowie die angeführten Namen (z. B. auf fol. 24^v: בעל הלכות גדולות) deuten auf alte Herkunft des Fragments.

IV

שער הרזים

Ša'ar ha-rāzīm. Mystischer Kommentar zu Psalm 19 (Fragment). Verfaßt von Todros ha-lēwī Abulafia aus Valladolid, lebte ca. 1220-1298. Über ihn: EJ, Bd. II, S. 194, s. v. Abulafia, Todros ben Joseph Ha-Levi.

(28^r) Tbl, von späterer Hand: שער הרזים, רבי טודרוס הלוי

A (29r): הנפש ומה שאי"ל הרי הוא כחלל . . . הוא סוד / נחתם בלהט החרב המתהפכת
דוק ותשכח וזכור אל תשכח

E (32v): מדת הדין הוא אל תמר בו ובכב' קמ' פי החובל מנא הא מילת'

A bezieht sich auf Vers 9. E auf das letzte Wort des Psalms.

Zum Werk und dessen Hss. vgl. BENJACOB, Thes., S. 600, Nr. 1041; STEINSCHEIDER, Meh., Nr. 37/1; 68/2; 209/6 (S. 24; 26; 90f.). Die zuletzt genannte Hs. Nr. 209/6 ist datiert: 1298.

V

[סודות]

Södöt. Mystisches (Fragment).

A (fol. 37r, Zl. 7; die ersten Zl. z. T. unleserlich) / הראשון / הענין שכתו חשך ענן וערפל
והחשמל הוא היושב אצל הכסא תחת / הרגלים העליונים לקבל הדבור היוצא מפי הכבוד . . .

E (40v): וזהו סוד מה שאמ' הבה הבה נרדה ונבלה שם . . . וטעמו כטעם ארדה נא ואראה
וכטעם הנה יי' יוצא ממקומו / וירד ודרך על במתי ארץ ודרשו בו יוצא ובא ממדה למדה וכו' וכן אי
ז"ל . . . / זו אי מעשרה . . .

Auf fol. 37v heißt es: ג"כ יש לו . . . ענין השופר / ג"כ יש לו . . .
סוד . . . לפי שיש בו חללים הרבה . . .

Die im Fragment angeführten alten mystischen Werke (z. B. מדרש ר' נחוניא בן הקנה. . .) sowie die Schrift verraten alte Herkunft.

Titelblatt von CARMOLY (fol. 2r):

ספר : מגלה עמוקות / להחכם שלמה אלקסטנטן / הספרדי / שנת ה' אלפים קל"ב לב"ע
ודפים מקוטעים מחבורים אחרים: RABBINOWICZ

95

Ms. hebr. oct. 91

26 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1r 4v, 5v, 6v, 7v und 20r 26v.

16,5:21 cm (8:16 cm); 16-18 Zl. - Deutsche Kursivschrift, auf Papier, 16. Jh. (?). Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Exlibris: Fideicommissum. / Ex Bibliotheca Mariae Balduini Neesen. Ibid. Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ Nr. 52. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 52. Fol. 5r farbiger Rahmen für den nicht ausgeführten Titel. Umgekehrt fol. 6r Titel ohne Rahmen.

מגלת אחשורוש

Megillat Aḥašwērōš. Den Apokryphen entnommene Ergänzungen zum Buch Esther. Aus dem Griechischen ins Hebr. übersetzt.

Tb1 (6r): מגלת / אחשורוש

Ü (73): מגלת אחשורוש

(ibid.) A : אגרת מהמלך אחשורוש ששלח המן / הרשע בכל מדינות הודו . . . נעתק מביבלי"א הנכתבת בלשון יוון . . .
 E (19^v): . . . יוום טוב בכניסיות העם / ולא יוסף לעולם מהעם / ישראל: / תושלב"ע שושר"ש / בהנ"א

Der Text des Werkes (ohne Erwähnung unserer Hs.) findet sich in der von ABR. KAHANA besorgten hebr. Ausgabe der Apokryphen und Pseudepigraphen, *הספרים החיצונים*, Tel Aviv 1936-37, Bd. I, S. 539-553. Übersetzung und Einteilung der Hs. zeigen wesentliche Abweichungen; vgl. Einleitung bei KAHANA, *ibid.*, S. 539-542.

153 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben (aber z. T. mit Zeichnungen und Einträgen): fol. 1^v-3^r, 6^r, 37^v-38^v, 44^v, 60^v, 126^v.

15: 19,5 cm (var.); Zl. var. – Italienische Kursivschrift des 16. Jh.s auf Papier. Auf fol. 9^v verziertes großes „Alef“ (Quadratschrift); auf fol. 56^v verzierte Schwerter. Geschrieben in der 2. Hälfte des 16. Jh.s, teilweise von Abrahām ben Šim‘ōn Borgo aus Casale (Norditalien). Besitzvermerk fol. 2^v:

לעולם יכתוב אדם שמו על ספרו . . . אני אברהם כמ"ר שמעון בורגני יצ"ו . . . בשנת ש"כ לפ"ק (= 1560) התחלתי לכתוב בזה הפנקס

Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 53. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 53.

מגלת ספר ואיגרות

Megillat sēfer (we-iggerōt). Briefsteller (mit 113 Musterbriefen) sowie Briefsammlung.

(fol. 11^r^v, untere Hälfte abgerissen) Tbl מורים הדרך ילכו בה הנערים לאמן ידיהם / לכתוב איש לרעהו לשון מדברת גדולות . . . עוד נתוסף עליהם שער אחד בגדר השיר . . . גם בסוף הספר התחלות רבות לכתוב לכל איש ואיש כפי (גדלו?) ומעלותיו . . . בהשתדלות המזכה אשר הוציא לאור . . . אברהם בכ"מ / בורגני . . . ובכן יהי ה' עמנו . . . אמן שלומו (!) אלט / שול בכ"מ יהושע / אלט שול ז"ל

Es folgt (fol. 12^r-14^r) das Verzeichnis der Musterbriefe:

Ü (12^r): לוחות כתבים

E (14^r): נשלם לוח הכתבים / הכוללים כל משא / ומתן האנושי

Nun folgen die Musterbriefe selbst:

A (14^v): לתת לחברו שמח וחוץ . . . / א' כחבלי אהבתך משכתי ידך חשק . . .

E (37^r): בחור לכתוב לדודו להעיר רוחו / קי"ג דודי לי ואני לו המפואר כמר פלוני יצ"ו . . . נשלמה מגלת הכתבים תלח:

Auf fol. 3^v-10^v, 41^r-61^v Verschiedenes: Trauergedicht von יוסף מאוטייו (anlässlich des Todes seines Sohnes):

Ü (3^v): הקינה שחבר ר' יוסף מאוטייו על בנו

A (ibid.): על ההרים אשא בכי ונהי . . .

E (ibid.): תם ונשלם הקינה

Ferner auf den erwähnten fol.: Rezepte, Aufzeichnung von Ereignissen; italienische Übersetzung (mit hebr. Lettern) vieler biblischer Worte, z. B. (fol. 8^r): **כי כן יסד המלך**; z. B. (fol. 39^r–40^v): **ר"ל אורדינו** (gehört zu den Musterbriefen).

Fol. 62^r – Ende enthalten Briefe (zum Teil Prozeßsachen), die an Mitglieder der Familie Borgo gerichtet sind und von diesen beantwortet wurden (laut Kat. RABBINOWICZ: **יותר ממאה מכתבים מר' אברהם בורגו מקאזאלי ומשפתו וכתב בשנת ש"כ**):

A (62^r): **בהנו"א / שרי ישראל ראשי גולת אריאל . . . י"ו חשוך של"א לפ"ק (= 1570)**
ושלך

E (153^v): **אשר לבו ידאג: על אבל אם ואב / מאהבך נצח: אברהם בן לא"א הצדיק / ליד גיסי . . . אליעזר סגל ואל מ"כ אשה כנהר שלו מק"ק קרימונה / וחרם לזולתו דר"ג**

Die Abkürzung **בהנו"א** ist aufzulösen: **בעזרת ה' נעשה ונצליח אמן**.

In einem Brief aus Alba, vom 12. August 532(6?) = 156(6?), heißt es:

ודברתי עם המפואר כ"מ שמעיה ברוך יצ"ו . . . שאמר כי הוא מוכן למלאת שאלתכם . . . ותגלה אזני ע"ד גורת האפיפיור יר"ה מן הספרים . . .

Öfters ist als Absendedatum das Jahr **שכ"ט (= 1569)** angegeben, z. B. fol. 142^r oben: **כסליו שכ"ט**; fol. 146^r zweimal: **שבט שכ"ט**. Absendeorte meistens Cremona und Casale; auch Verona (fol. 116^v).

Italienische Sätze u. a. auf fol. 64^r, 69^r, 73^r, 108^r, 111^r, 112^r, 114^r, 128^r.

Die Briefsammlung kann für die Geschichte der italienischen Juden dieser Zeitepoche verwendet werden.

Edd. des Briefstellers: Venedig 1545 u. a., vgl. BENJACOB, Thes., S. 294, Nr. 466; PRIJS, Basler Drucke, S. 315.

97

Ms. hebr. oct. 93

104 fol., wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Pappereinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 1^r–9^v, 45^r, 103^v – Ende. Schrift teilweise durch Wurmfraß beschädigt.

14,5:20,5 cm (10,5:15 cm); 27 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Spanisch-italienische Maşqetschrift auf Papier. Geschrieben von Jōsēf ibn 'Amrām ben Jehūdā ibn 'Amrām, im Jahre 1541 (s. unten). Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels Besitzvermerk: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 55; ibid. mit roter Tinte die Zahl 55.

[מדרש תהלים]

Midraš Tehillim. Midraš-Sammlung zu den Psalmen (Anfang und Ende defekt).

A (10^r): **על השמים וישבע בחי העולם. וכתו' לכן יחכה יי' לחננכם ואין לכם אלא לשון שבועה שנאמי' / לכן נשבעתי . . .**

E (102^r): **אין אתה יוצא בידך כלום הוי' / פתחו לי שערי צדק אבא במ אודה יה זה השער ליי צדיקים יבואו בו אורך כי עניתי ותחי' / לי לישועה אבן מאסו לי הבונים היתה לראש פנה מאת יי היתה זאת היא נפלאת בעינינו / תם . . . תושלב"ע.**

(ibid. Forts.) K: אני יוסף ן עמרם ברי יהודה ן עמרם. תם ונשלם ע"י הצעיר שבחבורה ר' יהודה / עוזיאל יוסף ן עמרם חמש מאות (!) אלף ושלש מאות / ושנים (.) השם יזכני לכתוב ספרים / הרבה . . . תם

Fol. 102^v weiteres Kolophon mit genauer Datumsangabe (Mittwoch, 7. Tisrī 5302 = 1541): תם ונשלם . . . עוזיאל חכם ושלם ונבון יוסף . . . שנת חמש מאות אלף ושלש מאות ושתיים: ליצירת העולם והסימן הבקר לחדש / א' לשנה שניה ביום ד' ז' ימים לחדש תשרי הבא עלינו לשלום . . . בילאו

„Vollendet durch . . . Jehūdā ‘Uzzi’el” (der als „weise, vollkommen und verständig” bezeichnet wird) bedeutet wohl, daß dieser einige Worte geschrieben hat. Es handelt sich wohl um den älteren, 1542 (in Nordafrika!) gestorbenen Rabbiner dieses Namens, vgl. über ihn EJ. Bd. XVI, S. 42, s. v. Uziel. Zu dessen gleichnamigem Enkel vgl. Ms. hebr. oct. 83.

Fol. 102^v–103^r enthalten (nicht zum Werk gehörige) Auslegung zu Hiob 1,8.

Der Midrās Tehillim wurde öfters ediert: vgl. FRIEDBERG, Bet ‘eqed II, S. 344, Nr. 452. Kritische Edition mit Einleitung und Anmerkungen durch SALOMON BUBER. Wilna 1891. BUBER benutzte 8 Hss., darunter auch die unsrige, die er folgendermaßen bezeichnet:

כ"י ספרדי של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר היה לפניו בגנוי הספרים של ה"ר אליקים כרמולי ז"ל (Titelblatt der Ed.)

Auf S. 1 (פתח דבר) schreibt BUBER, daß ihm die Hs. von RABBINOWICZ („ז"ל") von München (nach Lemberg, wo BUBER wohnte) geschickt worden sei. Vgl. noch: CAT.-CARMOLY, Frankfurt am Main 1875, wo unsere Hs. auf S. 53 als Nr. 51 zum Verkauf angeboten wurde. Sie wurde von MERZBACHER erworben. Wir können also rekonstruieren: Bis 1875 ist die Hs. im Besitz CARMOLYS, der 1875 starb; 1875 von MERZBACHER aus dem Nachlaß CARMOLYS erworben; 1885 starb MERZBACHER, 1888 starb RABBINOWICZ; vor seinem Tod hatte RABBINOWICZ die Hs. an BUBER zur Bearbeitung gesandt; 1891 erschien BUBERS Edition.

98

Ms. hebr. oct. 94

273 fol. in Pappereinband mit Lederrücken. Zusätzlich hinten 1 Schutzblatt. Hebr. Seitennummerierung, größtenteils abgeschnitten.

13,5:20 cm (8:14 cm); 31 Zl. – Deutsch-rabbin. Schrift auf Papier. Autograph (s. unten)? Geschrieben um 1460: auf fol. 219^v am Rand: (1460) עתה ר"ן לפרט י"ד שנה למחזור ער"ה (1460); vgl. auch STEINSCHNEIDER, Hebr. Bibl. IX, 1869, Nr. 50, S. 62, s. v. „Berichtigung”. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.” Ibid. mit roter Tinte die Zahl 56. Eingeklebt auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 56. Vor „Merzbacher Nr. 56” war die Benennung unserer Hs. „Benzian Nr. 13”, vgl. STEINSCHNEIDER a. a. O. S. 23.

דרשות ומנהגים

Deräsöt u-minhagim, auch מנהגי מהרי"ל minhagē MaHaRIL genannt. Religiöse Gebräuche und Gesetze. Gesammelt von El‘āzār ben Ja‘aqōb, genannt Zalman, aus St.

Goar, vorwiegend aufgrund der Lehren seines Meisters Ja‘aqōb ben Mōše ha-lēwī Mölln, auch genannt MaHaRIL, ca. 1355 Mainz – 1427 Worms, berühmtester deutscher Rabbiner seiner Zeit. Schreibung seines Namens und seiner Beinamen (MaHaRIL und MaHaRiSeGaL) s. unten unser Zitat des Anfangs. Der Sammler nennt sich: זלמן משוטיגווער^א, ebenfalls von uns unten (A) zitiert. Die gleiche merkwürdige Schreibweise von St. Goar auch fol. 239^v: אנו אלעזר ב”ר יעקב ז”ל ה”ה המכונה זלמן משוטיגווער. Vgl. noch: Magenza. Ein Sammelheft über das jüdische Mainz, herausgegeben von . . . SALI LEVI, Berlin, 1927, S. 21, Anm. 17; ferner: M. BRANN und A. FREIMANN, Germania Judaica (Schriften hrsg. von der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums), Bd. I.1. Frankfurt am Main 1917, S. 117 (St. Goar).

כן / . . . מיוסד מסודר לפי חדשי השנה . . . / . . . ברוך הנותן ליעף כח לאתחולי. ועד סופו לגלגל.

Dann: fol. 1^r–5^r: Inhaltsverzeichnis. Dann:

A (5^v): ניסן הוא חדש אשר כתוב עליו החדש הזה ראשון / הוא לכם לתדשי השנה על כן בו אתחיל / לפרש מנהגים של כל חדשי השנה ואבאר בהם ג”כ / המנהגים אשר ראיתי נוהג הוותיק יקר תפארת כולו אדרת נור / ועטרת מופת הדור מוריניו הר”ר יעקב בן מה”ר משה לוי ז”ל / אשר הוי חניכיו שמו להקראות מה”ר יעקב מו”לן וכללתי את / שמו מהריסג”ל שהיו משפחת הלויים . . . ואנכי חרפת אדם ובזוי מכונה / זלמן משוטיגווער”א לא מלאני לבי בראשונה להאיר הדברים / לעולם כי בער מדעת אנכי אך רבים קראו בהן אח”כ וקמו עלי / והפצירו בי ונטלו הדברים מאתי והעתיקו בעל כרחי ובכחן התפשטו לרבים ויהי רעווא לפני אדון כל יתבר’ ויתע”ל זכרו / לנצח דלא תפוק תקלה על ידי וברור לי שלא גרעתי ושלא / הוספתי על דבריו אשר כתבתי משמו . . .

E (273^v): ליקוט’ מדרשו מהר”י יעקב ווי”ל תלמיד מובהק דמהר”י סג”ל. / אין לומי לגויה להביא שכר . . . וכשחותך אצבע אין לדחוק שיצא דם . . . כרמב”ם . . . אסור לטלטל בשבת . . . /

Über Verfasser und Werk vgl. EJ, Bd. XII, S. 210f., s. v. Moellin, Jacob ben Moses. Nach der Erstausgabe unseres Werkes, Sabioneta 1556, erschienen noch mehrere Edd., so Krakau 1881, Lublin 1904, vgl. FRIEDBERG, Bêt ‘ēqed II, S. 565, Nr. 857. Unsere Hs. ist wesentlich umfangreicher als die Edd. (vgl. auch Kat. RABBINOWICZ, Nr. 56: משונה). Anscheinend handelt es sich bei unserer Hs. um die Originalfassung. Auf fol. 157^r, wo die Vorschriften für den Scheidebrief behandelt werden, wird bei der allgemeinen Aufzählung von Namen festgestellt, daß der Name Zalman Beiname sein kann für die Namen שלמה, משולם, שמריה, אלעזר. Der zuletzt genannte Name, also El‘āzār, ist in großen Buchstaben geschrieben, was darauf hinweisen soll, daß auch des Sammlers Name El‘āzār ist, mit dem Beinamen Zalman. Dies läßt darauf schließen, daß die Hs. vom Verfasser (d. i. vom Sammler) selbst geschrieben wurde. Vgl. auch fol. 239^v, Ende der צוואת זקיני, wo der Sammler feststellt, alle Träger des Namens אלעזר mit dem Beinamen זלמן stammten von einer Familie. Auch einige Randglossen weisen darauf hin, daß die Hs. vom Sammler selbst geschrieben wurde, z. B.

Fol. 153^v: טעיתי בסדר לכתו כי הי’ מבטל מודעו / טרם ששאל השמות; ferner:

Fol. 266^r: בכך לא שמעתי שוב התרה למי רחל וישבה עגונה עד שמתה זקיני בעיר מיישטרו בפסח / שנת רי”א לפרט קטן

als Randglosse zu einem Rechtsbescheid, sowie צוואת זקיני לבניו ובנותיו im Inhaltsverzeichnis (fol. 3^r).

Die Abschnitte, die in den Edd. enthalten sind, sind in unserer Hs. zum Teil umfangreicher und durch Responsen des MaHaRIL erweitert. Auch kommen viele neue Teile darin vor, z. B.:

Fol. 242^v–268^r: ל' ממהריסג"ל: תשובות אשר עלו בידי ממהריסג"ל, in den Edd. (wir verglichen Krakau 1881) nur zum Teil erhalten.

Fol. 268^v–269^v: תשובות מה"ר יעקב וויל"א (in der Ed. = Nr. 163).

Fol. 268^v–271^r: מדרשות מהר"י וויל"א: am Rand; zum Teil auch in der Ed. vorhanden.

Fol. 270^r–272^r: ליקוטים נעתקו מספר חסידים.

Fol. 272^v–273^r: ליקוטי מיורה דעה, vermutlich aus dem „Tūr" des Ja'aqōb ben Āšēr, gest. ca. 1340.

Fol. 273^r–273^v: ליקוטי מאבן העזר.

Fol. 273^v – Ende: ליקוטי מדרשו מה"ר יעקב וויל"ל.

Fol. 271^v–272^v am Rand: קצת ליקוטי ממה"ר שלום מאושטריך, nicht dieselben, die am Ende der Ed. abgedruckt sind.

Fol. 191^r hat חרוזות לכלל הבדיקות.

Fol. 213^v–216^v hat ת"ח, גילגול בני חושים, über die Hussiten und die Gefahr für die Juden in dieser Zeit; vgl. GRAETZ, Geschichte, Bd. VIII, S. 141 ff., insbesondere S. 146 f.

Fol. 216^v–234^r, 236^v hat תי"ד, הילכת עיבור.

Fol. 237^r–239^v: Testament des Großvaters des Sammlers, des Rabbi El'āzār ha-lēwī, genannt „der gut Rabbi Zalman" (s. unten). Beginn:

תמ"א צוואת זקני לבנו ומפני דהנהגה טובה היא / לכל ירא שמים אכתוב כאן לנהוג כל אדם אחריו . . .

Abschluß des Testamentes (fol. 239^v):

סליק צוואת זקני הר"ר אלעזר הלוי אשר היה מכונה בשמו להקראו / דע"ר גו"ט רבי זלמן וקבלה בידי שכל אשר שמם אלעזר ומכונים / זלמן"ן הם בני משפחתנו והוא הלך לעולמו בראש השנה קי"ח (1357 =) / לפרט ביום ראשון ונקבר בשיני בק"ק מג"צא

(abgedruckt bei STEINSCHNEIDER, Hebr. Bibl. a. a. O. S. 23, aus unserer, von STEINSCHNEIDER als „Benzian 13" bezeichneten Hs. Statt ומכונים hat STEINSCHNEIDER versehenlich: ומכונים).

Das Testament wurde aufgrund unserer (als „Merzbacher Nr. 56" bezeichneten) Hs. auch publiziert durch M. GÜDEMANN, Quellenschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden, Berlin 1891, S. 295–298. Ibid. S. 24 auszugsweise Übersetzung ins Deutsche. Vollständige Übersetzung ins Deutsche (laut GÜDEMANN) durch A. BERLINER, in: Jüdische Presse, Berlin 1870, S. 90 f. (uns nicht zugänglich). In JQR IV (1891), S. 342 f., veröffentlichte I. ABRAHAMS dieses Testament nach einer Hs. der Bodleian Library (NEUBAUER, Bodl. Nr. 907, fol. 164 a).

Fol. 239^v–241^r hat תמ"ו צוואת החסיד רבינא (!) יהוד'.

Fol. 241^r–242^v: תמ"ט תקנות רבינו גרשון.

Fol. 264^v–265^r: תצ"ו הילוך העולם (מעיוול דרב גרשון).

In der Hs. wird erwähnt, daß in den Städten Halle, Mainz und im „Dorf" Regensburg schon zur Zeit Jesu jüdische Gemeinden bestanden (fol. 109^r). Fol. 234^v–235^v enthalten verschiedene Formulare und Anweisungen (von anderer Hand). Fol. 236^r bringt Abrechnungen aus dem den Jahren 5237 (= 1476) und 5238 (= 1477), ebenfalls von anderer Hand.

Die Hs. befand sich im Jahre 5322 (= 1562) in Venedig (fol. 157^v) und ist vermutlich identisch mit der des S. D. LUZZATTO; vgl. BENJACOB, Thes., S. 305, Nr. 702:

ולשד"ל נמצא ספר מהרי"ל בכ"י עם כמה וכמה עינים יתר על הנדפס וגם כ"א תשובות לו ולזולתו וצוואה יקרה לה"ר אלעזר זלמן הלוי הנפטר בר"ה שנת תקי"ח (עיין כ"ח ו' דף ג"ו)

BENJACOB verweist also auf Kerem Hemed VII, Blatt 56. LUZZATTO hat aus der Hs. Teile (über die Hussiten) veröffentlicht in dem (auch von FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 288, Nr. 709, zitierten) Werk: Halikōt Qedem (Oostersche Wandelingen), Sammelwerk in Poesie und Prosa, mit Beiträgen von S. L. RAPOPORT, S. D. LUZZATTO, J. S. REGGIO und GABRIEL POLAK, hrsg. von POLAK, Amsterdam 1846. Auf die Hs. LUZZATTOS (also unsere Hs.) nimmt Bezug: LEOPOLD GREENWALD, Mahril and his Time, Biography of Rabbi Jacob Halevi (hebr.), New York 1944, S. 70, Anm. 6. Auf S. 70 ff. seines Buches druckt GREENWALD den auf die Hussiten bezüglichen Teil der Hs. aus LUZZATTO, Halikōt Qedem (s. oben) ab, benutzte aber noch andere Hss.

Unsere Hs. weist große Ähnlichkeit mit der von SCHWARZ beschriebenen Hs. der Wiener Nationalbibliothek auf, SCHWARZ, Nr. 77, S. 71-74. Unsere Hs. steht jedoch dem Original näher. SCHWARZ, S. 72: „Verhältnis zu den Drucken im wesentlichen das gleiche wie von Kod. Benzian (d. i. unsere Hs.) . . . ; geringfügige Umstellungen innerhalb der einzelnen הלכות, mehr Schlußverse u. dgl.“ Der Anfang der Wiener Hs. lautet (laut SCHWARZ, S. 72): . . . ניסן הוא החדש שכת' בן התורה החדש הזה לכם ראשון הוא (die geringfügigen Varianten gegenüber unserer Hs. sind von uns unterstrichen).

Nach Abschluß obiger Beschreibung erschien eine kritische Ed. des Werkes mit Benutzung von 12 Hss., darunter der unsrigen: Responsa of Rabbi Yaacov Molin-Maharil. Revised and corrected with additions according to previous editions and various manuscripts with introduction, references, notes and commentaries, by YITZCHOK SATZ (hebr.), Jerusalem 5740/1979. Unsere Hs. ist aufgezählt ibid. S. 12; eine Seite daraus ist in Faksimile reproduziert ibid. S. 19.

99

Ms. hebr. oct. 95

19 fol. in Pappereinband, wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Alte Seitennumerierung: S. 3 27 (= fol. 5-17). Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 2^v-3^r, 18^r - Ende.

12,5:20,5 cm (ca. 11:ca. 19 cm); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten, manchmal mit Angabe der folgenden Seitenzahl, z. B. fol. 9^v unten: מיבשת עמוד יג, d. h.: Das Wort מיבשת folgt als erstes Wort der folgenden Seite - nämlich der Seite 13. Deutsche Kursivschrift, 19. Jh., auf Papier. Autograph, geschrieben im Jahr 1822 (Überschrift fol. 4^r, s. unten). Fol. 2^r: verziertes Titelblatt von CARMOLY, mit dessen Unterschrift. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt Kat. RABBINOWICZ, Nr. 57; ibid. mit roter Tinte die Zahl 57.

[ספר] מוסר

(Sēfer) Mūsār. Poetisch abgefaßte Ethik. Verfasser nicht genannt; auch Werk sonst unbekannt.

(1822 =) (2^r) Tbl CARMOLYS / ספר / מוסר / שנת / תקפ"ב (= 1822)

EI (3^v): ספר כלו מלא מן החיים יוכל להזיק ימים אחדים אבל לא יוכל לקנות לו שם טוב: כי רעתו / יראה לעין כל

Ü (4^r): בשנת ואני תפלה (= תקפ"ב = 1822)

... (ibid.) A des Textes mit roter Tinte

: מים נחים יבאשו ויבאשו ומים הולכים חיים ומחיים : (17^v) E des Textes mit roter Tinte

Den Anfang seines Werkes schrieb der Verfasser mit roter Tinte. Zur Fortsetzung benutzte er dann die schon beschriebenen Seiten, indem er die Zwischenzeilen mit neuem Text in schwarzer Tinte ausfüllte. Die Einleitung ist in der jüngeren Schrift geschrieben, ebenso das oben angegebene Datum (s. Überschrift). Auf fol. 9^v sagt der Verfasser im jüngeren Text:

זה יותר משבע שנים מעת החלי לכתוב ההגיונות האלה לפי הכח אשר חנן ה' אותי . . .

Er begann also sein Werk mindestens 7 Jahre vor der Vollendung, er begann es demnach 1815 oder vorher. Anfang des jüngeren Textes (fol. 4^r):

בשנת ואני תפלה / אם גדולים וכן הרבים יתאמצו בכל כחם לשות (!) לבהמה: כמוה כל לבם רק לאכול ולשתות ולרקד ולקרקר בלי זכור את / בוראם: אל תשוה להם גם אתה כי הנך רואה כי בהמה המה . . .

Ende des jüngeren Textes (fol. 17^v):

אשר אינו אוהב משפחתו לא יאהב את עמו / ואשר אינו אוהב עמו לא יאהב דבר זולתי בצעו :

Auf fol. 10^v führt der Verfasser Gleichnisse von Rochefoucauld (geschrieben: רשאפוקולד) an (in der Hs. als Nr. 25, 51, 78, 151, 365 bezeichnet); auf fol. 13^v Gleichnisse von Lavater (geschrieben: לאואטר). An manchen Stellen hatte der Verfasser für den erstgeschriebenen Text nur zwei Drittel der Breite des Blattes verwendet. An diesen Stellen hat auch der später geschriebene Text dieselbe Breite. Das frei gebliebene Drittel wurde als Kolumne später gesondert beschrieben; somit hat es den Anschein, als bestände die Hs. aus drei separaten Teilen.

88 fol., wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten, sowie auch der hintere Buchdeckel mitgezählt sind. Pappereinband mit Pergamentrückten. In einem Pappkarton aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^r-2^v, 26^v-29^v, 60^v, 87^r - Ende. Hebr. Foliierung: ב-פט (= fol. 3-88). In der hebr. Pagination ist fol. 27 (unbeschrieben) nicht mitgezählt, so daß zunächst fol. 3 = ב, fol. 4 = ג etc., fol. 26 = כה, dann aber fol. 28 = כו, fol. 29 = כז etc., fol. 86 = פד, fol. 87 = פה; dann fol. 88 (hinterer Buchdeckel) = פט (!).

16:20 cm (10:14 cm); ca. 30 Zl. - Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Teils deutsche Kursivschrift (eigentlicher Text), teils spanische Maŕquetschrift (Ergänzungen und Randbemerkungen), 18. Jh., Papier. Erg. und Randbem. sind von deren Verfasser selbst geschrieben, nicht jedoch der eigentliche Text, wo vom Verfasser in der 3. Person die Rede ist (fol. 76^v, 82^r). Fol. 2^r hat für das Titelblatt geplante Umrahmung aus bizarren Figuren (aber ohne Text). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 60. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 60.

מטה אהרן

Mattē Aharōn. „Ahronsstab“: Responen. Verfaßt von Aharōn Antonis, der in der 1. Hälfte des 18. Jh.s lebte (s. unten).

Ū (3^r): ספר מטה אהרן

(ibid.) A: אותיות אלו שואלות ודורשות על מי שהי' ניעור כל / הלילה וקודם הבקר / משכיב עצמו לישן אם צריך לברך על ג'י בקומו בשני' והנה לדעת / הרשב"א פשיטא דצריך לברך כאשר יצא מביאור בב"י א"ח סי' ד' / אמנם לדברי הרא"ש בתשובה כלל ד' יש לי להסתפק בדבר שכתב / דמשכים עצמו קודם ליום שינת עראי הוא ואין צריך לנ"י . . .

E (86^r): בעתירת החושק להתאבק בעפר רגלו . . . ולשתות בצמא את דבריכם הקטן יודא מילר מבינא

Der Verfasser ist nur durch unsere Hs. bekannt, und auch aus ihr ist nur sein Name ersichtlich, fol. 76^v:

הרב הגדול כש"ת כמהור"ר אהרן אנטוניס נר"ו יאיר צהיר וזהיר כאור הבהיר אשר בציון אור חדש יאיר:

ebenso fol. 82^r, mit gleicher Schreibweise des Namens und mit den gleichen Eulogien. BENJACOB, Thes., S. 321, s. v. מטה אהרן, Nr. 1028, nennt nur unsere Hs. (die er als „Ms. Carmoly“ bezeichnet) und bezeichnet den Verfasser als „einen sephardischen Rabbiner aus Amsterdam“ (Ausrufezeichen von uns):

מטה אהרן שו"ת לה"ר אהרן אנטוניס (!) א' מרבני ספרדים באמ"ד כ"י כרמולי.

Da der Verfasser jedoch mit einem Amsterdamer Rabbiner korrespondierte (s. unten), ist eher anzunehmen, daß er nicht in Amsterdam lebte. Als Lebenszeit des Verfassers gaben wir oben die I. Hälfte des 18. Jh.s an, weil der größte Teil der Hs. aus dem Briefwechsel des Verfassers mit zwei Gelehrten besteht, die beide in dieser Zeitperiode lebten: Der eine ist der berühmte Šebī Aškenāzī in Amsterdam (1660–1718; fol. 5^v):

(כל הנ"ל נודמן לי לכתוב להרב המפורסם בדורו / אנ"ד של אשכנזים שבאמשטירדם); der andere ist Jūdā Mehler aus Bingen, Rabbiner in Deutz (fol. 30^r, 53^r, 77^v). Über ihn s. PH. BLOCH, Ein vielbegehrter Rabbiner des Rheingaus, Juda Mehler Reutlingen, in: Festschrift zum siebenzigsten Geburtstage Marcus Philipppsons (= Schriften, herausgegeben von der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums), Leipzig 1916, S. 114–124, insbesondere S. 124, Anm. 1, wo unsere Hs. erwähnt ist (die BLOCH anscheinend nicht selbst gesehen hat, da er nur auf Kat. RABBINOWICZ, Nr. 60, hinweist). Jūdā Mehler starb 1751 im Alter von 90 Jahren in Bonn. Er war Rabbiner in Deutz bei Köln, damals Sitz des Kölner Rabbinates. Dieser Jūdā Mehler (auch Jūdā Mehler II genannt) ist nicht zu verwechseln mit seinem gleichnamigem Großvater (Jūdā Mehler I), dem der obige Artikel BLOCHS hauptsächlich gewidmet ist (daher in der Überschrift des Artikels: „Juda Mehler Reutlingen“, d. i. ein Beinamen des Großvaters). Über den Großvater vgl. auch RICHARD GRÜNFELD, Zur Geschichte der Juden in Bingen am Rhein, Bingen 1905, S. 63, Grabstein Nr. 301. Zu beachten ist, daß sich der Großvater (in den von BLOCH a. a. O. edierten autobiographischen Notizen) gleich schreibt wie der Enkel (im von uns oben zitierten Ende der Hs.), nämlich: מילר, mit dem Vokal ē unter dem Buchstaben מ. Vgl. zu den beiden Jūdā Mehler noch EJ, Index s. v. Mehler, Judah bzw. Mehler, Judah ben Samuel.

Zur Datierung der Hs. ist noch von Bedeutung die Angabe auf fol. 76^v:

ניסן תעבל הראש והראשון יתן לנו את ימי ניסן בלי צער ואסון רק לשמחה ולששון

Das Wort תעבל [פ"ק] ergibt die Jahreszahl 472, d. i. 1712.

28 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 22^r – Ende (fol. 1^v enthält jedoch Besitzvermerk, s. unten).

15:18,5 cm (ca. 11:ca. 14 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift, teils deutsche Kursivschrift, auf Papier. Buchtitel (fol. 1^r) umrahmt und mit farbiger Blütenranke verziert (von CARMOLY). Fol. 3^r Überschrift mit farbiger Rahmenornamentik. Fol. 13^r: am unteren Blattrand gezeichnete grüne - geöffnete - Rolle mit Kolophon des Schreibers. Geschrieben von Ja'aqōb Gans, beendet am Mittwoch, den 15. Elūl 5375 (= 9. Sept. 1615), in ורנקא בורק (von LÖWENSTEIN im unten genannten Artikel, S. 195, gelesen als Frankenberg, wobei noch offenbleibt, um welchen Ort dieses Namens es sich handelt). Besitzvermerk fol. 1^v: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 62. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 62. Ibid. mit schwarzer Tinte Besitzvermerk: „A. Merzbacher“ sowie hebr.: „אברהם מערצבאכער“.

הזכרת נשמות

Hazkārat nešāmōt. Memorbuch für die Seelenfeier der Gemeinde Minden/Westfalen.

(1^r) Tbl CARMOLYS: זה הזכרת נשמות / מימור = בוך / מק"ק מינדון.

(2^r) Ü: ברכות שאומרים קודם ההפטרה ולאחריה

(ibid.) A: ברוך אתה . . . אשר בחר . . .

E des Originalteiles (13^r): יזכור א"נ [= אלקים נשמת] החבר ר' משה דוד בר נתן עכור שיורשיו נותנו (!) צדקה בעבורו בשכר זה תהא נשמתו צרורה בצרור החיים עם שאר צדיקים וצדקיות שבגן עדן אמן

K (ibid.): זאת כתבתי ונשלמתי (!) היום יום ד' ט"ו אלול שע"ה (— 1615) נאום יעקב תולעת ולא איש גש פה ורנקא בורק

Dann spätere Eintragungen, Anfang (fol. 13^v): . . . יאזו רבי שלום בר חיים ענאי"ו . . .

Ende (fol. 21^v): אמן . . . ז"ל . . . בענדיט ז"ל . . . אמן

Das Memorbuch gehörte der Gemeinde Minden. Bei den Seelenfeiern erinnerte man sich der jüdischen Persönlichkeiten des deutschen Mittelalters, sowie der zerstörten Gemeinden. Die letzte Eintragung ist vom 12. Ijār 591 (= 1831), die vorletzte Eintragung vom 19. Elūl 589 (= 1829).

Die Aufzählung der Verstorbenen im Originalteil geschieht zuerst nach Personen, dann nach Städten, dann nach Ländern. Bei den Personen handelt es sich oft, bei den Städten und Ländern stets um Märtyrertod.

Aufgezählte Städte (ab fol. 7^v): ווירצפורק, רוטנבורק, גורנבורק, באמבערג, וורנבורק, אוגשפורג, קובלענץ, מונענץ, ווירמישא, שפייר, באזיל, שטרוספורק, איברלינגן, עסלינגן, נוידלינגן (!), אולמא, לונגהוט, רענגסבורק, ורנקבורט (!), צוירך (!), טריאר, קוילן u. a. Die von uns mit Ausrufezeichen versehenen Orte sind wohl zu identifizieren als: Nördlingen bzw. Zürich bzw. Frankfurt. – Interessante Schreibung von Gegenden: fol. 9^r und 12^v: באדם זיא = Bodensee; ebenfalls fol. 9^r und 12^v: פייארן = Bayern; fol. 11^r פיהם (und fol. 12^v פיהם) = Böhmen.

Eine Beschreibung unserer Hs. und Auszüge daraus sind zu finden im Artikel „Memorbücher“ von LEOPOLD LÖWENSTEIN, ZfGJD, hrsg. von L. GEIGER, I, 1887, S.

194–198. LÖWENSTEIN bemerkt (S. 195), er habe die Hs., welche der Merzbacher'schen Bibliothek in München angehöre, „durch die Güte des Herrn Dr. EUGEN MERZBACHER“ (Sohn von ABRAHAM MERZBACHER, welcher letzterer 1885 verstorben war) zur Verfügung gestellt bekommen. Ferner ist unsere Hs. erwähnt bei SIEGMUND SALFELD, Das Martyriologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898 (= Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland, Bd. III), Einleitung, S. XXXIV, Nr. 42 (Minden). SALFELD (ibid.) stellt fest, daß es sich nicht um das Memorbuch von Minden (Hannoversch-Münden) handele, wie LÖWENSTEIN a. a. O., S. 195 irrtümlich annahm, sondern um dasjenige von Minden (Westfalen). Zur Ortschaft Minden vgl. EJ, Bd. XII, S. 4, s. v. Minden. Zur Gattung der Memorbücher vgl. EJ, Bd. XI, S. 1299 ff., s. v. Memorbuch.

102

Ms. hebr. oct. 98

100 fol. in 9 Heften, in Papphülle aufbewahrt. Unbeschrieben: fol. 1^rv, 11^r 13^v, 19^r 21^v, 31^v–33^v, 43^r–45^v, 55^r–57^v, 63^r–65^v, 74^r–75^v, 87^v–89^v, 100^rv.

10:14 cm (var.); 6 (3 Strophen zu 2) Zl. oder 8 (2 Strophen zu 4) Zl. Deutsche Quadratschrift auf Papier. – Autograph (Monogramm auf der Hülle: „H. S.“ = Hirsch Somerhausen). Besitzvermerk auf der Papphülle: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 65. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 65.

[מכתמים]

Miktāmim. Epigramme in neun Gruppen. Verfaßt von Šebī Hirsch Somerhausen, lebte im 19. Jh. in Holland und Belgien.

Ü (2^r): שער הראשון. עמק הרפאים.

A (ibid.): הרופא: היטב חרה אפי בכ. כי תשים הרפאים לחציך / למטרה, וכאשר ייצר לך בחליך
חיש תבקשם ליעצריך / המחבר: בהיותי בריא אראה האלפים לקבר תובילו / ובחליי אקנת היות
האחד מני אלה תצילו

E (99^v): איוב לא היה ולא נברא, / אף אמנם ספרו בכתובים; / כי מי ראה אובד רכושו. / ולו
נשארים שלשה אהבים

Die Epigramme sind in folgende Gruppen eingeteilt:

I (Nr. 1–39): עמק הרפאים

II (Nr. 40–60): מקום המשפט

III (Nr. 61–99): גבעת המורים

IV (Nr. 100–138): חצר הנשים

V (Nr. 139–172): גנוי הכסף

VI (Nr. 173–194): קהל מרעים

VII (Nr. 195–225): מושב לצים

VIII (Nr. 226–275): דרך חטאים

IX (Nr. 267–316): ארחות עולם

Die Epigramme erschienen unter dem Titel: **חצי (!) שנויים. מחברת ראשונה מאגרת מכתמים**: Epigrammata Hebraica partim composita, partim a variis linguis versa, auctore H. Sommerhausen. Fasc. I – Epigr. Satyrica, Brüssel und Leipzig (Druck Amsterdam) 1840. – Obwohl die gedruckte Ed. als „Fasc. I“ bezeichnet wird, ist ihr Inhalt mit dem der Hs. identisch, die nirgends als „erster Teil“ oder dgl. bezeichnet ist. Der Unterschied zwischen der Ed. und der Hs. besteht nur darin, daß die Hs. etwas umfangreicher und die Anordnung etwas verschieden ist. Beginn der Hs. (**הרופא: היטב וגו'**) = in der Ed. das letzte Epigramm des Abschnittes **עמק הרפאים**, S. 9. Nr. 30. Das Ende der Hs. (**איוב וגו' ארחות עולם**) = in der Ed. S. 79. Nr. 291. d. i. Mitte des Abschnittes **ארחות עולם**.

Zu Verfasser und Werk vgl. jetzt den Artikel von J. MELKMANN, betitelt: „Hirsch Sommerhausen, writer and epigramist (1781–1853)“, in: *Essays and Studies in Librarianship, Presented to CURT DAVID WORMANN on his Seventy-Fifth Birthday* (hebr.), Jerusalem, The Magnes Press, 1975, S. 72–80. Zur Purim-Parodie des gleichen Verfassers vgl. EJ, Bd. XIII, S. 132, s. v. „Parody, Hebrew“, wo statt „Sommerhausen“ zu lesen ist „Somerhausen“.

103

Ms. hebr. oct. 99

Sammelband in 4 Teilen.

15 fol., wobei die beiden Schutzblätter vorne und hinten mitgezählt sind. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^rv. 2^v, 11^r – Ende. Teil I = fol. 3^r–7^v; Teil II = fol. 7^v–8^v; Teil III = fol. 9^rv; Teil IV = fol. 10^rv.

14:20 cm (var.); Zl. var. Italienische Kursivschrift des 15. (?) Jh.s. auf Papier. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 66. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 66.

I

(מלחמות השם)

Milḥamōt ha-šēm, „Kämpfe Gottes.“ Verteidigungsschrift gegen Angriffe, die gegen das Werk *mōrē nebūkīm* des Maimonides (gest. 1204) gerichtet waren. Verfaßt von Abrahām ben Mōše ben Maimun, dem Sohn des Maimonides, lebte 1186–1237 in Ägypten.

Ü (3^r): אשא דעי למרחוק ולפועלי אתן צדק

A (ibid.): ואם אברהם ב"ר משה וצ"ל שמעו חכמים אלי ויודעים האוינו לי . . .

E (7^v): והאל יאר עיינו במאור תורתו / וימהר גאולתנו ואז תפקחנה עיני עורים ואוני חרשים תשמענה וכן יהי רצון

Zum historischen Hintergrund der (an die Rabbinen der Provence adressierten) Verteidigungsschrift s. EJ, Bd. II, S. 151, s. v. Abraham ben Moses ben Maimon.

Ed. des Werkes in: *Qobes tešübōt ha-RaMBaM wa-ḡiggerōtāw* (Epistolarum et responsionum R. Mosis Maimonidis collectio completissima tripartita), ed. ABR. LICHTENBERG, Leipzig 1859 (Berlin 1861), Heleq 3, fol. 15^r–21^r. Diese Ed. beruht nur auf Druck-

ken, nicht auf Hss. (ebenso alle im Qobeṣ edierten Texte – laut Feststellung LICHTENBERGS zu Beginn des Buches, hebr. Einleitung S. IV). – Weitere Edd. s. bei BENJACOB, Thes., S. 332, Nr. 1311 (BENJACOB nennt keine Hss.). In der oben genannten Ed. lautet das Ende (Varianten gegenüber der Hs. gesperrt):

והאל יתברך יאר עיינו בתורתו. ויסוכנו באברתו, וימהר גאולתנו ואז תפקחנה עיני עורים
ואוני חרשים תפתחנה, וכן יהי רצון, כן יאמר ה':

Zum Begleitschreiben des A. b. M. zu seinem milḥamōt ha-šēm s. unten zu Teil II.

II

[אגרת קנאה]

Iggeret qin'ā. Klagebrief. Enthält Polemik gegen das Werk Mōrē nebūkīm des Maimonides. Geschrieben von Jehūdā ben Jōsēf ben Alfakar (= אלפכאר), gerichtet an Dāwīd Qimḥī.

A (7^v): יגער יי' בך השטן. דוד הוא הקטן. מאין תבא המשוט בארץ ומהתהלך בה לארכה ולרחבה
לחרחר ריב / ומדון את פני האדון להעיר קנאה על מורה הנבוכים . . .

E (8^v): ויקיים בנו מקרא דכת' אין פרץ ואין יוצא ואין צוהה ברחובותינו / ושלום רב על כל ההולך
בתמו ומדבר כלשון עמו

Der Brief ist ediert in: Qobeṣ tešūbōt etc. (genauer Titel s. Teil I), Heleq 3, fol. 1^v–3^r. Diese Ed. des Briefes (wie sämtliche im Qobeṣ edierten Texte – vgl. zu Teil I) beruht nur auf Drucken, nicht auf Hss. Der Text unserer Hs. weicht aber nur geringfügig von der Ed. im Qobeṣ ab. Dieser Brief Alfakars an Dāwīd Qimḥī (ReDaQ, gest. in Narbonne 1225) ist die Antwort auf einen Brief Qimḥīs an Alfakar zur Verteidigung des Mōrē nebūkīm, beginnend:

כתבתי זה המעט אליך השר והטפסר החכם הנבון המשכיל ר' יהודה הרופא נר"ו בן כבוד הנשיא
הגדול הרופא רבי יוסף בן אלפכ"ר ז"ל.

Der Brief Qimḥīs an Alfakar findet sich nicht in unserer Hs.; er ist abgedruckt in: Qobeṣ, Heleq 3, fol. 1^v (woraus unser Zitat). Zur Persönlichkeit des (nur im Brief Qimḥīs an ihn, nicht aber in seinem Antwortschreiben an Qimḥī mit Namen genannten) Alfakar vgl. KOREN, Jewish Physicians, S. 13, s. v. Alfakar Judah ben Joseph; ferner: EJ, Bd. VIII, S. 1154, s. v. Ibn Alfakhar. Er lebte in Toledo (starb 1235) und war einer der Hauptgegner der philosophischen Werke des Maimonides. Der Versuch Dāwīd Qimḥīs, ihn umzustimmen, erwies sich als vergeblich.

Dem „Klagebrief“ folgt in unserer Hs. ein Begleitschreiben des Abrāhām, Sohn des Maimonides, zu seinem Milḥamōt ha-šēm (Teil I unserer Hs.), in dem unter anderem der Wunsch ausgesprochen wird, die Verteidigungsschrift Milḥamōt ha-šēm jedem zur Verfügung zu stellen, auch zum Zwecke des Abschreibens. Dieser Begleitbrief ist gerichtet an einen gewissen Šelōmō ben Āšēr (Zeile 2–4: בן אשר . . . רבי שלמה . . . בן אשר); der Absender nennt sich selbst Z. 5: (אברהם ב"ר משה); der Begleitbrief beginnt (fol. 8^v):

הנה אל ישועתי אל אוצר השכל והבינה מקור החכמה ומעיין המזימה איש חיל רב פעלים יפה מעללים /

... ושלום כל צדיק יש' וחכמיהם וכשיריהם / ירבה ויגדל אמן; und endet (ibid.):

III

[אגרת תימן]

Iggeret Tēmān. Sendschreiben nach Jemen. Über das richtige Verhalten während einer Religionsverfolgung (nur Anfang des Werkes). Verfaßt von Mōše ben Maimun (Maimonides).

A (9^r): נסבה כתב רבינו משה בר' מיימון ז"ל . . . אל מר' ורבי יעקב / בן חיי רבי נתנאל בן פיומי ז"ל . . . מני אנא משה בר' מיימון הדיין בר' יוסף החכם בר' יצחק / הרב בר' עובדיהו הדיין זכר צדיקי וקדושי לברכה. חזקו ידים רפות . . .
E (ibid.): ראויה לעמוד כל קהילתכם כאחד / . . .

Maimonides starb 1204 in Fostat bei Kairo; das Sendschreiben ist verfaßt ca. 1172. Es ist ediert in: Qobeš etc. (s. oben), Heleq 2, fol. 1^r–7^v. Unsere Hs. enthält aber nur den 1. Absatz – in der Ed. bis fol. 1^v, Zeile 3, mit nur geringen Abweichungen von unserer Hs. (alle Texte des Qobeš beruhen, wie oben bemerkt, nur auf Drucken). Zum Text des Sendschreibens vgl. noch STEINSCHNEIDER, HÜ, § 554,4, S. 929f. (dort unsere Hs. nicht genannt). – Wissenschaftliche Ed. des Sendschreibens (arabisches Original mit 3 hebr. Übersetzungen u. Einleitung) durch HALKIN (genauer Titel s. Literaturverzeichnis) 1952. In dieser Ed. ist unser Fragment nicht genannt.

Fol. 9^v unserer Hs. enthält das Ende eines anderen Briefes des Maimonides, gerichtet an die Gemeinde Marseille, beginnend:

ועל עסקי משיח שהגיע אליכם / משמי לא כך היה המעשה ולא במזרח היה אלא בתימן עמד איש אחד . . .

und endend:

הקב"ה ברחמיו הרבים יזכנו ויזכה אתכם לארות (!) פריו ולשבוע מטובו עד אשר נחיה לעולם אמן
Auch dieser Brief ist (aufgrund von Drucken, – s. oben) im Qobeš publiziert, und zwar Heleq 2, fol. 26^v. Anfang und Ende unserer Hs. lauten in der Ed.:

ועל עסקי המשיח אשר זכרתם שהגיעו לכם דברים משמי, לא היה כך המעשה כמו ששמעתם, ולא במזרח היה. אלא בארץ תימן עמד איש אחד . . .

הש"י ברחמיו יזכנו ויזכה אתכם לאכול מפריו ולשבוע מטובו עד אשר נחיה לעולם אמן bzw.

Inhalt des Briefes: Bericht über einen falschen Messias, der „vor 22 Jahren“ in Jemen aufstand. Der arabische König verlangte ein Zeichen. Er: „Haut meinen Kopf ab, ich werde am Leben bleiben.“ Der König hieb den Kopf ab, er blieb tot. Dafür wurden die Juden bestraft.

IV

ערוגת המזימה ופרדס החכמה

‘Arūgat ha-mezimmā u-pardēs ha-ḥokmā. „Beet der Einsicht und Hain der Weisheit.“-Religionsphilosophisches Werk über die Existenz Gottes und seine Einigkeit. Zugeschrieben dem Klassiker Abrāhām ibn ‘Ezrā (Spanien, gest. 1167).

Ü (10^r): ערוגת המזימה ופרדס החכמה לבן עזרא

A (ibid.): על דרכי תושיה עמדת, ולנתיבות עולם שאלתי ואתנה את לבי לדעת ולדרוש, לחקור מי יצרני / בראש . . .

E (10^v): וכן אמ' לנו הנביא בתורת אמת תורה צוה לנו / משה מורשה קהלת אמת. תם ונשלם שבח
לבורא עולם

Über (angeblichen) Verfasser und Werk s. EJ, Bd. VIII, S. 1168. s. v. Ibn Ezra, Abraham (as Philosopher).

Edd. s. BENJACOB, Thes., S. 450, Nr. 590–591; KASHER-MANDELBAUM, S. 350, Nr. 399. Kritische Ed. durch N. KROCHMAL in KEREM HEMED IV (Prag 1839), Brief 1, aufgrund von 2 Hss. (aus Parma und Oxford – er benutzte also nicht unsere Hs.): ferner: DĀWĪD KAHANA.

רבי אברהם אבן עזרא. קובץ חכמת הראב"ע. שיריו ומליצותיו. חידותיו ומכתמיו, עם תולדותו,
מבואים. תקונים והערות

Warschau 1894, 2. Teil, S. 56–62 (vgl. die Anmerkungen hierzu *ibid.* S. 135f.), unter Hinzuziehung einer Pariser Hs. (also ebenfalls ohne Benutzung unserer Hs.).

Neue Lesart unserer Hs.: Am Anfang (s. oben) liest unsere Hs. בראש, obige Edd. lesen מראש.

Gemeinsames Titelblatt von CARMOLY (fol. 2^r):

הכתב יד הלז כולל / א) אגרת ההתנצלות שכתב החכם אברהם בן הרמב"ם: / ב) העתק מתשובת
רבי יהודה בן-אלפכאר להחכם רבי דוד קמחי / תחלתה יגער ה' בך השטן דוד הוא הקטן: / ג)
מכתב להחכם אברהם הנוכח אל רבי שלמה בן-אשר / בשלחו לו אגרת ההתנצלות: / ד) העתק
מאגרת תימן להרמב"ם אשר שלח למר רב / יעקב בן מר רב נתנאל / פיומי ודבר מאגרתו אל
הכמי מרסיל"א: / ה) ערוגת המזימה ופרדס חכמה להחכם אברהם בן / עזרא:

104

Ms. hebr. oct. 100

160 fol. in Pappeinband, dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

16:22 cm (9:16 cm); 29 Zl. Deutsch-rabbin. Schrift auf Papier, 16. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 67. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 67.

מנחת יהודה

Minḥat Jehūdā. „Die Gabe des Jehūdā.“ Superkommentar zu Rašīs Pentateuchkommentar. Verfaßt von Jehūdā ben El'āzār im Jahre 73 = 1313 (160^v).

A (1^r): ... הברייתא משמע מכל מקום שמה שפירש רש"י אומר זה למעשה / היה ...

E (159^v): ולא ידע איש כבר פירשתי הענין בפרשת / ויצא. לעיני כל ישראל שנשאו / לבו לשבור
את הלוחות ... ואתברו. משמע: ששיבר את הלוחות שלא מדעתו. תם

Dann folgt (fol. 160^v):

זה הספר ... להבין דברי רש"י ... ולהבין המקראות הקצרים כלשונם אשר לא נמצאו פתרונם / כלשון רש"י ... (י) ואני יהודה בן אלעזר יסדתיו ע"ג לפרט. לפני מורי הרב ר' אליקים בן הרב ר' / מנחם ז"ל וכתבתי בו דבריו ודברי חזקוני גם דבקתי בו / מן התלמוד והתוספ' ומדברי תנחומא / ובראשית רבה ומפשטי רבי משה מקוצי ומעיקרי מדרשים ... ובשמי קראתיו מנחת יהודה על שם / המקרא שני וערבה ליי מנחת יהודה וירושלם כימי עולם / וכשנים קדמוניות. אמן אמן חזק

Das Werk wurde mehrere Male ediert, als Ergänzung zum Werk דעת וקנים (einem Kommentar der Tosafisten zum Pentateuch) – zuerst Livorno 1783; vgl. KASHER-MAN-

DELBAUM, wo S. 52, Nr. 68a auf S. 43, Nr. 19, verwiesen wird; BENJACOB, Thes., S. 111, Nr. 250, und dazu SLATKINE, S. 69, Nr. 250. Es vergingen also mehr als 470 Jahre vom Abfassen des Werkes (1313 durch unseren aus Troyes stammenden Verfasser; über ihn EJ, Bd. XV, S. 520f., s. v. Supercommentaries on the Pentateuch) bis zur ersten gedruckten Ed. (1783). Die beiden vom Verfasser laut eigener Aussage (s. Zitat oben) oft zitierten Autoritäten sind: חוקוני, d. i. חוקיה כן מנוח, Verfasser des חוקוני genannten Bibelkommentars, lebte in Frankreich im 13. Jh.; der Kommentar ist gedruckt in der rabbinischen Bibel Venedig 1524, dann separat Cremona 1595 (EJ, Bd. VIII, S. 459f., s. v. Hezekiah ben Manoach). Ferner: פשטי רבי משה מקוצי, d. i. Mōše ben Ja‘aqōb aus Couzy, lebte ebenfalls in Frankreich im 13. Jh.; seine Erklärungen zum Pentateuch sind nur durch die Zitate in unserem Werk bekannt (EJ, Bd. XII, S. 418ff., s. v. Moses ben Jacob of Couzy). Zum ebenfalls von unserem Verfasser zitierten מורי הרב s. unsere weiteren Ausführungen.

Unsere Hs., die vorne defekt ist und erst bei Gen. 26,12 beginnt, ist ausführlich beschrieben im Artikel: BERNHARD ZIEMLICH, Handschriftliches aus München. I. Minḥat Jehūdā, in: MGWJ 30, 1881, S. 19–25. Nach ZIEMLICH, S. 19, enthält unsere Hs. „weit mehr als die Ausg. und zeigt, wie willkürlich der Herausgeber einen nicht geringen Teil des Werkes unterdrückt hat. Am unbarmherzigsten ist derselbe mit Chiskuni verfahren. Fast in jedem Wochenabschnitt sind ein oder mehrere Stücke dieses von Jehūdā ben El‘āzār so sehr benützten Kommentars weggelassen“ (vgl. die Druckfehlerberichtigung ZIEMLICHs im gleichen Jahrgang der MGWJ, S. 395, Anm. 1). Die in der Hs. zitierten Autoren (mehr als in der Ed.!) sind zusammengestellt bei ZIEMLICH, S. 22–24; zu אליקים s. S. 23, Nr. 5. Weitere Hss. unseres Werkes (u. a. Paris Nr. 168; sie sind von unserer Hs. verschieden) behandelt ZIEMLICH S. 24.

105

Ms. hebr. oct. 101

60 fol. in Pappereinband, dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 55^v. Auf fol. 44^v unten ist die linke Ecke ausgerissen.

14,5:19 cm (var.); Zl. var. – Kustoden an vielen Verso-Seiten; von manchen Kustoden nur die obere Hälfte vorhanden, da Papier unten abgeschnitten. Aschkenasisch-rabbinische Schrift auf Papier, 15. Jh. Die Hs. ist defekt, zu Beginn fehlen ca. 2–3 fol. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 69. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 69. Ab fol. 56^r nicht zum Werk gehörige Zusätze.

מערכת האלהות

Ma‘areket ha-elōhūt. Göttliche Ordnung. Eines der klassischen Werke der kabbalistischen Literatur. Zugeschrieben (u. a.) dem Tosafisten Pereš (Frankreich, Ende des 13. Jh.s). Die Blätter der defekten Hs. sind falsch geordnet:

(fol. 45^r) T und A: מערכת האלקות הוא קיום אמונת האלהות כאשר / נאות לשלימות ית'
 (fol. 55^r) E: וירמוזו ארץ ושמים . . . ה' לתש' ואלהים לשנייה / או להיפך. / והשנית / שנאמר / ו'

Der Wortlaut des Titels differiert leicht in den einzelnen Hss. und Drucken. So lautet der Titel in der Münchener Hs. (STEINSCHNEIDER, Meh., S. 112, Nr. 240,5, fol. 23^vff.): ספר

מערכת האלהות הוא קיום אמנות: . . . מערכת אלקות: in den Hss. Oxford 1617 und Paris 803 lautet der Titel: ס' המערכת. Drucke (Ed. pr. Ferrara 1557; Mantua 1558; Zolkiew 1779; -- kritische Ed. existiert noch nicht) sind aufgezählt bei FRIEDBERG, Bêt 'ēqed II, S. 648, Nr. 2899; BENJACOB, Thes., S. 352, Nr. 1787; KASHER-MANDELBAUM, S. 339, Nr. 324. Hss. sind genannt bei SLATKINE, S. 174, Nr. 1787. Ein Verfasser ist in keiner Hs. angegeben (s. STEINSCHNEIDER, Meh., a. a. O.), die Ed. pr. Ferrara gibt als Verfasser an: den Tosafisten Peres (s. oben), was aber als unsicher gilt; vgl. zur Frage des Verfassers G. SCHOLEM, KS 21 (5704/05), לבעיות ספר מערכת האם חכר ר' טודרוס], הלי אבולעפיה את ספר מערכת האלהות, S. 284-295. und neuerdings M. OROX, KS 51 (5736), S. 697-704. OROX kommt zum Schluß, daß die Verfasserschaft weiterhin im Dunklen bleibt.

Unsere Handschrift wird von den erwähnten Bibliographen und Forschern nicht genannt.

Zusätze: Kosmologisches, beginnend (fol. 56^r): תוהו ובוהו . . . אבנים טובות הם: dann: über Beten, Reue, Fasten, beginnend (fol. 57^r): תפלה תפארת פו לראש השכינה: dann: über Priester- und Levitenhebe sowie über Maße und Münzen (fol. 57^v). Zuletzt: Antworten auf Fragen über die 10 Sefirōt, Anfang defekt, beginnend (zur Frage 3, fol. 58^r): לזכות ולהמניע: vgl. BENJACOB, Thes. S. 116, Nr. 396; CAT.-MARGOLIOUTH, Nr. 739 (IV); 756 (XVI).

106

Ms. hebr. oct. 102

13 fol. in Pappeinband; außerdem vorne (nicht mitgezählt) 2 fol., wovon 1 unbeschriebenes Schutzblatt und 1 weiteres, nur auf der Recto-Seite beschriebenes fol. Hinteres Schutzblatt ist mitgezählt = fol. 13. Hebr. Foliierung: א-י = fol. 2-11. Unbeschrieben: fol. 1^v, 12, 13.

16: 22 cm (15: 21 cm); Zl. var. - Deutsche Quadratschrift auf Papier, 19. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 61. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 61. Besitzeintrag auf der Recto-Seite des vorderen Schutzblattes, mit schwarzer Tinte in deutscher bzw. hebr. Schrift: א. Merzbacher מערבאכער ה"ק אברהם. Umrahmtes Titelblatt von CARMOLY (fol. 1^r): מימרבוך / דק"ק / אשכנז. Ibid. Besitzeintrag mit blauer Tinte: E. de Carmoly. Verzierungen auf fol. 2^v, 9^v, 11^v.

[הזכרת נשמות]

Hazkārat nešāmōt. Memorbuch. für aschkenasische Gemeinden.

A (2^r): יקום פורקן מן שמיא הנא והסדא . . .

E (11^v): ערובי הצרות / . . . לנא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת

Voran geht, auf der Recto-Seite des zweiten der beiden nicht nummerierten fol.:

מנהג ישראל תורה להזכיר נשמות ראשונים גם אחרונים / ר' אשר ברבי יחיאל, ר' מאיר מהרם, / ר' אלעזר בעל רוקח, ר' מאיר פישלס. . . . / ר' יששכר בערמן, בעלי תוספות / ר' לייב פפערשי (= Pfersee), תם ונשלם.

Am Ende folgt ein Inhaltsverzeichnis, das auf die hebr. Foliierung (דף und עמוד) Bezug nimmt. Der mit יזכור beginnende Hauptteil wird im Inhaltsverzeichnis als מעמערן („memmern“) bezeichnet. Dieser Hauptteil besteht aus der stereotypen יזכור-Gedenkformel (זכור אלהים ושמת . . .), die auf berühmte Rabbiner, vor allem aschkenasischer Herkunft, bezogen wird (fol. 3^r-7^r), sowie auf Glaubensmartyrer vieler Ortschaften,

wobei aber nur die Ortschaften (meist deutsche, französische und schweizerische) genannt sind (fol. 7^r–8^r). Das Werk ist also aschkenasischer Herkunft, daher auf CARMOLYS Titelblatt: מימורבוך דק"ק אשכנז, übernommen von RABBINOWICZ, Kat. Nr. 61: מימר בוך דק"ק אשכנז הזכרות לגדולי אשכנז והרוגי הקהלות, כ"י חדש.

Beispiele für aufgezählte Rabbiner:

Fol. 3^r: יזכור אלהים נשמת רבינו יוסף קארו בעל מחבר בית יוסף ותיקן אונים לתורה בפסקיו וברמזיו וחידושו וטעמיו בשכר זה תהא נשמתו וכו'.

Fol. 6^v: יזכור אלהים הגאון הגדול מהורר יהושיע (!) בעל המחבר פני יהושיע (!) על שיתא סדרי משנה והחזיר התורה על ידי פילפולו והיה אב"ד ור"מ בק"ק פ"פ (= Frankfurt am Main) ונהג עצמו בחסידות והרביץ תורה בישראל בשכר זה תהא.

Die Aufzählung der Ortschaften beginnt (zufällig?) mit Orten, die auf -burg enden: אויגשבורג, נירן בורג, רענגשבורג, זולצבורג, / רוטן בורג, שטערנבורג, האמלבורג, פרעשבורג, / המבורג, לינהבורג, ראבן שבורג, מאגדי בורג, / שטרוסבורג (!)

Fol. 7^v hat u. a. die schweizerischen Städte באויל und צירך. Auch Gegenden werden aufgezählt, z. B. fol. 8^r: פפאלץ גליל עליון ותחתון (Ober- und Unterpfalz).

Fol. 2^r Anweisung in deutscher Sprache mit hebr. Buchstaben: אן שבת פ"ר ר"ח בעושט . . . מן ר"ח . . . d. h.: am Sabbat vor Rōš Ḥodeš (dem Neumondstag) benschet man (d. i. segnet man – von benedicere) Rōš Ḥodeš.

Vgl. SALFELD (Titel s. oben zu Ms. hebr. oct. 97), S. XXVIII, Nr. 8.

Zur Gattung der Memorbücher vgl. EJ, Bd. XI, S. 1299 ff., s. v. Memorbuch.

110 fol. in Pappereinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt; fol. 61–63 an den Rändern stark abgerissen.

14:20 cm (9:14,5 cm); ca. 29 Zl. Spanische Mašqetschrift, ca. 16. Jh. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „B. M. M.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 74. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 74.

מראשות הראש

Mera'ašōt ha-rōš (wörtl.: Kopfkissen). Medizinische Abhandlung, nach den Gliedern des Körpers geordnet, bearbeitet nach einer gleich betitelten arabischen Abhandlung des arabischen Arztes Wāfid (aus Toledo, gest. 1075), vom Arzt Jehūdā ben Šelōmō Nātān (Provence, 14. Jh.). Als Anhang zu diesem 27 Kapitel (מאמרים) umfassenden Werk stellte der genannte Jehūdā in 7 Kapiteln Merkmale von Krankheiten zusammen.

- (1^r) Ü vor dem Inhaltsverzeichnis: מראשות הראש נחלק לעשרים ושבעה / מאמרים
- (ibid.) A des Inhaltsverzeichnisses: המאמר הראשון בעניני השער וכו', ה פרקים, המאמר השני במוח וכו', יט פרקים. המאמר השלישי בעין וכו', כ"ד פרקים
- (6^v) Ü des Hauptteiles: מראשות הראש / המאמר הראשון בעניני השער /
- (ibid.) A des Hauptteiles: פרק א' בסמים המצמיחים השיער . . .
- (67^v) E des Hauptteiles: חוטמו שיקח הפרח הזה . . .

... A des Anhangs (68r) : א"א המקדחים שאין להם קדחת חזקה ועמודיה ...
 E des Anhangs (110rv) : א"ה (= אמר המפרש) גם זה נעזבהו כמבואר / אחת השמטנו ... הספר
 הזה פרקי ארבעה חמשה / מיוחסים לאפוקרט אבל הם כפולים. וכן עזבנו פרקים / נמצאים
 בהעתקות מה לא מצאתים בנצרי ולא ראיתי / בענינם תועלת. אמרתי הנה הנוצרים ... / מרחיבים פה
 על האומרים דבר בשם מי / שלא אמר כאשר ראוי שיעשה על / האומרים דבר ולא בשם אמרו / ולכן
 לא אשימם מכשול לבניי (= לפני?) בהתווכחם / ויוצרנו הוא / כרחמיו / יראני / נפלאות מספרו
 הכתוב עליו לא תוסיף עליו ולא / תגרע ממנו אין צור בלעדיו / ויתרומם על כל ברכה ותהלה אמן
 אמן סלה / תם ונשלם החלק השביעי התהלה לאלהי צור ישעי / ונשלמו וכלו האימפוריסימי לחכם
 אפיקרט / הרופא

Die Hs. ist defekt: der Hauptteil hört mitten im 11. Pereq des 27. (letzten) ma'amar auf; ferner beginnt der Anhang inmitten des zweiten heleq (der insgesamt 7 ḥalāqīm). Am Ende des Hauptteiles sind außerdem Blätter durcheinander geraten (Orientierung ist erschwert, da keine Kustoden vorhanden). Die richtige Reihenfolge wäre: fol. 1-59, 63-65, 67, 66, 60-62. Laut dem Ende des Anhangs (Zitat s. oben) ist der Anhang an Lehren des Hippokrates angelehnt. Zu den verschiedenen hebr. Schreibungen dieses Namens (bei uns אפיקרט, אפוקרט) vgl. die deutsche EJ, Bd. VIII, S. 75, s. v. Hippokrates. Über die Verwendung des Wortes אימפוריסימי siehe STEINSCHNEIDER, HÜ, S. 661.

Zu unserem Werk und dessen Anhang vgl. STEINSCHNEIDER, HÜ, S. 738, § 475. STEINSCHNEIDER nennt neben unserer („Merzbacher 74“) auch andere Hss. STEINSCHNEIDER stellt fest (wohl aufgrund der anderen Hss. – in unserer fehlt der Schluß), daß das Werk Mera'ašōt ha-rōš vom hebr. Bearbeiter am 3. Febr. 1352 beendet wurde. Zu Wāfid, einem der bedeutendsten Ärzte seiner Zeit in Spanien, vgl. auch: BROCKELMANN, GAL, 1. Bd., S. 638 (Kap. 15, Nr. 7). Zum Verfasser der hebr. Bearbeitung vgl. auch KOREN, Jewish Physicians, S. 103, s. v. Nathan, Judah ben Solomon.

Hss. unseres Werkes sind auch genannt bei BENJACOB, Thes., S. 371 f., Nr. 2264 (u. a. eine Münchner Hs.: STEINSCHNEIDER, Mch., 286/3); unsere Hs. ist dort nicht genannt.

Vgl. jetzt auch: S. MUNTNER, Moshe ben Maimons Commentary on the Aphorisms of Hippocrates (hebr.), Jerusalem 1961, S. XXVII.

108

Ms. hebr. oct. 104

178 fol.; zusätzlich vorne 1 Schutzblatt und 2 weitere Blätter, hinten 1 Schutzblatt. Brauner Ledereinband (über Pappe) mit Blindstempeln auf den Deckeln und Rücken. 2 Schließen (Lederlaschen abgerissen). Unbeschrieben: fol. 146f. Ende sowie die genannten zusätzlichen fol. (3 vorne, 1 hinten).

15:20 cm (8-9:14 15 cm); 24-27 Zl. – Kustoden auf sämtlichen Verso-Seiten (Ausnahme: 142v). Spanische Mašqętschrift auf festem Papier, etwa aus dem 16. Jh. Titelblatt (fol. 1r) enthält Kupferstich aus einem nichthebräischen Werk, einen einbeinigen Postboten (oder verletzten Soldaten?) darstellend, der Briefe an 4 Personen (den Mienen der Empfänger nach zu schließen mit traurigen Nachrichten von der Front) verteilt. Eine weitere kleine Zeichnung (drei Personen) umrahmt auf dem oberen Drittel des Titelblattes den Titel. Vermerk auf der Verso-Seite des vorderen Schutzblattes: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 70. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 70. Vermerk fol. 2r oben (über dem Titel): לע"ע נקט שם החבור מעשה אפור. Auf fol. 90v größere Randbemerkung.

מעשה אפוד

Ma'asē efōd. Grammatikalisches Werk. Verfaßt von Jishaq ben Mōse, genannt Profiat Duran, mit dem Schriftstellernamen Efodi (lebte in Spanien, gest. ca. 1414), Grammatiker und Polemiker gegen das Christentum. Über ihn: EJ, Bd. VI, 299 ff., s. v. Duran, Profiat.

(1r) Tbl : מעשה אפוד / ספר דקדוק

(2r) T : חבור האפודי בדקדוק.

A der Einleitung (ibid.): עדות י" / נאמנה מחכימת פתי: משרשי התורה השלימה / אשר היא תורת

Dem eigentlichen Anfang voraus geht Inhaltsverzeichnis, fol. 29^v–30^v.

A (30^v): הפרק הראשון המהות הלשון בכלל. הלשון / הוא נקבץ כל אחרי הקולות האנושיים לבד

E (145^v): וכבר / אמרו זה בעלי ההגיון כי שם קדימה ואיחור בזמן ומעלת / וזולת זה . . . / . . . וכבר נראה הכתו' יקפוד לקדימת המעלה / תמיד . . .

Die Schrift bricht inmitten des 29. Abschnittes (הפרק הכ"ט) ab, ist also am Schluß defekt.

Unser Werk wurde ediert unter folgendem Titel: Maase Efod. Einleitung in das Studium und Grammatik der Hebräischen Sprache, von Profiat Duran. Nach Handschriften der K. K. Hofbibliothek in Wien, der Sorbonne in Paris, der Oppenheimeriana in Oxford und von drei Privatbibliotheken, nebst einer Einleitung, erläuternden und kritischen Noten . . . zum ersten Male herausgegeben von Dr. JONATHAN FRIEDLÄNDER und JAKOB KOHN, Wien 1865, Selbstverlag der Herausgeber. Unsere Hs. ist dort nicht genannt (vgl. ibid. S. 17f.), ebensowenig wie weitere Hss. unseres Werkes, nämlich Ms. Brit. Mus. Nr. 970; 971/1 (s. CAT. – MARGOLIOUTH) und München Nr. 274 (s. STEIN-SCHNEIDER, Mch., und seine Bemerkung z. St.). Hss. unseres Werkes nennt auch BEN-JACOB, Thes., S. 353, Nr. 1810, jedoch befindet sich unsere Hs. nicht darunter. – Die Vorlage zu unserer Hs. scheint aus 33 Kapiteln bestanden zu haben; vgl. das Ende des Inhaltsverzeichnisses auf fol. 30^v: הפרק השלישים וג' בסבת קריאת הלשון / העברי לשון הקדש. In der Ed. Wien besteht das Werk aus 36 Kapiteln.

Zum Inhalt des Werkes vgl. WILHELM BACHER, Die hebräische Sprachwissenschaft, vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, in: J. WINTER und A. WÜNSCHE, Die jüdische Literatur seit Abschluß des Kanons, eine Anthologie, Bd. II: Die rabbinische Literatur, Trier 1894 (Nachdruck Olms, Hildesheim 1965), S. 217 ff. Nachdruck der Abhandlung auch in: Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science, III: Studies in the History of Linguistics, Vol. 4, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1975. – Über den Inhalt des Werkes s. bereits: S. GRONEMANN, De Profiatii Durani vita ac studiis, Breslau 1869.

109

Ms. hebr. oct. 105

46 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 26^v und 46^{rv} (fol. 46^{rv}: Schreibübungen). Auch die Innenseite des vorderen Buchdeckels ist beschrieben (Innenseite des hinteren Buchdeckels: Schreibübungen). Zweispaltig.

17:22,5 cm (6:19,5 cm jede der beiden Spalten). 48–50 Zl. – Kustoden: Innenseite des vorderen Buchdeckels und fol. 1^r (vgl. hierzu das Ende unserer Beschreibung). Italienische Kursivschrift auf Papier, 1559. Geschrieben von Abrahām ben Mešullām aus Bologna; vermutlich identisch mit dem bei ZUNZ, Abschreiber, unter Nr. 64 genannten Kopisten. Teil I abgeschlossen am 12. Oktober 5320 (= 1559). Teil II am 19. Oktober des gleichen Jahres (fol. 26^r bzw. 45^v) in Bologna. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 71 (z. T. abgefallen). Ibid. mit roter Tinte die Zahl 71.

[מפתח דינים ורמזים]

Maftēaḥ dīnīm uremāzīm. Register von Religionsvorschriften: Quellenangaben (Einzelheiten s. unten).

Ū (2^r): הלכות ע"ז וחוקות הגוים / ועיקרי הדת

A קצט (– 199 Nr.) דבר רפואה אין בו משום דרכי האמורי

E (45^v): תכה (– 425 Nr.) הרואה את חבירו עד סוף הס"ף בן סורר ומורה ובספרי ודברי מיימו" פ"ק בהל' רוצח ושמירת / נפש

K (ibid.): תם ונשלם ע"ז הצעיר אברהם יצ"ו בכמר' / משלם זה"ה . . . ? פה בולגויה / י"ט אוטו" ש"כ ליצירה ה' למען / רחמי הרבים זכני' / להגות בו אני / וורעי וורע / זרעי אמן

Die Hs. besteht eigentlich aus 2 Teilen, die wesentlich voneinander abweichen. Teil I (fol. 2^r–26^r) ist ein Register zum Werk *Mišnē tōrā* des Maimonides. Jede Angabe hat eine hebr. Nummer. אבל הלכות אבל hat z. B. drei Unterabteilungen (fol. 24^v–25^r), deren erste beginnt: חלק ראשון, / מג (– 43 Nr.) אנינות ואבלות דאורייתא ודרבנן;

die dritte beginnt:

חלק שלישי, / . . . תרלו (– 636 Nr.) כהן מטמא כטומאת הפרס לישא אשה וללמוד תורה

Das Register endet (fol. 26^r):

הלכות עבדים . . . חלק שלישי, פא (– 81 Nr.) הכה על עין עבדו וסמאה או אונו וחרשה, עבד יוצא בהן לזירות ושאר חבלות שחובל בו.

Dann folgt K: תם ונשלם על ידי . . . יב אוטו" ש"כ ליצירה . . . אמן.

Teil II (fol. 27^r – Ende) ist eine Quellenangabe zum Werk *ארבעה טורים* (die einzelnen Abschnitte numeriert) des Ja'aqōb ben Āšēr (gest. ca. 1343).

Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels sowie auf fol. 1^v Texte von anderer Hand (italienisch): kurzgefaßte דיני שחיטה. Diese Texte von anderer Hand haben (Innenseite des vorderen Buchdeckels und fol. 1^r) Kustoden, im Gegensatz zum Haupttext, der keine hat.

Sammelband in 2 Teilen.

66 fol. in Pappeinband. Vorne und hinten je 2 (mitgezählte) Schutzblätter. Unbeschrieben: fol. 1–2, 13^v, 16^v, 65–66. Teil I = fol. 1–12; Teil II = fol. 13–Ende.

Teil I: 10,5:15 cm (8:11,5 cm); Teil II: 11,5:15 cm (9,5:13 cm). Teil I ca. 25 Zl., Teil II ca. 16 Zl. Teil I hat Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten, Teil II an den meisten Verso-Seiten. Italienische Kursivschrift auf Papier, etwa aus dem 18. Jh. Besitzvermerk auf

der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 76. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 76.

I

מריבת קדש

Meribat qādeš. Streitschrift gegen den Sabbatianer Abrāhām Mīkā'el Cardoso (1626–1706, lebte in verschiedenen Ländern; über ihn vgl. E.J. Bd. V, S. 163–166). Unvollständig. Verfaßt von Ēlijjā ha-kōhēn (genannt fol. 3^r, Zitat s. unten), d. i. Ēlijjā ben Šelōmō Abrāhām ha-kōhēn aus Smyrna (gest. 1729; über ihn vgl. E.J. Bd. VI, S. 649f.).

Ü (3^r): ספר מריבת קדש

(ibid.) A : והוא פרסום לחנפים מפני חלול השם והאנשים אנשי חו"ת בח / באהלהים (!) קימו"ש ירשם ככלי יוצר תנפצם . . . אליה הכהן ז"ל

E (12^v): ובלייל / אשר ברח למחורתו (!) החרימו אותו בשוקא חריפא ועל הא דתא / מהחצפא

Das Wort מהחצפא ist Kustode, das Werk ist also unvollständig. Die Streitschrift hat ein Vorwort von Jōm Tōb ben Jišhāq Roman ben Baquda (fol. 3^r–4^r; Name dieses Verfassers des Vorworts ist genannt am Ende des Vorworts, fol. 4^r). Dann folgt die Einleitung des Verfassers des Werkes (fol. 4^r):

הקדמת המחבר אל עין הקורא האדם באדם אחו"ז אחו"ז בסנסני תמורות (!) . . .

Das Werk selbst beginnt fol. 5^r:

הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך ויאמרו אל האט"ד לך אתה מלוך / עלינו ועל פיך ישק כל עמינו לקחת אותנו לעבדים ויתלקטו עליו אנשים רקים ופוחזים. גדיי עוים / הוים כוים . . .

Zur Literatur vgl. zu Teil II.

II

Gleiches Werk wie Teil I, jedoch vollständig.

Das Werk beginnt (fol. 17^r): . . . הלוך הלכו העצים . . . gleich wie Teil I, s. oben unser Zitat aus fol. 5^r.

E (64^v): וכבר נתבאר בטבעיות / הקדמות כזכות לא יולידו תולדות אמיתיות. ואני תפלתי לאל עליון / ימהר יחישה מעשהו . . . לשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים / בילא"ו בלא"ו אמן אמן / אנס"ו /

Dann folgt ein kurzes Gedicht:

היש נתר לאיש נכתם ונחתם עונו בעבי גביו ונכת"ם וחסד אל יהי מגן לאיש תם / אשר החל לחוקק במ עדי תם. תושלב"ע

Über Hss. und Edd. dieses Werkes siehe: A. FREIMANN, Sammelband kleiner Schriften über Sabbatai Zebi und dessen Anhänger, Verein Mekize Nirdamim, Berlin 1912 (אהרן פריימאן. עניני שבתי צבי. ברלין תרע"ג). Einleitung S. IX–X (hebr.); insbesondere zu unserer Hs.: S. X, Anm. 4.

Teil II wurde von FREIMANN mit einer Einleitung im erwähnten Sammelband veröffentlicht (S. 1–40).

Es scheint, daß Teil I eine Abschrift aus Teil II ist (der Abschreiber hatte jedoch seine Arbeit nicht vollendet), daher beide Teile im gleichen Band.

111

Ms. hebr. oct. 107,1

326 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 149^v, 150^v, 157^v, 165^v, 229^v–230^v, 249^v, 264^v, 288^v, 297^{rv}, 300^v, 311^r.

Ca. 15:20,5 cm (ca. 13,5:18 cm); Zl. var. – Von fol. 79–248 durchwegs Kustoden an allen Recto- und Verso-Seiten, sonst nur sporadisch Kustoden. Italienische Kursivschrift auf Papier. Primitiv umrahmtes Titelblatt. Vorwiegend Autograph. Geschrieben um 476 (= 1716) in Venedig (vgl. Titelblatt). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 80. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 80 I.

משפט שלום. שו"ת

Mišpaṭ šālōm. Responsen an italienische Gelehrte (Teil I). Verfaßt von Jiṣḥāq ben Āšēr Pacifico, Rabbiner in Venedig in der I. Hälfte des 18. Jh.s.

Tbl (1^r): משפט שלום חלק א' סדר ראשון / תוכו רצוף תשובות השאלות אשר נשאלו / לי ואשיב אותם כאשר עם לבבי כאשר הייתי / בימי חרפי בעוד שלוח עלי אהלי לאנשים / אשר כנילי אני הדל באלפי יצחק / בכה"ר אשר שלום ז"ל / [פאציפיקון] והביאותים אל בית הספר (?) / בוניציאה הברה / בשנת אשר פריז יתן / בעתו לפ"ק (= 478 = 1718).

A (2^r): זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך זית אגור . . . שאלת בראשונה ז"ל / ראובן שדך את בנו שמעון עם רבקה בת לאה והתנו בכתב בפני עדים בקנין ושבועה / . . .

E des Responsenteiles (304^v): ואם כן השטר מקויים / כאלו נחתמו על ידי עדים ולזה אין ספק

Verfasser ist verzeichnet bei MORTARA, S. 46. Er war vermutlich Enkel des Korrektors in der Druckerei Bragadin in Venedig, vgl. CH. B. FRIEDBERG, *History of Hebrew Typography in Italy, Spain-Portugal and the Turkey*, 2. Aufl., Tel Aviv 1956, S. 72.

Die Hs. besteht aus 2 Teilen. Teil I endet mit fol. 149^r. Es schließt an Teil II mit der Überschrift (fol. 150^r): סדר שני מחלק א'. Auf Teil II folgt (fol. 305^r–310^v) ein Inhaltsverzeichnis der beiden Teile, insgesamt 48 Anfragen. Es folgt (von fol. 326^v–311^v, also sozusagen von „hinten“ nach „vorn“) ein italienischer Text über die Vorschriften des rituellen Schlachtens; Überschrift (fol. 326^v): „*Modo dello Scannare.*“ Ende (fol. 311^v): „*Il Fine.*“

Werk noch nicht gedruckt, vgl. BENJACOB, *Thes.*, S. 386, Nr. 2572.

112

Ms. hebr. oct. 107,2

291 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 5^v–6^v, 7^v, 29^r–30^v, 38^v, 48^{rv}, 52^v, 57^{rv}, 76^{rv}, 79^{rv}, 83^{rv}, 87^{rv}, 92^v–93^v, 98^{rv}, 99^v, 111^v, 120^v–121^v, 132^{rv}, 137^{rv}, 139^v, 147^v, 153^{rv}, 167^r–168^v, 192^{rv}, 196^r, 203^r–204^v, 208^v, 214^v, 228^{rv}, 257^v, 261^{rv}, 279^v, 286^v–288^v, 291^v.

16:21,5 cm (ca. 13:19 cm); Zl. var. – Kustoden nur sporadisch (z. B. fol. 146^r). Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von Menāḥēm Pacifico, dem Sohn des Verfassers, am Donnerstag, 24. Ḥešwān 502 (= 1741) in Venedig (vgl. Titelblatt). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 80 II. Vermerk auf dem Buchrücken: שו"ת משפט שלום ה"ב.

משפט שלום, שו"ת

Mišpaṭ šālōm. Responsen an italienische Gelehrte (Teil II). Verfaßt von Jiṣḥāq ben Āšēr Pacifico, Rabbiner in Venedig in der 1. Hälfte des 18. Jh.s (s. Ms. hebr. oct. 107,1).

Tbl (7r): **משפט שלום** / זה ספר שאלות ותשובות שעשה הרב . . . יצחק פאציפיקו נר"ו / מעיר ויניציאה הבירה. / ויום ו' כ"ד ימים לחדש חשון / ושנת התק"ב (= 5502 = 1741) ליצירה התחלתו לכתוב אותו / הצעיר בנו מ"פ יצ"ו (= מנחם פאציפיקו)

A (8r): שאלה שנשאלה מאת מע' המורה שבעיר רוויגו . . . למע' / רבני הישיבה שבוניציאה הכללית יר"ה. / . . . מעשה שהיה כך היה / איך שעברו י' שנים ושום א' מבני הקהל הקדש לא פרעו המס . . .

E (291r): ואלקי האמת יאריך ימי ממלכתכם ושנותיכם / כמו דור ודור במיטב תלתא אריכי בני סמיכי ומווני רוחי אכ"ר

Fol. 2r–5r enthalten ein Inhaltsverzeichnis, insgesamt 57 Fragen. Fol. 291r hat den Vermerk:

מודינה יום הששי ס' את ה' האמרת היום שנת והי' אמונת (= 497 = 1737) עתך . . . יהיו נא פרטי הדברים האלה

Ibid., von derselben Hand:

נבזה וחדל איש' עם הארץ מדרס לפרוש' אוהבי התורה / ולומדיה לשמה. גר בארץ נכרי' הצעיר אברהם ידידי' / באוילה

Werk ist noch nicht gedruckt, vgl. BENJACOB, Thes., S. 386, Nr. 2572.

317 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 1v, 13v, 15rv, 24v, 29v, 31rv, 38v, 40v, 44v, 46v, 52v–53v, 56rv, 59v, 62v, 69rv, 74rv, 82v–83v, 98v–99v, 101v, 102v, 104r, 109v, 111rv, 117v, 121r, 125v, 129rv, 137r–138v, 148rv, 150rv, 156rv, 168v–170v, 174r, 176rv, 178r, 180v, 182v–184v, 190r 191v, 196v, 202rv, 227v 231v, 233rv, 237v, 241rv, 243rv, 247rv, 249v, 250v, 257v, 259rv, 265rv, 267v–268r, 275rv, 276v 277v, 280v, 286v, 288v, 289v, 296v, 300v, 302v, 304rv, 311r, 316v Ende.

16:21 cm (var.); Zl. var. – Kustoden nur sporadisch (z. B. fol. 225v). Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von einem Enkel des Verfassers (vgl. Titelblatt). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 80 III. Vermerk auf dem Buchrücken: שו"ת משפט שלום: ח"ג כ"י.

משפט שלום, שו"ת

Mišpaṭ šālōm. Responsen an italienische Gelehrte (Teil III). Verfaßt von Jiṣḥāq ben Āšēr Pacifico, Rabbiner in Venedig in der 1. Hälfte des 18. Jh.s (s. Ms. hebr. oct. 107,1). Teilweise andere Verfasser, s. unten.

Tbl (1r): שו"ת / משפט שלום / ח"ג / מכמוהר"ר זקני וצוק"ל ה"ה ר' יצחק / בכ"ר אשר פאציפיקו ז"ל / בעיר ויניציאה

A (2r): סנדק אחר קבורת מתו / אם יכול לעשות מצותו / ראובן נולד לו בן זכר . . . ועשה סנדק לשמעון . . . קרה לשמעון מקרה בלתי טהור ומת לו בן . . .

E (312^v): אמר לו אביו / לעבור על דברי תורה . . . לא / תעשה ואפילו מצוה של דבריהם לא ישמע לו, וכתב . . .

Fol. 313^r–316^r enthalten ein Inhaltsverzeichnis, insgesamt 191 Fragen. Viele Briefe der Sammlung sind Autographen. Die Responsen bis fol. 168^r sind an Jiṣḥāq Pacifico gerichtet bzw. von ihm beantwortet. Von fol. 171^r an stehen die Responsen vorwiegend mit Abrāhām ben Jiṣḥāq Pacifico in Beziehung. Fol. 203^r–227^r enthalten: רשויות שחיטה, erteilt für 76 Personen; die Liste dieser zum Schächten autorisierten Personen befindet sich auf fol. 232^{rv}.

Das Werk ist nicht gedruckt, vgl. BENJACOB, Thes., S. 386, Nr. 2572.

114

Ms. hebr. oct. 107,4

98 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 89^{rv}, 98^v. Hebr. Foliierung: א–פ"ז (= fol. 1–87).

14:20 cm (ca. 13:17 cm); ca. 38 Zl. – Fol. 6 36, 43–86, 90–95 haben Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Die übrigen Blätter haben nur sporadisch Kustoden. Italienische Kursivschrift auf Papier. Geschrieben (von unbekanntem Schreiber) am 23. Šebaṭ 5500 = 1740 (fol. 86^v). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 80 IV. Vermerk auf dem Buchrücken: שו"ת / משפט / שלום / ח"ו.

משפט שלום, שו"ת

Mišpaṭ šālôm. Responsen an italienische Gelehrte (Teil IV). Verfaßt von Jiṣḥāq ben Ašer Pacifico, Rabbiner in Venedig in der 1. Hälfte des 18. Jh.s (s. Ms. hebr. oct. 107,1).

A (1^r): שאלה / ראובן נתן במתנת בריא בחייו כל נכסיו לימואל בן אחיו והניח את בנו וכתב לו שטר / מלא וגדוש על קיום המתנה הנ"ל . . .

E/K (86^v): זהו דעתי להלכה ולמעשה וה' יברך את עמו / בשלום . . . כותב וחותם פה ויניציאה בסי' לא תרדה בו בפרך / ויראת מאלקיך שנת ה' צבאות עמנו (= 5499). סיימתי אותו היום כ"ג לחדש שבט שנת חמשת אלפים וחמש מאות ליצירה לפ"ק (= 5500 = 1740). זה הספר תם . . . עולם.

Darauf folgen fol. 87^r–88^v, 90^r–96^r noch 2 Responsen (die erste von anderer Hand geschrieben), die zweite ist von הצעיר אליהו מונטאלטו verfaßt (sein Name fol. 96^r in Quadratschrift). Fol. 96^v enthält Notizen. Der Name Pacificos ist ausdrücklich auf fol. 8^v erwähnt. Häufig schließt er seine Briefe mit: (= יצחק). הצעיר אשר עלה עליו הגורל לה' (z. B. fol. 11^r). Fol. 97^r–98^r enthalten ein Inhaltsverzeichnis, insgesamt 38 Responsen.

Das erwähnte Responsum des Elijā Montalto ist aus unserer Frankfurter Hs. publiziert von C. ROTH in seinem Artikel: Eli Montalto et sa Consultation sur le Sabbat, in: REJ, 1933, S. 113–136. Über den 1616 verstorbenen Elijā Montalto – Leibarzt des Königs und der Königin von Frankreich – vgl. HARRY FRIEDENWALD, A Jewish Physician at the Court of Marie de Médici and Louis XIII (reprinted from Bulletin of the Institute of the History of Medicine, The John Hopkins University, Vol. III, Baltimore 1935, S. 139–158. Im Responsum wird festgestellt, daß es nicht dem Sabbat-Ruhegebot widerspricht, am Sabbat mit dem Wagen zum König zu fahren; vgl. J. S. KAHANE, מחקרים

בספרות התשובות, Jerusalem 1973, S. 147, Anm. 194, wo auf unsere Hs. (als „Ohel Abrahām Nr. 80“) verwiesen wird.

Das Werk ist noch nicht gedruckt (mit Ausnahme des eben erwähnten Responsums), vgl. BENJACOB, Thes., S. 386, Nr. 2572.

115

Ms. hebr. oct. 107,5

82 fol. in Pappereinband, zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 5^r–6^v, 7^v, 14^r^v, 28^r–30^v, 33^r–34^v, 35^v, 40^v–41^v, 42^v, 52^r^v, 53^v, 62^r^v, 79^v Ende. Alte Foliierung: 13–79 (– 15–81).

Ca. 15:20,5 cm (ca. 13:18 cm); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten außer: fol. 15^r^v, 16^v, 55^r, 61^r. Italienische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh., Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl: 80 V.

משפט שלום, שו"ת

Mišpaṭ šālōm (Vermerk auf der Außenseite des vorderen Buchdeckels). Responsen italienischer Gelehrter (Teil V). Dieser Teil V enthält Stellungnahmen italienischer Gelehrter, wie sich die Kohanim im Ghetto von Venedig bei einem Sterbefall zu verhalten haben. Verfaßt zum Teil von Jiṣḥāq ben Āšēr Pacifico, Rabbiner in Venedig in der I. Hälfte des 18. Jh.s (s. Ms. hebr. oct. 107,1), aber größtenteils von anderen Gelehrten. Die Hs. besteht aus 6 Teilen.

תיקון סופרים / אשר איזן חיקר ותיקן . . . כמהר"ר שמואל אבוהב וצוק"ל . . . ויניציאה הבירה . . . ותנא דמסייע ליה . . . אברהם יצחקי וצוק"ל . . . בתיקונא / מעליא הוציאו מן הכח אל הפועל מעי רבני ויניציאה יר"ה בשנת ה' יברך את עמו בשלום לפ"ק (1734 = 5494 =)

Ü (2^r): הקדמה

(ibid.) A שמעו חכמים מילי קוראים בצדק . . . / דעו רבותי כי בעיר הזאת אשר מעולם היתה נשגבה . . . כי נתלכדו ונתיחדו הבתים והחצרים . . . יהיה מת בשערים / מוכרחים היו הכהנים לצאת מבתיהם . . .

E (79^r): עד כי יבא שילה ותמלא הארץ דעה . . . מכסים אכ"ר

Dann: גם הלום ראיתי . . . שדעת רש"י ז"ל הוא שסט"ל (– שסוף טומאה לצאת) / מרבון הוא . . . וכדכתיבנא.

Teil I: fol. 1^r–4^r. Enthält (laut Titelblatt, s. oben): „Anordnung von Gelehrten“, über den Kohanim-Komplex, angeordnet von Šemū'el Aboab, mit Unterstützung von Abrahām Jiṣḥāqī. Šemū'el Aboab (1610–1694) war von 1650 bis zu seinem Tod Rabbiner in Venedig (über ihn: EJ, Bd. II, S. 94f., s. v. Samuel ben Abraham). Abrahām Jiṣḥāqī stammt aus Palästina, hielt sich aber zeitweise in Venedig auf, vgl.: אברהם יערי, שלוחי ארץ ישראל, תולדות השליחות מהארץ לגולה מחורבן בית שני עד המאה התשע עשרה, ירושלים תשי"א, עשרה, S. 356.

Unser ספר מרדכי שמואל גירונדי wird erwähnt von תיקון סופרים

ספר זכר צדיקים לברכה (zusammengedruckt mit dem Werk תולדות גדולי ישראל סימן נ"ג, (חננאל ניפי

Triest 1853, S. 346, רבנו שמואל אבואב נודע בשערים שמו בספר הזכרונות ושו"ת דברי שמואל כמ"ש רבנו חיד"א בספריו ואנו ראיתי כ"י ספרו תיקון סופרים.

Teil II: fol. 7–32. Enthält Gutachten über den Kohanim-Komplex, verfaßt von Mōše Zakūt (berühmter Kabbalist und halachische Autorität, ca. 1620–1697, lebte ab 1645 in Venedig, fungierte dort als Rabbiner; über ihn: EJ, Bd. XVI, S. 906–909, s. v. Zacuto, Moses ben Mordecai) und Abrāhām Jīshāqī (s. über ihn zu Teil I); ferner Gutachten von Jōsēf Ravenna (s. über ihn MORTARA, S. 53), das aber nicht zu dem besprochenen Komplex gehört, sondern eine Tauchbad-Angelegenheit betrifft.

Fol. 7^r hat als Überschrift: פסק שעשה הרב המובהק והמקובל האלקי כמה"ר / משה זכות / וצוק"ל להכריח כי אין סוף טומאה לצאת / אינו אלא מדרבנן

Fol. 12^r–13^v enthält תשובה מאת יוסף בן מיכאל ראוינה בענין מקוה; am Ende verschnörkelte Unterschrift des Jōsēf Ravenna, das Gutachten ist also wohl Autograph.

Fol. 15^r–27^r beginnt mit der Überschrift:

פסק מהר"א יצחקי בענין טומאת מת / פסק שנתן פה ויניציאה הרב . . . אברהם יצחקי נר"ו; am Ende verschnörkelte Unterschrift des Abrāhām Jīshāqī, also ist auch dieses Gutachten wohl Autograph.

Zuletzt wieder Gutachten der beiden auch in Teil I gemeinsam genannten Autoritäten Šemū'el Aboab und Abrāhām Jīshāqī.

וּ (31^r): הסכמה שעשו מעלת רבני הישיבה הכללית יר"ה שבוניציאה לעשות התיקון / שציו וזרו מהר"ש אבואב ומהר"א יצחקי וצוק"ל

Teil III: fol. 35^r–40^r. Enthält Gutachten des Jīshāq Pacifico über den Kohanim-Komplex, betitelt: כחא דהיתירא.

Fol. 35^r Titelblatt:

כחא דהיתירא / הוא פסק דין יוכיח במישור כי שבות דשבות במקום מצוה לא גזרו ביה רבנן . . . / הכינו וגם חקרו החכם כמהר"ר יצחק פאציפיקו נר"ו / פה ויניציאה שנת (Ps. 78, V. 71) לרע' ביעקב עמו ובישראל נחלתו (= 1734).

Teil IV: fol. 42^r–51^v. Enthält Gegenschrift zu den vorigen Gutachten, verfaßt von Ja'aqōb Belilios, betitelt בנין נערים. Diese Gegenschrift wird auch erwähnt im oben erwähnten Werk ספר תולדות גדולי ישראל, wo es S. 203f., ט, סימן קצ"ט heißt:

כמוהר"ר יעקב בליליוס מחכמי ויניציאה חבר ספר בנין נערים נגד תקון סופרים למוהר"ר שמואל אבואב וצ"ל ראיתיו כ"י ביד המשכיל יואל ידידי.

„Jō'el" ist Abkürzung für: Jōsēf Almanzi (1801–1860).

Tbl (42^r): בנין נערים / סתירה לתקון סופרים אשר ייסדו הורים ומורים תומים ואורים / מהר"ש אבואב ומהר"א יצחקי וצוק"ל והוא פסק שעשה הר"ר יעקב בליליוס . . . בשנת (Ps. 78,62) ובנחלתו התעבר (= 1734) לפ"ק.

Teil V: fol. 53^r–61^v. Enthält die Antwort Pacificos, betitelt: סתירת זקנים. Dieser Titel (wie bereits der Titel der Gegenschrift: בנין נערים) ist eine Anspielung auf den talmudischen Ausspruch (Megilla 31 b): סתירה – בנין ובנין נערים – סתירה.

Tbl (53^r): סתירת זקנים / בנין נאה ומפואר להשיב ולהחזיר העטרה ליושנה ותקון סופרים לאיתנו / ולתנאו הראשון . . . כמהר"ר יצחק פאציפיקו נר"ו . . . פה ויניציאה בשנת (Deut. 10,9) ה' הוא נחלתו (= 1734) לפ"ק

Teil VI: fol. 63^r–79^r. Enthält zweite titellose und anonyme Abhandlung gegen Belilios.

Ein Teil unserer Hs. wurde ausführlich behandelt von NAFTĀLĪ FRIED (nachmals: BEN-MENAHEM), *טומאת הכהנים בויציאה*, in der Zeitschrift *אוצר החיים*, Abhandlungen über Wissenschaft und Geschichte des Judentums, Red. CH. L. EHRENREICH, Jahrgang VIII, Humenne 1932/33, Heft 3, S. 34–36 (Fortsetzung angezeigt, aber nicht erschienen). FRIED schrieb seine Abhandlung aufgrund unserer Frankfurter Hs. (FRIED, S. 34, Anm. 1). Betreffend Belilios verweist er auf MGWJ 1904, S. 674/679.

Werk nicht gedruckt, vgl. BENJACOB, Thes., S. 386, Nr. 2572, S. 668, Nr. 864, und S. 81, Nr. 512.

116

Ms. hebr. oct. 108

180 fol., zusätzlich vorne 1 Schutzblatt. Ledereinband mit Blindpressung und Resten von Metallschließen. Unbeschrieben: 7^v, 8^v–47^r, 48^v, 49^v, 50^v, 51^v, 53^v, 55^v, 56^v, 57^v, 60^r, 63^r–64^v, 67^r, 68^r, 73^v, 77^v, 86^r, 91^v, 93^v, 94^v–95^v, 100^r, 101^r, 104 – Ende. Hebr. Pagination nur zum Teil erkennbar.

15,5:19,5 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier, von verschiedenen Schreibern zu verschiedenen Zeiten (s. unten). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. mit roter Tinte die Zahl 115. – Fol. 2^r (innerhalb des Textes) eingeklebter Streifen mit Angabe des Titels, der sonst in der Hs. (da deren Anfang fehlt) nicht erscheint.

פנקס המדינה [במברג]

Pinqas ha-medīnā Bamberg. Satzungen und Beschlüsse der Gemeinde Bamberg und Umgebung.

A (2^r): ד סעד לעמוד הדין לשפוט יתום וריב אלמנה בצעקתה הבאה אלינו . . .

E (104^r): ומאלקיו ישא ברכה. אלף פעמי' ככה. הכ"ד החתומי' פרנסים / ומנהיגי מדינה ויהידי סגולה

Auf fol. 6^v ist ein Datum angegeben: Montag, 15. Adar I 442 (= 1682). Da dieser Teil schon vom zweiten Schreiber stammt, ist der vorhergehende Teil älter. Die letzte datierte Eintragung – auf fol. 102^r – ist vom Dienstag, 21. Hešwān 563 (= 1802). – Fol. 47^v stammt noch vom ersten Schreiber, das Blatt ist demnach falsch eingehftet. Der Anfang der Hs. fehlt. Die Hs. wurde ediert von DAVID KAUFMANN, in: *קובץ על יד*, Jahrg. XII–XIII. Berlin 1896–1897, unter dem Titel:

פנקס ק"ק במברג. הוצאתיו לאור מתוך כ"י מרצנכר סי' 115 אני דוד קויפמאן

Der Anfang in KAUFMANN'S Ed. lautet:

בשם הבורא רוח ויוצר המאורות, נתחברנו יחד בפנים מסבירות, לעשות תקנות הנוגות וישרות . . . Unser Anfang, der ja mit Nr. ד beginnt (. . . ד סעד לעמוד הדין . . .), befindet sich in KAUFMANN'S Ed. auf S. 2, Zeile 6 v. unten. – KAUFMANN hatte also noch eine vollständige Hs. vor sich. Andererseits dürfte KAUFMANN auf den 46 Druckseiten seiner Ed. viele Teile der Hs. übersprungen haben (er selbst äußert sich nicht hierüber); so ist unser Ende (. . . ומאלקיו ישא ברכה) bei Kaufmann nicht zu finden.

117

Ms. hebr. oct. 109

119 fol., wobei die beiden Schutzblätter (je eines vorne und hinten) mitgezählt sind. Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^rv, 2^v, 63^v, 119^rv.

16:21 cm (var.); Zl. var. - Sporadisch Kustoden. Spanische Kursivschrift auf Papier, 18. (?) Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 111. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 111.

רב טוב

Rab tūb. Kompilation von Kommentaren zum Buch Genesis (Anfang und Ende defekt). Kompilator unbekannt. Der Titel stammt (wie auch RABBINOWICZ in seinem Kat. Nr. 111, feststellt) von CARMOLY. Er findet sich auf fol. 2^r, von CARMOLY, dem ehemaligen Besitzer der Hs. (CAT.-CARMOLY, S. 51, Nr. 26) selbst geschrieben:

ספר רב טוב על ספר בראשית

A (3^r): ויקרא לאור יום ולחשך קרא לילה, אמר כי בראשית ברא הבריאה כאשר / ברא השם השמים והארץ ומה שתחתיהם . . .

E (118^r): והיה בכזיב. פרש"י שם המקום. שמעתי שמקשין העולם אמאי כתיב בתחילה ויקרא / . . . פירוש יהודה היה בכזיב בלדת אותו לכך קראה היא השם. מצאתי. באורים של (. . .)

Auf fol. 2^r hat CARMOLY, im Anschluß an den Titel, eine Liste von 45 Werken zusammengestellt, die dem Kompilator als Quelle dienten. CARMOLY hat die Werke in alphabetischer Reihenfolge angeordnet:

אבן עזרא / אלשך / אמרי נועם / בחיי / בינה לעתים / בעל הטורים / חוקוני / חן טוב / . . .

Diese Quellen hat bereits der Sammler selbst am Ende der einzelnen Teile angegeben. Die umfangreiche (sehr eng, oft mit 50 und mehr Zl. pro Seite beschriebene) Hs. reicht bis Genesis 38,5.

118

Ms. hebr. oct. 110

180 fol. in Pappereinband mit Lederrücken. -ecken und -schließen. Unbeschrieben: fol. 1^v, 120^rv, 150^v, 151^r, 167^v 171^v, 174^v, 181^v - Ende.

18:20 cm (ca. 15,5:ca. 17,5 cm); Zl. var. - Kustoden an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Von Blütenranke umrahmter Buchtitel, von der Hand CARMOLYS, fol. 1^r. Schreiber: Simhā aus Fürth (fol. 181^r). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 113. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 113. Älterer Besitzvermerk auf der Innenseite des hinteren Buchdeckels:

הפנקס הלזה שייך להחמן הב"ח המופלא והמיפלג כיון דאיפלג איפלג כש"ת מוהר"ר נתנאל נרו יאיר . . . אני הכותב כתב הנ"ל הצעיר והשפל יהקטן שמחה בר"י סני"ל מפיורדא שליט"א

Fol. 181^r unten rechts nach dem Ende: Simon Jacob / Simon (!) / Jacob / Fürth.

פני לבנה

Penē lebānā. Responen an deutsche Gelehrte. Verfaßt von Jōšūa Hešel ben Aharōn aus Lemberg; Rabbiner in Trier, später in Schwabach. Lebte in der 1. Hälfte des 18. Jh.s.

(1r) Tbl (von CARMOLY) : שאלות ותשובות / פני לבנה / שחבר הרב ר' יהושע העשיל / לבוב
במהר"ר אהרן מ"כ / ולסוף / דיני ברירה / לרב הגדול רבי אברהם ברודא

Ū (2r) : שו"ת פני לבנה להרב רבי יושע העשיל לבוב אב"ד דק"ק טרי"וש / שאלה א

(ibid.) A : שאלה אחד שנתקשר בקשרי התנאים לישא את אשת אחי אם אביו מן האב ומן האם . . .

E (181r) : בהידושי הלכות שלי וקיימתי החילוק בין הגיע לגבורה גבי סכנתא / סליק דיני ברירה. /
ה"ק שמחה סג"ל מפירדא.

Laut eines Vermerkes (CARMOLYs?) auf dem Titelblatt (fol. 2r, oben) ist die vorliegende Hs. nur eine Teilabschrift der Responen:

העתק מאיזה תשובו מספר פני לבנה / . . . יהושע העשיל . . . לדור דורים.

Über die Person des sonst ziemlich unbekanntes Verfassers der Responen (die EJ erwähnt ihn nirgends) ist zu vergleichen: A. SCHISCHA, Reb Salmen London, Immigrant, emigrant, migrant, in: Proceedings of the Anglo-American Jewish Historical Conference, published by the Jewish Historical Society of England, London 1971. Dieser Artikel (S. 14–36) enthält Hinweise zur Biographie des Jōšūa Hešel aus Lemberg (daher auch genannt Lemberger), sowie eine Analyse des Responum Nr. 19 unserer Frankfurter Hs. – aufgrund einer früheren Notiz von LÖWENSTEIN, JLG VIII, 1910, S. 124; vgl. SCHISCHA a. a. O., S. 15, Anm. 3; S. 25, Anm. 3, sowie S. 29, 2. Absatz.

Fol. 2–167 enthalten 84 Responen des Verfassers (numeriert פ"ד–א) an bekannte Gelehrte wie: Jūdā Mehler (Rabbiner in Deutz bei Köln, gest. 1751, vgl. EJ, Bd. V, S. 1597), Ja'aqōb Jōšūa Falk (Rabbiner in Frankfurt am Main, gest. 1756, vgl. EJ, Bd. VI, S. 1155 ff.), Ja'aqōb Hakōhēn Poppers (Rabbiner in Frankfurt am Main, gest. 1740, vgl. EJ, Bd. XIII, S. 865), Mē'ir Prostitz (Eisenstadt), Ja'aqōb Reischer (Rabbiner in Metz, gest. 1733, vgl. EJ, Bd. XIV, S. 61 f.). Ein wesentlicher Teil der Responen ist datiert; geschrieben in den Jahren 1726–1740 in Trier. Beispiel des Beginns eines Responums (fol. 46r):

שאלה כ"ג / זה שהשבת(י) להגאון מוהר"ר יודא מילר טריר יום ו' ב' תמוז תצ"ב לפ"ק.

Fol. 106v–119v enthalten homiletische Erklärungen zu einzelnen Wochenabschnitten des Pentateuch, beginnend:

לפ' יתרו / בפסוק ויספר משה לחתנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים . . .

Die Reihenfolge des Pentateuch ist nicht eingehalten, so folgt auf יתרו (fol. 107r): האזינו, dann: וירא, ויצא, לך לך, כי תצא, etc.

Fol. 172 – Ende enthalten Dīnē berērā von Abrāhām Broda (Rabbiner in Frankfurt am Main, gest. 1717, vgl. EJ, Bd. IV, S. 1390), beginnend (fol. 172r):

דיני ברירה מהגאון המפורסם בדורו מו"ה אברהם ברודא צוק"ל אב"ד ור"מ דק"ק פ"פ דמיין / בהקדמה לדיני ברירה / בו יבואר דיני ברירה יען כי דיני ברירה . . . ומפורים . . . אנה ואנה כמ"ס עירובין ומסכת סוכה ויומא ביצה . . .

Zur Hs. vgl. den Hinweis bei BENJACOB, Thes. 487, Nr. 934.

29 fol. in Pergamenteinband. Unbeschrieben: fol. 9^v, 25^r (fol. 1^r: Vermerke).

13,5:20 cm (var.); Zl. var. – Vorwiegend zweispaltig. Italienische Kursivschrift auf Papier, um die Mitte des 17. Jh.s. Vermerk auf fol. 1^r:

מִיּוֹרְשֵׁי כְּמֵהַר הָרַחֲמִים אֵלֵיכִים רִיאִיטִי זֶלֶה״ה / נִתְּנָה לִי יְהוֹשֻׁעַ לַיּוֹם הַזֶּה לְהַעֲתִיקָם / בְּנִסְעֵתִי מִסְּקַאנְדִּיאָנוּ
Die Hs. ist also einem gewissen in Scandiano (Norditalien) wohnenden – Jehošūa Lēwī von den Erben des Dichters zur Abschrift übergeben worden. Zur jüdischen Gemeinde in Scandiano s. ROTH, Italy S. 340. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 96. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 96.

[סליחות ופיוטים]

Seliḥōt u-pijjūtīm. Religiöse Gedichte, vorwiegend Seliḥōt (zu dieser Gedichtgattung vgl. FLEISCHER, Poetry, S. 39), zum Gottesdienst. Verfaßt von Ḥananjā Eljāqīm Rieti, auch Graziadio da Rieti genannt (Bologna 1560 – Mantua 1623).

ׁ (2^r): לִרְחֹם אֱלֹהִים. קוֹדֶם תְּקִיעַת שׁוֹפָר / לַיּוֹם רַחֲמֵי אֱלֹהִים. פּוֹמֵן כְּלוּל. מִטַּעַם לְתַקִּיעָהּ. בַּיּוֹם
זֶה נִהְיֶה.

(ibid.) A: יוֹם זְכוּרֹן. יִתֵּן כְּשִׁרֹן. אֵל נֶפֶשׁ אִישׁ. וּמַעֲשָׂהוּ / יִרַע יִשְׁמֹר יִכֵּן זְכוּרֹן. כִּי אֵךְ יוֹם זֶה,
זֶה, קִוִּינָהוּ . . .

ׁ (29^v): עוֹשֶׂה שְׁלֹחַ לְמוֹעֲדֵי

(ibid.) A des letzten Gedichtes

(ibid.) E des letzten Gedichtes

Die Hs. ist vokalisiert. Eine Eigenheit der Vokalisierung besteht darin, daß statt des Vokals קמץ meist פתח steht, so z. B. fol. 3^r zwar Zeile 3: הַשְׁנָה, aber ibid. Zeile 2: זְכוּרֹן. Über den Verfasser und seine Werke vgl. ZUNZ, Literaturgeschichte, S. 423; EJ, Bd. XII, S. 170. Nur ein Teil der in unserer Hs. befindlichen Gedichte wurde (aus anderen Quellen, nicht aus unserer Hs.) veröffentlicht: vgl. DAVIDSON, Thes., Bd. IV, S. 382, s. v. Ḥananjā Eljākīm; A. HABERMANN in: MARGALIOH, Enc., Vol. II, S. 546; SCHIRMANN, Anth. Ital. S. 262f. (hierzu Anm. S. 533). Beispiele für noch nirgends publizierte Gedichte unserer Hs.: das erste Gedicht, beginnend יוֹם זְכוּרֹן, und das letzte, beginnend אֵלֵיכִים נִתֵּן נֶפֶשׁ חַיִּים.

58 fol. in Pappereinband mit Pergamentrückten.

Ca. 15,5:21,5 cm (ca. 8,5:ca. 14,5 cm); ca. 28 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Maṣqeqschrift auf Papier. Geschrieben am 1. Adar 5222 (= 1462) in Salamanca (Kolophon fol. 58^v, s. unten). Kolophon auch auf fol. 31^v, jedoch ohne Angabe des Tages. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana

Monacensis." Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 100. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 100.

[פירושהר"ן]

Perūs ha-RaN. Hauptwerk des Rabbi Nissīm (daher die Abkürzung: RaN) ben Re'ūben Gerondi (Spanien, ca. 1310 – ca. 1375, EJ, Bd. XII, S. 1185f.), nämlich sein Kommentar zu den Halākōt (auch genannt „kleiner Talmud“, weil eine Art Abkürzung des Talmud darstellend) des Rabbi Jishāq ben Ja'aqōb Alfasi (abgekürzt: RIF, Nordafrika, 1013–1103, EJ, Bd. II, S. 600 ff.). Unsere Hs. enthält den RIF-Kommentar des RaN (ohne den RIF selbst) zu den Talmudtraktaten Pesāhīm (fol. 1^r–31^v), Rōs ha-sānā (fol. 32^r–47^v) und Jōmā (fol. 47^v – Ende).

A (1^r): . . . דינן כן, וכן (!) בעי מיניה מרב אשי הגי סכני דפסח ומסקני . . .

E und K (58^v): בבנים ובבני בנים שכך / הסימן יראה זרע / יאריך ימים / והיתה השלמתה בכאן במדינת שלמנקה שנת מתאים (!) ושנים ועשרים בראש חדש אדר. . . . תם . . . תם.

Das Werk des RIF, also die Halākōt – zuerst gedruckt Konstantinopel 1509 – ist allen klassischen Talmudeditionen beige gedruckt; der Kommentar des RaN seinerseits wurde sämtlichen Editionen des RIF-Werkes beige gedruckt. Unsere Hs. ist insofern defekt, als sie nicht zu Beginn, sondern inmitten des Traktats Pesāhīm beginnt, nämlich zu Pesāhīm Bl. 30 b (= Bl. 8 a der Separat-Numerierung des RIF-Werkes in der Talmud-Ed. Romm-Wilna).

121

Ms. hebr. oct. 113

129 fol. in Pappereinband mit Pergamentrückten. Die 2 Schutzblätter (je 1 vorne und hinten) sind mitgezählt. Unbeschrieben: fol. 1^v; 129^rv (= Schutzblätter). Hebr. Folierung: ב-קכ"ז (= 2–128).

14,5:20 cm (9,5:15,5 cm); ca. 25 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Masqetschrift auf Papier, ca. 15. Jh. Auf fol. 52^v und 71^v rot verzierte primitive Initialen. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels und fol. 1^r: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt: Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 101; ibid. mit roter Tinte die Zahl 101.

[פירושהר"ן]

Perūs ha-RaN, Kommentar zum halachischen Werk des Jishāq Alfasi (genannt RIF: lebte 1013–1103 in Nordafrika), Traktat 'Abōdā zārā. Verfaßt von Nissīm ben Re'ūben Gerondi, genannt RaN (lebte in Spanien, ca. 1310 – ca. 1375). Das Werk des RIF ist nach Traktaten des Talmud angeordnet und, zusammen mit dem Kommentar des RaN, den Standardausgaben der einzelnen Traktate des Talmud beige gedruckt.

A (2^r): . . . חשיב להו או דילמ' הן בלא אידיהם (בד"ה שלשה ימים) . . .

E (128^v): אבל רותה לא סגיא ליה בהכי אלא צריכה א' ממיני . . .

Dann von anderer Hand: כ"ע / בילא"ו תם תם. Vermerk auf fol. 1^r oben:

הפירוש הזה שלהר"ן מס' ע"ו על הרי"ף כבר הוא נדפס בהלכות כמו שיראה המעיין.

Das erste und das letzte Blatt fehlen. Der Beginn unserer Hs. findet sich in den Standardausgaben des bab. Talmud, Traktat 'Abōdā zārā, RIF-Anhang, Bl. 1^r, RaN Zeile 46. Am Ende fehlen nur die letzten drei Wörter, nämlich: ההכשרין שכתבתי במשנתו. Zu dieser Hs. vgl. bereits die vorhergehende Hs. Ms. hebr. oct. 112.

122

Ms. hebr. oct. 114

144 fol. in Pappband mit Pergamentrückten: vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide Schutzblätter sind mitgezählt). Unbeschrieben: fol. 1^r v, 14^v, 22^v–27^v, 75^v, 86^v, 91^v–97^v, 120^v, 129^v–130^v, 139^v, 144^r v; fol. 120 ist ein (auseinanderfaltbares) Doppelblatt.

14:19,5 cm (ca. 10:ca. 16 cm); Zl. var. – Italienische Kursivschrift auf Papier, 18 Jh. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 79. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 79.

משנת חסידים

Misnat hasidim. Lehre der Frommen. Populäre Darstellung der lurianischen Kabbala, geordnet nach Themen; eingeteilt in 6 Teile, diese wiederum in Traktate nach dem Muster der Mischna. Verfaßt von 'Immānū'el Hai Rīqī (= Ricchi), italienischer Talmudist und Kabbalist, 1688–1743.

Ü (2^r): משנת חסידים פ"א / מפתח העולמות ס' זרעים / מס' בריאת א"ק (= אדם קדמון)

A (ibid.): יקיק (!) אדונו השכל דעה ובינה . . .

E (128^r): מס' טבת / פ"א א' מי שחטא בהוצאת . . . (128^v) / והעולם השולטים ביום

ההוא: / ת"ו ש"ל ב"ע

Zu Verfasser und Werk s. MORTARA, S. 55; EJ, Bd. XIV, S. 154f. Zum Werk vgl. auch BENJACOB, Thes., S. 385, Nr. 2543–2544. Der Anfang der Hs. entspricht dem Anfang in der Ed. Amsterdam 5502 (= 1742). מס' כללות המצות, in der Ed. der letzte Traktat, findet sich in der Hs. auf fol. 127^v. Im ganzen bringt die Hs. weniger Text als die Edd. Fol. 129^r und 131^r enthalten kurze Ergänzungen. Fol. 131^v–143^v bringen Glossen zu verschiedenen Zöharstellen.

Edd. außer der oben genannten: Erstdruck Amsterdam 1727 (Nachdruck Tel Aviv 1972); Lemberg 1878 (Nachdruck Jerusalem 1971).

123

Ms. hebr. oct. 115

Sammelband in 2 Teilen.

74 fol. in Pappband, wobei die beiden Schutzblätter (je 1 Blatt vorne und hinten) mitgezählt sind. Alte Folierung: 1–60 (= fol. 4–63). Unbeschrieben: fol. 1^r–2^v, 40^r v, 74^r v. Teil I = fol. 1–63^v; Teil II = fol. 64^r – Ende.

15:21 cm (11:16 cm); 26 Zl. Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten, außer: 15^v, 34^v, 54^v, 72^v. Spanische Maßquetschrift auf Papier. Fol. 64^r -- Ende von anderer Hand. Kustoden von Teil I oftmals verziert. Schreiber des 1. Teiles: **יעקב בן סלימן**; Schreiberzeichen (in Form eines Akrostichons) auf fol. 19^v; Unterschrift dreimal auf fol. 63^v. Schreiben beendet am 9. Šebaṭ 5332 (= 1572).

Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 108. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 108.

I

פירוש שיר השירים

Pērūš šīr ha-šīrīm. Kommentar zum Hohelied. Verfaßt von Jōsēf ben Abrāhām ibn Ḥajjūn, Rabbiner in Lissabon, gest. 1497 in Konstantinopel (über ihn: EJ. Bd. VII, S. 1514; MARGALIOTH, Enc., S. 763).

(2^r) Tbl (von CARMOLY) : פירוש / מגילת שיר השירים לה"ח השלם ה"ר יוסף / בר' ה"ר אברהם המכונה אבן חיון וצ"ל / בעזרת שוכן מרומים

Ü (4^r) : אתחיל לכתוב פירוש מגילת שיר השירים בעזרת / שוכן מרומים.

A (ibid.) : אמר יוסף. אחרי התהלה לאל אשר עורני ברוב / חסדו. . .

E (63^r) : אמר יוסף כל מה שפירשתי בפ"ה המגילה הזו . . . ולפי שחברתי הפ"ה הזה בזמן קצר מאוד אתיצב עליו התין צבות] שני ואשלים . . . בהתיצוב הראשון תם . . . כילא"ו

K (63^v) : ושלם ע"י הצעיר שבתלמידים . . . בישיבת . . . ההה"ר סעדיה בכה"ר משה / . . . ושלם ביום ה' ט' ימים לחדש שבט שנת שלש מאות ושלשי' ושתים לפ"ק וכשם שזכנו השם . . . אני הכותב יעקב (בר ?) סלימן (אבן ?) חוסין ס"ט

Zwischen fol. 55 und fol. 56 fehlt ein Teil; auf fol. 3 ist dieser fehlende Teil von CARMOLY ergänzt.

Unser Werk wurde noch nicht gedruckt, vgl. MARGALIOTH, Enc., a. a. O. Eine weitere Hs. befindet sich im Brit. Museum, vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, I, Nr. 240.

II

[חידושים ואגרות]

Ḥiddūšīm we-aggādōt. Kurze Abhandlungen verschiedenen Inhalts.

A (64^r) : מאמר ברכה בפ' בא אל פרעה. בא אל פרעה הה"ד . . . כבד משניהם. המאמר הזה יש בו כמה ספיקות.

E (73^v) : ומה תבין שהכל תלוי ביד ישראל (האל ?) בחסדו יחזיר . . . השפע והברכה ותהיה ההתחברות (. . .)

Viele Teile beginnen mit: חידוש תורה תרי במסורת; Fol. 67^v; חידוש (über die Massora); fol. 72^r: . . . טעם אלפא ביתא באותיות גדולות . . . ; zuletzt: mystische Auslegung der mnemotechnischen Worte des Seder-Abends: . . . קדש ורחץ כרפס יחץ מגיד . . .

Sammelband in 6 Teilen.

44 fol. in Pappband mit Pergamentrückten; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Alte Seitennumerierung: 3-92 (= 2^r 44^v). Unbeschrieben: fol. 1^v, 4^r^v, 5^v, 8^v, 9^v, 10^v, 11^v, 12^v, 13^v, 15^v-22^v, 23^v, 24^v-28^v, 29^v-36^v, 41^v-43^v, 44^v. Teil I = fol. 2^r 3^v; Teil II = 5^r-12^r; Teil III = 13^r 15^r; Teil IV = 23^r-24^r; Teil V = 29^r; Teil VI = 37^r-40^v.

16:20 cm (var.): Zl. var. - Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. (außer Teil II, s. unten). Farblich umrahmte Buchtitel fol. 1^r, 5^r, 23^r (von CARMOLY), letzterer mit Blumenornamentik. Auf fol. 24^r farbige Darstellung eines Mannes und einer Frau, zwischen beiden ein Viereck, in dessen Mitte der abgekürzte Gottesname, der Buchstabe „He“, steht. Auf fol. 29^r die „Alef“-Buchstaben als Initialen mit Menschenköpfen. Geschrieben von CARMOLY, außer Teil II. Dieser Teil ist nicht in deutscher Kursivschrift, sondern in nordafrikanischer Mašqetschrift geschrieben. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 81. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 81.

I

סדר הקבלה

Sēder ha-qabbālā. Über die Tradition der mystischen Lehren.

סדר הקבלה : (2^r) Ū

... כבר היו אנשים שחלקו על הקבלה . . . (ibid.) A

ספר / יצירה . . . שנאמר / מי ימלא גבורות ה' וכו' (3^v) E

In diesem Teil sind viele mittelalterliche Gelehrte aufgeführt, die sich mit der Kabbala beschäftigt haben, z. B. Hai Gā'ōn, Ēlījjāhu ha-bablī, Mākīr ha-bablī, Aharōn mi-bābel, Ja'aqōb ha-nādīr, Abrāhām ben Dāwīd und sein Sohn Jīṣhāq der Blinde, Āšēr ben Dāwīd. Mit Babel ist vermutlich Rom gemeint; vgl. E. RÓTH, מנוחם בבלי או רומי, in KS XXXI, 1955/56, S. 399. CARMOLY fügte seiner Abschrift einige Randglossen hinzu.

II

קבלה מעשית

Qabbālā ma'āšīt. Mystische Bewirkungsmittel mit Verfahren (Segullōt).

קבלה מעשית: כגון סגולות להתיר הנקשר וכו' א' (5^r) Tbl

סגולות להתיר הנקשר / כתוב פיעין פאם זה השם בכתיבה אשורית . . . (6^r) A

אברהם בן אסתר לשמירה / שרה בת אסתר ג"כ (12^r) E

„E“ ist der letzte Name einer Liste von Personen, denen vermutlich Segullōt erteilt wurden. Die Segullōt sind teils hebräisch, teils arabisch.

Fol. 6-7 einheitlich; die übrigen Blätter enthalten verschiedene aufgeklebte Stücke.

Fol. 8^r: . . . הכסף העטרה והרימונים והמעות בק"ק ליבינטיני . . .

Fol. 9^r: . . . שתראוני ותגידו לי מה (!) שחתך שער של זנב הפרדה של שלמה בן גאמילה . . .
 Fol. 11^r: שתראוני הגנב שגנב הטליט (!) . . . בתוך הקהל . . . פינאלי . . .

III

Kein Titel

Vier kurze Abschriften verschiedenen Inhalts. CARMOLY kopierte (von wo?) folgende vier mytische Texte:

1. Drei kalendarische Fragen von Dāwīd ben Jōsēf Nārbonī, gerichtet an Abrahām ibn ‘Ezrā mit dessen Antwort; beginnt (fol. 13^r):

אמר הכותב אלו השלש שאלות נשאלו / לרב . . . אברהם אבן עזרא ושאלם תור התורה רבנו דוד בר כבוד רבנו יוסף נרבוני ז"ל / השאלה הראשונה על דברי / הלוחות . . . על רמ"ז / שנים . . .
 und endet (fol. 14^r): . . . או שיהיה המולד / . . .
 Vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, III, Nr. 1073/V.

2. Über Chiromantie. Nach des Schreibers (CARMOLY) eigener Angabe (fol. 14^v) ist dieser Abschnitt die Teilabschrift einer Homilie des Mōšc ben Naḥman (CARMOLY: קבלת רב: (הרמב"ן בדרשתו לפני המלך במרגיטא דפום פראג ד"ט ע"א . . . שריירא גאון / וכתב ר' שריירא . . .
 . . . ושמר ר' שבתי היוני: vgl. BENJACOB. Thes., S. 123, Nr. 576; G. SCHOLEM, הכרת פנים וסדרי שרטוטים, in: ספר אסף, קובץ מאמרי מחקר, . . .
 מוגש לכבוד הרב פרוץ שמחה אסף על ידי ידידיו חבריו ותלמידיו למלאת לו ששים שנה. בעריכת מ. קאסטו ד, Jerusalem 1953, S. 459 ff. Neueste Ed. dieser תמימה ה' תורת ה' תמימה in: C. B. CHAVEL, כתבי רבנו משה בן נחמן, Bd. I, Jerusalem 1963, S. 141–175; der hier kopierte Teil: ibid. S. 161f.

3. Ein Responsum des Rabbi Jeqūtīpēl, zum Anfang von Ḥuppāt Elijjāhū; letztgenanntes Werk ediert von EISENSTEIN, Ōsar, S. 162 ff. Das Responsum ist abgeschrieben, laut Angabe von CARMOLY, von רשב"ט ספר אסופות מ"ח פט"ו: beginnt (fol. 14^v):
 קבלת הגאון ר' יקותיאל / תשובת הרב הגאון ר' יקותיאל זצ"ל. שבע הופות של צדיקים הם ז' מרגליות . . .
 und endet (fol. 15^r): ותשכיל ותצליח.

4. Teilabschrift des Kommentars des Rabbi Elijjāhū ha-zāqēn zum Buche Ješīrā; beginnt (ibid.): . . . כתב בביאורו . . . קבלת הרב אליהו הזקן / והרב ר' . . . כתב בביאורו . . .
 . . . עד שיעשה . . .; vgl. BENJACOB. Thes., S. 59, Nr. 41; Sēfer Ješīrā, Ed. Lemberg 1860, Blatt 7b, im Kommentar des Mōšc Buṭril.

IV

מדרש רבי יצחק בן פרנך

Midraš Rabbī Jīṣḥāq ben Parnāk. Über die Welterschöpfung. Rabbi Jīṣḥāq ben Parnāk zugeschrieben.

A (24^r): זה מדרש רבי יצחק בן פרנך / ה' בחכמה יסד ארץ כוונן שמים בתבונה / ללמדך שכשברא הקב"ה את עולמו כילוד / אשה בראו. מה ילוד אשה מתחיל מטבורו / ומותח לכאן ולכאן לארבעת צדדיו. כך / התחיל הקב"ה לברוא את עולמו מאבן / שתיה ומקדש הקדשים וממנה הושתה העולם / . . .

E (ibid.): זה כנגד זה. וכל זמן / ...

Dieser Midrās ist seinem Anfang nach auch als Midrās יסד ארץ bekannt; so bei EISENSTEIN, op. cit., S. 104 (Ed. ibid. S. 104 ff.). Nur der Anfang wurde kopiert; mit Varianten. Die Illustration auf fol. 24^r (Beschreibung s. oben) ist mit den Textworten יוסף ומותח לכאן ולכאן לארבעת צדדיו verbunden.

V

[הקדמה לאהל יוסף]

Haqdāmā le-Ōhel Jōsēf. Einleitung des „Ōhel Jōsēf“ genannten Superkommentars zum Pentateuchkommentar des Abrahām ibn ‘Ezrā. Verfaßt von Jōsēf ben Eli‘ezer Tōb ‘E-lem (wahrscheinlich aus Toledo stammend. ca. 1335 – ca. 1388).

U^{29f} (von CARMOLY): הקדמה של המחבר פירוש אהל / יוסף על ראב"ע ה"ה החכם רבי / יוסף ב"ר אליעזר טוב עלם

CARMOLY hat nur den Beginn der Einleitung kopiert, und zwar nur die folgenden Worte (ibid.):

אמר יוסף ברבי אליעזר ברבי / אליעזר (!) ברבי יוסף טוב עלם מגלות ירושלי אשר בספרד אחרי בואי אל אדמת / הקדש שכתי שנים רבות בעיר הקדש / יכוננה עליון ונתתי את לבי לדרוש / ולתור בחכמה ללקוט אחרי הקוצרים שנים / שלשה גרגרים בראש אמיר אולי יחונן / ה' צבאות שארית יוסף ואשא עיני / וארא והנה החכם הגדול רבי אברהם /

Vor der Einleitung eine kritische Bemerkung CARMOLYS, daß in der Edition (im Sammelband Margāliōt tōbā, Amsterdam 1722) die Einleitung unvollständig und der Titel יוסף אהל vom Editor eigenmächtig für צפנת פענח eingesetzt sei. Inzwischen erschien, unter dem richtigen Titel צפנת פענח, eine von D. HERZOG besorgte kritische Edition des Superkommentars:

ספר צפנת פענח והוא פירוש על הראב"ע על התורה לר' יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי, יצא עתה פעם ראשונה במלואו לאור עולם על פי כתבי יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר "מרגליות טובה" (אמשטרדם. שנת התפ"ב). עס מבוא והערות ותקונים ומראה מקומות בלשון אשכנז

1. Halbband Heidelberg 1911, 2. Halbband ibid. 1930. Die Einleitung ist im 2. Halbband, S. 6 ff. abgedruckt. Der Beginn (S. 6) entspricht im wesentlichen dem von CARMOLY kopierten Text. Zum richtigen Titel צפנת פענח s. auch N. BEN MENAHEM, in: Sinai, Bd. IX (1941), S. 353, Anm. 1.

VI

ספר העיון

Sēfer ha-‘ijjūn. Kabbalistisches Werk. Rab Ḥamā'i zugeschrieben.

U^{37f}: ספר העיון / שחבר רב חמאי וצוק"ל ראש המדברים על ענין / הפנימיות וגילה בו כל עיקר מציאות הכבוד / הנסתר מן העין. . . . וזהו תחלת הספר על הסדר.

A (ibid.): יתברך ויתרומם שם הנאור / בגבורה אשר הוא / אחד . . .

E (40^v): טעם רפ"ל של ערפ"ל / ע"כ מצאתי בהעתק של חכם מקובל / מאבותיו הגדולים מעיר בלדרש:

Hss. und Teileditionen genannt bei BENJACOB, Thes., S. 437, Nr. 264 sowie bei EISENSTEIN, op. cit., S. 407; vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, III, 749/II; G. SCHOLEM, פרקים מתולדות ספרות הקבלה, in: KS VI, 1929–1930, S. 275. Nach SCHOLEM, ibid., hat ein Rab Ḥamā'i nie existiert.

Gemeinsames Titelblatt auf fol. 1^r (von CARMOLY):

סדר הקבלה / קבלה מעשיות / ספרי הקבלה / שלשה שאלות ששאל / רבי דוד בר יוסף גרבוני אל ראב"ע.

125

Ms. hebr. oct. 117

12 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 11^r – Ende.

17:21,5 cm (var.); Zl. var. – Teilweise zweiseitig. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh., geschrieben von DÖB GOLDBERG, beendet am Dienstag, den 6. Nisān (ohne Jahresangabe), in Paris. GOLDBERG wohnte ab 1853 in Paris; vgl. EJ, Bd. VII, S. 700. Fol. 1^r Besitzvermerk (Unterschrift) von E. CARMOLY. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Rest eines eingeklebten Ausschnittes aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 93. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 93.

ויכוח התורני עם הפילוסוף

Wikkūaḥ ha-tōrānī ‘im ha-filōsōf. Religionsphilosophische Zwiegespräche zwischen Theologe und Philosoph. Teil aus dem Werk עזר הדת des Jiṣḥāq ben Jōsēf ibn Pulqar, lebte in der 1. Hälfte des 14. Jh.s in Kastilien (über ihn vgl. EJ, Bd. XIII, S. 835f.).

/ כ"י / רבי דוב גולדברג
Tbl (von CARMOLY) 1^r: : זה העתיק / מספר עזר הדת / להחכם / ר' יצחק בן יוסף ו' פולקר /

Ü 2^r: : ויכוח התורני עם הפילוסוף

A (ibid.): : אחבר מחברת. ואזכיר מזכרת / תבונה נכרת . . .

E 8^r: : וחפצי ופניתי ושכתי אל ארצי /

K (ibid.): : נשלם וויכוח . . . עם הפילוסוף / תהלה לאל / סיימתי העתקתו יום ג' בששי לניסן
לפ"ק פה פאריו דוב גאלדבערג

Die Hs. stellt eine Abschrift des CAT. PARIS Nr. 681/4 dar. Ed. (aufgrund von CAT. PARIS, Nr. 681/4) im von ELI'EZER AŠKENAZI herausgegebenen Sammelband טעם וקנים (Frankfurt am Main 1854), S. 12–19 (vgl. ibid. S. VI oben). Abdruck (aus טעם וקנים) auch bei SCHIRMANN, 2. Bd., S. 520–523. Das vollständige Werk (עזר הדת, s. oben) ist ediert von GEORGE S. BELASCO, London 1906.

In der Bibliographie von J. ROSENTHAL, Anti-Christian Polemics from its Beginnings to the End of the 18th Century, in: Arešet, Vol. II, Jerusalem 1960, S. 109–129, ist das Werk עזר הדת auf S. 147 als Nr. 64 aufgezählt.

Fol. 8^v enthält einen vom Kopisten – Carmoly – dem בוטרילו משה zugeschriebenen Brief über die Verleihung eines rabbinischen Titels. (Mōšc Botarel lebte um 1400 in Spanien; vgl. EJ, Bd. IV, S. 1268f.) Da Carmoly behauptet, er habe den Brief „aus einer Handschrift“ kopiert, aber nicht angibt, aus welcher Handschrift, kann die Echtheit des Briefes nicht überprüft werden.

Fol. 9^r–10^r enthalten das Inhaltsverzeichnis zu einem חלוקת הארץ betitelten geographischen Werk in 37 Abschnitten:

חלוקת הארץ / לשם חם ויפת . . . הספר הזה נחלק לשלשה חלקים. הראשון ידבר מהאפריקה / השני מהאשיאה השלישי מהאיאורופה . . .

Fol. 10 enthält Bemerkungen zu dem Werk שמות ספר, das die korrekte Schreibung der hebr. Eigennamen behandelt, im Hinblick auf die Ausstellung von Scheidebriefen. Dieses von Simhā ben Geršōn ha-Kōhēn verfaßte Werke wurde 1657 in Venedig publiziert (vgl. BENJACOB, Thes., S. 593, Nr. 842).

126

Ms. hebr. oct. 118

20 fol. in Pappeinband; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide Schutzblätter mitgezählt). Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 3^v, 18^r–20^v. Alte Seitenzählung 3–31 (-- fol. 3^r 17^r).

16:21 cm (ca. 12,5:ca. 16,5 cm); ca. 31 Zl. Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Spanische (?) Mašqetschrift auf Papier, 18. (?) Jh. Fol. 2^r: von CARMOLY nachgetragener umrahnter Titel. Ibid. Besitzvermerk: E. DE CARMOLY. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 106. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 106.

פירוש מסכת כלה

Pērūš masseket kallā. Kommentar zum ersten Abschnitt des Talmudtraktates Kallā. Verfaßt von Abrahām ben Nātān ha-jarḥī aus Lunel (geb. in Avignon in der 2. Hälfte des 12. Jh.).

ז"ל מלוניל יע"א
Tl (von CARMOLY) 2^r: פירוש / מסכת כלה / להרב הגדול / כמהר"ר אברהם ב"ר נתן הירחי

Ü 4^r: פירוש מסכת כלה להרב הגדול כמהר"ר אברהם ב"ר נתן הירחי וללה"ה

A (ibid.): אמרו רז"ל כלה בלא ברכה אסורה לבעלה . . .

E 17^v: . . . ויחזור ויכניס מבפנים למלאת / תאותו אותה וריעה לא תצליח, אותו תינוק נכפה לפי שהם מזדעזעים בסיבוב. / עד כאן מצאתי

Fol. 3^r (Handschrift CARMOLYS): . . . 2 נת / 1 בראשית / 2

Das Werk פירוש מסכת כלה selbst (ohne den Kommentar) wurde ediert von N. N. CORONEL, in: חמשה קונטרסים, Wien 1864. Unser Kommentar wurde 1906 in Tiberias von BĀRŪK TOLEDANO ediert unter dem Titel:

פירוש מסכת כלה רבתי לרבנו אברהם ב"ר נתן הירחי. י"ל פ"א מכ"י שנכתב בעיר מכנאס (Marocco) ש" תפ"ה.

TOLEDANO hat unsere Hs. (unter der Bezeichnung „Merzbacher 106“) verwertet, von der ihm A. FREIMANN eine vollständige Abschrift sandte (wie TOLEDANO auf S. 20 berichtet). TOLEDANO glaubt, die Frankfurter Hs. sei von der (von ihm als Grundlage verwendeten) marokkanischen (oder von einer von dieser kopierten) Hs. kopiert. Er weist auf KIRCHHEIM, der in המניד, Jg. 1865, Heft 19/20, unter dem Pseudonym מיכאל בן אברהם über die Frankfurter Hs. handelt. Auf S. 26–28 bietet TOLEDANO eine Tabelle

der Varianten der Frankfurter Hs. gegenüber der marokkanischen. Über Verfasser und Werk handelt auch M. HIGGER, *Yarhi's Commentary on Kallah Rabbati*, JQR XXIV, 1933/34, S. 331 f. (ibid. S. 340–348: Ergänzung des Hs.-Textes aufgrund eines Ms. Adler des Jewish Theological Seminary, New York).

Unsere Hs. ist auch erwähnt (als „Merzbacher Nr. 106“) von S. SCHECHTER im Artikel: *The Quotations from Ecclesiasticus in Rabbinic Literature*, JQR III (1891), S. 684, Anm. 3: „This commentary is only extant in 2 Mss., the one in the Merzbacher Library, אהל אברהם Nr. 106 and the other in Jüd. Theol. Seminar Breslau.“ Ibid. sind einige Sätze aus unserer Hs. ausgezogen.

Unsere Hs. wird ferner erwähnt (ebenfalls als „Merzbacher Nr. 106“) von A. EPSTEIN in: *Kitbe Rabbī Abrāhām Epstein*, Bd. I, Jerusalem 1950, S. 287, Anm. 2.

127

Ms. hebr. oct. 119

14 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 13^{rv} – Ende.

14: 17,5 cm (var.); ca. 20 Zl. – Deutsche Kursivschrift, 18. Jh. Der zweite Teil geschrieben vom Sohn des Verfassers des zweiten Teils. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 83. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 83.

סדר נישין וסדר חליצה

Seder gittin we-seder halisā. Vorschriften für die Ehescheidung und den Chaliza-Akt. 1. Teil (סדר גיטין) fol. 2^r–8^r; 2. Teil (סדר חליצה) fol. 9^r–13^r. Verfasser des 2. Teiles: Šelōmō Zalman Rothschild.

Ü des ersten Teils (2^r): סדר גיטין / מלוקט מן ספרי הראשונים והאחרונים / וה' יצליני משניאות . . .

(ibid.) A יאמר לעדים שיהררו בתשובה.

(8^r) E תהי מגורשת בו ממני ומותרת לכל אדם

Ü des zweiten Teils (9^r): סדר חליצה מן אאמ"ו / הגאון מהר"ר שלמה זלמן / רוטשילד וצללה"ה

(ibid.) A יהי רצון מלפניך ה' שלא יארע דבר תקלה על / ידי . . .

(13^r) E ג"פ / חלוץ הנעל לפרסם בושתו עכ"ל הביאו ש"ע / וראח בנים . . . על ישראל

Der zweite Teil hat auch Randglossen vom Schreiber, dem Sohn des Verfassers. Der erste Teil stammt von einem anderen Schreiber. Fol. 8 enthält Anmerkungen mit Unterschrift des Aharōn ben Mōse Fuld aus Frankfurt am Main (gest. 1847); über ihn vgl. oben zu Ms. hebr. oct. 46. Fol. 12^r hat zu חוץ לצד חוץ die Glosse וכן ראיתי וז"ל קצת מן הצד / ומורי / מהר"י ז"ל.

128

Ms. hebr. oct. 120

36 fol. und hinten zusätzlich 2 Schutzblätter. Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v. Hebr. Foliierung: א לה (auf 26/כר folgt 27/כי!).

16,5:20,5 cm (ca. 11:ca. 16 cm); ca. 25 Zl. – Häufig Kustoden an Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Kleine Federzeichnungen (passim); auch Tierkreiszeichen (fol. 29–35). Geschrieben von Nātān ben Mē'ir aus Metz. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 92. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 92.

עברונות

‘Ibrōnōt. Kalenderregeln und Tabellen. Abgefaßt um 1640; vermutlich aufgrund des Werkes gleichen Namens von Eli‘ezer ben Ja‘aqōb Belin Aškenāzī, ediert von Seb. Münster, Basel 1527 (vgl. BENJACOB und KASHER-MANDELBAUM, s. unten).

(2^r) Tbl (von CARMOLY) : זה ספר עברונות / חיברו וכתבו / המחבר / שנת / חמשת אלפים וארבע מאות / לבריאת עולם / והעתיקו / ר' נתן בה"ר מהדמיר פה / מיץ במדינת צרפת
 (3^r) A : בעזר האל בעל החשבונות אתחיל לכתוב ספר העברונות / צוה הקבה לחשוב תקופות ומולדות . . .

(36^r) E : אלו חוגות שייכים כל אחת ואחת ביום א' נקרא זונטיג . . . קוטעמבר רביעי לעולם ביום ד' אחר פפינגשטן / סליק . . . סליק /

(ibid.) K : אני הכותב נתן בן לא"א כמ"ר מאיר מהדמיר יצ"ו מק"ק מיץ הבירה במדינת צרפת

Dann auf der Rückseite (fol. 36^v) Ergänzung von anderer Hand: . . . אלו חוגות. Auf fol. 4^v, 10^v findet sich (1640 =) כגון עתה בשנת ת' (1640 =), daher Abfassungszeit um 1640.

Auf fol. 28^v enthält die Hs.:

לוח על היד : לוח הזהב : עיגול הרב נחשון : חרוזה של ארבע תקופות.

Über ähnliche Werke vgl. BENJACOB, Thes., S. 429, Nr. 57–64; KASHER-MANDELBAUM, S. 348, Nr. 383–384. Vgl. WB Marburg, Ms. or. oct. 3150.

129

Ms. hebr. oct. 121

Sammelband in 2 Teilen.

37 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide mitgezählt). Pappeinband. Hebr. Foliierung: ב-כה (= 3–25; auf 15/יר folgt 16/יז; 17/יח; 18/יט; 19/כ etc.). Unbeschrieben: fol. 1^r 2^r, 25^v–26^v, 37^v. Teil I = fol. 2^v–25^r; Teil II = fol. 27^r – Ende.

Ca. 15,5:ca. 20 cm (var.); Zl. var. – Kustoden an fast sämtlichen Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, ca. 15. Jh. – Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 105.

I

פירוש שיר הייחוד

Pērūš šir ha-jihūd. Kabbalistischer Kommentar zum Šir ha-jihūd des Šemū'el ben Qalonymos (aus Speyer, 12. Jh.; Autorschaft jedoch nicht gesichert). Randglossen.

Ü (31): פירוש משיר הייחוד

Dann schwer leserlich, vielleicht: Jehūdā ben Bārūk. Fortsetzung von anderer Hand: מתוכו נראה שהמחבר חיבר פי' זה קי"א לפ"ק (= 1351)

A (ibid.): אין שיר אלא מתוך שמחה, ואין שמחה אלא ממרה. אדומה ואין מרה אדומה אלא מדם ואין דם אלא מחום. ואין חום אלא מאש ואין אש אלא שכונה. . . .

E (25): בין מים למים, אדמ"ה כלומי שמביני שמימעל (!) / התפאר / ומי מתחת / . . .

Über Šir ha-jihūd vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 362, Nr. 8004; krit. Ed.: A. M. HABERMANN, שירי הייחוד והכבוד, Jerusalem 1948. Der Kommentar bricht gegen Ende des Gedichtes für Freitag ab. Die Wichtigkeit des Šir ha-jihūd wird auf fol. 2v, von anderer Hand, durch einen kurzen Bericht über die Errettung der Juden aus Gefahr während des Hussitenkrieges veranschaulicht:

מצאתי כתוב בקובץ ישן שבימי מהר"ל עלו עם החוסאן ופשטו ידיהו. . . . וקבלו עליהן לומי בכל עת צרה בצר להן שיר הייחוד וחלקום לוי חלקי לוי ליום יביע אומר. . . . ויאשר בארץ זרעו. אמן.

Vgl. SCHOLEM – JOEL, Cat., Nr. 25/15, wo auch unsere Hs. (als „Merzbach 105“) erwähnt ist. Über die Hussiten vgl. auch Ms. hebr. oct. 94.

II

פירוש שלשה עשר עקרים להרמב"ם

Pērūš šelōšā 'āsār 'iqqārīm le-hā-RaMBaM. Kommentar zu den 13 Glaubensartikeln des Maimonides (1135–1204).

A (27): אמר רבי משה בן כבוד רבינו מיימון העיקרים / אשר הם שרשי האמונה. . . . העיקר הראשון כי הבורא ית' נמצא מציאות / גמורה. . . .

Dann Beginn des Kommentars (ibid.):

פי' אמר המבאר. דע כי הבורא ית' נמצא מציאות גמור / ר"ל / כי הוא מחוייב המציאות. . . .

E (36): העיקר השלשה עשר הוא האמונה תחית / המתים / . . . / בולף ולאע' . . .

Zu den Artikeln 12 und 13 fehlt der Kommentar: es ist jedoch dafür Platz freigelassen. Das Ende des Kommentars zu Artikel II lautet (ibid.):

וגם איננה עם שאר הנפשות המשכילות. והמשכילים זוהרו. . . . לטוהר. / סליק העיקר האחד עשר:

Ob es sich um die Übersetzung Alharizis handelt, muß noch untersucht werden. In M. GOSHEN-GOTTSTEIN'S Aufsatz „The Thirteen Principles of Maimonides as translated by Alharizi“ (Tarbiz 26, 1957, S. 185–196) wird unsere Hs. nicht erwähnt.

130

Ms. hebr. oct. 122

43 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide mitgezählt). Unbeschrieben: fol. 1^rv, 3^r 8^v, 9^v, 35^v – Ende. Hebr. Folierung: קה-קכט (= 10-34).

15:20,5 cm (ca. 12:ca. 17 cm); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten außer 21^r. Marokkanische Kursivschrift auf Papier. Titelblatt (9^r) von farbiger Girlande umrahmt (von CARMOLY). Geschrieben von El'āzār Azrād ben Mōše Azrād, beendet am Donnerstag, 28. Nisān 478 (= 1718), in Meknes (Marokko). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 104. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 104.

פירוש ספר יצירה

Pērūš sēfer ješirā, bekannt unter dem Titel שושן סודות Šōšan sōdōt. Mystische Erklärungen zum Buch Ješirā (dem ältesten kabbalistischen Werk, aus talmudischer Zeit stammend) und andere mystische Auslegungen. Verfaßt von Mōše ben Ja'aqōb ibn Šōšan (lebte von 1449 bis nach 1515, laut KASHER-MANDELBAUM, s. unten), beendet am Dienstag, 2. Elūl des Jahres 271 (= 1511).

/ פירוש / ספר יצירה כפי מה שקבלנו / בקריאתו ופירושו המקובלים / ולא כפי סברות החוקרים / אני הוא המחבר / משה ב"ר יעקב ׳ן שושן שנת רע"א לפרט נעתק / פה מכנאסה יום ה' כ"ח ניסן שנת תע"ח / לפרט אלף הששי.

A (10^r): פ' ספר יצירה כפי מה שקבלנו בקריאתו ופירושו / המקובלים . . .

E (34^r): ומי שגלה / לאאע"ה סודו הוא יאיר עיניו בתורתו / . . . וכן יהי רצון.

Dann folgt (fol. 34^v):

ובזה נשלם הספר בכללו ועלו סודתיו כמנן, שושן . . . ושאר הסודות נזכרו בחבור הנק' אוצר ה' . . .

darauf (ibid.) ein Gedicht: . . . / מברך את ה' האלהים.

zuletzt (ibid.) Kolophon:

והיתה השלמתו יום ג' שני ימים לאלול שנת לשמוע אוקת אסיר לפ"ק (= 5271 = 1511). ואני אלעזר אוראד בר א"א משה / אוראד העתקתיו לעצמי פה מכנאסה והשלמתי כתיבתו יום חמשי בשבת כ"ח לחדש ניסן שנת ובע"ה קבצי אתכם לפ"ק (= 5478 = 1718), תושלב"ע

Fol. 2^rv enthält eine Bemerkung CARMOLYS und eine Teilabschrift der letzten Seite der Hs. Der Hs. liegen 3 nicht mitgebundene Blätter bei, von anderer Hand, Bibliographisches über den Kommentar enthaltend.

Das Werk wurde unter dem Titel Šōšan sōdōt ediert, zuerst Venedig 1550(?); vgl. BENJACOB, Thes., S. 569, Nr. 358, ferner KASHER-MANDELBAUM, S. 370, Nr. 516.

131

Ms. hebr. oct. 123

Sammelband in 10 Teilen.

45 fol. in Pappband. Unbeschrieben: fol. 1^rv, 21^v, 23^v, 29^r, 35^v, 43^r – Ende. Teil I = fol. 2^r-8^v; Teil II = fol. 10^r-21^r; Teil III = fol. 22^r-23^r; Teil IV = fol. 24^r-28^v; Teil V = fol. 29^v-31^r; Teil VI = fol. 31^v-34^r; Teil VII = fol. 34^v-35^r; Teil VIII = fol. 36^rv; Teil IX = 37^rv; Teil X = fol. 41^r-40^v (sic, s. unten!).

15,5:20 cm (ca. 8:ca. 13 cm); Zl. var. Deutsche Kursivschrift auf Papier, ca. 15. 16. Jh.
Name des Schreibers eines Teiles: Ja'aqōb, laut fol. 25^v:

נלע"ד אני הכותב / יעקב / כי אלו התיבות / המפורזות בנקיטתי / ... והוא פליאי דע' ממני: אמנם הוני
מעתיק / כאשר מצאתי / ולטובי כוונתי.

Einige Teile geschrieben von Jūdā, Sohn des Binjāmin, aus Eekingen (vgl. z. B. fol. 11^r,
15^r, 19^v).

Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbache-
riana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 89. Ibid. mit
roter Tinte die Zahl 89.

I

[סוד השמות]

Sōd ha-šēmōt. Mystisches über die Gottesnamen.

Ü (2^r): והי"ב עמודי' הם השמות היוצאים מהשם של היה הם אלו / י"ב חותמות, השם הגדול
... סוד הי ליראיו

A (ibid.): השם הראשון ירוד, והוא הנסתר ...

E (8^v): הרי לך ו' שמות היוצאים משם הי"ב וזהו סדורם ... מום מג ומעוז מחסי / ... הכל
ישבחוך ירוממוך מהולל ומרומם מרומיך

Fol. 9^r: ... אתחיל לכתוב הכוונות מהנקודות ע"ד ע"ס (= עשר ספירות) ...
diese Seite ist durch eine Querlinie in zwei Hälften geteilt.

Unter der Linie: ... כתר קמץ ... Fol. 9^v beginnt:
כלל גדול אמסור לך בנקוד הי' המיוחד דהיינו השם העצם ... והמשכיל יבין ... אינו אלא ליחודי
בסגולה ... תם הזכר על הכלל הקצר: עכא.

Über dem Text Anmerkungen des Schreibers: מה שה' הר"ר משה
זה העתקתי מספרו של מו' הר"ר משה; Ähnliches auf fol. 9^r direkt unter der Trennungslinie.

II

[סוד הייחוד]

Sōd ha-jihūd. Mystisches über den Begriff der Einzigkeit Gottes. Verfaßt von Šēm Tōb
aus Faro (Nordspanien).

A (10^r): אשר שאלת ממני ... אודיעך סוד מהשם בעניין ייחוד וקדוש וברכי' הנם יסוד / ועיקר
באמוני הדבוק העליון.

E (21^r): והו' סוד / כל הנשבע בארץ ישבע באלהי' אמן ... כדא מן / העולם ... אל. ולפי היות
משך החכמה / מפנינים: תם ... לעולם

Dieser Teil enthält unter anderem: סוד הייחוד בק"ש (fol. 13^v), ייחוד הקדושה (fol. 19^r),
ייחוד ברכה (ibid.); zum Werk vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, III, Nr. 753/XXIV. Zum Verfasser
vgl. auch STEINSCHEIDER, Bodl., Spalte 2531, vor allem SCHOLEM-JOEL, Cat., S.

15, Anm. 1! SCHOLEM behandelt *ibid.*, S. 15, ausführlich den Inhalt des Werkes, insbesondere anhand unserer Frankfurter Hs.

Fol. 18^r befindet sich eine Anmerkung von הקטן חיים אולמג.

III

[סוד שם ד' אותיות]

Šöd šēm arba' ötijjöt. Mystisches über das Tetragrammaton.

U (22^r): הנני כותב סוד של שם ד' אותיות על מה הוא מיוסד . . .

A (ibid.): ידוע תדע, כי בצורת האלף כלולות י' ספירו בלימה.

E (23^r): וכמו כן בוי"ו תמצא השם כולו . . . הרי הוי"ו: נשלם ת"ל וב"ש כ"מ ל"ו:

IV

[שמות]

Šēmöt. Über die zweiundsiebzig Gottesnamen.

A (24^r): אילו ראשי פסוקים מהשם . . . המתחלק לע"ב . . . / כתוב במדרשו של ר' נחוניא בן הקני ישב ר' אמוראי ודרש / מאי דכתיב הנה השמים

E (25^r): ס"ט . . . והוא שם אחד . . . שבו מצייר צורת האדם: / סליקו הלכתיו (!) של השם הגדול המתחלק לע"ב שמות ב"ה:

Nach kurzem Abstand folgen einige kleine Teile, wie

עתה אכתוב אותו וקבלתו הידוע שהוא יוצא מג' פסוקי אילו ויסע ויבא ויט . . . / סליקו להו מכחתיו ופעולותיו של השם ע"ב ב"ה (fol. 25^r-27^v)

תמצא ויכולו השמים והארץ עולה ע"ב שמות . . . (fol. 25^v-27^v)

סוד מקדש מדת (— מקדש ה') . . . (fol. 27^v-28^r)

am Rande des Titels: ואני שמעתי ולא / אבין והשי"ת / יגיה חשכי:

בעשרה דברים נברא העולם בחכמה בתבונה . . . / וחץ להן יצא ה' לבדו ב"ה / מיוחד: / ונשגב, וכתיב ונשגב ה' לבדו ביום ההוא . . . / סליק . . . סליק (fol. 28^r)

V

[פירוש עשר ספירות]

Pērūs 'ešer sefiröt. Mystisches über die zehn Sefiröt. Verfaßt von Ja'aqōb ben Ja'aqōb ha-Kōhēn.

A (29^v): 'חברך שם הבורא . . . ויחשכני משניאו' / ראשית כל דבר שהוא הראשון לכל והקדמון לכל דבר והוא נעלם / מכל . . .

E (31^r): והספירה העשירית שכינה / עטרת . . . נקראת עטר' / כי הנהגת העולם הזה על ידה. כאשר בארנו והשי"ת . . . אמן

Dieser Teil der Hs. wurde veröffentlicht von G. SCHOLEM in **מדעי היהדות** (redigiert von J. KLAUSNER), II, Jerusalem 5687 (= 1927), S. 227-230; vgl. auch SCHOLEM - JOEL, Cat., Nr. 27/3 (dort auch über den Verfasser).

VI

כלל אחד מעניין קבלה

Kelāl eḥād mē-‘injan qabbālā (so laut Überschrift fol. 31^v). Eine kabbalistische Grundregel.

A (31^v): **אורנועך כלל הדברים שהיו מתנהגו בו בעלי המרכבה / אמרו שהכתר הוא גג חופתו של / הקבה . . .**

E (34^r): **י' מדת הדין לתתוני. וה' אלהים יראיני הדרך הטוב / אשר בה נלך לעובדו בלבב שלם. סליק הספירות: / בהנלך ולא עי'**

Vgl. SCHOLEM - JOEL, Cat., Nr. 27/4. Der Anfang der Hs. ist identisch mit dem Anfang bei SCHOLEM - JOEL. Das Ende bei SCHOLEM - JOEL fehlt in unserer Hs.

VII

(ענין) עשר ספירות בקצרה

(‘Injan) ‘Ešer sefirōt bi-qešārā (so laut Überschrift fol. 34^v). Kurze Erklärung der zehn Sefirōt.

A (34^v): **כתר עליון / חכמה, בינה . . . מלכות / פי' קודם שברא הקבה העולם היה הוא ושמו גמי בשמו / ר"ל בשמו בחכמתו . . .**

E (35^r): **המדה העשירית היש (הגהה על הגליון: ג"ל כנסת ישראל / או אשה) . . . והוא מדת הדין שלמטה הרפה: הנה בארנו לך המדות . . . והם יסוד הכל / ועיקר / הכל / סליק**

VIII

[ע"ב שמות]

Šib‘im ū-šetajīm šēmōt. Liste von zweiundsiebzig Gottesnamen mit Deutung.

A (36^r): **ויו ואיכה ומתי וכמה**

E (39^r): **מהם מלך המלכים מבלעדיך**

IX

יסוד התפלות

Sōd ha-tefillōt. Mystischer Kommentar zu den Gebeten (Fragment zum Gebet für das Neujahrsfest; Anfang fehlt).

(37^r) A : ... שני ואגודתו על ארץ יסדה ...
 E (37^v) : נקדש / בצדקה, שהוא נקדש בכח רחמים שהוא קרוי צדק

X

[פירוש עשר ספירות]

Pērūš 'ešer sefirōt. Mystisches über die zehn Sefirōt. Beginn defekt, Anfang in der Mitte der achten Sefirā:

(41^r) A : ... מצפון הפתח הרעה וגומ' ואת הצפוני ארחיק מעליכ'. ולכן היו הקרבנות / שחיתתן
 בצפון ...

E (40^v) : ונקרא' כלה ... כי היא כלולה מכל ... הוּק

Daß sich der Anfang auf fol. 41, das Ende auf fol. 40 findet, erklärt sich aus falscher Einreihung der Blätter.

Einen Auszug aus unserer Hs. publizierte auch J. FREIMANN, in: Festschrift zum siebenzigsten Geburtstag David Hoffmanns, Berlin 1914, hebr. Teil, S. 12–23; Einleitung hierzu *ibid.* im deutschen Teil, S. 421–432. Über die Person des Schreibers Jūdā, Sohn des Binjāmīn: *ibid.*, S. 421 (wo jedoch „Deckingen“ zu korrigieren ist in „Eckingen“, s. oben). FREIMANN erwähnt nirgends die Signatur unserer Hs., die er nur als „einen Sammelband der Stadtbibliothek Frankfurt am Main“ bezeichnet.

Es ist schwierig, die einzelnen Teile unserer Hs. auseinanderzuhalten, da viele Blätter falsch eingereiht sind; so gehört fol. 42 hinter fol. 16; fol. 41 gehört hinter fol. 37; fol. 37 ist verkehrt herum eingehftet (vgl. bereits unsere Bemerkung oben zu Teil X). Es liegt ein einzelnes Blatt bei, mit verwandten Schriftzügen, jedoch von anderer Hand; es enthält gleichfalls Mystisches zu den Gottesnamen:

Ü : א"ת ב"ש ... כ"ל ... / וזה סוד גדול ...

A : אלף בני' אחד באותיות אלף ...

E : זה השם של מ"ב הגדול והגורא והנכבד

132

Ms. hebr. oct. 124

Sammelband in 2 Teilen.

55 fol. in Pappereinband. Alte Folierung: 67–119 (= 2–54). Unbeschrieben: fol. 1^v, 31^v, 55^rv. Teil I = fol. 2^r–33^r; Teil II = fol. 33^v–54^v.

15,5:21,5 cm (10,5:15cm); 23 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanisch-italienische Maßquetschrift auf Papier, 16.–17. Jh. Von blauer Girlande umrahmter Buchtitel (auf Titelblatt, fol. 1^r) von CARMOLY. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 109. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 109. Die alte Folierung läßt vermuten, daß dieses Heft nur Teil einer Serie ist.

I

פירוש מגלת אחשורוש

Pērūš megillat Aḥašwērōš. Kommentar zum Buch Esther. Verfaßt von Jiṣḥāq ha-Kōhēn ben Jōsēf. Vermerk auf fol. 2^r:

המחבר הזה פי' על איוב נדפס בקאסטאנטינא / באור איוב
(ist vielleicht der Name mit Jiṣḥāq ha-Kōhēn ben Šelōmō verwechselt worden? Vgl. BENDACOB, Thes., 460, Nr. 152, und KASHER-MANDELBAUM, S. 94, Nr. 137).

פירוש מגלת אחשורוש מדברי ר' יצחק הכהן / בן יוסף. 32^r U

A (ibid.): מן המבואר הוא שכאשר יקנה האדם אי / זו ידיעה יתוויב שיהיה באחד משלשה
דרכים / הדרך הראשון הוא . . .

E (33^r): זהו שאמר אם לעת כזאת וכו'

Gedruckt ist von unserem Verfasser ein Kommentar zum Buch Ruth (vgl. KASHER – MANDELBAUM, S. 101, Nr. 196): Saloniki 1551, Mantua 1565.

II

פירוש מגלת איכה

Pērūš megillat ĕkā. Kommentar zum Buch Threni. Verfaßt von Šemū'el de Vidas.

פירוש מגלת איכה 33^v U

A (ibid.): איכה ישבה כדד ירצה איך / היתה אבידת העיר הזאת כל כך גדולה . . .

E (54^v): זהו אומרו פקד / עונך בת אדום / גלה על חטאתיך / תם . . . דסייען מרישאועד כאן
בילאן.

Edition des Werkes: Saloniki 1596; vgl. BENJACOB, Thes., 41, Nr. 786.

Gemeinsames Titelblatt (fol. 1^r, von Carmoly):

פירוש / מגלת אחשורוש / לר' יצחק הכהן בן-יוסף / פירוש מגלת איכה / לר' שמואל די ויראש

133

Ms. hebr. oct. 125

94 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^r, 52^r.

16:22 cm (ca. 9 : ca. 16 cm); 28 Zl. Deutsch-rabbin. Schrift auf Papier; 15. (?) Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 110. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 110.

[המנוחה]

Ha-menūḥā (in Anspielung auf den Namen des Verfassers), auch מנוחה Mānōaḥ genannt. Kommentar zum Werk Mišnē tōrā des Mōše ben Maimūn (Maimonides, gest. 1204);

Ende defekt. Verfaßt von Mānōaḥ ben Ja‘aqōb aus der Provence (Narbonne?). Ende 13. – Anfang 14. Jh.

Ü (1v): עיני לאור. יפקח נאור. אור מגידו. חיון משא. / לחלוק לא. העיר שכלו. ולחרחר ריב. מדון מצה. / תורה יגדל. עבדך הואיל. באר הלכות. חמץ ומצה.

A (ibid.): פרק ראשון כתב הרב כל האוכל כוית חמץ בשוגג / וכו' חייב חטאת קבועה. / אמר המפרש העבירות שהיחיד מביא על שגתן חטאת / קבועה שלש וארבעים ואוכל חמץ בפסח / אחד מהן וענין חטאת קבועה היא חטאת שאינה באה זולתי / ממין הבהמה בלבד . . .
E (94v): . . . ור' טרפון אומר אפי' קטם ג' קטנים מן העץ / . . .

Die Hs. bricht mit Kommentar zu Hilkōt lūlāb VIII. 4 ab. Edd.: Konstantinopel 1718 (Erstdruck): Preßburg 1879. Zum Titel bemerkt BENJACOB, Thes., S. 337, Nr. 1425: רבו שמותיו כפי רושמי ספרים:

Zu Verfasser und Werk vgl. E. HURVITZ, in: Talpiot IX (1965), S. 136–176. Der Genannte hat das Werk auch kritisch ediert (mit Einleitung und Anmerkung) unter dem Titel: Sefer Ha-Menuḥa, A Commentary on the Mishne Torah of Maimonides, by R. Manoah of Narbonne. Part I: Reading of the Shema, Prayer, and Benedictions. Based upon the Ginzburg Manuscript in Moscow (Nr. 123), Jerusalem (Mossad Harav Kook), 1970. HURVITZ erwähnt (S. 110) unsere Hs., die er aber nur aus Kat. RABBINOWICZ kennt, bezweifelnd, ob sie noch vorhanden sei (ולא ידוע אם כ"י זה הוא היום בנמצא). HURVITZ steht mit seinem (auf falscher Information beruhenden) Zweifel nicht allein; vgl. oben zu Ms. hebr. oct. 7 (vorletzter Absatz).

134

Ms. hebr. oct. 126

46 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 43^r–46^v.

10: 14,5 cm (7: 10,5 cm); ca. 30 Zl. – Kustoden bis fol. 21 an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten; ab fol. 22 an den meisten Recto- und Verso-Seiten. Marokkanische Mašqetschrift auf Papier, geschrieben von Jehūdā ben Mō'ir Toledano, abgeschlossen am Donnerstag, dem 12. Tišrī 568 (= 14. Oktober 1807) in Meknes (Marokko). Titelblatt (fol. 2^r) bedruckt (Säulen mit Dach; auf diesen stehend Krieger, umgeben von 2 Engeln), Titel nachträglich von Hand eingefügt (von CARMOLY). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels und auf fol. 1^r: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 103. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 103.

פירוש מסכת אבות

Pērūš maseket ābōt. Kommentar zum Mišnā-Traktat Ābōt. Verfaßt von Jōsēf ben Abrāhām Almosnino (geb. ca. 1530 in Fez, Nordafrika); einige Teile auch von anderen Verfassern.

TbI (2^r): פירוש / מסכת אבות / לחכם יוסף אמלושנינו

Ü (3^r): בס"ד / ובע"ה אתחיל לפרש מסכת אבות

A (ibid.): אמר יוסף בן לא"א . . . ה"ר אברהם אלמושנינו ז"ל / למה שהיתה המעלה המדותית ראש מסבות קנעת (!) השלימות / האינשי . . .

E u. K (42^v): . . . ואתיא מבינייא כי כל העם ילמדו להיות צדיקים וטובים / . . . יזכו לבנים צדיקים וק"ל / ממהר"י אבולאי זלה"ה. ע"כ מה שהשיגה / ידי . . . ללקט מדברי המפרשים ז"ל / במסכתא זו וסיימתי העתקה / באור יום חמישי בשבת י"ב לחדש תשרי ש' ואת בי"ת יוס"ף (= 568) אושיע לפ"ק / נאם . . . ע"ה יאודה טולידאנו ס"ט בלא"א . . . מאיר תולידאנו נר"ו . . . תם

Danach folgt noch eine kurze Erklärung zu *Āböt* I, 14, beginnend:

אבות פ"א הלל או אם אין אני לי מי לי וכו' אפשר לפרש . . .

Auf fol. 25^r (nach dem Kommentar zu II, 3) findet sich folgender Vermerk:

אמר הכותב יהודה טולידאנו ס"ט עד כאן הגיעו דברי הרב / המחבר ז"ל כי נמצא הספר חסר וחבל . . . ותבל . . . וראיתי ללקט אורות מדברי / המפרשים ז"ל אשר נמצאו אתי עד תשלום המסכתא וה' אלדים יעזור לי

Entsprechend dieser Ankündigung des Schreibers besteht die Fortsetzung der Hs. aus einer Anthologie von Erklärungen zu *Āböt* ab II, 4, zusammengestellt vom Schreiber.

Über Verfasser und Werk s. den Artikel von J. M. TOLEDANO, betitelt *ביאורים מחכמי קשטיליאה*, in: *Sinai*, Vol. 14, Aug. – Sept. 1950, S. 257–270. Unsere Hs. ist dort auf S. 257 erwähnt; anscheinend ist nur unsere Hs. bekannt.

Der Schreiber unserer Hs., Jehüdā Toledano, lebte 1749–1820 in Marokko und verfaßte selbst einige (nur handschriftlich erhaltene) Werke; über ihn: N. BEN-MENAHEM, *פתחי שערים*, Jerusalem 1976, S. 23f. Jehüdā Toledano schrieb auch die Hs. Ms. hebr. oct. 138, s. *ibid.*

135

Ms. hebr. oct. 127

38 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide mitgezählt). Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 2^v–4^v, 37^v – Ende.

10:14,5 cm (7,5:10,5 cm); 23 Zl. Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische *Maşqetschrift* auf Papier, ca. 15. Jh. Fol. 2^r umrahmter Buchtitel (von CARMOLY). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ *Ibid.* eingeklebt Ausschnitt aus *Kat. RABBINOWICZ*, Nr. 88. *Ibid.* mit roter Tinte die Zahl 88. Besitzeintrag fol. 2^r (Titelblatt) oben: אליקים כרמולי (Unterschrift).

פירוש ההגדה [סודות] und

Södöt und Pērūš-ha-haggādā. Mystisches (fol. 5^r–12^r) und Kommentar zur *Pesach-Haggada* (fol. 14^v–37^r). Verfaßt von Jōsēf ben Abrahām Ġiqatilla (spanischer *Kabbalist*, 1248 – ca. 1325; über ihn: *EJ*. Bd. VII, S. 546f.).

(2^r) Tbl (von CARMOLY): סוד / התפילין. הציצית / קריאת שמע / המזוזה ושעטנו / לה"ר / יוסף בן גיקאטיליא. / סודות / מפי חכם מקובל. / פירוש ההגדה / להרי"ג.
 (5^r) Ū: לחכם המקובל ה"ר יוסף ז"ל בן / גיקאטיליא: /

(*ibid.*) A: שאלת ממני ידיד נפש להאיר עיניך בסוד התפילין והציצית וק"ש והמזוזה ושעטנו.

E (37^r): אבל באחרונה שיר ולא שירה ועו"א הנביא שיר / יהיה לכם כליל התקדש חג. ונשלם / תושלבע. בילא"ו.

Die Hs. besteht aus zwei Teilen (s. oben). Teil I enthält Mystisches über *ציצית*, *תפילין*, *קריאת שמע*, *שעטנו* und endet (fol. 12^r):

וזהו פי' בעלי השמות בפרשם סוד כתרי האותיות . . . כפי השגתינו, ע"כ לשון הר' יוסף גיקאטיליא ז"ל

Teil II enthält den Kommentar zur Pesach-Haggada:

Ü (14^v): פירוש ההגדה להה"ר יוסף בן גיקאטיליא ז"ל

A (ibid.): יאר יי פניו אליך אחי ויפקח עיניך במאור / תורתו . . .

Fol. 12^r–14^r bringen kürzere mystische Deutungen, Beginn:

מפי חכם מקובל כבר ידעת כי שערות האשה / רומזים סתר גדול . . .

Zu Teil I (noch nicht gedruckt) vgl. BENJACOB, Thes., S. 418, Nr. 290, wo das Werk *סודות המצות* genannt wird. BENJACOB nennt unsere Hs. nicht, jedoch eine Hs. der Bodleiana; vgl. auch NEUBAUER, Bodl., S. 1555, Nr. 3. Die Pesach-Haggada (also Teil II) wurde öfters ediert, so Horodno 1805; Lemberg 1807.

Unsere Hs. ist auch (als „Merzbacher Nr. 88“) erwähnt von G. SCHOLEM, in: *מדעי היהדות* I, Jerusalem 1926, S. 28, Anm. 44.

136

Ms. hebr. oct. 128

131 fol., zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappeinband. Alte Foliierung (die leeren Blätter sowie fol. 15 und 130 überspringend): I 67 (= 6–120). Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v, 4^r–5^v, 7^r–8^v, 14^v, 15^v–19^v, 27^v, 28^v–33^v, 36^v–38^v, 39^v, 43^r^v, 54^r–55^v, 65^r–66^v, 68^v–72^v, 73^v–77^v, 82^r–85^v, 92^v, 97^v–100^v, 105^v–111^v, 115^r–119^v, 121^r–130^r, 131^r^v.

9,5:14,5 cm (ca. 6:ca. 11 cm); ca. 21 Zl. Kustoden an einem Teil der Recto- und Verso-Seiten. Marokkanische Kursivschrift auf Papier, 18. Jh. Unterschrift CARMOLYS auf Titelblatt, fol. 2^r oben. Besitzvermerk auf fol. 1^v: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 114. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 114.

[פניני הוד]

Peninē hōd. Sammlung von Gedichten. Der Titel פניני הוד stammt, wie RABBINOWICZ, Kat., bemerkt, von CARMOLY.

Tbl, von CARMOLY (2^r): פניני הוד / קבוץ / פיוטים כ"י

A (6^r): אשפורך לך שיחה. אל בשיר ושבחה, . . .

Vgl. DAVIDSON, Thes. I, S. 369, Nr. 8150; CAT.-SASS. II, Nr. 738, S. 801; Nr. 1031, S. 818.

E (120^r): אל שוכן מעונה, יתקין לו דירה . . . לגוי לא זרה רצון (?) תנם חנון אל, מהרה תם

Die Gedichte stammen von orientalischen Verfassern; RABBINOWICZ, Kat., nimmt irrtümlich an, daß sie in Marokko entstanden sind. Viele der Gedichte sind in CAT. – SASS. verzeichnet. Die Hs. enthält aber auch unbekannte Stücke, z. B. auf fol. 11^v zwei Gedichte mit Akrostichon „šelōmō“, Beginn: שיר חדש אשירה bzw. שמשי חיש צורי גואלי, לאל, תוך ירושלים עיר חמדת אל (ואני ?) ברוב גודלך דרשתי הוד והדר . . .

הרב ר' חיים כהן ז"ל תלמידו של מהח"ו ז"ל hat als Verfasser פייגות דודי ירד לגנו (fol. 104r); vgl. DAVIDSON, Thes. II, S. 104/105, Nr. 145. Fol. 130v enthält Erklärungen zu einigen Wörtern der Gedichte. Die Sammlung besteht aus folgenden Gruppen: ראשט (fol. 6, 10v, 11r); ויגריש (fol. 9); ראהבי (fol. 11v–14r); נאה, נאה (fol. 20r–22r); סיבה (fol. 40r–42v); אירני (fol. 44rv); שיניא (fol. 45r–46r, 48r–49r); עיראק, אירעק (fol. 46v–47r, 49v–53r); אישאר, איסאר (fol. 56rv); עאנים (fol. 60r–68r); כושליק (fol. 78r–81v); עשיראן (fol. 86r); זונבולי (fol. 86v–87v); דוגיאי und הוסייאני (fol. 88r–94v); מוחיארי (fol. 95r–97r); אחאל (fol. 112r–114v); vgl. WB Marburg, Ms. or. oct. 3206, 3207, 3208. Die meisten Gedichte haben arabische Überschrift, beginnend לחן.

137

Ms. hebr. oct. 129

244 fol., dazu vorne und hinten je 1 Papierschutzblatt. Ledereinband. Unbeschrieben: fol. 119r–120v, 155r–156v, 227v–228v.

Ca. 8: ca. 10,5 cm (5:7,5 cm); 16 Zl. – Italienische Kursivschrift auf Pergament, ca. 14. Jh. Besitzvermerk auf der Verso-Seite des vorderen Schutzblattes: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABINOWICZ, Nr. 85. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 85.

סדור תפלה

Siddūr tefillā. Gebetbuch nach italienischem Ritus.

A (1r): אלו מאה ברכות שחייב אדם / לומר בכל יום . . .

E (244v): הרחמן הגודר פרצות בישראל / הוא יגדור את הפרצה הזאת מעלינו / ומעל כל עמו ישראל לחיים / ונוטל כוס אחר ומברך עליו / בא"י אמ"ה בורא פרי הגפן

Das Gebetbuch hat folgende Einteilung: Gebete für die Wochentage, Sabbat und Neumondstag (fol. 1r–97r); für besondere Sabbate (fol. 97r–103v); Pesah, Šabū'ot und Segenssprüche bei verschiedenen Gelegenheiten (fol. 121r–127v); רשיית לקדיש ונשמת (fol. 128–135v); יוצרות (fol. 137r–154v); für Neujahr und Versöhnungstag (fol. 157r–184r); für das Laubhüttenfest (fol. 184v–209r); עושה השלום für verschiedene Festtage (fol. 209v–215r); ודוי של גאון, ודוי של גאון אחר für den Versöhnungstag (fol. 215r–225r); das „U-netanne tōqef“-Gebet, mit Überschrift: בר"ה ובצום כפור (fol. 225–227r). Im letztgenannten Gebet ist bemerkenswert die Version: וביום צום כפור, וביום הושענא רבה יחתמן (!) סדר ברית מילה, חתנים, צדוק הדין, (fol. 226r). Zuletzt: ברכת אבליים (fol. 229r–244v). Ein Teil aus dieser Hs. (fol. 133v) wurde von SCHIRMANN veröffentlicht, in: Anth. Ital., S. 170–171, 524.

138

Ms. hebr. oct. 130

444 fol., dazu vorne 5 und hinten 7 Papierschutzblätter. Holzeinband mit Leder bezogen und Blindpressung.

11:14 cm (7:10 cm); 21 Zl. – Italienische Masqetschrift auf Pergament, 15. Jh., Besitzvermerk auf der Recto-Seite des ersten vorderen Schutzblattes: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 84. Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels mit roter Tinte die Zahl 84.

מחזור ודינים

Maḥzōr we-dinim. Gebetbuch nach italienischem Ritus und Gesetzeskompendium.

A (1^r): אילו מאה ברכות שחייב אדם לומר . . .

E (444^v): וכל תקופת ניסן בתחילת הלילה או / . . .

Fol. 296^r endet mit: . . . נשלם סדר תפלות שלכל השנה . . . dann folgt: סדר פרשיות של תורה; (fol. 296^v); סדר חליצה (מסי התרומה) (fol. 317^v); עניין אבילות (fol. 317^v); סדר הברכות וכו' (fol. 330^r), aufgrund des Sēfer ha-terūmā (verfaßt kurz vor 1202 von Bārūk Jishāq aus Worms; öfters gedruckt; vgl. KASHER-MANDELBAUM, S. 279, Nr. 166, EJ, Bd. IV, S. 278, s. v. Baruch ben Isaac): תיקון הגט (fol. 333^v), ebenfalls aufgrund des Sēfer ha-terūmā; סדר חתנים (fol. 339^v); סדר ברית מילה (fol. 348^v); סדר תולדות נידה (fol. 355^r); סדר תוקע (fol. 369^v); חותמות ומלאכים (fol. 362^r); הילכות מזוזה (fol. 362^r); הילכות תפילין (fol. 361^r); ציצית ועטיפתו (fol. 372^v); הילכות שחיטה לה"ר (ibid.: am Ende der zehnten Zeile ein Hexagramm); עניין הקנה (fol. 403^v); ניקור הכשר לרבינו שלמה ז"ל (fol. 372^v); יהודה בר' בנימן הרופא זצ"ל (fol. 407^r); סימן מיטרא דכולי שתא (fol. 408^r); אילו ימים קשים . . . לכל מלאכה (fol. 409^v); ספר רפפות (fol. 411^r); ספר רעמים ורעשים (fol. 410^v); מסורת לעזרא הסופר (fol. 412^v–418^v). Das Gedicht beginnt: . . . אנחנו / אלה פה היום כולנו חיים / נשלם שערי עץ החיים / תהילה ותפארת לאלהים / חיים und endet: תיקון שטרות (fol. 418^v), mit Abschluß eines Formulars zu מכירת תורה (fol. 428^v); אילו ימי הצומות שקבעו (fol. 430^v); סוד העיבור (ibid.), der Zusatz zur Fastenrolle; רבותינו ז"ל (ibid.).

Häufig ausführliche Randbemerkungen, z. B. auf fol. 11^v, 16^v, 17^v, 75^r, 232^v.

Viele Teile des Werkes ähneln dem Werk שבלי הלקט. Edition: Šibbolē ha-leqet ha-šālēm. Compendium des gesamten jüdischen Ritualgesetzes nebst Novellen der alten Gaonim, gesammelt und geordnet von Rabbiner Zidkiah de Pietosi aus Rom. Zum ersten Male vollständige Ausgabe nach einer alten Handschrift mit Glossen und Einleitung von S. BUBER, Wilna 1886 (entstanden im 13. Jh.; vgl. EJ, Bd. II, S. 939f., s. v. Anav, Zedekiah ben Abraham).

139

Ms. hebr. oct. 131

221 fol. in rotem Samteinband mit Resten von Metallschließen. Alte Seitennumerierung: 2–346, wobei die unbeschriebenen Seiten nicht mitgezählt sind. Alte hebr. Pagination auf Verso-Seiten (uneinheitlich). Unbeschrieben: fol. 1^r–2^r, 85^v, 97^v–98^r, 102^r–113^r, 158^v, 191^r Ende.

14:19 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier, 17. (?) Jh., geschrieben hauptsächlich von מאיר מזה בר מאיר. Besitzvermerk fol. 2^v: „Franz Brauner, Geherrich“, mit Datum: Sonntag, 22. Tēbēt 5583 (1823). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 82. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 82.

ספר) סגולות

(Sefer) Segullöt. Heilverfahren sowie verschiedene Bewirkungsmittel, z. T. kabbalistischer Art.

Tbl (3r): זה ספר סגולות בחונות ויקרות / כתבתי אל הבחור הנחמד יקר / אף נעים המשכיל והחביב הח"כ / משה בר יצחק הכהן רפא זצ"ל / היושב היום בעיר רומאן היום בגבול / בערנומשק תחת ממשלת השרר' / מוניזוייא יר"ה נאם הסופר בעט / לא מהיר הצעיר מזה בר מאיר / הלוי י"ץ הנעצב לילדי הזמן וקורתיו / ממשה עד משה לא קם כמשה

Am Rande (zur letzten Zeile): כתיב ולא קרי. Die „Stadt Ruman“ liegt „im Gebiet der Bergamasker“, also um Bergamo, Norditalien, „unter der Herrschaft Venedigs“. RABBINOWICZ (Kat.) liest fälschlich רומא statt רומאן. ZUNZ, Abschreiber Nr. 933, nennt einen משה בן ישועה בן משה רומאן (= aus Ruman?).

A (3v): סגולות יפות ובחונות / מעלת הארנבת / להתעבר קח קיבת ארנבת . . .

E (184r): לדם היוצא מנחירים קח קליפת בצים ויעשה . . .

Nach *ויעשה* fehlen Worte, die Hs. ist also am Schluß defekt.

Es ist eine umfangreiche Kompilation. Gelegentlich kommen jüdisch-deutsche Wörter darin vor.

Fol. 1^v–8^v über die Heilkraft der Tiere.

Fol. 8^v–84^v Verschiedenes.

Fol. 85^r spätere Eintragung von anderer Hand in jüdisch-deutscher Sprache.

Fol. 86^r–100^v über verschiedene Mittel, vermutlich von anderer Hand.

Fol. 101^r wieder von anderer Hand.

Ab fol. 113^v Fortsetzung vom Schreiber des Hauptteiles, mit Überschrift: כח אבנו' מספר רפואות.

Auf fol. 114^v heißt es:

אם תרצה לעשות שלא ימטיר עליך . . . זה קבלתי מח"ר שמואל ב"ר אברהם תלמידו של הר"ר חיים שי' יום א' כ"א לאדר הראשון קמ"ד והקבלה מפי מהר"ר ווייבש י' :

auf fol. 115^r: כך קבלתי מר' אברהם שטודינט פרשה תצוה קמ"ד. Ob diese Daten vom Verfasser selbst stammen oder von einer Vorlage übernommen sind, ist noch zu prüfen.

Auf fol. 115^r Überschrift: זה ספר הרזים, gefolgt von Stücken, die vermutlich aus dem Buch „Rāzī'el“ stammen.

Auf fol. 118^r Überschrift: שימוש דתמניא אפי"ה.

Weitere Überschriften: fol. 118^v: שימוש דתלים; fol. 119^v: שימוש דשמני עשרה; fol. 120^v: פתיחת לב דר' ישמעאל und פתיחת לב דעזרא הסופר. Dann folgen andere andere kabbalistische Mittel zur Erhöhung der Vernunft.

Fol. 124^v: פתיחת לב דר' עמרם.

Fol. 129^r–131^v Voraussagen durch Träume und Erlebnisse.

Fol. 132^v–144^v Verschiedenes.

Auf fol. 145^r ein Neubeginn mit der Überschrift בטוב גדא אתחיל דא. beginnt: ניקוי שם של עשו וממונה על החרב . . . בביטול המלאך תתבטל המלחמה סליק.

Auf fol. 155^r ein Zitat מספר יוזפא טויבל הרופא יצ"ו.

Fol. 184 – Ende stammt von anderer Hand (?), vorwiegend jüdisch-deutsch; beginnt: **צו איים דער טאב איז . . . אין דאו / אור טון זו האיילט ער גויש . . .** und endet auf fol. 190^v:

Woher die Angabe RABBINOWICZS (Kat. Nr. 82) stammt, daß die Hs. im Jahre 1626 geschrieben wurde (וכתב בשנת שפ"ו), ist noch zu klären.

140

Ms. hebr. oct. 132

Sammelband in 2 Teilen.

259 fol. Hebr. Foliierung, an vielen Seiten verstümmelt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 3^v-4^v, 230^v, 243^r-247^v, 257^r-259^r. Teil I = fol. 5^r-230^r; Teil II – fol. 231^r-237^v.

14:20 cm (ca. 10:ca. 18 cm); ca. 41–43 Zl. Italienische Kursivschrift auf Papier. Schreiben am Donnerstag, 26. Sīwān 5448 (= 1688) beendet (fol. 230^r). Besitzvermerk auf fol. 1^r: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 94. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 94.

I

עץ החיים

‘Ēṣ ha-ḥajjīm. Kabbalistisches. Verfaßt von Ḥajjīm Viṭal (Palästina, 1542–1620), aufgrund der Lehren des Jishāq Luria (Palästina, 1534–1572).

(5^r) A: **ספר עץ החיים / למרנא ורבנא נר ישראל . . . לעולם ועד / אלו הם חמשים שערי בינה שנמסרו לרבינו הקדוש . . . אשכנזי נ"ע. / א' שער הכללים יש בו י"ב פרקים . . . הקדמה קטנה ממהרה"ו וצלה"ה / דע כי קצת מחברים כתבו להם ספרים ממה ששמעו ממורי וצלה"ה . . .**

E (230^r): **ועתה נצייר לך גם דרוש הב' יחוד הווי"ן והיו"דין . . . הפוך סוף פסוק / תושלב"ע (ibid.) K: ותהי השלמת העתקת הספר ביום חמישי כ"ו סיון תמ"ח לפ"ק בגל"ך ואע"י / ברוך אלקינו . . . ומעשה ידינו כוננהו:**

In der Mitte von **שער הנבואה ורוח הקדש** (Kapitel VI, beginnend fol. 201^r) beginnen die **יהודים** (fol. 206^r). Jihūdīm dient auch als Überschrift für die fol. 206^v-230^r.

Edd. des Werkes s. bei BENJACOB, Thes., S. 446, Nr. 514; FRIEDBERG, Bēt ‘eqed II, S. 807, Nr. 1017/b. Neueste Edd. nennt FRIEDBERG, Ergänzungen, Vol. IV, S. 80, Nr. 1291 (wichtig: Ed. J. ASCHLAG, Jerusalem 1969).

In seinem Artikel **כתבי רבי חיים ויטל בקבלת האר"י** (Mōrijjā 10, 1981, Heft 7–8, S. 77–91) nennt J. ABIBI, S. 86 unten, S. 87 unten und ibid., Anm. 24) unsere Hs., die er als **כתב** **יד שלם** und **וטוב מכולם**, also als die beste existierende Hs. bezeichnet.

II

פירוש ספרא דצניעותא

Pērūš sifrā de-ṣenī‘ūtā. Kommentar zum Werk Sifrā de-ṣenī‘ūtā.

14,5:21 cm (Schriftspiegel und Zl. variierend, s. unten). Teil I: sehr schöne spanische Kursivschrift, 15. Jh.; Teile II–VI: spanische Masqetschrift, 15. Jh., von verschiedenen Händen. Papier, jedoch z. T. Pergamentlagen, und zwar: fol. 1, 61–62, 72–73, 79–80, 87–88, 95–96, 103–104, 111–112, 119–120, 128–129, 137–138, 145–146, 152.

Teil I = fol. 3^r–50^r: 9:15 cm; 26 Zl.

Teil II = 52^r–73^r; ca. 9,5:ca. 16,5 cm; 26 Zl.; Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten, außer fol. 62^v, geschrieben von Jōm Ṭōb ben Harīṭ ha-sefaraddi; Randglossen.

Teil III = fol. 73^v–145^r; ca. 9:ca. 16 cm; 26 Zl.; Kustoden an den meisten Verso-Seiten; zahlreiche Randglossen, z. T. über den ganzen Rand.

Teil IV = fol. 145^v–146^r; 9:16 cm; 26 und 11 Zl.

Teil V = fol. 154^r–206^v; ca. 9,5:ca. 15 cm; 22 Zl.; Kustoden an den meisten Verso-Seiten

Teil VI = fol. 233^r–306^v; ca. 9:ca. 14,5 cm; 25 Zl.; einige Kustoden.

Schriftproben und unbedeutende Notizen auf fol. 1^r, 2^r, 50^v–51^v, 146^v–147^r (auf beiden letztgenannten Seiten u. a. die erste Zeile von Teil I: . . . גלוי וידוע), 209^r, 232^r.

Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 99. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 99.

Besitzeinträge auf fol. 3^r:

1. איש גר אנכי בארץ (s. unten)
2. להי הארץ . . . / הצעיר יאודה זרחיה / אוולאי ס"ט (in orientalischer Manier)
3. הצעיר יאודה זרחיה אוולאי]
4. זה ספר קניתי במחיר רב / הי זכני להוציא לאורה על / מזכה הדפוס לזכות בו את / הרבים כ"ד הצעיר יאודה זרחיה / אוולאי / ס"ט

Auf fol. 50^r: כל / וזרעי וזרע זרעי עד סוף / זכיתי וקניתי אותו לי לשמי / והר שאזכה ללמוד בו אני / הדורות הצעיר יאודה זרחיה / אוולאי ס"ט

Manier; Fol. 120^v: הצעיר ה' יאודה זרחיה (!) ארווליי (!) ס"ט

Fol. 146^v: הצעיר יעקב סלויורה und זה הס לה' ר' יאודה אוולאי ומחבר' ר' שמואל ן' שושאן

Fol. 152^r und fol. 233^r: גר איש אנכי בארץ האלע (= Abrāhām Jōsēf Šelōmō Graziano, gest. 1684, s. oben Ms. hebr. oct. 87.

Fol. 233^r: . . . יאודה / אוולאי . . .

Zensurvermerke auf fol. 306^v: Camillo Jaghel 1613; fra luigi vide (= Luigi da Bologna, ohne Jahr); fra gir(olamo) da durallano 1640. Vgl. Zensurvermerk zu Ms. oct. hebr. 147!

I

[פירוש על רש"י בתורה]

Pērūš 'al RaŠī ba-tōrā. Superkommentar zum Pentateuchkommentar des Šelōmō ben Jiṣḥāq (= RaŠī, gest. 1105). Verfaßt von Šemū'el ibn Šōšān (sonst nicht bekannt).

Ū (3^r): ספר שחבר החכם ן' שמואל ן' שושאן זצ"ל

Darunter von gleicher Hand wie auf fol. 1^r:

פירוש על רש"י שבתורה, מהחכם כמוהר"ר שמואל ן' שושאן זצ"ל, כ"י.

A (ibid.): גלוי וידוע כי לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים . . .

E (50^r): . . . / לכך לא נהפך תאר פניו מכשהיה בחיים. תם שלבט

A. OVADYAH, ספר רש"י, יוצא לאור למלאת 850 שנה (in: פירוש רש"י לתורה ומפרשיו, בעריכת יהודה לייב מיימון, Jerusalem 1956, S. 543 ff.), schätzt die Zahl der Superkommentare zu RaŠī auf ca. 200 (ibid. S. 548), zählt sie aber nicht auf.

Zuletzt kritische Ed. eines Superkommentars zu Rašī (aber ohne Behandlung anderer Superkommentare):

ספר זכרון על פירוש רש"י לחומש לרבי אברהם בן שלמה הלוי בקראט. ממגורשי ספרד, יוצא לאור על פי השוואה לכתב יד עם מראי מקומות. השוואות ביאורים ומבוא מקיף, על ידי משה פיליפ. Petach Tikwa 1978. Vgl. oben, Ms. hebr. oet. 100.

II

ביאורים ולקוטים ממלות זרות מפירוש התורה לרש"י

BPürim we-liqqūṭim mi-millöt zāröt mi-pērūš ha-tōrā le-Rašī. Ebenfalls ein Superkommentar zum Pentateuchkommentar des Šelōmō ben Jiṣḥāq; mit Randglossen.

Ü (52^r): ביאורים ולקוטים ממלות זרות / מפירוש התורה לרש"י ז"ל

A (ibid.): בראשית תוהה תמיה. צדו תר' של שממה ריקות לשון ריק / . . .

E (72^r): פי' / אשר לשון אישור ושבח כלומ' אישרו ושכחו על שבירתן. תם תלי"ת

K (ibid.): אני יום טוב בן חרית הספרדי כתבתי זה הספר לעצמי / והשלמתיו יום א' ה' ימים לחדש שבט שנת (ohne Jahresangabe)

Darauf folgt (ibid.)

ביאור לדרש שני המאורות ואכתוב ממנו מה שצריך לעיינו / ידוע כי אומות העולם נמשלו לשמש והם מונין לחמה / וישראל נמשלו לירח ומונין ללבנה . . .

dann einige kurze Stücke (u. a. über סלעים und שקל), endend fol. 73^r:

ר' אלעזר הקלירי. למה נ' — נקרא] שמו כן שיש מקום שקורין לעוגה קליר, וזה / אלעזר אכל עוגה שהיה כתי' בה קמיעה ונתפקח. כ"פב"ה (?)

Fol. 52^r, vorletzte Zeile: וכפור גלאצו בל"ע ובלשונו יאילו.

III

אות נפש

Awwat nefēš. „Trachten der Seele“. Kommentar zum Pentateuch und gleichzeitig Superkommentar zum Kommentar des Abrahām ben Me'ir ibn 'Ezrā (gest. 1167); mit zahlreichen vom Kopisten stammenden Randglossen.

E1 (73^v): אות נפש שואף רוח ורודף קדים . . .

A (74^v): אמר החכם אברהם הספרדי המכונה אע. בראשית חכמינו אמרו שהבי"ת / נוסף

כבי"ת בראשונה כי נמצא ראשונה יסעו ואלו היה כן היה הבי"ת בקמץ גדול . . .

E (145^v): . . . וישאר כלו שכלי ונצחי / בעולם הנרדפים. / זה הספר נשלם. תהלה לאל עולם.

Über Verfasser und Hss. dieses Teiles vgl. BENJACOB, Thes., S. 31, Nr. 614; Cat. MARGOLIOUTH, Bd. I, Nr. 198, 199/I; M. STEINSCHNEIDER, Verzeichnis der hebr. Hss. in Berlin, II, Berlin 1897, S. 57. Unsere Frankfurter Hs. wird erwähnt bei N. BEN-MENAHEM, מגני ישראל בוטיקאן, Jerusalem 1954, S. 33.

Noch nicht gedruckt. Die gedruckten Superkommentare zu Ibn 'Ezrā sind aufgezählt durch N. BEN-MENAHEM, מפרשי אבן עזרא על המקרא, in: Arešet, Bd. II, Jerusalem 1961, S. 71–92 (wieder abgedruckt in: N. BEN-MENAHEM, עניני אבן עזרא, Jerusalem 1978, S. 149–181).

IV

נימוקי חומש לרבינו ישעיה ז"ל

Nimmūqē hummāš le-rabbēnū Ješā'jā. Kommentar zum Pentateuch; Bruchstück. Verfaßt von Ješā'jā ben Mali dem Älteren aus Trani (italienischer Rabbiner, gest. vor 1260). Werk teilweise abgedruckt von H. J. D. Azūlai in seinem Buch פני דוד (Livorno 1792); vgl. BENJACOB, Thes., S. 398, Nr. 184 und EJ, Bd. IX, S. 73f.

Die Hs. bringt nur die Überschrift **נימוקי חומש לרבינו ישעיה ז"ל** und die folgenden drei Zeilen:

בראשית אמ' המורה תמיה לי על הא דאמרין דאיש / מצווה על פריה ורביה ולא האשה והכת' / פרו רבו. וז"ל הא כת' אני אל שדי פרה ורבה ולא כת' פרו ורבו.

Dann folgen (von anderer Hand) Bemerkungen zu Num. 20,29 und 30,1; diese stammen vermutlich nicht von Ješā'jā ben Mali.

V

פירוש על התורה

Pērūš 'al ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch; Ende defekt. Das Werk reicht in unserer Hs. nur bis Ende Leviticus.

A (154^r): **בראשית ברא ב' גדולה רמו לב' עולמות / . . .**

E (206^v): **... סבתא סביתא סימנא סביתא. / סימא פ' אוצר ודומה לו ושפוני טמוני חול דמתרגמינן / וסימא דמטמון בחלא מתגלין להון. וכן כמוהו נתן / מטמון באמתחותיכם דמתר' יהב לכון סימא בטעניכון. / נא וסימן והיא היא. סלע ופונדיון פ' סלע הוא מה פונדיון / והסלע והפונדיון נ' איסרין והאיסר אחד מכל לדנר. / קולבון לפרוטרוט בשקלים כמה קולבון מעה כסף / דברי ר' מאיר וחכמי' אומי' חצי מנה כשהיו נוטנין / להקדש א' שקל היו צריכין ליתן א' קלבון יתר לפי שהקדש / אינו ראוי שיפסיד מפני החילוף. ונתן לכהן אם נדר / ונתן (— Kustode)**

Fol. 163^v heißt es: **... ולי המעתיק נראה**. Der Text bringt viele Haggāhōt und zahlreiche französische Lo'azīm. U. a. werden zitiert: רבי' סעדיה גאון (fol. 156^v und 168^v); הגה"ה רבי' ישעיה (fol. 157^v, 158^r, 164^v); מחברת ר' יונה אבן גנח (fol. 159^v, 161^v, 168^{rv}, 176^v); מחברת ר' שלמה הקטן (Parhōn, fol. 163^v); aus Rom, fol. 162^r, 164^r, 201^v); אמ' בנימין צעיר פ' הר' שמחה (fol. 166^v); ואמ' הר' ליאון (passim); אב"ע und רש"י (fol. 164^v); ר' יוסף קרא (fol. 169^v); ר' שמעון ז"ל (fol. 168^r); בר' שלמה מאשכנז למה כת' יששכר בב' שינין . . . (fol. 172^r); הגה"ה. בשם ר' נתן זצ"ל (fol. 177^r); אבן גיאת (fol. 177^r); בעל היראים (fol. 204^v). Zuweilen wird auf Pijjūt-teile verwiesen. Auf fol. 199^v heißt es:

ביאור עניין העזאול כמו שמצאתי בקונטר' אחר. / אמר המחבר שאלני אדם אחד מן החכמים מהו זה שצותה / התורה ביום הכפורים . . . כי ראיתי דברי רז"ל שלפי פשוטם הם רחוקים / מן השכל מאד.

Mit **רש** ist vermutlich der Verfasser des zitierten Quntres gemeint.

Fol. 166^r: **דרש בו כמה"ר / שלמה ז"ל לעולם ידי עשו לא יעשו רעה ליהודים אם אין מעורב בו** / **קול יעקב ר"ל אם אין בו מלשינות יהודי**

Fol. 173^r: ואת שר האופים תלה וסמך ליה ולא זכר שר המשקים מכאן יש סמך שמי שמסתכל בתלוי קשה לשכחה.

Es handelt sich um eine wertvolle Hs., die noch der Auswertung harrt.

VI

מדרש חזית - מדרש שיר השירים

Midraš ḥāzīt, (auch) Midraš šir ha-širīm (genannt; beides als Überschrift). Aggadische Auslegung des Hoheliedes.

Ü (233^r): מדרש חזית שיר השירים

A (ibid.): שיר השירים אשר לשלמה זשה ע"י שלמה המלך ע"ה ברוח הקדש / ורוח נבואתה דכתי' חזית איש מהיר במלאכתו לפי מלכים יתיצב . . .

E (306^v): . . . לא זכיתם בעתה זכיתם אחישנה. אוי"ר בילא"ו. סליקא לה אנדתא רבתי מן מגלת שיר השירים. והיא הנקראת קדש קדשים בעזרת אל נערץ בסוד קדושים.

Dieser Teil wurde nach einer anderen Hs. ediert von L. GRÜNHUT, Jerusalem 5657 (= 1897). Über das Werk vgl. BENJACOB, Thes., S. 299, Nr. 577; EISENSTEIN, Ōṣar, S. 179 und 522; WERTHEIMER, S. 349 ff.

S. T. LACHS erwähnt in JQR 55 (1964), S. 241, Anm. 44 (im Artikel: „Prolegomena to Canticles Rabba“) ein „Ms. Frankfurt, unnumbered“, das den Titel מדרש השירים רבא habe. Wahrscheinlich ist unsere Hs. gemeint, die freilich nicht „unnumbered“ ist. Zum Zusatz (ibid.), die Hs. sei im Zweiten Weltkrieg „entweder zerstört worden oder verloren gegangen“, vgl. die gleiche irriige Meinung an den von uns oben am Ende unserer Beschreibung von Ms. hebr. oct. 7 genannten Stellen.

Auf fol. 1^r Titelangabe für den gesamten Band:

ביאור על פי רש"י בתורה, מהחכם כמוהר"ר שמואל ו' שושאן זצ"ל כ"י, / ביאורים ולקוטים ממלות זרות מפרוש רש"י על התורה. כ"י, / פירושים וביאורים על ו' עזרא בפי' התורה, וחדושים אחרים. כ"י, / פי' אחר על התורה כ"י / ומדרש חזית. כ"י

142

Ms. hebr. oct. 134

117 fol.; vorne und hinten je 2 Schutzblätter (alle 4 Blätter mitgezählt). Pappeinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 116^r – Ende. Alte Folierung: 1–113 (= 3–115).

14:20 cm (11:17,5 cm); Zl. var. Kustoden an den meisten Verso-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier, 14.–15. Jh. Ein Teil der Initialen rot, jedoch vom Alter fast schwarz geworden. Auf fol. 1^r (Titelblatt) Unterschrift von Carnoly. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 87. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 87.

סדור תפלות

Siddūr tefillōt. Gebetbuch, nach spanischem Ritus, mit Kommentar. Anfang und Ende defekt.

(1^r) Tbl (von CARMOLY): סדור תפלות של כל / השנה / כמנהג ק"ק קורטובא / עם / בקשות ותחנונים. / הגדות של פסח / תיקון לטל ותיקון לגשם / תיקון קרבנות של / מוספים למועדים / פרקי אבות שם פירוש ואזהרו / שנת הקט"ו ליצירה (— 1355).

Die Worte ק"ק קורטובא (Cordoba) sind von RABBINOWICZ ausgestrichen und zu ספרדים korrigiert.

(3^r) A des Haupttextes: בקשה לא לה זולדא והלייא. נפש / ובשר כי באו לדין הן נקראו: / לתת חשבון נאספו:

E des Haupttextes (115^v): וחוק לא יסורו וחוק שביעית / וחוק לא אכלתי וחוק לא בערתי / וחוק לא נתתי ממנו למתים (. . .)

Das Gebetbuch beginnt mit Baqqāšōt (fol. 3^r–6^v). Diese sind bei DAVIDSON, Thes., nur zum Teil verzeichnet. Über der Baqqāšā שחר לבקשן אעירה שחר לבקשן Baqqāšā ist vermerkt: לחכם ר' מוסה (fol. 5^r). Die Alltagsgebete beginnen fol. 7^r und brechen inmitten des סדר היום vom Freitag ab (fol. 49^v); dann fehlen Blätter. Es folgt הגדות לפסח (fol. 50^r–59^r), mit Schluß:

ויש טפשין שחותמין / על הגפן וטעות הוא כי בכלום מזכיר הארץ וכן בזה / וסימן לדבר הארץ תיקון לטל (שופת שמש): תיקון לגשם (שפעת): תפלת מוסף (fol. 59^r–61^r): לעולם עומדת (fol. 61^v–64^v): רביבים תיקון קרבנות של מוספין למועדים: (fol. 64^v–67^r): Kalendarisches (fol. 67^r–68^v, mit Überschrift אלו הן ימי התחלת החדש למנין אדום auf fol. 68^r). Die Monatsbenennungen sind spanisch. Dann fehlen wieder Blätter und es folgt פרקי אבות (fol. 69^r–93^r), beginnend: . . . יוחנן בן יוסף. fol. 93^r – Ende enthalten die Azhārā des Šelōmō ibn Gabirol: שמור לבי מענה (am Ende defekt).

Der Kommentar verdient eine separate Auswertung. Er enthält zu Beginn der (defekten) Hs. eine ausführliche Abhandlung über Tehijjat ha-mētīm (fol. 3^r–11^r), in der auch die zehn Fragen über dieses Problem und die Antwort darauf von Sa'adja Gā'ōn enthalten sind. Die Kommentare zum Gebetbuch sind vorwiegend dem „Abudarham“ (genannt nach seinem Verfasser, dem im 14. Jh. lebenden spanischen Gesetzeslehrer Dāwīd Abudarham) entlehnt. Fol. 65^v–66^r enthalten Vorschriften zum Laubhüttenfest. Der Kommentar zu Pirqē ābōt enthält Zitate vieler Gelehrter, z. B. ר' יונה (fol. 69^v, 73^v); ר' ישראל (fol. 72^v, 73^v, 74^v, 75^r, 76^v, 77^v, 78^v, 82^v, 83^r, 85^v, 93^r); הרמ"ה (fol. 73^v); הר' יעקב בן הרא"ש (fol. 88^v); ר' יצחק (z. B. 91^r, 92^v). Fol. 93^r – Ende enthalten den Kommentar des Jiṣḥāq ben Ṭodros zu der Azhārā des Šelōmō ibn Gabirol (am Ende defekt); vgl. CAT.-MARGOLIOUTH, II, Nr. 697/II (unsere Hs. enthält anscheinend Teile, die in der Hs. des Brit. Museum fehlen).

Es ist unklar, woher die Angabe CARMOLYS (auf dem Titelblatt) stammt, daß die Hs. im Jahre 5115 (= 1355) geschrieben wurde.

Teile aus der Hs. wurden von SCHIRMANN veröffentlicht: H. (J.) SCHIRMANN, Poets contemporary with Mōše ibn 'Ezrā and Jehūdā Hallēwī, II (hebr.), in: Studies of the Research Institute for Hebrew Poetry in Jerusalem, Vol. 4, Berlin – Jerusalem 1938, S. 246 ff., hier S. 275 und 292.

123 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 13^v, 19^v, 60^v, 91^v, 94^r, 98^r - Ende. Hebr. Follierung: כ"ו קמ"א (- 1 109); es fehlen daher die ersten 25 Blätter.

15; 20,5 cm (ca. 10,5:15,5 cm); ca. 21 Zl. - Kustoden: fol. 61^v-65^v, 71^v, 72^v. Italienische Kursivschrift auf Papier, 16. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 136. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 136.

[שאלות ותשובות]

Še'elōt u-tešūbōt. Responsen von mehreren italienischen Gelehrten des 16. Jh.s, deren wichtigster ist: משה בן אברהם פרובינצאלי Mōše ben Abrahām Provençal, 1503-1575, Rabbiner in Mantua, größter Talmudist seiner Zeit in Italien (über ihn: EJ, Bd. XIII, S. 1258f.). Ferner (fol. 89^v): יודא חסיד שׁוואַת ר' יהודא חסיד Šewā'at rabbi Jehūdā he-ḥāsīd. Testament des Rabbi Jehūdā he-ḥāsīd, gest. ca. 1217 in Regensburg.

A (1^r): . . . יקרוב לדין וכן עשו א"כ אין בזה טענה לבטל הפסק . . .
(= Responsum von יעקב קלונימוס בן אהרן יוסף נוירה laut fol. 1^v).

E (97^v): ולכן ראוי לכל ירא שמים לגדור גדר ולהחזיר העטרת ליושנה / זה הוא מה שנראה לי לעלות (!) על ספר (. . .) זה ושלום מאתי חו"מ

Dann unleserliche (italienische) Unterschrift.

Die Responsen stammen u. a. von משה בן אברהם פרובינצאלי (fol. 3^v, 5^v, 6^r, 7^r, 8^v, 9^r, 10^v, 62^r, 74^r, 79^v, 87^v, 88^r); ברוך טודרוס (fol. 2^r); עזריאל דיאנה (fol. 4^v); הלל ממדינה (fol. 6^v, 72^v); שמואל יודא קצנאלבורג (fol. 28^v, 34^v, 39^r); אברהם מנחם בן יעקב הכהן רפא מפורטו (fol. 53^r); יוסף פיקאס (fol. 8^r, 65^r); יהוסף חזק (!) (fol. 52^r); רינציאה (של"י) (fol. 83^v); ישמעאל חנינא מוילמונטי (fol. 54^v); רפאל יוסף בן יוחנן טריוויש (fol. 84^v); אלייא חמילי (fol. 56^v); מפרירה aus Cremona (fol. 23^v, 32^r); אליעזר בן אליה הרופא (fol. 6^r); עזריאל מקולוניה (fol. 6^r); הלל ממדינה (fol. 7^v, 8^v, 10^r). Auf fol. 14^r-19^r דיני ההטנות (so Überschrift fol. 14^r in Quadratschrift) in 20 Paragraphen. Fol. 20^r-23^r enthalten Abschriften aus einem Protokollbuch (der Gemeinde Cremona), aus den Jahren 5332 (= 1572) - 5336 (= 1576). Fol. 62^r-64^v enthalten einen Rechtsbescheid von Jōsēf Karo (dem 1575 gestorbenen Verfasser des Šulḥān 'ārūk) in der Erbschaftsangelegenheit des verstorbenen Gelehrten Elijjā aus מדונה (= Modena?). RABBINOWICZ, Kat. bezeichnet dieses Responsum als שׁוואַת אחת ממרן הב"י שׁעוד לא נדפס.

Inzwischen ist jedoch dieses Responsum des Jōsēf Karo aufgrund unserer Frankfurter Hs. veröffentlicht worden, und zwar durch N. FRIED (nachmals N. BEN-MENAHĒM), in: אוצר החיים, Vol. XII, 1936, S. 107-110. Es handelt sich um die Frage, ob die Kinder des verstorbenen Rabbi Elijjā noch irgendwelche Erbsprüche haben, nachdem der Rabbi sein ganzes Vermögen testamentarisch den Armen vermacht hatte. Karo antwortet negativ: Die Kinder haben keinerlei Ansprüche. Was den Heimatort des Rabbi Elijjā anbelangt, so liest FRIED nicht, wie wir oben, מדונה, sondern מרונה und vermutet, die Stadt Marino bei Rom sei gemeint.

Mit Ausnahme des soeben erwähnten Responsums und der unten erwähnten Auszüge aus einem Responsum sind die Responsen dieser Hs. noch nicht gedruckt.

Das Testament des Rabbi Jehūdā he-hāsīd besteht aus 40 Punkten, beginnend: ... מ' לא ישא אדם אשה ששמה כשם אמו . . . ואולי יש תקוה. תמו צואת ר' יודא החסיד

(fol. 89^v); vgl. die Editionen des ספר חסידים, z. B. Ed. Warschau 1879, Bl. 2ab; Ed. R. MARGALIOTH, Jerusalem 1964, S. 10–50.

Auszüge aus einer der Responsen des oben genannten אליעזר בן אליה הרופא (der den Beinamen אשכנזי führte) publizierte aus unserer Hs. N. BEN-MENAHEM, im Artikel: תשובה של הרב אליעזר אשכנזי, Sinai XII (1943), S. 46. BEN-MENAHEM bezeichnet unsere Hs. als „Merzbacher 136“.

Unsere Hs. (im Hinblick auf fol. 56^v) ist erwähnt von DAVID B. RUDERMAN im Artikel „A Jewish Apologetic Treatise from Sixteenth Century Bologna“ in: HUCA, Vol. 50 (1979), S. 254, Anm. 6.

144

Ms. hebr. oct. 136

263 fol.; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide mitgezählt). Pergamenteinband mit Lederrücken. Unbeschrieben: fol. 1^v, 156^v, 176^v–180^v, 263^r.

14:19 cm (ca. 10 : ca. 15 cm); Zl. var. - Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Deutsch-rabbin. Schrift auf Papier, jedoch fol. 181–212 Pergament. Kleine Federzeichnungen an unteren Rand (passim). Name des Schreibers: Ja'aqōb (auf fol. 155^v: חזק יעקב). Geschenk MĒ'IR WILMERSDORFERS aus München an RABBINOWICZ, im Jahre 1867; der Letztgenannte schenkte die Hs. MERZBACHER zu dessen siebzigstem Geburtstag am 12. Tišrī 1882 (beide Schenkungen sind von RABBINOWICZ vermerkt auf fol. 1^r. Von RABBINOWICZ dürften auch die Anmerkungen auf fol. 263 stammen.) Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 154. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 154.

תוספות

Tōsāfōt. Talmudglossen zu den Traktaten Berākōt, Pesāhīm, Zebāhīm, Bēsā und Qiddūšīn.

A (2^r): . . . דבריהם. פליתי שמופלא בדבריהם פי' שחזתכ' ודין דין אמת / מופלא כאן מופלא שבב"ד . . .

E (262^v): הכי נמי איכא למימר / כמו שהוא בריא עכשו ככה הוה בריא בשעת המתנה כיון / שרגילות . . .

A zu Berākōt 4a, Ende zu Qiddūšīn 79a. Das letzte Wort (שרגילות) ist Kustode. Fol. 2^r–101^v enthalten die Glossen des Jehūdā Sir Leon (Italien, 15. Jh.; über ihn vgl. EJ, Bd. X, S. 347f., s. v. Judah ben Jehiel) zum Traktat Berākōt; vgl. FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, 173, Nr. 1558; PĪNEHĀS JA'AQŌB KOHN אוצר הבאורים והפירושים (Thesaurus of Hebrew Halachic Literature), London 1952, 17, Nr. 18. Die Edition (im Sammelwerk ברכה משולשת, Warschau 1863, Nachdruck Breslau 1928) enthält nur eine abgekürzte

Fassung der Tōsāfōt zum Traktat Berākōt. Es wurden für diese Ed. Hss. benutzt, aber nicht die unsrige.

Fol. 102^r–149^v enthalten die Glossen zum Traktat Pesāhīm, Abschnitt I–IV, sowie Abschnitt X (bis zu Talmud 108 b). Fol. 150^r der Hs. enthält Glossen zum Talmud 108 b bis 109 a, von unseren Talmud-Edd. abweichend. Dann folgt (fol. 150^r): סדר של פסח, beginnend: . . . פ"ה טיבול ראשון אי' בחרוסת . . . מתני' הביאו . . . רבא: (fol. 153^v): אכל מצה . . . ואחר' אומ' שאין תקנה לשכחתו . . . אב"ה . . . Fol. 153^v–155^v enthalten die Glossen zum Traktat Zebāhīm, Abschnitt VIII, aus der Schule des (ca. 1295 gestorbenen französischen Tosafisten) Rabbi Perç (fol. 155^r: מתלמידי ר' פרץ, fol. 155^v: מהר"ר פרץ). Fol. 157^r–176^v enthalten die Glossen zum Traktat Bēsā, von unseren Talmud-Edd. zum Teil abweichend. Fol. 181^r – Ende enthalten die Glossen zum Traktat Qiddūšin, ebenfalls von unseren Talmud-Edd. zum Teil abweichend. Fol. 213^r–242^v und 259^r–262^v bilden eine Ergänzung von anderer Hand in italienischer Kursivschrift.

Bei URBACH, Ba'alē ist unsere Hs. nicht erwähnt.

145

Ms. hebr. oct. 137

35 fol.; hinten und vorne je 1 Schutzblatt (beide mitgezählt). Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 2^v, 35^r.

14,5:17,5 cm (var.); Zl. var. Kustoden an fast allen Verso-Seiten (sowohl Haupttext als Anmerkungen). Haupttext deutsche Quadratschrift, umrahmt von Anmerkungen in deutscher Kursivschrift; auf Papier, 17. Jh. Fol. 2^r unrahmtes Titelblatt (von CARMOLY). Fol. 1^r enthält Notizen. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 155. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 155.

(ספר) תוצאות חיים

(Sefer) Tōsā'ōt ḥajjīm. Über hebräische Grammatik. Verfaßt von Ḥajjīm ben Ze'ēb Buchner aus Krakau, lebte ca. 1610–1684. Über ihn: Deutsche EJ, Bd. IV, S. 1131.

ספר . . . דקדוק / לרבי חיים ברבי בנימן זאב / באכנר בקראקא
עיר פולין

A (3^r): הפרק הראשון / באותיות וחלוקתם וחמש תוצאותם: דע כי לשון הקדש הוסד בכ"ב
אותיות . . .

E (10^r): סליק ספר תוצאות חיים

Es folgen Ergänzungen zum Werk, bis fol. 12^v.

Teilweise Ed. des Werkes: Hamburg 1710, vgl. BENJACOB, Thes., S. 628, Nr. 228. Unsere Hs. wird erwähnt bei SLATKINE, S. 316, Nr. 228, der aber der Ansicht ist, unsere Hs. sei nicht mit dem 1710 in Hamburg unter dem Titel תוצאות חיים edierten Werk identisch. SLATKINE schreibt:

תוצאות חיים. ר"ח בוכנער כ"י כרמולי 108. ס' דקדוק. אינו הנ"ל שנדפס בשנת ת"ע בהמבורג
בשם הנ"ל וממחבר הנ"ל.

Ab fol. 13^r enthält die Hs. Fragmente aus dem Werk שיח יצחק (Pseudo-Basel, ca.

1676: vgl. PREJS, Basler Drucke, S. 480f.) von Jiṣḥāq ben Šemū'el ha-lēwī (gest. ca. 1646: vgl. EJ, Bd. IX, S. 28f.) und Fragmente aus dem Werk משאת בנימין (Krakau 1633 und öfter) von Binjāmīn Aharōn ben Abrahām Slonik (gest. ca. 1619; vgl. EJ, Bd. XIV, S. 1669), endend (fol. 23^v):

ואלה / הדברים מעט מטעמי המקרא כתבתי ג"כ כאן . . . ולא ימושו מפי ומפי זרע / זרעי עד עולם אמן סלה

Dann folgt auf fol. 24^r: זמר נאה לחנוכת בית הכנסת / אשירה ואזמרה לדר בנהורא / לבית / הבנוי לשכינה היקרה . . .

Fol. 27^r: זמר נאה לנתינת ס"ת לביהכ"נ ג' אנעים זמירות לאדוני האדונים / ברכות והודאות / שבחות ורננים . . .

Fol. 30^r: זמר נאה לנתינת ס"ת . . . יסדו . . . ועליג חזן ע"פ חתימתו אני חיים ועליג בן הר"ר / נתנאל שליט שליח צבור חזק / אשירה להי ואזמרה נועם זמירות לכבוד התורה . . .

Fol. 31^r: זמר נאה לנתינת ס"ת לב"ה חברו החכם ר' רפאל כותב ס"ם באמשטרדם עפ"י / חתימתו רפאל בן יחיאל מענגבורגא זצ"ל חזק ואמץ / לכת דודי לקראת כלה פני תורה / נקבלה / . . .

Fol. 32^v: זמר לנתינת ס"ת לב"ה מצאתי בספר נורא עלילות / אומר לשם המלך, בבית הי נלך, / גרו השבח / שלך, דר במרום וכולך . . .

vgl. hierzu DAVIDSON, Thes., I, S. 111, Nr. 2336.

Fol. 33^r: זמר לנתינת ס"ת לב"ה ג"כ בספר הנ"ל מצאתי . . . ישר ונאמן שמו, יחיד הוא בעולמו / הי יתן עוז / לעמו . . .

Die Gedichte sind bei DAVIDSON, Thes., mit Ausnahme eines einzigen (s. oben) nicht registriert.

Auf fol. 34^v befindet sich, wohl von der Hand des Besitzers der Hs. (nach RABBINOWICZ a. a. O.: בשם מוהל א') eine Liste von 18 Beschneidungen, die der Eintragende vom 17. Elūl 461 (= 1701) bis zum 18. Tišrī 465 (= 1704) und am darauffolgenden Sukkōt-Fest durchgeführt hat; die meisten in שטילינג (= Stühlingen im Schwarzwald?).

146

Ms. hebr. oct. 138

24 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^r–3^v, 13^r–24^v.

Ca. 10:ca. 13,5 cm (ca. 7:ca. 11 cm); 30 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Italienische Mašqetšchrift auf Papier, jedoch fol. 1 Pergament. Geschrieben von Jehūdā Toledano, abgeschlossen im Siwān 5566 (= 1806). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels und auf fol. 24^v: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels außerdem eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 140. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 140.

שבע מסכתות קמנות ירושלמיות

Šeba' massektōt qetannōt jerūšalmijjōt. Sieben kurze Traktate aus dem jerusalemischen Talmud.

A (4^r): בס"ד אמר הכותב ראיתי להרב מהר"ר חיד"א זלה"ה בס' שם הגדולים . . . ראיתי להעתקים פה, ביום חמישי בשבת י"ט / לחודש סיון שנת ועצ"ת (= 566 – 1806) הי' היא תקום

לפ"ק וזה החלי בע"ה. מסכת ספר תורה. א' אין כותבין ספר תורה לא על עורות / בהמה טמאה ולא על עורות חיה טמאה . . .

E (12^v): . . . אלו יראי שמים . . . סליקא לה מסכת גרים ונשלמו שבע מסכתות קטנות בס"ד.

K (ibid.): בחודש סיון ש' תקס"ו ע"י אנכי הקטן עבד נרצע / לקונו ע"ה יאודה טולידאנו / יס"ט (!)

Fol. 1^v enthält ein Fragment über das rituelle Schlachten: es beginnt mit רוב א' בעוף . . . und endet mit רוב ב' בבהמה / והיכא / ששחט רוב שנים ושהה לא יגמור דרך שחיטה, אלא . . . רוב ב' בבהמה / אם

Die Hs. wurde von REFĀ'ĒL KIRCHHEIM ediert sowie mit Einleitung und Kommentar versehen: *Septem libri Talmudici parvi Hierosolymitani. quos nunc primum secundum M's e bibliotheca clarissimi Carmolii edidit . . .*, Frankfurt am Main 1851.

Zum Schreiber Jchūdā Toledano vgl. oben zu Ms. hebr. oct. 126.

147

Ms. hebr. oct. 139

26 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^v, 6^r-26^v.

10:14,5 cm (9,5:13,5 cm); 24 Zl. - Kustoden an fol. 2^r, 3^v, 4^v, 5^r. Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben von Jōsēf Dāwīd Sinzheim (1745–1812, ab 1808 Oberrabbiner von Frankreich – über ihn vgl. zu Ms. hebr. oct. 28): abgeschlossen am Mittwoch, dem 27. Siwān 550 (= 9. Juni 1790) in Paris. Besitzeintrag auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus *Kat. RABBINOWICZ*, Nr. 143. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 143. Fol. 1^r rot gerahmtes Titelblatt, geschrieben von RABBINOWICZ.

ספר השם

Sēfer ha-šēm. Über das Tetragrammaton. Verfaßt von Abrahām ben Mē'ir ibn 'Ezrā, dem 1167 gestorbenen spanischen Bibelexegeten.

Tbl (1^r): ספר השם / להחכם הגדול רבי אברהם אבן עזרא / זכרו לברכה / הועתק מכ"י בבית אוצר ספרי המלך יה"ו בפאריש / על ידי הרב הגדול כמהר"ר דוד זינצהיים תנצב"ה / בשנת חמשת אלפים תק"ן (– 1790) לבריאת עולם

A (2^r): בשם אחד יסוד על האחרים . . .

E (5^v): . . . יהי שמו מבורך מעתה ועד עולם. תם ונשלם ספר השם לראב"ע /

K (ibid.): העתקתי זה הספר מספר כ"י בביבליטעקא המפוארה כרך 449 היום יום ד' כ"ז סיון תק"ן לפ"ק יוסף דוד זינצהיים

Es handelt sich um eine Abschrift einer Hs. der Bibliothèque Nationale in Paris, vgl. CAT.-PARIS, Nr. 1050/4. Ed. (aufgrund einer Münchner Hs.) von G. H. LIPPMANN, Fürth 1834 (außer der Münchner nennt LIPPMANN keine anderen Hss., also auch nicht unsere). Seither keine kritische Ed.; vgl. CARLOS DEL VALLE RODRIGUEZ, *Gramáticos Hebreos Españoles, Notas Bibliográficas*, Salamanca 1976, S. 42.; id., *La obra gramatical de Abraham ibn Ezra*, Madrid 1977, S. 43, Anm. 28.

148

Ms. hebr. oct. 140

63 fol. in Pappeinband. Fol. 62^{rv} ist Schutzblatt, bedruckt mit Fragmenten, die nichts mit unserer Hs. zu tun haben. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 61^v.

15:20,5 cm (9,5:14,5 cm); 24–27 Zl. – Kustoden an sämtlichen Verso-Seiten. Spanische Mašqetschrift auf Papier. Fol. 1^r Rahmen für Buchtitel, unausgefüllt (von CARMOLY). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchtitels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 144. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 144.

שער התשובה

Ša‘ar ha-tešūbā (so laut Überschrift fol. 2^r; sonst bekannt unter dem Namen שערי התשובה). Moralwerk. Verfaßt von Jōnā ben Abrāhām Gerondi (Spanien, 13. Jh.).

Ü (2^r): שער התשובה לרבינו יונה וצו"ל

A (ibid.): השער הראשון בכיאר מצ[ות] התשובה / ועיקרה המון הטובות אשר / הטיב השם עם ברואיו . . .

E (61^r): ונאמר דברי עונות גברו מני פשעיו תכפרם. / תם ונשלם תהלה לאל בורא עולם / בְּנֹךְ . . . וְאֵעִי

Mehrmals ediert (Fano 1505, Konstantinopel 1511 etc.).

149

Ms. hebr. oct. 141

106 fol. in Pappeinband; zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt.

15:20 cm (9:13 cm); 25 Zl. – Kustoden an sämtlichen Recto- und einigen Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier, 15. Jh. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 145. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 145. Fol. 1 ist verkehrt herum eingebunden, so daß Beginn der Hs. auf fol. 1^v, Fortsetzung fol. 1^r.

שערי צדק

Ša‘arē šedeq. Kabbalistisches über die zehn Sefirōt. Verfaßt von Jōsēf ben Abrāhām [ibn קרניטול, so nach BENJACOB]. Identität des Verfassers unsicher.

Ü (1^v): ספר שערי צדק

A (ibid.): בשם ה' אלהי ישראל עולם אתחיל חיבור שערי צדק, חיבר החכם הנבון מרנא רבנא ר' יוסף בן כבוד החכם המובהק / ר' אברהם . . . שאלת ממני ידיד נפשי להאיר / עיניך באחת ההשגות הפנימיות . . . / . . . בענין עשר ספירות . . .

E (106^v): ודי לך בזה המעט / שרמזתי לך בשמות הקוד' כי אם תזכה עדיין תשמע ממני / . . . כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים: / ספר שערי צדק נשלם, / שבח לאל בורא עולם

Über Verfasser und Hss. dieses Werkes vgl. BENJACOB, Thes., S. 604, Nr. 1121 und 1122; SCHOLEM – JOEL, Cat., S. 41, Nr. 14/3.

150

Ms. hebr. oct. 142

Sammelband in 2 Teilen.

94 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 30^r–45^v, 77^v–79^v, 82^r–83^v, 90^v – Ende. Teil I = fol. 2–29; Teil II = fol. 46–89.

14:21,5 cm (var.); Zl. var. – Kustoden in Teil II auf sämtlichen Verso-Seiten. Italienische Masqetschrift (von 2 Händen) auf Papier, ca. 15. Jh. Teil I: zum Teil rote Initialen. Besitzvermerk auf fol. 2^r oben: „לה' הארץ ומלואה שלי שלום יהי יצ"ו"; Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ. Nr. 146. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 146. Beide Teile sind verzeichnet in Ms. hebr. oct. 144/II, fol. 18^v, als Nr. 20/6 bzw. Nr. 20/11 (s. unten).

I

שש כנפאים

Šes kenāfajim. Kalendarisches. Verfaßt von 'Immānū'el ben Ja'aqōb.

A (fol. 2^r): Gedicht, beginnend: „אני היום מצאוני משהרים...“; dann folgt (ibid.): אמר וזה מספיק. Ende des Textteiles (fol. 7^r): עמואל בן יעקב בעל הכנפים אני / אוהבי אהב...“; dann folgen Tabellen bis incl. fol. 28^v; dann (fol. 29^r): אמר עמואל בן יעקב לפי שמן המצטרך לבעל חכמת / המשפט...“; dann folgt (ibid.) Ū: לוח השנים הפרטים, gefolgt von Tabellen; dann (fol. 29^v oben) Ū: לוח ההקפים, ebenfalls gefolgt von Tabellen, bis zum Ende (fol. 29^v unten).

Über Hss. dieses Werkes vgl. BENJACOB, Thes., S. 612, Nr. 1307 (wo unsere Hs. nicht genannt ist); CAT.-MARGOLIOUTH, Index s. v. Šes ha-kenāfajim.

II

סדר סוד העיבור

Seder sōd ha'ibbūr. Kalendarisches.

... סדר סוד העיבור ... (46^r) Ū

(ibid.) A אמר רבן גמליאל כך מקובל אני מבית אבי אבא שאין חדושה של לבנה / פחות מכם ...

E (89^v): יעלו כב מחזוריים ויב שנים וכן כלם ושלמו תקופות ר"א (= רב אדא)

Unter dem gleichen Titel ist ein Werk in CAT.-MARGOLIOUTH, III, Nr. 1011/I verzeichnet; beide scheinen inhaltlich ähnlich zu sein. Schrift und italienische Monatsbezeichnungen deuten auf italienische Herkunft hin. Die kalendarischen Tabellen beginnen auf fol. 80^r mit dem Jahre 183 (= 1423). Die Hs. stammt etwa aus dem 15. Jh. Auf fol. 90^r befinden sich kalendarische Eintragungen von späterer Hand, aus dem Jahre 5312 (= 1552).

151

Ms. hebr. oct. 143

11 fol. in Pappereinband. Unbeschrieben: fol. 3^v–4^v, 5^v, 11^{rv}.

11,5:18,5 cm (ca. 10,5:ca. 17,5 cm); Zl. var. – Kustoden an sämtlichen Recto- und Verso-Seiten. Deutsche Kursivschrift auf Papier. Geschrieben von J. D. Sinzheim (über ihn vgl. zu Ms. hebr. oct. 28), abgeschlossen am Donnerstag, 17. Têbêt 550 (= 1790) in Paris. Fol. 1^r und 5^r verzierte Titelblätter, beide von CARMOLY. Fol. 5^r auch Unterschrift CARMOLYS. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 147. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 147.

ספר תנין

Sēfer tǎgīn. Über die Krönchen auf den Buchstaben in der Tora.

(1^r) Tbl I: ספר תנין / דאסיק עלי הכהן משתים עשרי אבנים שהקים יהושע בגלגל ומסרו לפלטי / בן ליש ופלטי בן ליש מסרו לאחיתופל

(5^r) Tbl II: ספר תנין / יפרש בו / כמה אלפים וכמה ביתין / יש בתורה בתנין וכן שאר האותיות ומספר התנין / של כל אחת ואחת (מתוך כ"י).

A (6^r): הדין ספר תאני דאסיק עלי הכהן מ"ב אבנים . . .

E (10^v): וי"ו . . . בואתם נצבים . . . ברוך ה' . . . להיות עוזר לי לסיים ספר תאני הכלילי

K (ibid.): העתקתי זה הספר מספר כ"י בבילעטעק / המפואר של אדונינו המלך / יר"ה פאריס והספר הוא 285 למספר יום / ה' י"ו טבת תק"ן לפ"ק יוסף דוד זינצהיים.

Fol. 1^v–3^r enthalten bibliographische Anmerkungen zum Werk von der Hand CARMOLYS. Es handelt sich um die Abschrift einer Hs. der Bibliothèque Nationale in Paris, vgl. Cat.-Paris, Nr. 837/15. Die Originalhandschrift wurde 5626 (= 1866) von D. GOLDBERG in Paris ediert. Eine andere Hs. nennt BENJACOB, Thes., S. 615, Nr. 27. Vgl. EISENSTEIN, Ōṣar, S. 563; WERTHEIMER, Bd. II, S. 467 ff.

152

Ms. hebr. oct. 144

74 fol. in Pappereinband mit Pergamentrückten; vorne und hinten je 1 Schutzblatt (beide Schutzblätter mitgezählt). Alte Seitenzählung: 1–189 (= 3^r–73^v); die Seitenzahlen beziehen sich auch auf Seiten, die später ausgerissen wurden und daher in der (neueren) fol.-Zählung nicht mitgezählt sind: Auf S. 18 folgt S. 33, auf S. 49 folgt S. 66. Unbeschrieben: fol. 1^{rv}, 2^v, 12^v–13^v, 14^v, 19^{rv}, 20^v, 22^v, 24^v–52^v, 54^r–59^v, 60^v–67^v, 68^v, 74^{rv}.

19:23 cm (var.); Zl. var. – Deutsche Kursivschrift auf Papier, 19. Jh. Die Sammlung wurde von CARMOLY angelegt. Von ihm stammen auch die farbig umrandeten Titelblätter fol. 2^r und 20^r sowie einige kurze Stücke: fol. 12^r vier Zitate aus Talmud und Midrasch über Alexander den Großen, fol. 21^r–22^r eine Bücherliste (אגרת משפט . . . אב ואם . . . אגרת משפט), fol. 60^r ein geographisches Verzeichnis nach einem nicht angegebenen Werk (אנברק . . . [= רף ק"א]), mit teilweise angegebener Übersetzung (so ist א"י mit Angletterre, אנברק mit Amberg übersetzt), fol. 68^r eine Länderliste, vermutlich von Ländern, in denen Verfolgungen stattfanden (שטיירן . . . רוסיא), ebenfalls mit Übersetzungen – und schließlich stammt von ihm auch fol.

71^v–73^v, eine nur deutsch (also nicht hebr.) geschriebene Städteliste (Aachen . . . Zürich), mit Randvermerk zu Beginn: מ"ד 1863. ראו פראנקל נאפעמבר 1863. Besitzvermerk auf fol. 1^v und 2^v: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 149. Fol. 1^v mit roter Tinte die Zahl 149. Teil I = fol. 2^r–12^r; Teil II = fol. 14^r–18^v; Teil III = fol. 20^r–59^v; Teil IV = fol. 69^r; Teil V = fol. 70^r–71^r.

I

[תולדות משפחת שיאר]

Töledöt mišpaḥat Scheuer. Zur Biographie der Mainzer Familie Scheuer. Verfaßt (und laut RABBINOWICZ auch geschrieben) von Šemū'el ben Jōnā Bondi (ebenfalls Angehöriger einer – mit der Familie Scheuer verschwägerten – Mainzer Familie, gest. 1877; vgl. über ihn EJ, Bd. IV, S. 1202).

הרב רבי מיכל שיאר / נפטר בקרלסרוה שנת תקס"ט / תולדות הרב רבי הירץ שיאר / נפטר במגנצא שנת תקפ"ג / תולדות הרב רבי יונה בונדי / נפטר במגנצא שנת תקפ"ו / מאת הר"ר שמואל בונדי יצ"ו בנו של ר' / יונה בונדי ונכדו של הרב הירץ שיאר ז"ל / לבקשת הרב הגדול, החכם מעז ומגדול / . . . / כמהור"ר אליקים כרמולי נר"ו / אב"ד ור"מ דק"ק ברישיליש (= Brüssel) וכל מלכות בילג

A (3^r): אאומ"ו הרב הגאון הגדול המפורסם המקובל אלדי מהורר אברהם נפתלי / הנקרא בפי כל מהורר הירץ שיאר נולד בשנת תקי"ד בק"ק פ"פ / . . .

E (9^v): אאמ"ו הרב מהורר יונה בונדי זצ"ל / חיבר חדשים (= חדושים) על ש"ס ופוסקי' . . . גם חלוק' דרבנן ודרשות

Dann folgt ein Vermerk CARMOLYS: עד כאן דברי רב שמואל בונדי נ"י / על בית אבותיו / יע"א.

Fol. 9^rv enthält ein Verzeichnis der Werke des Abrahām Naftālī (= Herz) Scheuer.

Fol. 10^r–11^v enthalten eine deutsche Predigt (in hebr. Buchstaben), vermutlich von einem Angehörigen der Familie Bondi anlässlich eines Neujahrsfestes gehalten:

A (10^r): בעטראכטאן וויר דיא בעגעבינהייט דעס לעצטען יאהר הונדערטס . . .

E (11^r): . . . אונד זא רופעט מיט הערץ אונד / זעעלע הייל אונד זעעגין צום ניאן יאהר

Fol. 11^v enthält eine Ergänzung hierzu.

II

לקושים מספרי כתיבת יד

Liqqūtīm mi-sifrē ketibat jād. Liste von Hss. aus dem Besitz des Hirsch Scheuer in Mainz. Geschrieben von CARMOLY.

Tbl (14^r): לקושים / מספרי כתיבת יד / ראיתי בבית הרב ר' הירש שיאר / בעיר מגנצא

A (15^r): סימ' א' / ספר אדרת אליהו, פירוש הזוהר . . .

E (18^v): . . . / סימ' כ' / קובץ יקר הערך מי"ב ספרים . . . / יא) באור שש כנפים לר' עמואל בר יעקב

Die Liste verzeichnet 20 Hss. Nr. 20 hat 12 Teile; unsere Liste bricht nach dem 11. Teil ab. Es handelt sich um folgende 20 Hss.:

1. ספר אדרת אליהו; 2. נשאל לדוד, שו"ת מר' דוד אופנהיים; 3. א. חדושי מהר"ם שיף; ב. פי על ראב"ע על התורה; 4. ספר מסורות לר' משה ב"ר שם טוב; 5. שו"ת הרא"ש; 6. ספר מבקש ה', הוא קצור האלשיך; 7. פירוש מאמרי הזוהר לר' מאיר פילפרש; 8. שו"ת ר' חיים בן הרב רבי יצחק; 9. ספר בני יונה, הלכות ספר תורה מהר"י ל"ס (מה"ר יונה לאנדסופר); 10. ספר בדרוש והספדים; 11. ספר דרוש מהספדים; 12. ספר דרוש כנוצר; 13. ספר אחר בדרוש; 14–15. שני חלקים מדרשות; 16. ספר בחדושי הלכות (ר' מיכל שיער (Nr. 10–16 verfaßt von שיער); 17. חבור דרשות ודינים ... / ... לר' יונתן אייבשיץ; 18. ספר הגלגל; 19. ספר הדרוש על חמשה חמשי תורה להרב ר' יעקב רישר; 20. קובץ יקר.

Davon konnten ermittelt werden: Nr. 3 in Frankfurt am Main, StuUB, Ms. hebr. oct. 31/III; Nr. 5 in Frankfurt am Main, StuUB, Ms. hebr. qu. 6; Nr. 8 in Frankfurt am Main, StuUB, Ms. hebr. qu. 4; Nr. 10 in Mainz, Jüdische Gemeinde, Hs. Nr. 17 (vgl. RÓTH – STRIEDL, Nr. 373, S. 198f.); Nr. 17 in Mainz, Jüdische Gemeinde, Hs. Nr. 23 (vgl. RÓTH – STRIEDL, Nr. 277, S. 201f.); Nr. 18 in in Frankfurt am Main, StuUB, Ms. hebr. oct. 62; Nr. 20, Teil 6 u. 11 in Frankfurt am Main, StuUB, Ms. hebr. oct. 142.

Zu Teil I und II: Erschöpfende Literatur zu den Juden in Mainz im allgemeinen und zu den oben genannten Familien insbesondere ist zusammengestellt in: Die Juden in Mainz, Katalog zur Ausstellung der Stadt Mainz im Rathaus-Foyer, November 1978, herausgegeben von der Stadtverwaltung Mainz, 1978, Teil D: Verzeichnis von Schriften zur Geschichte der Mainzer Juden; insbesondere Teil D, III: Namen und Familien, und Teil D, IV, 4: Rabbiner in Mainz.

Zu Tebele Scheuer vgl. auch: PRIJS, Dreif. Faden, S. 21 f.

III

אילן היחס של משפחות פולוניה ושאר ארצות

Ilan ha-jahas šel mišpehōt benē Polonia ū-še'ar arāšōt. Zum Stammbaum einiger Familien aus Polen und anderen Ländern (Titel laut Titelblatt von CARMOLY, fol. 20r).

Die Hs. bringt auf fol. 23r–24r Notizen über die Familien Schorr, Katzenellenbogen u. a., und auf fol. 53r^v über die Familie Ittingen. Die erstgenannten Notizen beginnen (fol. 23r): ... הרב ר' זלמן שור, die letztgenannten (fol. 53r): ... הרי לך שלשלת יחוס ...

IV

[מעשה במיץ]

Ma'ase be-Metz. Beschreibung einer Panik in der Synagoge von Metz.

A (69r): בעזרת ה' יוצר המאורות, אמרתי אמרות טהורות / העונה לעמו ...

E (69v): על זאת דוה לבנו ... / אילו זכנו היינו שמחים במתן תורה ומקרא קודש

Die Panik ereignete sich am Wochenfest des Jahres 1715 (fol. 69r, Zeile 5: שנת עת"ה) in der Frauenabteilung der Synagoge. Dabei wurden sechs Frauen zu Tode getrampelt. Die Schilderung ist enthalten in den „Memoiren der Glückl von Hameln“, Ed. DAVID KAUFMANN, Frankfurt am Main 1896, Kap. 6.

סדר תלמוד בבלי דפוס לובלין

Sēder talmūd babli defūs Lublin. Über Talmudeditionen in Lublin. Verfaßt und geschrieben von CARMOLY.

Ū (70^r): סדר התלמוד בבלי לובלין

A (ibid.): א' מסכת ברכות . . .

E (71^r): ב' מסכת סוטה / . . .

Vgl. R. N. RABBINOWICZ, מאמר על הדפסת התלמוד, ed. von A. M. HABERMANN, Jerusalem 1952.

153

Ms. hebr. oct. 145

45 fol. in Pappeinband. Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v, 38^r – Ende. Auf fol. 26 folgt fol. 38.

15,5:21,5 cm (var.); Zl. var. – Italienische Maßquetschrift auf Papier. Geschrieben von Efrajim Luzzatto, im Auftrage des Mardokai Šemū'el Ghironi aus Padua, am 1. Adār 591 (= 1831) in Gorizia. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 150. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 150.

(אלה) תולדות יצחק

(Ēlle) Tōledōt Jiṣḥāq. Gelegenheitsgedichte. Verfaßt von Jiṣḥāq Luzzatto (1730–1803): vgl. EJ, Bd. XI, S. 598).

Tbl (fol. 2^r), geschrieben von Mardokai Šemū'el Ghironi (gest. 1852: vgl. EJ, Bd. VII, S. 548):

אלה / תולדות יצחק / הלא הוא מעלת החכם התורני הרופא המובהק כמהר"ר יצחק לוצאטו זל"ה / אחיו של החכם המשורר המפואר ר' אפרים בעל בני הנעורים נ"ע / והספר הזה כולל שירים וזמירות חידות ומשלים אשר / שר מעלת הרופא ר' יצחק הנ"ל בימי חרפו לכבוד ה' / והדר חתן וכלה ולפאר רבנים ומשכילים ולתהלת רעים / ואהובים . . . / הועתק ספר הזה פה נוריציאה בראש חדש הוד ואר"ר / לפנינו שנת עמיה שפיר ואנביה שגיא . . . מאת הבחור הנכבד משכיל וטוב אפרים בקוראי שמו / בן יכבד אב . . . אדוני וחמי כמהר"ר רפאל לוצאטו זצוק"ל בן החכם המחבר. כמצות הצעיר / והקטן מרדכי שמואל גירונדי רועה צאן קדשים בעיר פארובה יע"א / אודה ה' מאד . . . ותהי לי לאשה בת החכי' / ר' רפאל הנוכר נ"ע / . . . אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיף לנו אמן.

Ū (3^r): תולדות יצחק

A (ibid.): סימן ראשון / על אש הוקד בבית לוצאטו בטריאסטי בליל י"ד כסלו תקי"ט / מהלך

. . . איפוא כי בתשואות נעכרת . . .

Die Entstehungszeit der ersten Gedichte ist demnach um 1750 anzusetzen.

י"ו א' (26^r): קנה לבי או תתאוה העושר

E (ibid.): אם חומץ בשפתיו תאמר כי יין

Ed. durch אקרט ד. וילנסקי מ., Tel Aviv 1944, mit Benutzung von 5 Hss. Unsere Hs. wird genannt, aber für eine „späte Kopie“ gehalten und nicht zur Ed. benutzt (a. a. O. S. 149).

154

Ms. hebr. oct. 146

68 fol. in Pappereinband; vorne 4 und hinten 3 Schutzblätter (alle 7 Blätter mitgezählt). Unbeschrieben: fol. 1^r, 2^v–4^v, 67^r – Ende.

Ca. 15:ca. 20 cm (ca. 13:ca. 19 cm); Zl. var. Spanische Maßquetschrift auf Papier, ca. 16. Jh. (laut RABBINOWICZ: כ"י הי"ש). Fol. 2^r (also auf Schutzblatt): verziertes Titelblatt (von CARMOLY). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 151. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 151.

תוספות הרא"ש למסכת גיטין

Tösäföt ha-RĀŠ le-masseket Giṭṭin. Glossen zum Talmudtraktat Giṭṭin (Ende defekt). Verfaßt von Āšer ben Jehi'el (lebte ca. 1250–1327 in Deutschland und Spanien).

Tbl (2^r): תוספת הרא"ש / למסכת גיטין

Ü (5^r): תוספות הרא"ש לגיטין

A (ibid.): המביא גט בגט אשה מיירי ולא איצטריך

E (66^v): מניינא דסיפא למעוטי הא דתניא . . . והא תני כתב סופר ועד כשר, ומשני . . .

Die Glossen erstrecken sich in der defekten Hs. bis Blatt 68 im Talmud. Die Glossen zum Traktat Giṭṭin sind ediert (Warschau 1927); vgl. P. J. KOHN, Thesaurus of Hebrew Halachic Literature (אוצר הביאורים וגו'), London 1952, S. 68, Nr. 371.

Unsere Hs. ist (als „Merzbacher Nr. 146“) erwähnt von A. FREIMANN, in: Festschrift zum siebenzigsten Geburtstag David Hoffmanns, Berlin 1914, hebr. Teil, S. 111 (unter den Kommentaren zum Traktat Giṭṭin).

155

Ms. hebr. oct. 147

185 fol. in Pergamenteinband mit Resten von Lederbandverschluß.

15,5:20 cm (9:14,5 cm); 25 Zl. – Italienische Maßquetschrift auf Papier, 16. Jh. Zensurvermerk auf fol 185^v: „Nisco par mi fra Luigi da Bologna 1602.“ Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 138. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 138.

שאלות דרב אחאי

Še'eltöt de-Rab Aḥaj. Homilien zu den einzelnen Perikopen, religionsgesetzlichen Inhalts; mit Randglossen (von anderer Hand). Verfaßt von Aḥaj Gā'ōn, Exilarch in Babylonien, gest. um 762 in Palästina.

A (1^r): בראשית. שאלתא דמחייבין דבית ישראל . . .

E (185^v u. 183^r): שאלתא דאסיר לישראל למעבד עבדתא / כחולא דמועדא . . . (185^v) א"ר שמעון בן חלפתא אין לך כלי שמחזיק ברכה אלא השלום / שני יי' עז לעמו יתן יי' יברך את עמו בשלום / בריך רחמנא דסייען בנלך ואעי

Die Hs. enthält auch unedierte Teile und weicht von den Editionen wesentlich ab (Vermerk von RABBINOWICZ, Kat.). S. K. MIRSKY hat für seine Edition (Sheeltot de Rab Ahai Gaon. A Critical and Annotated Edition, Based on All Available Mss. with an Introduction on the Nature and Scope of this First Post-Talmudic Book, by SAMUEL K. MIRSKY, Vol. I, Genesis, Jerusalem 1959 – Vol. V, Numbers and Deuteronomy, Jerusalem 1977) 11 Hss. verwendet, die er im Vorwort zu Vol. I aufzählt. Darunter befindet sich auch unsere Hs., die MIRSKY durch einen Mikrofilm des Jerusalemer Schocken-Instituts zugänglich war, laut seiner Mitteilung (Vorwort zu Vol. I, S. 38):

כ"י זה שהיה בפפד"מ נעלם בימי השואה ועקבותיו לא נודעו. כמעט שאמרתי גואש להשיג כ"י זה, אבל מצאתי בגנזי שוקן שצולם כ"י זה, ואני מחזיק טובה לר"א הוברמן (הברמן: lies) שהרשה לי לצלמו, ואעפ"י שכבר סודרו חילופי הנוסחאות בדפוס תורתו והכנסתי את כל השינויים לפי כ"י זה.

MIRSKY ist nicht der einzige, der der Meinung war, die Frankfurter Hss. seien während des Zweiten Weltkrieges verloren gegangen; vgl. oben zu Ms. hebr. oct. 7 (vorletzter Absatz).

Unsere Frankfurter Hs. wird bereits erwähnt von A. KAMINKA in: Sinai VI (1940), S. 180.

156

Ms. hebr. oct. 148

Sammelband in 3 Teilen.

24 fol. in Pappband. Zusätzlich vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Unbeschrieben: fol. 1^v, 3^v 4^v, 22^r - Ende. Teil I = fol. 5^r-18^r; Teil II = fol. 18^r-21^r; Teil III = fol. 21^v.

14: 20,5 cm (9:15 cm); 26 Zl. - Kustoden auf den Verso-Seiten von fol. 5-11, 16-21. Italienische Kursivschrift, 16. Jh., auf Papier. Verziertes Titelblatt (fol. 1^r) von CARMOLY, mit dessen Unterschrift. Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis." Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 135. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 135.

I

[שו"ת מן השמים]

Še'elōt ū-tešūbōt min ha-šāmajim. Im Traum gestellte Fragen und Antworten. Verfaßt von Ja'āqōb ha-lēwī aus Marvège, spätes 12.-13. Jh., s. EJ, Bd. IX, S. 1233f.

Ü (5^r): . . . הר"ר יעקב לוי בחלום / בשם השם אל עולם

A (ibid.): שאלתי על הנשים שמברכות בלולב ועל מי שמברך / בתקיע' שופר לנשי . . .

E (17^v-18^r): הבחור שעשה / סימן והעיד הבודק מעולם לא היית' זאת הריאה . . . והשי' לא תשמע אל אלה הראיות אל דברי הנביא הוא או / אל חולם החלום הוא כי מנסה ה' וגו' ועוד השי' ושמת / סכין בלועיך. / נשלמו השאלות ע"פ שאלות חלום / בנלך

Die Hs. enthält 67 Fragen. Auf fol. 2^r-3^r hat CARMOLY ein Inhaltsverzeichnis angefertigt (vollständig nur fol. 2^r, zu den ersten 18 Fragen, im übrigen nur Angabe von Nrn., bis Nr. 58). Für Hss. und Edd. vgl. BENJACOB, Thes., S. 558, Nr. 102; CAT.-MARGOLIOUTH, Nrn. 566/VI und 569/I; FRIEDBERG, Bēt 'ēqed II, S. 955, Nr. 166. Zuletzt ediert nach Hss. von R. MARGALLOT, 3. Aufl. Jerusalem 1957 (unsere Hs. wurde nicht benutzt, auch nicht erwähnt). Nach RABBINOWICZ (Kat. Nr. 135) weicht unsere Hs. von den Edd. ab.

II

תקנות ר' גרשם מאורה'ג

Taqqānōt Rabbi Geršōm me'ōr ha-gōlā. Anordnungen des Rabbi Geršōm ben Jehūdā (mit dem Beinamen „Leuchte des Exils“, gest. ca. 1028 in Mainz) und anderer Gelehrter.

Ü (18^r): תקנות רבי גרשון מאור הגולה

A (ibid.): שלא למסור חברו ושלא להלשין לא בסתר ולא בגלוי . . .

E (21^r): מותר לדבר עם עברייין / שעבר על חרם ונמנה בעשרה / צץ המטה גורו רבי' שמואל ב"ר מאיר / ור"ת אחיו / עכ"ל תקנות רבינו גרשון מאור הגולה

Die Hs. wurde von L. FINKELSTEIN in seinem Werk: Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1924 (= Abraham Berliner Series), S. 111f. ausgewertet.

III

סדר נקור לרש"י

Sēder niqqūr le-RaŠĪ. Ritualwerk (Ende defekt). Verfaßt von RaŠĪ (Rabbi Šelōmō ben Jišhāq, gest. 1105).

Ü (21^v): סדר נקור לרש"י ז"ל

A (ibid.): כיצד מנקרין חולק הראש . . .

E (ibid.): קולף הקרום שעליהם וכן שעל חלוחלת ומוציא / הגיד . . .

Das letzte Wort ist eine Kustode.

Von diesem Werk sind zahlreiche Hss. in Bibliotheken vorhanden. Es wurde öfters selbständig (so Venedig 1606) und zusammen mit anderen Werken gedruckt; vgl. BENJACOB, Thes., S. 412, Nr. 136, und Ergänzung hierzu bei SLATRINE, S. 201, Nr. 136; ferner KASHER-MANDELBAUM, S. 272, Nr. 118 und die Verweise ibid.

Gemeinsames Titelblatt von CARMOLY, fol. 1^r:

שאלות / ששאול (!) ה"ר יעקב לוי / בחלום / תקנות רבינו גרשום מ"ה / סדר הנקור / לרבינו שלמה זצ"ל / הוא רש"י

157

Ms. hebr. oct. 149

244 fol. in Pergamenteinband; vorne und hinten je 2 Schutzblätter (das zweite vordere Schutzblatt ist als fol. 1 mitgezählt); alte Blattzählung (ungenau, da oft Blätter ausgelassen) auf den Verso-Seiten, und zwar 1–117 (= fol. 2^v–126^v).

16:20 cm (12:15 cm); 26–27 Zl. – Sporadisch Kustoden. Deutsche Kursivschrift auf Papier, geschrieben vor 1742; vgl. den Besitzvermerk auf fol. 9^v: *משה בר מאיר וצ"ל / יא אלול תק"ב* (1742 =) (Fortsetzung fehlt). Besitzvermerk auf der Innenseite des vorderen Buchdeckels: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. eingeklebt Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 139. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 139. Die Außenseite des vorderen Buchdeckels ist italienisch beschriftet. Fol. 1^r hat den Vermerk: P. S. Anno 1669 (die Datumsangabe bezieht sich nur auf dieses Blatt). Fol. 1^v enthält deutsch geschriebenes Verzeichnis (Rechnung oder Ähnliches). Der Text von fol. 1^r und 1^v steht in keinerlei Zusammenhang mit der Hs.

שבילי אמונה

Šebilē emūnā. „Glaubenspfade“. Über den Glauben. Verfaßt von Me'ir ben Jishāq Al-dabi ha-rōfē, lebte in Spanien und Palästina, ca. 1310 – ca. 1360 (über ihn und sein Werk vgl. EJ, Bd. II, S. 551 f.).

(2^r) Ü: ספור שבילי / אמונה /

(ibid.) A: יסדו . . . ה"ר מאיר אל דבי ספרדי . . . / נדפס ע"י הגאון מהר"ר יוסף איטלינג
י"צ / ומהונו . . . / בחדש חשון שנת ש"ט לפ"ק פה ריווא דטרינטי. / אל עין הקורא / האי מאן
דבעי . . .

E und K (244^v): שדי המציאנו . . . / י' ד' כ"ח חשון ש"ט לפ"ק. פה ריווא דטרינטי

Es handelt sich um eine Abschrift der Ed. Riva di Trento (Norditalien) 5319 (= 1558); vgl. BENJACOB, Thes., S. 565, Nr. 245.

158

Ms. hebr. oct. 150

205 fol., dazu vorne und hinten je 1 Schutzblatt. Pappereinband; Lederrücken mit Goldprägung. Nur Schreibübungen: fol. 205^v.

17,5:24,5 cm (13:19,5 cm); 29 Zl. – Kustoden an den meisten Recto-Seiten. Orientalische Masqetschrift auf orientalischem Papier. Geschrieben im Tammūz 5204 (= 1444). Vermerk auf fol. 1^r oben: *שלמה בכור חוצין* (aus Bagdad, wie aus Besitzvermerk in Ms. hebr. oct 151 hervorgeht). Besitzvermerk auf der Verso-Seite des vorderen Schutzblattes: „Bibliotheca Merzbacheriana Monacensis.“ Ibid. Ausschnitt aus Kat. RABBINOWICZ, Nr. 126. Ibid. mit roter Tinte die Zahl 126.

אבן עזרא על התורה

Ibn 'Ezrā 'al ha-tōrā. Kommentar zum Pentateuch, verfaßt von Abrāhām ben Me'ir ibn 'Ezrā, dem 1167 gestorbenen spanischen Biblexegeten.

Ū (1r): אבן עזרא

A (ibid.): בראשית, חכמינו אמרו שהבית נוסף כבי"ת בראשונה כי נמצא ראשונה / יסעו ואלו היה טעמו כן היה הבי"ת קמוץ בקמץ גדול ויש / או כי בראשי לעולם סמוך והטעם בראשי הערב או הלילה או החשך והנה שכחו / וירא ראשית לו . . .

E (205r): ויעשו כאשר צוה ה' את משה / שישמעו אל יהושע. מלא רוח חכמה היא רוח ה' והעד כי / סמך משה את ידיו עליו כי לא מצא כמהו בישראל שישען / עליו. [פנים אל פנים דבר ה' אל משה פירשתיו. היד החזקה / פליאות הים המורא הגדול מעמד הר סיני כי בקולות / ושופרות ולפידים בא השכינה

K (ibid.): יזכה המתחיל והמשלים וההוגה שלים בירח תמוז שנת / הר"ד ליצירה ברוך הנותן ליעף כוח ולאין אונים עצמה ירבה / חזק

Fol. 1v gehört nicht zum Text des eigentlichen Pentateuchkommentars, ist vielmehr ein Teil der Einleitung Ibn 'Ezräs zum Pentateuchkommentar. Die Schlußworte **כי בקולות ושופרות ולפידים בא השכינה** fanden wir in keiner der uns zugänglichen Ibn 'Ezrā-Drucke und -Hss. Die Hs. hat Randglossen. Zur Perikope שמות enthält die Hs. den kurzen Kommentar, von der Perikope **וארא** an wieder den (gewöhnlichen) langen Kommentar.

Edd.: Neapel 1488, Konstantinopel 1514 und viele weitere, aber noch keine kritische Gesamt-Edition; vgl. PRUJS, Abr. ibn Ezra, S. VII f. – Kritische Ed. des kurzen Kommentars zu Exodus durch J. L. FLEISCHER, Wien 1926.

Sämtliche bekannten Hss. des kurzen Kommentars zu Exodus sind aufgezählt von N. BEN-MENACHEM, in **אוצר יהודי ספרד**, Vol. IV, Jerusalem 1961, S. 89 ff., darunter auch (S. 93, unter Nr. 16) unsere Hs. (bezeichnet als „Merzbacher Nr. 126“), mit dem Zusatz: **ספק אם כתב יד זה קיים עוד**. Außer BEN-MENACHEM bezweifelten noch andere Wissenschaftler nach dem Zweiten Weltkrieg, daß die Frankfurter hebr. Hss. den Krieg überdauert haben; s. oben am Ende unserer Beschreibung zu Ms. hebr. oct. 7, vorletzter Absatz.

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN
IN DEUTSCHLAND

GESAMTPLAN
DER HANDSCHRIFTENKATALOGE UND
DER SUPPLEMENTBÄNDE

Nach dem Stand vom September 1982

- BAND I:** *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten*. Beschrieben von W. HEISSIG unter Mitarbeit von K. SAGASTER. 1961. XXIV, 494 S., 16 Taf., Ln. i. Schuber DM 132,—
- ***BAND I, 2:** *Mongolische Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von W. HEISSIG – In Vorbereitung
- BAND II, 1:** *Indische Handschriften*. Teil 1. Hrsg. von W. SCHUBRING. Beschrieben von K. L. JANERT. 1962. XIII, 293 S., 17 Taf., DM 96,—
- BAND II, 2:** *Indische und nepalische Handschriften*. Teil 2. Von K. L. JANERT und N. N. POTI. 1970. 359 S., 16 Tafeln, DM 148,—
- BAND II, 3:** *Indische Handschriften*. Teil 3. Compiled by E. R. SREEKRISHNA SARMA. 1967. IX, 48 S., 8 Taf. u. 8 S. Texte, DM 40,—
- BAND II, 4:** *Indische und nepalische Handschriften*. Teil 4. Von K. L. JANERT und N. N. POTI. 1975. 298 S., 16 Taf., DM 178,—
- BAND II, 5:** *Indische Handschriften*. Teil 5. Von K. L. JANERT u. N. N. POTI. 1979. 362 S., 4 Taf., DM 195,—
- BAND II, 6:** *Indische Handschriften*. Teil 6. Von K. L. JANERT u. N. N. POTI. 1980. 177 S., 12 Taf., DM 138,—
- ***BAND II, 7:** *Indische Handschriften*. Teil 7. Von K. L. JANERT. – In Vorbereitung
- BAND II, 10:** *Indische Handschriften – Generalindex A*. Hrsg. von K. L. JANERT. 1982. 238 S., DM 132,—
- BAND III:** *Georgische Handschriften*. Beschrieben von J. ASSFALG. 1963. XXII, 88 S., 13 Taf., DM 28,—
- BAND IV:** *Armenische Handschriften*. Beschrieben von J. ASSFALG und J. MOLITOR. 1962. XVIII, 158 S., 6 Taf., DM 44,—
- BAND V:** *Syrische Handschriften*. Syrische, karsunische, christlich-palästinische, neusyrische und mandäische Handschriften. Beschrieben von J. ASSFALG. 1963. XXIV, 255 S., 9 Taf., DM 100,—
- BAND VI, 1a/b:** *Hebräische Handschriften in Frankfurt/M.* Beschrieben von LEO PRIJS. Teil 1a, 1982. XXI, 209 S., DM 136,—
- ***BAND VI, 1c:** *Hebräische Handschriften*. Beschrieben von E. ROTH und H. STRIEDL. Teil 1c, 1983. Ca. 480 S., 12 Taf., ca. DM 290,—
- BAND VI, 2:** *Hebräische Handschriften*. Teil 2. Hrsg. von H. STRIEDL unter Mitarbeit von L. TETZNER. Beschrieben von E. ROTH. 1965. XX, 416 S., DM 84,—
- ***BAND VI, 3:** *Hebräische Handschriften*. Teil 3. Beschrieben von H. STRIEDL u. L. PRIJS – In Vorbereitung
- BAND VII, 1–2:** *Na-khi Manuscripts*. Part 1–2. Edited by K. L. JANERT. Compiled by J. F. ROCK †. 1965. Part 1: XX, 196 S., 34 Taf.; Part 2: VII, 149 S., 146 Taf., zus. DM 216,—
- BAND VII, 3:** *Nachi-Handschriften*. Teil 3. Beschrieben von K. L. JANERT. 1975. IV, 262 S., 16 Taf., DM 110,—
- BAND VII, 4:** *Nachihandschriften*, nebst Lolo- und Chungchia-Handschriften. Teil 4. Beschrieben von K. L. JANERT. 1977. IV, 332 S., 56 Taf., DM 150,—
- BAND VII, 5:** *Nachihandschriften nebst Lolohandschriften*. Teil 5. Beschrieben von K. L. JANERT. 1980. 120 S. mit 141 Abb., DM 70,—

Die mit * bezeichneten Bände sind noch nicht erschienen
Alle Bände sind in Leinen gebunden, Format 20x28 cm

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

-
- BAND VIII: *Saray-Alben*. Diez'sche Klebebände aus den Berliner Sammlungen. Beschreibung und stilkritische Anmerkungen von M. S. İPSİROĞLU. 1964. XVI, 135 S., 67 Taf., DM 96,—
- BAND IX, 1: *Thai-Handschriften*. Teil 1. Beschrieben von K. WENK. 1963. XVI, 88 S., 12 Taf., DM 42,—
- BAND IX, 2: *Thai-Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von K. WENK. 1968. XIV, 34 S., 3 Taf., DM 28,—
- BAND X, 1: *Sanskriithandschriften aus den Turfanfunden*. Teil 1. Unter Mitarbeit von W. CLAWITER und L. HOLZMANN hrsg. und mit einer Einleitung versehen von E. WALDSCHMIDT 1965. XXXV, 368 S., 43 Taf., DM 120,—
- BAND X, 2: *Sanskriithandschriften aus den Turfanfunden*. Teil 2. Faksimile-Wiedergaben einer Auswahl von Vinaya- und Sūtrahandschriften nebst einer Bearbeitung davon noch nicht publizierter Stücke. Im Verein mit W. CLAWITER und L. SANDER-HOLZMANN zusammengestellt von E. WALDSCHMIDT. 1968. X, 87 S., 176 Taf., DM 120,—
- BAND X, 3: *Sanskriithandschriften aus den Turfanfunden*. Teil 3. Katalognummern 802–1014. Unter Mitarbeit von W. CLAWITER † und L. SANDER-HOLZMANN hrsg. von E. WALDSCHMIDT. 1971. X, 287 S., 102 Taf., DM 168,—
- BAND X, 4: *Sanskriithandschriften aus den Turfanfunden*. Teil 4. Ergänzungsband zu Teil 1–3 mit Textwiedergaben, Berichtigungen und Wörterverzeichnissen. Bearbeitet von L. SANDER u. E. WALDSCHMIDT. 1980. X, 627 S., 1 Falttaf., DM 254,—
- *BAND X, 5–6: *Sanskriithandschriften aus den Turfanfunden*. Teil 5 bis 6. Beschrieben von E. WALDSCHMIDT u. L. SANDER – In Vorbereitung
- BAND XI, 1–4: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke*. Teil 1–4. Beschrieben von M. TAUBE. 1966. XX, VIII, VIII, VIII, 1296 S., 8 Taf., DM 360,—
- BAND XI, 5: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke sowie Tonbandaufnahmen tibetischer Erzählungen*. Teil 5. Beschrieben von D. SCHUH. 1973. XL, 338 S., DM 96,—
- BAND XI, 6: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke*. Teil 6. (Gesammelte Werke des Koṅ-sprul Blo-gros mtha'-yas.) Beschrieben von D. SCHUH. 1976. LXXX, 350 S., DM 160,—
- BAND XI, 7: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke*. Teil 7. Beschrieben von F. WILHELM u. J. LOSANG PANGLUNG. 1979. XVI, 195 S., DM 90,—
- BAND XI, 8: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke*. Teil 8. (Sammlung Waddell der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin.) Beschrieben von DIETER SCHUH. 1981. XXXII, 394 S., 51 Taf., DM 238,—
- *BAND XI, 9: *Tibetische Handschriften und Blockdrucke*. Teil 9. Beschrieben von D. SCHUH – In Vorbereitung
- BAND XII, 1: *Chinesische und mandjurische Handschriften und seltene Drucke*. Nebst einer Standortliste der sonstigen Mandjurica. Teil 1. Beschrieben von W. FUCHS. 1966. XVIII, 160 S., 17 Taf., DM 72,—
- *BAND XII, 2: *Chinesische und mandjurische Handschriften und seltene Drucke*. Teil 2. Beschrieben von M. GIMM – In Vorbereitung
- BAND XIII, 1: *Türkische Handschriften*. Teil 1. Beschrieben von B. FLEMMING. 1968. XX, 392 S., 10 Taf., DM 132,—
- BAND XIII, 2: *Türkische Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von M. GÖTZ. 1968. XXIV, 484 S., 12 Taf., DM 140,—
- BAND XIII, 3: *Türkische Handschriften und einige in den Handschriften enthaltene persische und arabische Werke*. Teil 3. Beschrieben von H. SOHRWEIDE. 1974. XVIII, 354 S., 10 Taf., DM 126,—
- BAND XIII, 4: *Türkische Handschriften*. Teil 4. Beschrieben von M. GÖTZ. 1979. XXIV, 601 S., 27 Taf., DM 296,—
- BAND XIII, 5: *Türkische Handschriften*. Teil 5. Beschrieben von H. SOHRWEIDE. 1981. XXII, 324 S., 20 Taf., DM 196,—
- *BAND XIII, 6: *Türkische Handschriften*. Teil 6. Osmanische Urkunden. Beschrieben von H. G. MAIER – In Vorbereitung
- BAND XIV, 1: *Persische Handschriften*. Teil 1. Hrsg. von W. EILERS. Beschrieben von W. HEINZ. 1968. XXII, 345 S., 11 Taf., DM 120,—
- BAND XIV, 2: *Persische Handschriften und einige in den Handschriften enthaltene arabische und türkische Werke*. Teil 2. Beschrieben von S. DIVSHALI u. P. LUFT. 1980. XVIII, 148 S., 12 Taf., DM 99,—
- *BAND XIV, 3: *Persische Handschriften*. Teil 3. Beschrieben von KAMAL FUAD – In Vorbereitung
- BAND XV: *Illuminierte äthiopische Handschriften*. Beschrieben von E. HAMMERSCHMIDT und O. A. JÄGER. 1968. X, 261 S., 60 Taf. m. 125 Abb., DM 86,—
- BAND XVI, 1: *Illuminierte islamische Handschriften*. Beschrieben von I. STCHOUKINE, B. FLEMMING, P. LUFT und H. SOHRWEIDE. 1971. X, 340 S., 54 Taf., DM 190,—
- *BAND XVI, 2: *Illuminierte islamische Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von H. C. VON BOTHMER – In Vorbereitung
- BAND XVII: *Arabische Handschriften*
 Reihe A: *Materialien zur arabischen Literaturgeschichte*. Von R. SELLHEIM. Teil 1: 1976. XXII, 375 S. m. 19 Aufzügen auf Faltplänen, 105 Abb. auf 60 Taf., DM 188,—
 Reihe B: *Arabische Handschriften*. Unter Mitarbeit von F.-J. DAHLMANN, P. DRESSENDÖRFER, G. SCHOELEER und P. SCHULZ beschrieben von E. WAGNER. Teil 1: 1976. XIX, 517 S., DM 198,—
-

-
- *BAND XVIII: *Mittelpersische Handschriften*. Beschrieben von O. HANSEN † – In Vorbereitung
- BAND XIX, 1: *Ägyptische Handschriften*. Teil 1. Hrsg. von E. LÜDDECKENS. Beschrieben von U. KAPLONY-HECKEL 1971. XXIV, 301 S., 8 Taf., DM 116,—
- BAND XIX, 2: *Ägyptische Handschriften*. Teil 2. Hrsg. von E. LÜDDECKENS. Beschrieben von K. TH. ZAUZICH. 1971. XXVI 217 S. m. 669 Faksimiles, 5 Taf., DM 96,—
- *BAND XIX, 3: *Ägyptische Handschriften*. Teil 3. Hrsg. von E. LÜDDECKENS. Beschrieben von U. KAPLONY-HECKEL – In Vorbereitung
- *BAND XIX, 4: *Ägyptische Handschriften*. Teil 4. Hrsg. von E. LÜDDECKENS. Beschrieben von G. BURKARD – In Vorbereitung
- *BAND XIX, 5: *Ägyptische Handschriften*. Teil 5 u. 6. Hrsg. von E. LÜDDECKENS. Beschrieben von K. Th. ZAUZICH – In Vorbereitung
- *BAND XIX, 6: *Ägyptische Handschriften*. Teil 7. Demotische Urkunden aus Hawara (Hamburg, Kopenhagen, Chicago). Hrsg. von E. LÜDDECKENS – In Vorbereitung
- BAND XX, 1: *Äthiopische Handschriften vom Tānāsee 1*: Reisebericht und Beschreibung der Handschriften in dem Kloster des heiligen Gabriel auf der Insel Kebrān. Von E. HAMMERSCHMIDT. 1973. 244 S., 26 Taf., 1 Karte, DM 196,—
- BAND XX, 2: *Äthiopische Handschriften vom Tānāsee 2*: Die Handschriften von Dabra Māryām und von Rēmā. Von E. HAMMERSCHMIDT. 1977. 206 S. u. 1 Kte., DM 94,—
- *BAND XX, 3: *Äthiopische Handschriften vom Tānāsee 3*. Von E. HAMMERSCHMIDT – In Vorbereitung
- *BAND XX, 4: *Äthiopische Handschriften 4*. Von E. HAMMERSCHMIDT u. V. SIX. 1983. Ca. 400 S., ca. DM 196,—
- BAND XXI, 1: *Koptische Handschriften 1: Die Handschriftenfragmente der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg*, Teil 1. Beschrieben von O. H. E. KHS-BURMESTER. Mit einem Vorwort von H. BRAUN. 1975. 327 S., DM 298,—
- *BAND XXI, 2: *Koptische Handschriften 2*. Beschrieben von O. H. E. KHS-BURMESTER † u. L. STORK – In Vorbereitung
- BAND XXII, 1: *Singhalesische Handschriften*. Teil 1. Beschrieben von H. BECHERT unter Mitarbeit von M. BIDOLI. 1969. XXIV, 146 S., 4 Taf., DM 52,—
- *BAND XXII, 2: *Singhalesische Handschriften*. Teil 2. Unter Mitarbeit von U. HEMALOKA beschrieben von H. BECHERT – In Vorbereitung
- *BAND XXII, 3: *Singhalesische Handschriften*. Teil 3. Beschrieben von H. BECHERT u. a. – In Vorbereitung
- BAND XXIII, 1: *Birmanische Handschriften*. Part 1. Compiled by H. BECHERT, D. K. K. SU and D. T. T. MYINT. 1979. LXII, 223 S., 5 Taf., DM 118,—
- *BAND XXIII, 2: *Birmanische Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von H. BECHERT u. a. – In Vorbereitung
- *BAND XXIV, 1: *Afrikanische Handschriften*. Teil 1. Beschrieben von E. DAMMANN u. H. JUNGRAITHMAYR – In Vorbereitung
- BAND XXV: *Urdu-Handschriften*. Beschrieben von S. M. H. ZAIDI. 1973. XXII, 104 S., 8 Taf., DM 52,—
- *BAND XXVI: *Karäische Handschriften*. Beschrieben von S. SZYSZMAN – In Vorbereitung
- BAND XXVII, 1: *Japanische Handschriften und traditionelle Drucke aus der Zeit vor 1868*. Beschrieben von EVA KRAFT. 1982. XXV, 386 S., 64 Taf., DM 264,—
- BAND XXVIII: *Batak-Handschriften*. Beschrieben von L. MANIK. 1973. XII, 253 S., 6 Taf., DM 88,—
- BAND XXIX: *Südsumatranische Handschriften*. Beschrieben von P. VOORHOEVE. 1971. X, 70 S., 8 Taf., DM 40,—
- *BAND XXIX, 2: *Südsumatranische und Batak-Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von P. VOORHOEVE – In Vorbereitung
- BAND XXX: *Kurdische Handschriften*. Beschrieben von K. FUAD. 1970. LX, 160 S., 8 Taf., 1 Karte, DM 72,—
- BAND XXXI: *Javanese and Balinese Manuscripts and some codices written in related idioms spoken in Java and Bali*. Descriptive catalogue by Th. G. Th. PIGEAUD. 1975. 340 S., 16 Taf., 1 Faltkarte, DM 206,—
- *BAND XXXI, 2: *Javanische und balinesische Handschriften*. Teil 2. Beschrieben von Th. G. Th. PIGEAUD – In Vorbereitung
- BAND XXXII: *Laotische Handschriften*. Beschrieben von K. WENK. 1975. 125 S. m. 226 Abb., DM 52,—
- *BAND XXXIII: *Newārī-Handschriften*. Beschrieben von S. LIENHARD u. a. – In Vorbereitung
- *BAND XXXIV: *Illuminierte hebräische Handschriften*. Beschrieben von M. METZGER u. T. METZGER – In Vorbereitung
- *BAND XXXV: *Malaiische Handschriften* – In Vorbereitung
- *BAND XXXVI: *Allorientalische Tontafeln* – In Vorbereitung
- Beschreibungen weiterer Handschriftengruppen sind in Vorbereitung.
-

K

Das Verzeichnis wird ergänzt durch die Supplementbände:

(Das Format dieser Bände ist überwiegend 17x24 cm, in besonderen Fällen beträgt es 20x28 cm. Alle Bände sind in Leinen gebunden.)

- SUPPL.-BD. 1, 1: K. L. JANERT: *An Annotated Bibliography of the Catalogues of Indian Manuscripts*. Part 1. 1965. 175 S., 1 Taf., DM 44,—
- *SUPPL.-BD. 1, 2: K. L. JANERT: *An Annotated Bibliography of the Catalogues of Indian Manuscripts*. Part 2. — In Vorbereitung
- SUPPL.-BD. 2: J. F. ROCK †: *The Life and Culture of the Na-khi Tribe of the China-Tibet Borderland*. — M. HARDERS-STEINHÄUSER und G. JAYME: *Untersuchung des Papiers acht verschiedener alter Na-khi-Handschriften auf Rohstoff und Herstellungsweise*. 1963. VII, 71 S., 23 Taf., 1 Faltkarte, DM 30,—
- SUPPL.-BD. 3: K. WENK: *Thailändische Miniaturmalereien*. Nach einer Handschrift der indischen Kunstabteilung der Staatl. Museen Berlin. 1965. XIV, 116 S. mit 20 doppelseitigen und 6 einseitigen Farbtaf., DM 196,—
- SUPPL.-BD. 4: W. RAU: *Bilder hundert deutscher Indologen*. 1965. 14 S., 100 Taf., DM 26,40
- SUPPL.-BD. 5, 1: *Mongolische Ortsnamen*. Aus mongolischen Manuskriptkarten zusammengestellt von M. HALTOD. Teil 1. Mit einer Einleitung von W. HEISSIG. 1966. XI, 217 S., 26 Taf., DM 70,—
- SUPPL.-BD. 5, 2: *Mongolische Ortsnamen*. Teil 2: Mongolische Manuskriptkarten in Faksimilia. Hrsg. von W. HEISSIG. 1978. 16 S. Vorspann, 182 Karten, 2 Faltkarten, DM 68,—
- SUPPL.-BD. 5, 3: *Mongolische Ortsnamen*. Teil 3: Index. Von W. HEISSIG. 1981. VIII, 207 S., DM 82,—
- SUPPL.-BD. 6: *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte aus europäischen Bibliotheken*. Mit einer Einleitung und Glossar. Hrsg. von W. HEISSIG. 1966. XII, 256 S., 32 Taf., 2 Falttaf., DM 76,—
- SUPPL.-BD. 7: *Schriften und Bilder*. Drei orientalistische Untersuchungen. Von K. L. JANERT, R. SELLEHM und H. STRIEDL. 1967. VIII, 87 S., 32 Taf., 1 Faltkarte, DM 20,—
- SUPPL.-BD. 8: L. SANDER: *Paläographisches zu den Sanskrithandschriften der Berliner Turfansammlung*. 1968. XII, 206 S., 5 Taf. und 41 Alphabettaf., DM 84,—
- SUPPL.-BD. 9, 1: *Kauṣītaki-Brāhmaṇa*. Teil 1, Text. Hrsg. von E. R. S. SARMA. 1968. XVIII, 210 S., DM 86,—
- SUPPL.-BD. 9,2 UND 9,3: *Kauṣītaki-Brāhmaṇa*. Teil 2 u. 3, Vyākhyā of Udaya. Hrsg. von E. R. S. SARMA. 1976. XIII, 342 S., VI, 371 S., 2 Bde. zus. DM 140,—
- SUPPL.-BD. 10: K. L. JANERT: *Abstände und Schlußvokalverzeichnungen in Aśoka-Inschriften*. Mit Editionen und Faksimiles in Lichtdrucktafeln. 1972. 156 S. Text und 117 S. Taf., DM 148,—
- SUPPL.-BD. 11: *Die chinesische Anthologie Wen-hsüan*. In mandjurischer Teilübersetzung einer Leningrader und einer Kölner Handschrift. Hrsg. von M. GIMM. 1968. X, 222 S., 5 Taf., DM 46,—
- SUPPL.-BD. 12: *Textkritische und philologische Untersuchungen zur Rājataranginī des Kalhaṇa*. Hrsg. von B. KÖLVER. 1971. XII, 196 S., 4 Taf., DM 62,—
- SUPPL.-BD. 13: *Mongoleireise zur späten Goethezeit*. Berichte und Bilder des J. Rehmann und A. Thesleff von der russischen Gesandtschaftsreise 1805/06. Hrsg. und mit einer Einleitung von W. HEISSIG. 1971. VIII, 177 S., 43 Farbtaf., 18 Abb. i. Text, DM 144,—
- SUPPL.-BD. 14: P. LUDGER BERNHARD: *Die Chronologie der syrischen Handschriften*. 1971. XX, 186 S., 4 Falttaf., DM 58,—
- SUPPL.-BD. 15: *Fabris Husrev u Şirin*. Eine türkische Dichtung von 1367. Hrsg. von B. FLEMMING. 1974. X, 486 S. Text und im Anhang 170 S., Faksimile der Handschrift, DM 128,—
- SUPPL.-BD. 16: D. SCHUH: *Untersuchungen zur Geschichte der tibetischen Kalenderrechnung*. 1973. VIII, 164 S. 239 S. Tabellen, DM 58,—
- SUPPL.-BD. 17: *Abraham ibn Esra's Kommentar zur Genesis, Kapitel 1*. Einleitung, Edition und Superkommentar von L. PRIJS. 1973. LXII, 80 S., 3 Taf., DM 46,—
- SUPPL.-BD. 18: V. SIX: *Die Vita des Abuna Tādēwos von Dabra Māryām im Tānāsee*. Text, Übersetzung und Kommentar. 1975. 393 S. m. 175 Faks., 1 Kte., DM 130,—
- SUPPL.-BD. 19: *Folia rara*. Wolfgang Voigt LXV. diem natalem celebranti ab amicis et catalogorum codicum orientium conscribendorum collegis dedicata H. FRANKE, W. HEISSIG, W. TREUE redigerunt. 1976. XVI, 185 S., 23 Taf., 6 Falttaf., DM 72,—
- SUPPL.-BD. 20, 1: *Vallabhadeva's Kommentar (Śaradā-Version) zum Kumārasambhava Kālidāsa*. Hrsg. von MULAKALURI SRIMANNARAYANA MURTI. Unter Mitarbeit von K. L. JANERT. 1980. XXV, 268 S., DM 82,—
- SUPPL.-BD. 21: *Celāzāde Muştafā, genannt Koca Nişancı: Geschichte Sultan Süleymān Kānūnis von 1520 bis 1557 oder Tabakāt ül-Memālik ve Derecāt ül-Mesālik*. In Facsimile herausgegeben nach der Handschrift Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz or. quart. 1961, mit Varianten der Handschriften Wien, Nationalbibliothek H. O. 41, Istanbul, Ayasofya 3206, Fatih 4423, Universite Ktph. T. Y. 5997, Indices, einer Biographie des Autors sowie Untersuchungen zur osmanischen Historiographie des 16. Jahrhunderts von P. KAPPERT. 1981. VII, 180 S. Text, 528 Tafeln (Faksimile), DM 120,—
- *SUPPL.-BD. 22: G. HAZAI: *Bibliographie türkischer Handschriften-Kataloge* — In Vorbereitung
- SUPPL.-BD. 23, 1: R. E. EMMERICK: *The Siddhasāra of Ravigupta*. Vol. 1: The Sanskrit text. 1980. IX, 199 S., DM 76,—. (Insgesamt 5 Bände geplant)
- SUPPL.-BD. 23, 2: R. E. EMMERICK: *The Siddhasāra of Ravigupta*. Vol. 2: The Tibetan Version with facing English Translation. 1982. VIII, 482 S., DM 180,—
- SUPPL.-BD. 24: P. R. SUBRAMANIAN: *Annotated Index to Centamil*. The Journal of the Madurai Tamil Sangam. Part B. 1980. XXIII, 133 S., DM 24,80
- SUPPL.-BD. 25: *Tulu Texts with Translation and Glossary*. Dravidian Folk Poetry from the South of India. Yākka Sālère Kathe. Ed. by N. NARASIMHAN POTI and K. L. JANERT. 1981. 128 S., DM 54,—
- SUPPL.-BD. 26, 11–15: *Nachi-Texteditionen*. Hrsg. von K. L. JANERT und ILSE PLIESTER. 1982. S. (5 Bd.), DM 450,—

